

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝางธนบุรี

ว่าที่ร้อยตรี กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ

สถาบันวิทยบริการ

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาการวางผังเมืองมหาบัณฑิต
สาขาวิชาการวางผังเมือง ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง

คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2545

ISBN 974-17-2105-6

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

TRANSFORMATION OF SETTLEMENT PATTERN FROM WATER-BASED COMMUNITIES TO
LAND-BASE CITY IN THON BURI AREA

Acting2Lt. Kitisak Witthayakomolert

สถาบันวิทยบริการ
A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Master of Urban and Regional Planning in Urban Planning
Department of Urban and Regional Planning

Faculty of Architecture
Chulalongkorn University

Academic Year 2002

ISBN 974-17-2105-6

ว่าที่ร้อยตรี กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ : การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจาก
ชุมชนน้ำสู่เมืองบกในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี. (TRANSFORMATION OF SETTLEMENT
PATTERN FROM WATER-BASED COMMUNITIES TO LAND-BASE CITY IN
THONBURI AREA) อ. ที่ปรึกษา : อาจารย์ ขวัญสรวง อติโพธิ,
จำนวนหน้า 326 หน้า. ISBN 974-17-2105-6.

ธนบุรี เป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากเดิม คลอง
และแม่น้ำเป็นจุดกำเนิดของชุมชนต่างๆ ซึ่งอำนวยความสะดวกต่อชุมชนทั้งความเป็นอยู่สภาพวิถีชีวิต ที่อยู่อาศัย
อาชีพ และขนบธรรมเนียมประเพณี ทั้งหมดเกี่ยวข้องกับผูกพันกับสายน้ำ รูปแบบดังกล่าวนั้นเป็นการดำรงชีวิต
ของชุมชนพึ่งน้ำ จนในปัจจุบันเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาประเทศ การพัฒนาถูกนำไปสู่การดำรงชีวิต
ของเมืองสมัยใหม่แบบ เมืองพึ่งบก ที่อยู่ก่อบนดินอันเป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานจากพื้นฐานที่แตกต่างกัน

การศึกษาวิจัยมีวัตถุประสงค์ศึกษาถึงลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลงของชุมชนที่เคย
พึ่งน้ำเป็นเมืองสมัยใหม่แบบเมืองพึ่งบก โดยแสดงให้เห็นถึงรูปแบบต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึง
ศึกษาเพื่อให้ได้ทราบถึงข้อดี และข้อเสียของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

โดยขั้นตอนการศึกษาแบ่งออกเป็น 2 ช่วง ในช่วงแรกจะเป็นการศึกษาถึง"เหตุ"แห่งการเปลี่ยนแปลง
ลักษณะทางกายภาพ ออกเป็น 11 ช่วงยุคที่ตามสาเหตุการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญในพื้นที่ศึกษา ซึ่งเมื่อได้
ทราบถึงลักษณะ และรูปแบบการเปลี่ยนแปลงที่เป็นมาแล้ว จากนั้นจึงศึกษาต่อถึง"ผล"ของการเปลี่ยนแปลงที่
เกิดขึ้น จากการเข้ามาของปัจจัยการดำรงชีวิตแบบเมืองบก ผ่านตัวอย่างชุมชนในพื้นที่ศึกษาทั้ง 11 แห่ง

ผลจากการศึกษาทำให้ได้ทราบถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนพึ่งน้ำสู่เมืองพึ่งบก โดยเกิดจาก
1.บทบาทที่เป็นมาของพื้นที่ทั้งจากการเชื่อมโยงในระดับที่แตกต่างกัน 2.นโยบาย และค่านิยมในแต่ละช่วงยุค
3.ปัจจัยทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไปตามธรรมชาติ และโดยฝีมือคน ทั้งหมดต่างผูกผัน และเกี่ยวเนื่องกันมา
โดยตลอดทั้งในช่วงยุคเดียวกัน และระหว่างช่วงยุคเป็นกระบวนการที่ส่งผลต่อเนื่องมาจนถึงในปัจจุบัน และได้
ทราบถึงผลของปัจจัย การเปลี่ยนแปลงที่สัมพันธ์กับบทบาทเดิมของพื้นที่ และสภาพทางกายภาพที่เปลี่ยนไป
ทำให้ชี้แจงได้ถึงข้อดี และข้อเสีย ของแต่ละปัจจัยการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ซึ่งจากทั้งเหตุ และผล ของการ
เปลี่ยนแปลงที่ได้ทราบมานั้น ถือเป็นองค์ความรู้สำคัญที่เป็นแนวทางต่อไปในการพัฒนาเมืองที่มีพื้นฐาน
เช่นเดียวกัน และได้สร้างทางเลือกในการพัฒนา เพื่อการรับมือต่อปัญหาที่จะเกิดขึ้นจากการพัฒนาเมืองที่
แตกต่างจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่ อันเป็นข้อเท็จจริงในปัจจุบัน และอนาคตที่เกิดขึ้นโดยทั่วไป

ภาควิชา การวางแผนภาคและเมือง.....ลายมือชื่อนิสิต.....
สาขาวิชา การวางแผนเมือง.....ลายมือชื่ออาจารย์ที่ปรึกษา.....
ปีการศึกษา 2545.....

4374107125 : MAJOR URBAN AND REGIONAL PLANNING

KEY WORD: LAND SETTLEMENT / CITIES AND TOWN GROWTH

ACTING2LT. KITISAK WITTHAYAKOMONLERT : TRANSFORMATION OF
SETTLEMENT PATTERN FROM WATER-BASED COMMUNITIES TO LAND-BASE
CITY IN THONBURI AREA. THESIS ADVISOR : AJAN. KWANSUANG
ATIBODHI , 326 pp. ISBN 974-17-2105-6

Thonburi city area with its long history in the kingdom of Thailand originated its settlement pattern on canal and river from which early settled communities along canals or rivers could benefit. Way of life, housing, professions, customs and traditions: all of which are deeply associated with canals or rivers. Such settlement pattern is called water-based community. Not until now, this area, with present situation of modern city known as land-based city, rely mostly on land transportation system, especially the road network which causes a different type of settlement from the water one

This study is to find the settlement patterns that evolved from water based community to land based city. This evolution can be classified into 11 periods that have major changes in physical development. Then, each changed pattern can be scrutinized further to discover the advantages and disadvantages resulting from altering the way of life to land based city by using 11 communities as case study in Thonburi city area

The results from the study found that the factors in transforming water-based to land-based are caused by the spatial role in different levels of linkages, by policies and norms in each period, and by physical factors that change manually or naturally. Each factors are associated in a certain way within the same periods or in the between. This is an ongoing process that can lead to understand the factors of changes that are related to spatial role and physical alteration. Consequently, the pros and cons for each factor can be identified

For the final proposal, the causes and effects of these changes can be adapted to the city of the same pattern and this knowledge can produce various choices to choosing from in developing the cities that are of similar situations.

Department Urban and Regional Planning Student's signature.....

Field of study Urban Planning..... Advisor's signature.....

Academic year 2002.....

กิตติกรรมประกาศ

ความสำเร็จของวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เกิดขึ้นมาจากความช่วยเหลือและความกรุณาอย่างดียิ่งของ อาจารย์ขวัญดวง อติโพธิ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ผู้ซึ่งเสียสละเวลาอันมีค่าของท่านมาให้คำแนะนำ ข้อคิดเห็นในการแก้ไขปรับปรุงวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ และยังเปิดโอกาสที่สร้างประสบการณ์ และสร้างแนวคิดที่ดีจากการนำวิชาที่ได้เรียนมาไปใช้ประโยชน์จริง และขอขอบคุณอาจารย์ทุกท่านในภาควิชาการวางแผนภาค และเมืองที่ได้ให้ความรู้ทั้งในด้านวิชาการและความรู้ในเรื่องทั่วไป ไปอย่างมากมายตลอดระยะเวลาที่ได้ศึกษาอยู่

นอกจากนี้ ขอขอบคุณบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ที่มีส่วนอนุเคราะห์ในด้านทุนอุดหนุนการวิจัย และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานต่างๆ ทั้งจากหน่วยงานของรัฐ และเอกชนที่ได้ให้ความกรุณาในเรื่องข้อมูลต่างๆ เป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณ อ้อม , แอน , แนน , กุ้ง , วุฒิ , เก่ง และเพื่อนๆ น้องๆ ในภาควิชาทุกคนที่ให้ทั้งความช่วยเหลือ และกำลังใจที่ไม่เคยขาดหาย และต้องขอขอบคุณเป็นการพิเศษสำหรับคุณป้า นางสาว รัตนาพร ตุ่มทอง ที่ได้ให้ความช่วยเหลือในการเก็บข้อมูล การวิเคราะห์ความหวังใย คำปลอบโยน และกำลังใจที่เป็นแรงผลักดันตั้งแต่เริ่มทำวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนเสร็จ

ขอขอบคุณอ๊าและน้องทูลบ้านบางบอนสำหรับเครื่องคอมพิวเตอร์ประสิทธิภาพสูงที่ช่วยแก้ปัญหาในช่วงวินาทีคับขัน

ท้ายที่สุดนี้ต้องขอขอบคุณสมาชิกในครอบครัววิทยาโกมลเลิศ ที่คอยให้กำลังใจในการทำงานด้วยดีตลอดมา รวมทั้งการสนับสนุนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะเรื่องเงินทุนจากอ๊า และการดูแลอันดีเยี่ยมจากแม่ ความสำเร็จครั้งนี้ขอยกให้เป็นของสมาชิกในครอบครัวทุกคน และผู้มีส่วนร่วมในการช่วยเหลือทุกท่าน

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญ

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญแผนภูมิ.....	ฎ
สารบัญแผนที่.....	ฏ
สารบัญภาพ.....	ฒ
บทที่ 1 บทนำ.....	1
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา.....	1
1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	2
1.3 ขอบเขตของการวิจัย.....	2
1.4 ขั้นตอนและวิธีการดำเนินการวิจัย.....	3
1.5 แหล่งที่มาของข้อมูล.....	3
1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	3
1.7 ข้อจำกัดในการศึกษา.....	4
บทที่ 2 ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง.....	6
2.1.1 รูปแบบการขยายตัวของเมือง.....	6
2.2 แนวความคิดที่เกี่ยวข้อง.....	9
2.2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน.....	9
2.2.2 แนวคิดการก่อตัวของเมือง.....	15
2.2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน.....	16
2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	17
2.4 กรอบแนวความคิด.....	18
บทที่ 3 สภาพทั่วไปของฝั่งธนบุรี.....	20
3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์.....	20
3.2 ขอบเขตการปกครอง.....	21

สารบัญ(ต่อ)

3.3 ประชากร และการเปลี่ยนแปลง.....	26
บทที่ 4 วิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน.....	37
4.1 ยุคที่ 1 ด่านขนอนทนมบุรี.(พ.ศ.1976 -2100).....	39
4.2 ยุคที่ 2 เมืองทนมบุรีศรีมหาสมุทร (พ.ศ.2100 -2310).....	46
4.3 ยุคที่ 3 กรุงธนบุรี.(พ.ศ.2301 -2325).....	57
4.4 ยุคที่ 4 ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 -2398).....	73
4.5 ยุคที่ 5 สนธิสัญญาเบาริง.(พ.ศ.2398 -2446).....	88
4.6 ยุคที่ 6 วิวัฒนาการรถไฟ (พ.ศ.2446 -2475).....	109
4.7 ยุคที่ 7 เชื่อมต่อพระนคร .(พ.ศ.2475 -2500).....	123
4.8 ยุคที่ 8 ถนนนำพัฒนา (พ.ศ.2500 -2514).....	135
4.9 ยุคที่ 9 เป็นเมืองในชานเมือง.(พ.ศ.2514 -2531).....	152
4.10 ยุคที่ 10 เศรษฐกิจฟองสบู่ (พ.ศ.2531 -2537).....	164
4.11 ยุคที่ 11 ร่วมอนาคตมหานคร .(พ.ศ.2537 -2545).....	178
4.12 สรุปวิวัฒนาการรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก.....	190
บทที่ 5 วิเคราะห์วิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน.....	198
5.1 ย่านชุมชนมือดี - ชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม.....	203
5.2 ศูนย์สรรพสินค้าโบราณ - ชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย.....	211
5.3 บ้านสวนชายขอบเมือง - ชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	219
5.4 ย่านพักอาศัยโบราณยุคเริ่มต้น - ชุมชนย่านวัดศรีสุทธาราม(วัดเงิน).....	227
5.5 อดีตศูนย์กลางชุมชนฝั่งธนฯ - ชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	235
5.6 ที่สวนกลางดง - ชุมชนย่านวัดท่าพระ.....	243
5.7 ถิ่นโกดังสินค้าฝั่งน้ำ - ชุมชนย่านปากคลองสำเหร่.....	251
5.8 ย่านการค้าดีเก่าบวรพ์ - ชุมชนตลาดพลู.....	259
5.9 แหล่งการค้ารวมภูมิภาค - ชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี.....	267
5.10 อดีตย่านสำคัญเติบโตตามรถไฟ - ชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส.....	275
5.11 บ้านชายแดนชุมชนถิ่นมอญ - ชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี.....	283
5.12 สรุปผลการวิเคราะห์วิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน.....	291

สารบัญ(ต่อ)

บทที่ 6 ข้อเสนอแนะ.....	296
6.1 ข้อเสนอแนะผลการศึกษา.....	296
6.2 ข้อเสนอแนะ แนวทางการศึกษา.....	302
รายการอ้างอิง.....	306
ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์.....	308

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญตาราง

ตารางที่ 3.1	แสดงประชากรตามสำมะโนประชากรในพื้นที่ฝั่งธนบุรีปี พ.ศ.2462-2543.....	26
ตารางที่ 3.2	แสดงประชากรความหนาแน่นและการเปลี่ยนแปลงประชากรรายแขวง.....	29
ตารางที่ 3.3	แสดงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษาแบบเส้นตรง.....	33
ตารางที่ 4.1	แสดงการแบ่งช่วงยุคในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของฝั่งธนบุรี	37
ตารางที่ 5.1	แสดงช่วงยุคที่ปรากฏชุมชน ตามหลักฐานข้อมูล.....	199
ตารางที่ 5.2	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนวัดดาวดึงษาราม.....	204
ตารางที่ 5.3	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนวัดดาวดึงษาราม.....	210
ตารางที่ 5.4	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนปากคลองบางกอกน้อย.....	212
ตารางที่ 5.5	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย.....	218
ตารางที่ 5.6	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	219
ตารางที่ 5.7	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	226
ตารางที่ 5.8	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนย่านวัดรัษฎาภิรัช(วัดเงิน).....	227
ตารางที่ 5.9	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านวัดรัษฎาภิรัช(วัดเงิน).....	234
ตารางที่ 5.10	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	235
ตารางที่ 5.11	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	242
ตารางที่ 5.12	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนวัดวัดท่าพระ.....	243
ตารางที่ 5.13	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านวัดท่าพระ.....	250
ตารางที่ 5.14	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่.....	251
ตารางที่ 5.15	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านปากคลองสำเหร่.....	258
ตารางที่ 5.16	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนตลาดพลู.....	259
ตารางที่ 5.17	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนตลาดพลู.....	266
ตารางที่ 5.18	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี.....	267
ตารางที่ 5.19	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี.....	274
ตารางที่ 5.20	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนวัดราชโอรส.....	275
ตารางที่ 5.21	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส.....	282
ตารางที่ 5.22	แสดงวิวัฒนาการ บทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี.....	283
ตารางที่ 5.23	แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี.....	290
ตารางที่ 5.24	ผลวิวัฒนาการ เปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก.....	295
ตารางที่ 6.1	ข้อเสนอแนะแนวทาง การศึกษาวิวัฒนาการของชุมชนจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก.....	305

สารบัญแผนภูมิ

แผนภูมิ 1.1 แสดงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนน้ำส้มเมืองบก.....	5
แผนภูมิ 2.1 แสดงกรอบแนวความคิดการวิจัย.....	26
แผนภูมิ 3.1 แสดงความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษา.....	32
แผนภูมิ 3.2 แสดง แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษาแบบเส้นตรง.....	36
แผนภูมิ 5.1 แสดงค่าคะแนนปัจจัยต่างๆ ของแต่ละชุมชน.....	293
แผนภูมิ 5.2 แสดงผลค่าคะแนนของปัจจัยต่างๆ ที่มีต่อชุมชน.....	294
แผนภูมิ 6.1 วิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำส้มชุมชนบก.....	299
แผนภูมิ 6.2 ผลการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำส้มชุมชนบก.....	300
แผนภูมิ 6.3 แบบจำลองการนำองค์ความรู้ที่ได้มาใช้ในการวางแผนพัฒนาเมือง.....	301

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

สารบัญแผนที่

แผนที่ 3.1	แสดงลักษณะทางภูมิศาสตร์และขอบเขตการปกครองรายเขต	24
แผนที่ 3.2	แสดงขอบเขตการปกครองรายแขวง และขอบเขตพื้นที่ศึกษา	25
แผนที่ 4.1	แสดงที่ตั้งด้านขนอนทมนบุรี	39
แผนที่ 4.2	แสดงเส้นทางเดินเรือจากอ่าวไทยสู่กรุงศรีอยุธยา	39
แผนที่ 4.3	แสดงเส้นทางเดินเรือไปภาคตะวันตก ภาคใต้ และออกสู่ทะเล	40
แผนที่ 4.4	แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคด้านขนอนทมนบุรี(พ.ศ.2100)	44
แผนที่ 4.5	แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคด้านขนอนทมนบุรี(พ.ศ.2100)	45
แผนที่ 4.6	แสดง แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและตอนที่ยืดใหม่(พ.ศ.2100)	48
แผนที่ 4.7	แสดงผังเมืองบางกอกจากบันทึก ของลาลูแบร์	49
แผนที่ 4.8	แสดงเส้นทางจาก เมืองทมนบุรีสู่อยุธยาที่ชาวตะวันตกเขียนไว้	49
แผนที่ 4.9	แสดงลักษณะทำเลที่ตั้งที่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคแถบอินโดจีน	50
แผนที่ 4.10	แสดงที่ตั้ง ผังตัวป้อมเมืองทมนบุรีฯ และแผนการรบในสมัยพระเพทราชา	56
แผนที่ 4.11	แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคเมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทร(พ.ศ.2310)	55
แผนที่ 4.12	แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคเมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทร(พ.ศ.2310)	56
แผนที่ 4.13	แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคกรุงธนบุรี(พ.ศ.2325)	67
แผนที่ 4.14	แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคกรุงธนบุรี(พ.ศ.2325)	68
แผนที่ 4.15	แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคกรุงธนบุรี(พ.ศ.2325)	72
แผนที่ 4.16	แสดงการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2398)	77
แผนที่ 4.17	แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2398)	86
แผนที่ 4.18	แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2398)	87
แผนที่ 4.19	แสดงคลองขุดในยุคต้นรัตนโกสินทร์	89
แผนที่ 4.20	แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่4 ภายหลังจากสนธิสัญญาเบาริง	93
แผนที่ 4.21	แสดงคลองขุดในสมัยรัชกาลที่5	96
แผนที่ 4.22	แสดงแผนที่กรุงเทพ ร.ศ.115 (พ.ศ.2440)	101
แผนที่ 4.23	แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคสนธิสัญญาเบาริง(พ.ศ.2440)	102
แผนที่ 4.24	แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคสนธิสัญญาเบาริง(พ.ศ.2440)	104
แผนที่ 4.25	แสดงลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชนยุคสนธิสัญญาเบาริง(พ.ศ.2440)	108
แผนที่ 4.26	แสดงแผนที่ ร.ศ.129 (พ.ศ.2454)	116

สารบัญแผนที่(ต่อ)

แผนที่ 4.27 แสดงศูนย์กลางชุมชนยุควิวัฒนาการรถไฟ(พ.ศ.2454).....	117
แผนที่ 4.28 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุควิวัฒนาการรถไฟ(พ.ศ.2454).....	121
แผนที่ 4.29 แสดงลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชนยุควิวัฒนาการรถไฟ (พ.ศ.2454).....	122
แผนที่ 4.30 แสดงการกันเขตที่ดิน เพื่อสร้างสะพานเชื่อมฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี.....	126
แผนที่ 4.31 แนวแผนการตัดถนนในพระราชกฤษฎีกาของเทศบาลนครธนบุรี.....	127
แผนที่ 4.32 แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคเชื่อมต่อพระนคร(พ.ศ.2489).....	132
แผนที่ 4.33 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคเชื่อมต่อพระนคร(พ.ศ.2489).....	133
แผนที่ 4.34 แสดงลักษณะการใช้ที่ดินของชุมชนยุคเชื่อมต่อพระนคร(พ.ศ.2489).....	134
แผนที่ 4.35 แสดงแผนผัง Greater Bangkok Plan 2533(ผังลิทซีฟิลด์).....	138
แผนที่ 4.36 แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝั่งธนบุรี พ.ศ.2495.....	143
แผนที่ 4.37 แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝั่งธนบุรี พ.ศ.2510.....	144
แผนที่ 4.38 แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคถนนนำพัฒนา(พ.ศ.2510).....	145
แผนที่ 4.39 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคถนนนำพัฒนา(พ.ศ.2510).....	147
แผนที่ 4.40 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ. 2501.....	150
แผนที่ 4.41 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2512.....	151
แผนที่ 4.42 แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝั่งธนบุรี พ.ศ.2523.....	160
แผนที่ 4.43 แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคชานเมืองเป็นเมือง(พ.ศ.2523).....	161
แผนที่ 4.44 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคชานเมืองเป็นเมือง(พ.ศ.2523).....	162
แผนที่ 4.45 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2520.....	163
แผนที่ 4.46 แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝั่งธนบุรี พ.ศ.2534.....	174
แผนที่ 4.47 แสดงศูนย์กลางชุมชนยุคเศรษฐกิจฟองสบู่(พ.ศ.2534).....	175
แผนที่ 4.48 แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคเศรษฐกิจฟองสบู่(พ.ศ.2534).....	176
แผนที่ 4.49 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2539.....	177
แผนที่ 4.50 แสดงแนวเส้นทางของระบบสาธารณูปโภคที่จะเพิ่มขึ้นมา.....	182
แผนที่ 4.51 แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคร่วมอนาคตมหานคร(พ.ศ.2543).....	186
แผนที่ 4.52 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2543.....	187
แผนที่ 4.53 แสดงโครงข่ายระบบสัญจรในอนาคต.....	188
แผนที่ 4.51 แสดงแนวโน้มลักษณะการพัฒนาของเมืองยุคร่วมอนาคตมหานคร.....	189

สารบัญแผนที่(ต่อ)

แผนที่ 5.1 แสดงที่ตั้งชุมชนที่ทำการศึกษา.....	202
แผนที่ 5.2 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านวัดดาวดึงษาราม.....	206
แผนที่ 5.3 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านวัดดาวดึงษาราม.....	207
แผนที่ 5.4 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านปากคลองบางกอกน้อย.....	214
แผนที่ 5.5 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านปากคลองบางกอกน้อย.....	215
แผนที่ 5.6 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	222
แผนที่ 5.7 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	223
แผนที่ 5.8 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช.....	230
แผนที่ 5.9 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช.....	231
แผนที่ 5.10 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	238
แผนที่ 5.11 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	239
แผนที่ 5.12 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนย่านวัดท่าพระ.....	246
แผนที่ 5.13 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนย่านวัดท่าพระ.....	247
แผนที่ 5.14 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนย่านปากคลองลำเห่.....	254
แผนที่ 5.15 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนย่านปากคลองลำเห่.....	255
แผนที่ 5.16 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านตลาดพลู.....	262
แผนที่ 5.17 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านตลาดพลู.....	263
แผนที่ 5.18 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านวัดนิมมานรดี.....	270
แผนที่ 5.19 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านวัดนิมมานรดี.....	271
แผนที่ 5.20 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านวัดราชโอรส.....	278
แผนที่ 5.21 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านวัดราชโอรส.....	279
แผนที่ 5.22 แสดงพื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำย่านวัดบางกระดี.....	286
แผนที่ 5.23 แสดงเส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำย่านวัดบางกระดี.....	287

สารบัญภาพ

ภาพประกอบ 2.1 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GRID.....	6
ภาพประกอบ 2.2 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ CONCENTRIC.....	7
ภาพประกอบ 2.3 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ LINEAR.....	7
ภาพประกอบ 2.4 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ STAR.....	8
ภาพประกอบ 2.5 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GALAX.....	8
ภาพประกอบ 2.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT.....	10
ภาพประกอบ 2.7 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT.....	11
ภาพประกอบ 2.8 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT แบบอื่นๆ.....	11
ภาพประกอบ 2.9 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว CLUSTER SETTLEMENT.....	13
ภาพประกอบ 2.10 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ UNIFORM SETTLEMENT.....	13
ภาพประกอบ 2.11 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย SCATTER SETTLEMENT.....	14
ภาพประกอบ 4.1 สันนิษฐานลักษณะการประมงที่เกิดขึ้นในพื้นที่.....	41
ภาพประกอบ 4.2 สันนิษฐานลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่เกิดขึ้นในพื้นที่.....	41
ภาพประกอบ 4.3 สันนิษฐานลักษณะการสัญจรในชุมชน และระหว่างชุมชน.....	42
ภาพประกอบ 4.4 สันนิษฐานลักษณะการสัญจรระหว่างหัวเมือง.....	42
ภาพประกอบ 4.5 สันนิษฐานลักษณะการเดินทางเข้ามาค้าขายของชาวตะวันตก.....	53
ภาพประกอบ 4.6 สันนิษฐานลักษณะการตั้งถิ่นฐานทั้งริมน้ำและในน้ำของชาวบางกอก.....	53
ภาพประกอบ 4.7 สันนิษฐานลักษณะและรูปแบบการสัญจรทางน้ำแบบต่างๆ.....	54
ภาพประกอบ 4.8 แสดงตำแหน่งที่ตั้งของชุมชนขนาดใหญ่ต่างๆ.....	58
ภาพประกอบ 4.9 สันนิษฐานลักษณะการสู้รบป้องกัน และเข้าตีในยุคสมัยนั้น.....	58
ภาพประกอบ 4.10 สันนิษฐานเรือนแพที่ปลูกอยู่ริมน้ำ.....	69
ภาพประกอบ 4.11 สันนิษฐานเรือนแพที่ปลูกรวมกัน.....	69
ภาพประกอบ 4.12 สันนิษฐานลักษณะขบวนเดินช้าง ของพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายต่างๆ.....	70
ภาพประกอบ 4.13 สันนิษฐานลักษณะบ้านเรือนแพ.....	78
ภาพประกอบ 4.14 สันนิษฐานลักษณะชุมชนที่อยู่ตามแนวริมน้ำ.....	78
ภาพประกอบ 4.15 สันนิษฐานการเดินทางเข้ามาของชาวต่างชาติในยุคต้นรัตนโกสินทร์.....	81
ภาพประกอบ 4.16 สันนิษฐานลักษณะตลาดน้ำและเรือนแพค้าขาย.....	82
ภาพประกอบ 4.17 สันนิษฐานลักษณะชุมชนที่เกาะตัวไปตามลำคลอง.....	83

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพประกอบ 4.18 สันนิษฐานลักษณะชุมชนชาวสวนในแนวคูคลองตอนในของพื้นที่.....	83
ภาพประกอบ 4.19 สันนิษฐานกลุ่มที่พักอาศัย และย่านการค้าที่เกาะตัวไปตามแนวลำคลอง..	84
ภาพประกอบ 4.20 ตลาดน้ำในลำคลองที่เกิดจากกลุ่มเรือเร่.....	84
ภาพประกอบ 4.21 การเดินทางเข้ามาของชาติตะวันตก.....	88
ภาพประกอบ 4.22 การปลูกข้าวทำนาของชาวนาในแถบภาคกลาง.....	94
ภาพประกอบ 4.23 ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกกระจายเพื่อทำการเกษตรตามลำน้ำ.....	100
ภาพประกอบ 4.24 บ้านของชาวต่างชาติที่รับราชการในเมืองไทย.....	100
ภาพประกอบ 4.25 การเดินทางโดยเรือแจว.....	106
ภาพประกอบ 4.26 เรือกลไฟ.....	106
ภาพประกอบ 4.27 วัฒนธรรมการใช้รถม้า.....	109
ภาพประกอบ 4.28 รถยนต์ชุดแรกที่นำเข้ามา.....	109
ภาพประกอบ 4.29 การเปิดสถานีรถไฟกรุงเทพ.....	112
ภาพประกอบ 4.30 ขบวนรถไฟสายคลองสาน-ท่าจีน.....	112
ภาพประกอบ 4.31 ย่านโรงสี โรงเลื่อย โกดังสินค้าแถบคลองสาน.....	115
ภาพประกอบ 4.32 ตลาดศาลาน้ำร้อนในปัจจุบันบริเวณสถานีรถไฟธนบุรี.....	115
ภาพประกอบ 4.33 ระบบการสัญจรทางบกที่พัฒนาขึ้นในยุค Westernize.....	119
ภาพประกอบ 4.34 ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่สองที่สร้างความเสียหายมากแก่ไทย.....	124
ภาพประกอบ 4.35 แผนการก่อสร้างสะพาน.....	125
ภาพประกอบ 4.36 สะพานเปิดให้เรือผ่านได้.....	125
ภาพประกอบ 4.37 ตลาดน้ำแบบเรือเร่ของชาวสวน.....	129
ภาพประกอบ 4.38 ตลาดน้ำขนาดใหญ่ ที่เป็นศูนย์รวมของผู้คนจากต่างภูมิภาค.....	137
ภาพประกอบ 4.39 สะพานกรุงธน.....	140
ภาพประกอบ 4.40 สะพานกรุงเทพ.....	140
ภาพประกอบ 4.41 รูปแบบบ้านจัดสรรยุคนี้.....	153
ภาพประกอบ 4.42 รูปแบบตึกแถวในยุคนี้.....	153
ภาพประกอบ 4.43 บ้านจัดสรรที่รุกเข้าในพื้นที่สวนจากการขยายตัว อย่างขาดการวางแผน....	154
ภาพประกอบ 4.44 ปัญหาจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัย รุกเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรม.....	158
ภาพประกอบ 4.45 การขยายตัวของภาคธุรกิจการค้าอย่างเพิ่มทวีคูณในช่วงยุคฟองสบู่.....	165

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพประกอบ 4.46 การขยายตัวของเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาภาวะล้นตลาดในภาคอสังหาริมทรัพย์ และเกิดปัญหาสาธารณสุขภาค.....	167
ภาพประกอบ 4.47 ปัญหาน้ำท่วมซึ่งแสดงถึงการพัฒนาที่ละเลยศักยภาพดั้งเดิมของพื้นที่.....	168
ภาพประกอบ 4.48 อาคารที่ถูกทิ้งร้าง.....	169
ภาพประกอบ 4.49 ผู้คนอพยพกลับภูมิลำเนา.....	169
ภาพประกอบ 4.50 การเชื่อมโยงถึงกัน.....	178
ภาพประกอบ 4.51 ศูนย์เชื่อมโยงนานาชาติ.....	178
ภาพประกอบ 4.52 ภาพมุมสูงแสดงสภาพกรุงเทพฯ เมืองที่เป็นที่รวมทุกอย่างของประเทศนี้.....	178
ภาพประกอบ 4.53 เมืองที่ขยายตัว อย่างขาดการวางแผนมีผลให้อาคาร และที่ดินถูกทิ้งร้าง.....	179
ภาพประกอบ 4.54 ระบบสาธารณสุขภาคที่เกิดขึ้นมาเพื่อรองรับการเติบโตของกรุงเทพฯ.....	180
ภาพประกอบ 4.55 ระบบสาธารณสุขภาคของมหานครที่จะรวมเอาสองฝั่งแม่น้ำเข้าด้วยกัน.....	181
ภาพประกอบ 4.56 แสดงการเปรียบเทียบภาพเมืองในอดีตกับปัจจุบัน.....	195
ภาพประกอบ 4.57 ภาพมุมสูงแสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีต.....	196
ภาพประกอบ 5.1 รูปแบบสถาปัตยกรรมของชุมชนย่านวัดดาวดึงษารามในปัจจุบัน.....	203
ภาพประกอบ 5.2 สภาพทั่วไปของชุมชนย่านวัดดาวดึงษารามในปัจจุบัน.....	204
ภาพประกอบ 5.3 แสดงการเข้าถึงของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม.....	208
ภาพประกอบ 5.4 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	208
ภาพประกอบ 5.5 แสดงระบบสาธารณสุขภาค-สาธารณสุขการของชุมชน.....	209
ภาพประกอบ 5.6 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	209
ภาพประกอบ 5.7 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	210
ภาพประกอบ 5.8 แสดงการเปรียบเทียบในอดีตและปัจจุบัน.....	211
ภาพประกอบ 5.9 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านปากคลองบางกอกน้อย.....	211
ภาพประกอบ 5.10 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	216
ภาพประกอบ 5.11 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	216
ภาพประกอบ 5.12 แสดงระบบสาธารณสุขภาค-สาธารณสุขการของชุมชน.....	217
ภาพประกอบ 5.13 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	217
ภาพประกอบ 5.14 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	218
ภาพประกอบ 5.15 ชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	219

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพประกอบ 5.16 ชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ.....	219
ภาพประกอบ 5.17 วัฒนธรรมประเพณีแห่พระทางน้ำ(ชักพระ) ของคลองชักพระ.....	219
ภาพประกอบ 5.18 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	224
ภาพประกอบ 5.19 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	224
ภาพประกอบ 5.20 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	225
ภาพประกอบ 5.21 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	225
ภาพประกอบ 5.22 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	226
ภาพประกอบ 5.23 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านวัดรัษฎาภิรัช(วัดเงิน).....	227
ภาพประกอบ 5.24 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	232
ภาพประกอบ 5.25 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	232
ภาพประกอบ 5.26 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	233
ภาพประกอบ 5.27 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	233
ภาพประกอบ 5.28 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	234
ภาพประกอบ 5.29 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์.....	235
ภาพประกอบ 5.30 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	240
ภาพประกอบ 5.31 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	240
ภาพประกอบ 5.32 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	241
ภาพประกอบ 5.33 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	241
ภาพประกอบ 5.34 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	242
ภาพประกอบ 5.35 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนวัดท่าพระ.....	243
ภาพประกอบ 5.36 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	248
ภาพประกอบ 5.37 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	248
ภาพประกอบ 5.38 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	249
ภาพประกอบ 5.39 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	249
ภาพประกอบ 5.40 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	250
ภาพประกอบ 5.41 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่.....	251
ภาพประกอบ 5.42 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่.....	251
ภาพประกอบ 5.43 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	256

สารบัญภาพ(ต่อ)

ภาพประกอบ 5.44 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	256
ภาพประกอบ 5.45 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	257
ภาพประกอบ 5.46 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	257
ภาพประกอบ 5.47 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	258
ภาพประกอบ 5.48 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนตลาดพลู.....	259
ภาพประกอบ 5.49 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	264
ภาพประกอบ 5.50 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	264
ภาพประกอบ 5.51 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	265
ภาพประกอบ 5.52 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	265
ภาพประกอบ 5.53 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	266
ภาพประกอบ 5.54 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี.....	267
ภาพประกอบ 5.55 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	272
ภาพประกอบ 5.56 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	272
ภาพประกอบ 5.57 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	273
ภาพประกอบ 5.58 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	273
ภาพประกอบ 5.59 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	274
ภาพประกอบ 5.60 แสดงการเข้าถึง และสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	280
ภาพประกอบ 5.61 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	281
ภาพประกอบ 5.62 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	281
ภาพประกอบ 5.63 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	282
ภาพประกอบ 5.64 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี.....	283
ภาพประกอบ 5.65 แสดงการเข้าถึงของชุมชน.....	288
ภาพประกอบ 5.66 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน.....	288
ภาพประกอบ 5.67 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน.....	289
ภาพประกอบ 5.68 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน.....	289
ภาพประกอบ 5.69 แสดงระบบสังคมของชุมชน.....	290
ภาพประกอบ 5.70 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่พื้นที่น้ำที่เปลี่ยนแปลงร่วมกับปัจจัยการพัฒนาจากเมืองบก.....	291
ภาพประกอบ 6.1 แสดงปัญหาต่างๆ จากการวิวัฒนาการจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก.....	303

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน เกิดจากวิวัฒนาการของเมืองซึ่งมีรูปแบบที่แตกต่างกัน ความแตกต่างในรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นผลจากปัจจัยทั้งด้านกายภาพ ด้านกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และด้านสังคมวัฒนธรรม ซึ่งถือเป็นตัวแปรหลักในการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานทั้งในระดับของชุมชน และระดับเมือง

ในกรณีของประเทศไทย ซึ่งแต่เดิมพื้นฐานของชุมชนมาจากสังคมการเกษตร มีความผูกพันน้ำทั้งในด้านการอุปโภคบริโภค การคมนาคมขนส่ง วิถีชีวิต และขนบธรรมเนียมประเพณี กล่าวได้ว่าเป็นชุมชนที่มีพื้นฐานจากน้ำ (Water Base Community) มาตั้งแต่สมัยการเริ่มก่อตั้งของชุมชน แต่ในช่วงสมัยแห่งการพัฒนาประเทศไทยได้ปรับเปลี่ยนการพัฒนาประเทศเพื่อรับกับการเข้ามาของชาวต่างชาติ เพื่อไม่เป็นชาติด้อยพัฒนา โดยพัฒนาประเทศตามแบบชาติตะวันตก”แบบฝรั่ง” (Westernize) ก็ได้เริ่มเกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรม มีการพัฒนาระบบการสัญจร ให้ทันสมัยยิ่งขึ้นเกิดการสร้างถนนสายใหม่ ขึ้นเช่น ถนนเจริญกรุง ถนนสีลม ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร ฯ เพิ่มขึ้นอีกหลายสาย และต่อมาก็พัฒนาชาติให้ทันสมัยยิ่งขึ้นเข้าสู่ยุคสมัยใหม่ (Modernization) ซึ่งก็ยิ่งเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของคน ซึ่งจากเดิมที่ดำรงชีวิตผูกพันกับลำน้ำ เปลี่ยนเป็นบนบกแทน การขยายตัวของชุมชนมีเพิ่มมากขึ้น ความเจริญในด้านต่างๆ ได้มีบทบาทมากขึ้นกับชุมชน ระบบการสัญจรทางถนนได้เพิ่มความสำคัญกับชุมชนมากยิ่งขึ้น การสัญจรทางน้ำจึงลดบทบาทลง ระบบสาธารณูปโภคสาธารณูปการที่พัฒนาขึ้นก็สัมพันธ์กับพื้นที่บนบกเกือบทั้งหมด ความสำคัญของน้ำที่เป็นพื้นฐานเดิมของชุมชนก็ลดลงนำไปสู่วิถีชีวิตที่ไม่พึ่งพาอาศัยน้ำเป็นหลัก เปลี่ยนแปลงเป็นเมืองที่อยู่บนบกหรือบนดิน (Land base) ที่มีระบบการสัญจรโดยใช้ถนนหนทาง แทนแม่น้ำ ลำคลอง การโดยสารรถประเภทต่างๆ เป็นเครื่องมือในการสัญจรแทนเรือ บ้านเรือนที่ผูกพันกับน้ำก็เปลี่ยนแปลงปรับเปลี่ยนรูปแบบไปหาพื้นที่บนบก และบางส่วนก็ทิ้ง ความผูกพันกับน้ำไป.

ธนบุรี เป็นเมืองท่า และเมืองหน้าด่านที่สำคัญมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ด้วยลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ราบลุ่ม มีโครงข่ายคูคลองไหลตัดผ่านแทรกซึมอยู่ทั่วทั้งพื้นที่ เป็นเมืองที่อยู่ใน การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานทั้งสองรูปแบบ ซึ่งจากเดิม คลอง และแม่น้ำถือเป็นจุดกำเนิดของชุมชนริมน้ำต่างๆ ในพื้นที่ สามารถอำนวยความสะดวกต่อชุมชนหลายด้านทั้งเป็นเส้นทางคมนาคมขนส่ง การอาชีพ และแม่น้ำ ลำคลองยังถือเป็นส่วนหนึ่งในวิถีชีวิต ความเป็นอยู่ของคน ที่

ผูกผันอย่างเหนียวแน่น ซึ่งรูปแบบดังกล่าวนั้นเป็นความเป็นอยู่ และการดำรงชีวิตที่เป็นอยู่เดิม ของชุมชนดั้งเดิมที่เคยอยู่กับน้ำ (Water Base Community) จนในปัจจุบัน เมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาประเทศ ก็ถูกนำไปสู่การดำรงชีวิตเมืองสมัยใหม่แบบเมืองบกที่อยู่กับถนน (Land Base City) เป็นรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่แตกต่างๆ กันซึ่งแสดงทั้งข้อดี และข้อเสียที่ สังกัดได้หลากหลายรูปแบบ

การศึกษาวิจัยนี้จะเป็นการศึกษาถึงลักษณะรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เปลี่ยนแปลง จากการวิวัฒนาการของชุมชน จากชุมชนดั้งเดิมที่เป็นชุมชนริมน้ำ (Water Base Community) เปลี่ยนแปลงเป็นเมืองสมัยใหม่แบบเมืองบกที่อยู่กับถนน (Land Base City) โดยแบ่งการศึกษา ออกเป็นชุมชน ที่แสดงให้เห็นถึงรูปแบบต่างๆ ของการเปลี่ยนแปลง ทั้งที่ส่งผลดีและผลเสียแก่ ชุมชน ในแง่ กายภาพ เศรษฐกิจ และสังคม เพื่อได้ทราบถึงข้อดีและข้อเสียของรูปแบบการ เปลี่ยนแปลง เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเมือง ต่อไปในอนาคต.

1.2 วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อทราบถึงรูปแบบและกระบวนการเปลี่ยนแปลงสภาพการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ดั้งเดิมที่เคยอยู่กับน้ำ (Water Base Community) สู่การเป็นเมืองสมัยใหม่แบบ เมืองบกที่อยู่กับถนน (Land Base City)
2. เพื่อทราบถึงข้อดีข้อเสียทางการผังเมืองของ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานต่างๆ อันเกิด จากกระบวนการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวข้างต้น

1.3 ขอบเขตของการวิจัย

1. ขอบเขตพื้นที่ทางกายภาพ ศึกษาครอบคลุมพื้นที่พัฒนาเมืองฝั่งธนบุรี กรุงเทพมหานคร โดยแบ่งเป็นพื้นที่ชุมชนที่เป็นตัวแทนของการเปลี่ยนแปลง ชุมชนดั้งเดิมที่เคยอยู่กับน้ำ (Water Base Community) สู่การเป็นเมืองสมัยใหม่ แบบเมืองบกที่อยู่กับถนน (Land Base City) รูปแบบต่างๆ
2. ขอบเขตเนื้อหาที่ศึกษา ศึกษาพัฒนาการ รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของ ชุมชนฝั่งธนบุรี ในแต่ละยุคสมัยโดยครอบคลุมเนื้อหาด้านกายภาพ สิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรม

1.4 ขั้นตอนและวิธีดำเนินการวิจัย

1. ศึกษาค้นคว้าทฤษฎีและแนวความคิดที่เกี่ยวข้อง
2. ศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ที่เกี่ยวข้องกับลักษณะทั่วไปของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ฝั่งธนบุรี
3. ศึกษาข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากการตรวจสอบข้อเท็จจริงต่างๆ โดยการสำรวจภาคสนาม (Field Survey)
4. ทำการประมวลผลข้อมูล และวิเคราะห์รูปแบบพัฒนาการ การตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ฝั่งธนบุรี
5. สรุปผลการศึกษา และนำเสนอ ในลักษณะการบรรยาย แผนที่ แผนภูมิ ตาราง และอื่นๆ

1.5 แหล่งที่มาของข้อมูล

ข้อมูลต่างๆในการวิจัยครั้งนี้ สามารถจำแนกตามแหล่งที่มาได้เป็น 2 ประเภท คือ

1. ข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) ได้แก่ สถิติ แผนที่ และเอกสารจากหน่วยงานราชการต่างๆ
2. ข้อมูลปฐมภูมิ (Primary Data) จากการสำรวจภาคสนาม และการสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา

1.6 ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทำให้เข้าใจสภาพ และกระบวนการพัฒนาเมือง จากชุมชนดั้งเดิมที่เคยอยู่กับน้ำ (Water Base Community) สู่อการเป็นเมืองสมัยใหม่แบบเมืองบกที่อยู่กับถนน (Land Base City)
2. ทำให้ได้ทราบถึงข้อดี และข้อเสียของรูปแบบการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนริมน้ำดั้งเดิม (Water Base) สู่อเมืองสมัยใหม่แบบเมืองบก (Land Base) ในรูปแบบต่างๆ

3. เป็นองค์ความรู้เฉพาะ ที่มีประโยชน์ในการพัฒนาเมืองที่มีสภาพแวดล้อมและสภาพการที่ใกล้เคียงกัน
4. เป็นองค์ความรู้ทั่วไปในเรื่องกระบวนการพัฒนาเมืองในการพัฒนาเมืองสมัยใหม่ที่พัฒนาจากเมืองแบบดั้งเดิม

1.7 ข้อจำกัดในการศึกษา

1. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นครอบคลุมช่วงยาวนาน และพื้นที่การศึกษาที่กว้าง ลักษณะการศึกษาจึงเน้นที่ภาพรวมเพื่อแสดงให้เห็นถึงเหตุ และผลของการเปลี่ยนแปลงทั้งในระดับเมือง และชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ จึงขาดด้านข้อมูลในทางลึก ซึ่งอาจแสดงให้เห็น ถึงเหตุของการเปลี่ยนแปลงในระดับปลีกย่อยได้ไม่ครบทุกประเด็น
2. การนำข้อมูลด้านกายภาพต่างๆ เช่นภาพถ่าย แผนที่ ในอดีตมาประกอบการศึกษาพบว่าการสูญหาย ขาดแคลน และบางส่วนที่มีก็ชำรุด การนำมาใช้จึงต้องประกอบกับการสันนิษฐานจากข้อมูลประวัติศาสตร์ที่มีอยู่ จึงอาจทำให้เกิดการคลาดเคลื่อนของข้อมูลได้
3. การเก็บข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ ส่วนใหญ่ก็เป็นข้อมูลที่บอกเล่าต่อกันมา เป็นบทความเชิงนิยายมีการต่อเติมจินตนาการของผู้เล่าเข้าไป การนำข้อมูลมาใช้จึงเป็นแบบการรวบรวมจากหลายแหล่งที่มา แล้วนำมาวิเคราะห์เพื่อสรุปหาข้อเท็จจริงมาใช้ จึงทำให้รายละเอียดปลีกย่อยบางอย่างถูกตัดออกไป
4. สถิติข้อมูลบางอย่างที่จำเป็นต่อการศึกษาวิจัยครั้งนี้ไม่มีหน่วยงานทั้งของราชการหรือของเอกชนใด ทำการบันทึกเก็บไว้ และจากการศึกษาที่ครอบคลุมทั้งพื้นที่ขนาดใหญ่ และช่วงเวลายาวนาน ข้อมูลที่เก็บได้จึงแตกต่างกันทั้งทางลักษณะการเก็บข้อมูล ฐานในการเก็บข้อมูล และความละเอียดในการเก็บ การนำมาใช้จึงต้องมีการเรียบเรียง และเปลี่ยนแปลงหน่วยที่จัดเก็บใหม่ ข้อมูลที่ได้จึงสามารถบอกแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงได้เท่านั้นไม่สามารถชี้ลักษณะการเปลี่ยนแปลงโดยละเอียดได้สมบูรณ์

5. การเก็บข้อมูลระดับชุมชนเนื่องจากข้อจำกัดด้านบุคลากร และงบประมาณ การเก็บข้อมูลจึงต้องทำการ แบ่งกลุ่ม และเลือกเอาโดยใช้เกณฑ์เป็นชุมชนที่มีวิวัฒนาการอยู่ในขอบเขตการศึกษา มีรูปแบบที่น่าสนใจ และอยู่ในขอบเขตด้านกำลังการศึกษาของผู้ศึกษา ข้อมูลที่ได้จึงไม่ครบถ้วนทั้งหมด แต่เพียงพอที่ใช้ชี้แจงแสดงให้เห็นถึงรูปแบบ และผลที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 2

ทฤษฎี แนวความคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน จากชุมชนน้ำสู่เมืองบกนั้นเป็นการศึกษาการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทางกายภาพ และสังคมโดยครอบคลุมพื้นที่ และช่วงเวลาที่ยาวนาน ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำความเข้าใจทฤษฎี แนวคิด และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องดังต่อไปนี้

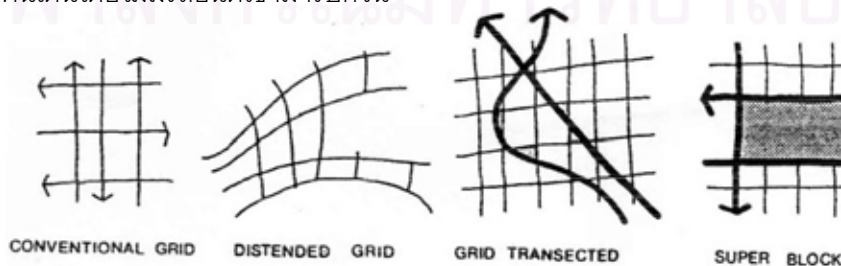
2.1 ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

2.1.1 รูปแบบการขยายตัวของเมือง (PATTERN OF GROWTH)

องค์ประกอบเกี่ยวกับสถาปัตยกรรมเทคโนโลยีการก่อสร้างสมัยใหม่ และเทคนิคการสร้างเครื่องเชื่อมโยงต่างๆ ที่ตัดผ่านเมืองแล้วสามารถเชื่อมโยงเข้ากับเมือง ซึ่งปัจจัยทั้งหลายเหล่านี้มีผลต่อการเติบโต และการขยายตัวของเมือง ซึ่งทำให้เกิดรูปแบบเมืองที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย โดยได้มีการจัดจำแนกลำดับความสัมพันธ์ของรูปแบบเมืองลักษณะต่างๆ พอสรุปเป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีรูปแบบพื้นฐาน (BASIC PATTERN) ดังนี้

1. GRID

เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองที่มีโครงร่างของถนนตัดกันเป็นตารางทำให้ที่เมืองถูกแบ่งออกเป็นบล็อกรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส, สี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนหรือหกเหลี่ยม ส่วนใหญ่บล็อกเหล่านี้จะมีรูปแบบหน่วยที่ใกล้เคียงกัน บล็อกรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าเป็นรูปแบบหน่วยที่เหมาะสมที่สุดสำหรับเมืองที่มีการขยายตัวแบบ GRID เพราะให้อิสระในการวางผังการใช้ที่ดินมากกว่ารูปแบบหน่วยอื่น สำหรับเมืองที่มีสภาพภูมิประเทศสูงๆ ต่ำๆ ไม่สามารถตัดถนนเป็นแนวเส้นตรงได้ GRID ของเมืองจะบิดเบี้ยวไปตามสภาพภูมิประเทศของ DISTENDED GRID และสำหรับเมืองที่มีศูนย์กลางธุรกิจขนาดใหญ่ซึ่งต้องการพื้นที่ต่อเนื่องกันมากกว่า 1 บล็อก จะขยายพื้นที่ได้ในลักษณะของ SUPPER BLOCE ซึ่งภายใน SUPPER BLOCK นี้จะจัดให้มีการสัญจรที่ปลอดภัยสำหรับคนเดินโดยไม่มีรถยนต์เข้ามารบกวน

ภาพประกอบ 2.1 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GRID

2. CONCENTRIC

เป็นรูปแบบการขยายตัวของเมืองซึ่งกระจุกตัวกันหนาแน่นภายในศูนย์กลางและค่อยๆ กระจายตัวออกไปในลักษณะวงแหวน ระบบถนนที่ใช้ในการสัญจรจะเป็นถนนวงแหวนที่แบ่งพื้นที่เมืองออกเป็นส่วนๆ โดยมีถนนรัศมีเชื่อมต่อศูนย์กลางภายในกับพื้นที่รอบนอก

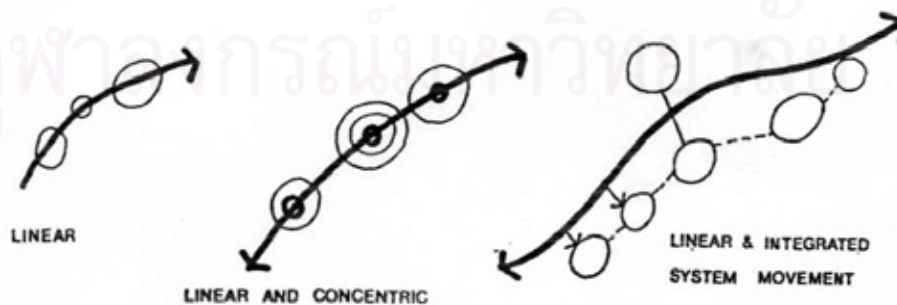
สำหรับเมืองที่มีรูปแบบการขยายตัวแบบ CONCENTRIC และมีถนนทางหลวงระหว่างจังหวัดตัดผ่านเข้าสู่ศูนย์กลาง ทำให้เมืองถูกแบ่งออกเป็นสองส่วนและทำให้เกิดความแออัดของการจราจรจากถนนที่ผ่านเมือง จึงมักจะเลี่ยงโดยการทำถนน BY PASS เพื่อป้องกันการจราจรที่ไม่มีกิจกรรมที่ติดต่อกับศูนย์กลางเมืองให้อ้อมออกจากบริเวณที่มีความหนาแน่นสูง

ภาพประกอบ 2.2 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ CONCENTRIC

3. LINEAR

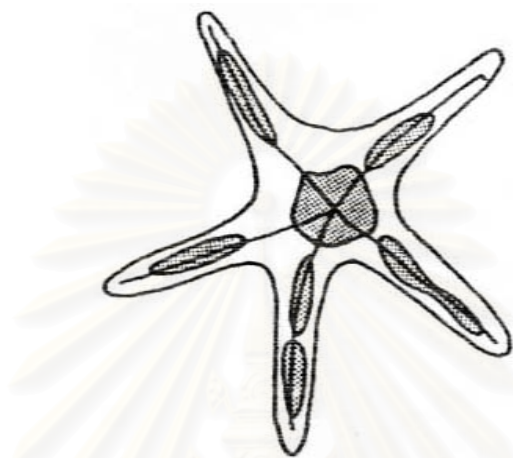
เป็นรูปแบบการขยายตัวที่เกิดขึ้นกับเมืองซึ่งมีทางคมนาคมตัดผ่าน และการตั้งถิ่นฐานการขยายตัวไปตามแนวสองฟากถนน การขยายตัวในรูปแบบนี้เหมาะสำหรับเมืองขนาดย่อมซึ่งเป็นเมืองบริวารของเมืองใหญ่ เพราะสามารถติดต่อกับศูนย์กลางเมืองใหญ่โดยตรง และรวดเร็ว รูปแบบการใช้ที่ดินนี้มักเกิดกับเมืองที่ตั้งอยู่ในระหว่างหุบเขา หรือริมแม่น้ำซึ่งการขยายตัวถูกจำกัดด้วยสภาพภูมิประเทศทำให้ต้องขยายตัวไปตามแนวยาว

ภาพประกอบ 2.3 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ LINEAR

4.STAR

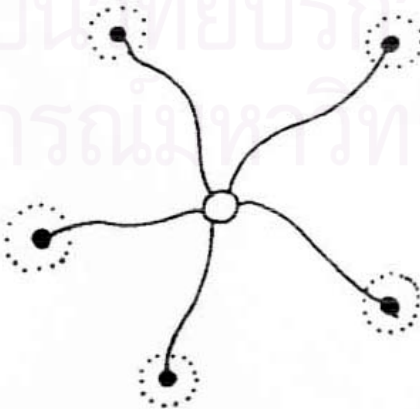
เป็นรูปแบบของการขยายตัวของเมืองซึ่งเป็นศูนย์กลางการคมนาคมหลายสาย และการตั้งถิ่นฐานแผ่ขยายไปตามแนวยาวของถนน (RIBBON DEVELOPMENT)

ภาพประกอบ 2.4 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ STAR

5.GALAX

เป็นรูปแบบการใช้ที่ดินซึ่งพัฒนาจากรูปแบบ STAR โดยเมื่อเมืองมีขนาดใหญ่ขึ้น จนศูนย์กลางเมืองแห่งเดียวไม่สามารถให้บริการแก่ชุมชนที่ขยายตัวแผ่ไปตามแนวยาวของถนนได้ทั่วถึง จะมีการกระจายศูนย์กลางขนาดย่อยออกไปรอบนอกขอบเมืองในลักษณะของศูนย์กลางท้องถิ่นการขยายตัวในลักษณะนี้จะทำให้มีการกระจายตัวหนาแน่นสม่ำเสมอมากขึ้นและทำให้ชุมชนได้รับบริการได้ทั่ว

ภาพประกอบ 2.5 แสดงลักษณะการขยายตัวของเมืองตามรูปแบบ GALAX

2.2 แนวความคิดที่เกี่ยวข้อง

2.2.1 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐาน

เดิมมนุษย์กระจัดกระจายเป็นกลุ่มเล็กๆ ต่อมาเริ่มรวมกันเป็นชุมชนเนื่องจากสาเหตุต่างๆ กัน อาทิ ต้องการความปลอดภัยทั้งภัยธรรมชาติ จากสัตว์ร้าย และภัยจากมนุษย์ด้วยกัน ตลอดจนการแสวงหาพื้นที่ๆอุดมสมบูรณ์เพื่อประกอบอาชีพ ทำการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ การตั้งถิ่นฐานในระยะแรกจะเกิดขึ้นในบริเวณพื้นที่ๆ อุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เพราะสะดวกต่อการตั้งถิ่นฐาน และอาศัยแหล่งน้ำในการอุปโภคบริโภค ตลอดจนใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ต่อมาเมื่อการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ราบลุ่มน้ำหนาแน่นขึ้น การตั้งถิ่นฐานก็กระจัดกระจายไปยังพื้นที่อื่น ๆ เช่น ที่ราบตอนในบริเวณหุบเขา ฯลฯ

การตั้งถิ่นฐานของมนุษย์เริ่มจากการรวมตัวของกลุ่มชนขนาดเล็ก ต่อมาหลาย ๆ ชุมชนรวมกันเกิดเป็นหมู่บ้าน หลายหมู่บ้านรวมกันเป็นตำบล จากตำบลกลายเป็นเมืองจากเมืองกลายเป็นเมืองใหญ่ ลักษณะและรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานในแต่ละพื้นที่จะแตกต่างกัน เนื่องจากความแตกต่างของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ ความสะดวกในการคมนาคม องค์ประกอบเหล่านี้ก่อให้เกิดลักษณะ และรูปแบบของการตั้งถิ่นฐานที่สำคัญ ๆ 4 ลักษณะคือ

1. การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาว (LINEAR SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวลักษณะการตั้งบ้านเรือนจะเป็นแนวยาวตามเส้นทางคมนาคมที่สะดวก โดยอาจจะตั้งอยู่เป็นกลุ่มติดต่อกันในเขตที่เป็นชุมชนการค้า หรือทางแยกของเส้นทางคมนาคม ส่วนบริเวณที่อยู่ไกลออกไปจะมีการตั้งบ้านเรือนห่างกัน การตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งแม่น้ำลำคลอง “RIVER LINEAR SETTLEMENT” เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานดั้งเดิมของไทย เนื่องจากคนไทยส่วนใหญ่ประกอบอาชีพการกสิกรรม และเลี้ยงสัตว์ จึงจำเป็นต้องอาศัยน้ำในการอุปโภคบริโภคและใช้เป็นเส้นทางคมนาคม สำหรับพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณด้านหลังของที่อยู่อาศัย โดยมีรูปแบบความแตกต่างทางการตั้งถิ่นฐานดังนี้

การตั้งถิ่นฐานริมฝั่งแม่น้ำ

การตั้งถิ่นฐานบริเวณฝั่งแม่น้ำส่วนใหญ่จะอยู่บริเวณที่เป็นคันดินธรรมชาติ (Natural Levee) ที่น้ำท่วมไม่ถึง หรือบริเวณที่ราบขั้นบันได (River Terrace) ส่วนมากเป็นการตั้งถิ่นฐานระยะแรก ๆ ของโลกเมืองหลวงหรือเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ริมแม่น้ำทั้งสิ้น โดยแม่น้ำมีปัจจัยหลายอย่างที่ดึงดูดให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน แม่น้ำมีอิทธิพลต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ เพราะ

เป็นแหล่งน้ำจืดอันสำคัญที่ทำให้เกิดอาหาร การคมนาคม สันถนาการเมืองต่างๆ มักจะตั้งอยู่ใกล้แม่น้ำโดยใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อกับบริเวณอื่นได้สะดวกแหล่งอารยธรรมต่างๆของโลกก็ได้พัฒนาจากบริเวณลุ่มแม่น้ำ นอกจากนี้แม่น้ำยังช่วยในการเผยแพร่วัฒนธรรมต่างๆสู่บริเวณรอบนอกอีกด้วย ความหนาแน่นของการตั้งถิ่นฐานบริเวณริมแม่น้ำแม่น้ำ จะมีความแตกต่างกัน โดยบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำตอนล่างซึ่งเป็นที่ราบน้ำท่วมถึง ที่ราบดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำจะเป็นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นมากกว่าบริเวณลุ่มแม่น้ำตอนบน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสภาพของน้ำในลำน้ำ ซึ่งจะมีหมู่บ้านตั้งอยู่มากกว่าลำน้ำที่มีน้ำบางฤดู นอกจากนี้ การตั้งถิ่นฐานของประชากรจะหนาแน่นมากยิ่งขึ้นเมื่อระดับของลำน้ำสูงขึ้น และความหนาแน่นลดลงเมื่อความลาดเอียงของพื้นที่เพิ่มขึ้น

การตั้งถิ่นฐานริมคลอง

เป็นเส้นทางคมนาคมทางน้ำอีกประเภทหนึ่งมีทั้งที่เกิดเองตามธรรมชาติ และที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อเชื่อมระหว่างแม่น้ำกับแม่น้ำ เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำจืด การคมนาคมขนส่ง การเกษตร การอุปโภคและบริโภค ดังนั้นบริเวณที่มีการตั้งถิ่นฐานของบ้านเรือนหรือเป็นที่ตั้งของเมืองต่างๆ จึงจำเป็น ต้องมีการขุดคลอง เพื่อให้ดินแดนเหล่านี้เป็นบริเวณที่ใช้ประโยชน์ในด้านประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่สำคัญของประเทศโดยเฉพาะการปลูกพืช และใช้เป็นเส้นทางคมนาคมที่สำคัญ โดยถือเป็นแหล่งตั้งถิ่นฐานที่สำคัญอีกประการหนึ่ง ซึ่งเกาะตัวเป็นแนวยาวติดต่อกันตลอดทั้งสองฝั่งคลอง

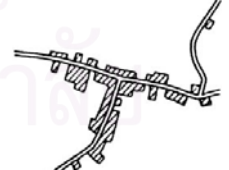
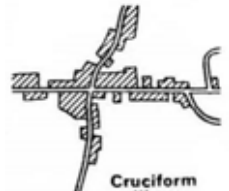
ภาพประกอบ 2.6 แสดงการตั้งถิ่นฐานแนวยาวแบบ RIVER LINEAR SETTLEMENT

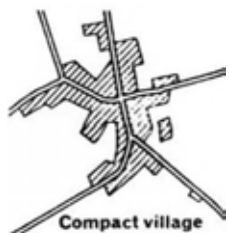
ต่อมาการตั้งถิ่นฐานก็จะปรากฏอยู่ตามบริเวณสองฝากทางรถไฟจึงเป็นการคมนาคมในระยะต่อมา โดยเฉพาะสถานีที่หยุดของขบวนรถไฟ แต่ในปัจจุบันได้เปลี่ยนเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบแนวยาวตามสองฝั่งของถนน“ROAD LINEAR SETTLEMENT” โดยถนนที่เกิดขึ้น

ระยะหลังได้ดึงดูดให้มีการอพยพจากพื้นที่บริเวณภายในที่เป็นแหล่งเกษตรกรรมให้ออกมาตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน ทั้งนี้เพราะถือว่าเป็นเส้นทางคมนาคมที่สะดวก และรวดเร็วกว่าทางน้ำ ถนนเป็นปัจจัยดึงดูดให้มีการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ดังจะเห็นว่าบางบริเวณกลายเป็นชุมชนใหญ่หรือเป็นเมืองเกิดขึ้นเมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคม นอกจากนี้ยังปรากฏว่าราคาที่ดินบริเวณใกล้ถนนจะสูงกว่าราคาที่ดินที่อยู่ไกลจากถนนออกไปด้วย

จากการที่ถนนเป็นแกนกลางที่สำคัญในการก่อให้เกิดการตั้งถิ่นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน โดยใช้จำนวนถนนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานแตกต่างกันดังนี้คือ

<p data-bbox="354 1245 1068 1333">1. Street Village คือ การตั้งถิ่นฐานตามแนวถนนหลักเพียงสายเดียว</p>	 <p data-bbox="1154 1409 1268 1430">Street village</p>
<p data-bbox="354 1465 1068 1554">2. T-Shaped Village คือ ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณสองฝั่งของถนน 2 สายเชื่อมต่อกันเป็นรูปที</p>	 <p data-bbox="1154 1640 1284 1661">T-shaped village</p>
<p data-bbox="354 1701 1068 1843">3. Cruciform Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานบริเวณที่ถนนสองสายตัดกันเกือบเป็นมุมฉากและการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะอยู่บริเวณสี่แยกของถนนเป็นแนวยาว</p>	 <p data-bbox="1214 1871 1300 1892">Cruciform village</p>

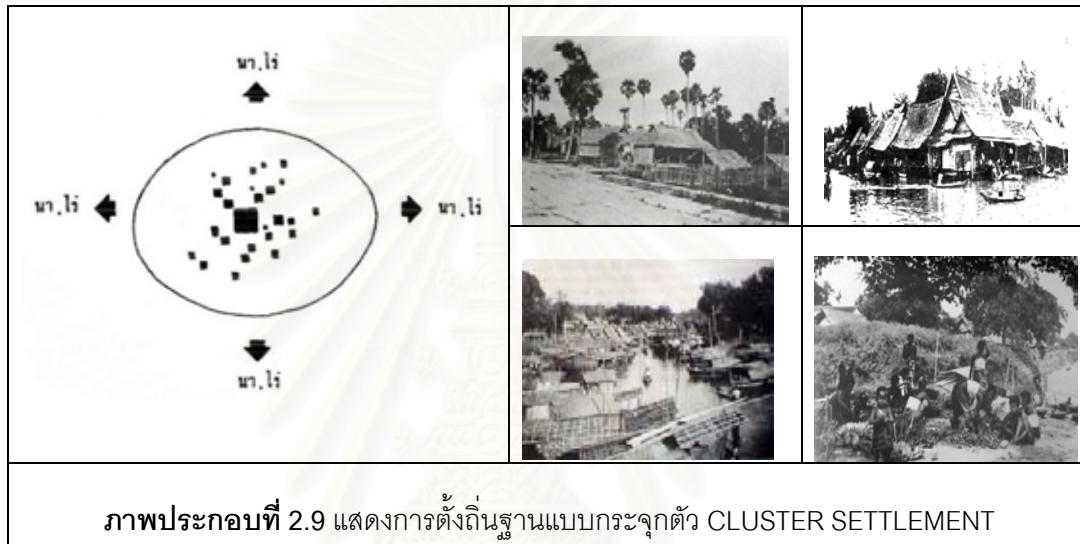
<p>4. Compact Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่กันเป็นกลุ่มบริเวณที่มีถนนหลายสายตัดกัน</p>	 <p>Compact village</p>
<p>5. Loose – Knit Village คือลักษณะการตั้งถิ่นฐานกระจายไปตามแนวของถนนหลายสาย โดยที่บ้านเรือนเหล่านั้นจะสร้างไม่ติดต่อกันเหมือนการตั้งถิ่นฐานที่กล่าวไว้ข้างต้น</p>	 <p>Loose-knit village</p>
<p>6. Double Village เป็นลักษณะการตั้งถิ่นฐานที่อยู่เป็นกลุ่มบริเวณสองฝั่งของแม่น้ำ หรือลำคลองโดยมีสะพานเชื่อมระหว่างสองฝั่ง ส่วนบริเวณที่อยู่ห่างออกไปจะไม่มีการตั้งถิ่นฐานกันน้อยมาก</p>	 <p>Double village</p>
<p>ภาพประกอบ 2.8 แสดงการตั้งถิ่นฐานแบบ ROAD LINEAR SETTLEMENT แบบอื่นๆ</p>	

2. การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกตัว (CLUSTER SETTLEMENT)

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่เป็นจุดตัดของเส้นทางคมนาคมเช่น บริเวณลำน้ำสองสาย ลำน้ำตัดกับเส้นทางถนนหรือบริเวณทางแยกของเส้นทางรถยนต์นอกจากนี้ยังพบว่า ประชากรจะตั้งถิ่นฐานรวมกันเป็นกลุ่มอย่างหนาแน่นรอบ ๆ วัด ซึ่งเป็นศูนย์กลางชุมชนในท้องถิ่น

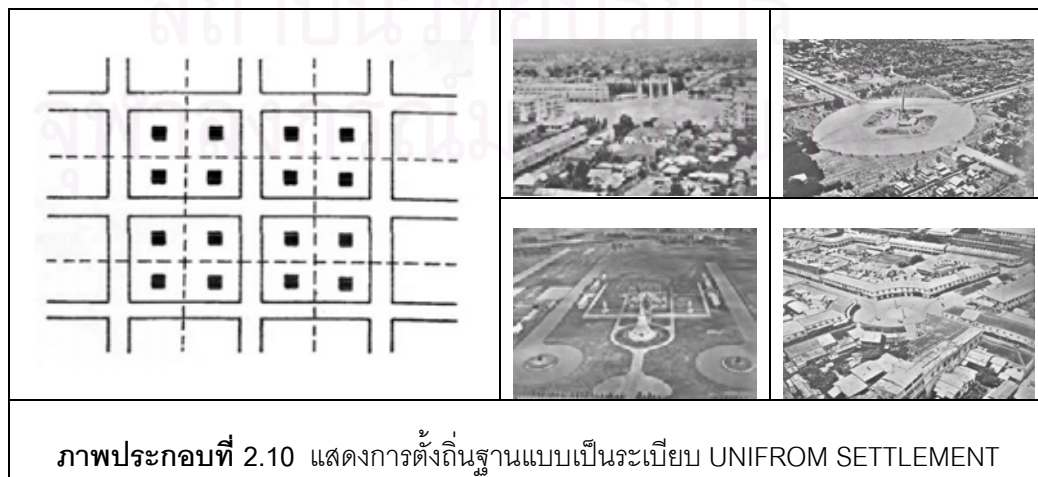
การตั้งถิ่นฐานแบบกระจุกหรือการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีความสัมพันธ์กับปัจจัยทางธรรมชาติ หรือปัจจัยทางกายภาพ เช่น ที่ราบลุ่มแม่น้ำแหล่งแร่ธาตุ หุบเขา บริเวณแยกของถนน บริเวณค้ำน้ำ และบริเวณที่แม่น้ำบรรจบกัน เป็นต้น ในระยะแรกของการตั้งถิ่นฐาน อาจเริ่มจากบ้านเดี่ยวโดดๆ และจำนวนคนเพิ่มมากขึ้น กลุ่มบ้านขนาดเล็กขยายใหญ่ขึ้นเป็นหมู่บ้านใหญ่ ทั้งนี้ย่อมขึ้นอยู่กับระยะเวลาในการสร้างหมู่บ้านด้วย เพราะหมู่บ้านที่ตั้งมาตั้งนานแล้วขนาดของหมู่บ้านมักมีขนาดใหญ่ เนื่องจากการเพิ่มของประชากรมีหลายช่วงอายุคนในหมู่บ้านนั่นเอง การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้จะเป็นการตั้งถิ่นฐานของชนบทที่ประกอบอาชีพการเกษตร โดยพื้นที่การเกษตรจะอยู่บริเวณรอบหมู่บ้าน ส่วนการเลี้ยงสัตว์ เช่น เป็ด ไก่ หมู วัวจะเลี้ยงในบริเวณบ้านหรือบริเวณใกล้ ๆ บ้าน

การตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มนี้ ถ้าพิจารณาในเชิงเศรษฐกิจแล้วจะก่อให้เกิดผลเสียทางเศรษฐกิจเพราะพื้นที่ทางการเกษตรอยู่ห่างไกลจากบ้านเรือนของเกษตรกร ทำให้ไม่สะดวกและเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่การเกษตรกับที่อยู่อาศัย ทำให้จำนวนครั้งในการไปดูแล และปรับปรุงพื้นที่นา และผลผลิตมีน้อยครั้งกว่าที่ควร ทำให้ผลผลิตที่ได้น้อยลง ซึ่งเป็นการใช้พื้นที่ไม่ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ส่วนผลดีเป็นในด้านสังคม และจิตใจ คือ การได้อยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มทำให้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและอบอุ่น

3. การตั้งถิ่นฐานแบบเป็นระเบียบ (UNIFORM SETTLEMENT)

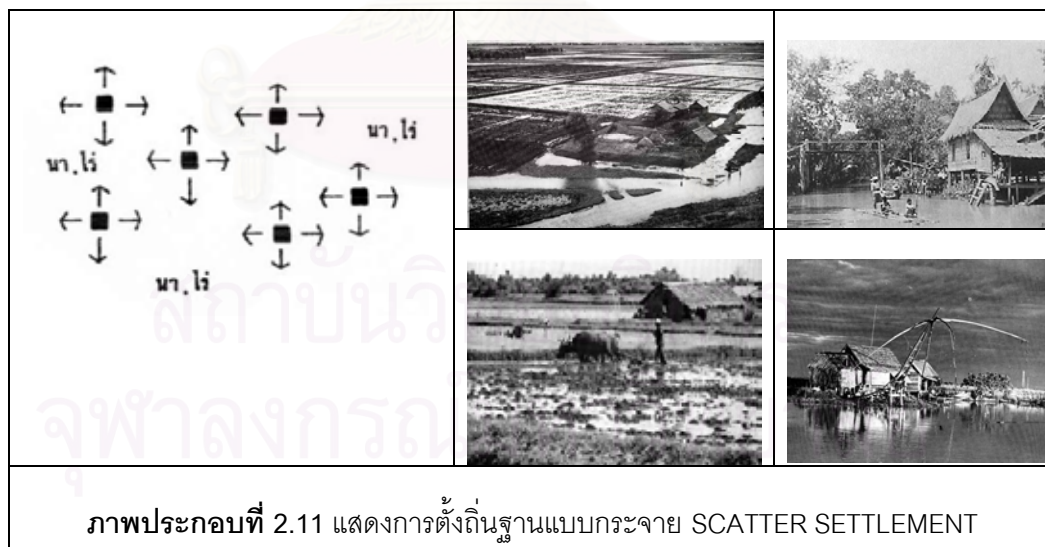
ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบระเบียบจะปรากฏในลักษณะพื้นที่ที่มีภูมิประเทศการกระจายตัวของทรัพยากรธรรมชาติและความสะดวกของเส้นทางคมนาคมไม่แตกต่างกันมากนัก พบได้ในบริเวณพื้นที่จัดสรรให้มีขนาดและระยะห่างเท่า ๆ กัน มีถนนตัดผ่านเป็นตาราง ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ทางราชการจัดตั้งขึ้น เช่น การตั้งถิ่นฐานของนิคมสร้างตนเอง

4.การตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย (SCATTER SETTLEMENT)

การตั้งถิ่นฐานในลักษณะนี้บ้านเรือนจะตั้งอยู่ห่าง ๆ กัน โดยตั้งอยู่ในที่นาหรือที่สวนของตนเอง เป็นการตั้งถิ่นฐานที่บ้านเรือน ทุ่งฉาง คอกสัตว์ โรงเก็บเครื่องมือต่าง ๆ ของเกษตรกรตั้งอยู่ในพื้นที่การเกษตรของตนเองหรืออาจเรียกว่าการกระจายในลักษณะโดดเดี่ยว (ISOLATED SETTLEMENT) ขึ้นอยู่กับขนาดของที่ดินแต่ละครอบครัว การตั้งถิ่นฐานแบบนี้จะมีศูนย์กลางร่วมกัน เช่น วัด โรงเรียน สถานี อนามัย ตลาด ลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบกระจายนี้จะพบในชนบทของประเทศที่พัฒนาแล้ว ประเทศไทย การตั้งถิ่นฐานประเภทนี้จะปรากฏในบริเวณที่เกษตรกรประกอบอาชีพเกี่ยวกับการทำไร่ เช่น ไร่อ้อย ไร่สับปะรด ไร่มันสำปะหลังรวมทั้งพวกที่ทำสวนผลไม้โดยกระจายอยู่ไม่ไกลกันนักในพื้นที่สวนของแต่ละครอบครัว แนวเขตของสวนจะมีคูคลองกัน

การตั้งถิ่นฐานแบบนี้มักจะส่งผลทางด้านเศรษฐกิจสูง เพราะเกษตรกรมีที่อยู่อาศัยในพื้นที่ทำการเกษตรของตน จึงไม่มีเสียเวลาในการเดินทางไปกลับระหว่างพื้นที่เกษตรกับบ้าน ดังนั้นจึงมีเวลาในการดูแลผลผลิตได้เต็มที่ มีเวลาคิดปรับปรุง เปลี่ยนแปลง แก้ปัญหา หรือขยายกิจการให้ก้าวหน้า จะเห็นว่าเกษตรกรเหล่านี้มักจะใช้เทคโนโลยีใหม่ช่วย และทำการเกษตรตลอดปีเพื่อให้เกิดผลผลิตสูงสุดต่อเนื้อที่ เรียกกันว่า การเกษตรแบบเข้มข้น (Intensive Farming) บางบริเวณอาจจะใช้วิธีการทำฟาร์มผสมผสาน (Mixed Farming) คือใช้ทั้งเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์

2.2.2 แนวคิดการก่อตัวของเมือง

ในการก่อตัวของเมืองนั้นมีแนวความคิดที่ควรกล่าวถึง 3 ประการ คือ

แนวความคิดที่1 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวขึ้นในตำแหน่งที่มีความสะดวกในด้าน การคมนาคม - ขนส่งติดต่อเชื่อมโยง เมืองตามแนวความคิดนี้จะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีเส้นทางคมนาคม-ขนส่งประเภทใดประเภทหนึ่งหรือหลาย ๆ ประเภทมาบรรจบกัน เช่น ตามทางแยกที่มีถนนมาบรรจบกันหลายสาย ในตำแหน่งที่มีการบรรจบกันของถนนกับทางน้ำ หรือตำแหน่งที่เส้นทางรถไฟโดยมีสถานีบรรจบกับถนน เป็นต้น ซึ่งจะสังเกตได้จากการที่เมืองบางเมืองมีความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ จึงทำให้สามารถติดต่อกันพื้นที่อื่นๆ ได้หลายทิศทาง และยังใช้เส้นทางคมนาคม-ขนส่งได้หลายประเภทด้วย เช่น ทางน้ำ ทางรถไฟ หรือทางถนน เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบอีกว่าในบริเวณที่เป็นทางแยกที่ถนนตัดใหม่ หรือทางบรรจบกันของเส้นทางคมนาคม และตามบริเวณที่มีการคมนาคม-ขนส่งต่างชนิดมารวมกันนั้น จะเริ่มมีประชากรมาตั้งบ้านเรือนมากขึ้น และจะทวีจำนวนขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้ชุมชนขยายใหญ่ กิจกรรมทางเศรษฐกิจอันได้แก่ อาชีพทางการค้า และการบริการก็เพิ่มขึ้น จนเป็นอาชีพของประชากรส่วนใหญ่ในชุมชนนั้น สถานที่ทำงานและอาคารบ้านเรือนต่างๆ ก็มีมากขึ้น ดังนั้นชุมชนนี้จึงปรากฏเป็นตัวเมืองที่มีการขยายตัวขึ้นอย่างชัดเจน

แนวความคิดที่2 เชื่อว่าเมืองจะก่อตัวในตำแหน่ง ท่าเล สภาพแวดล้อมทางกายภาพธรรมชาติเหมาะสม และเอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของประชากรในชุมชนนั้น เมืองตามแนวความคิดนี้จะตั้งอยู่ติดแม่น้ำ ทำให้ประชากรในเมืองนั้นได้รับความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ นอกจากนั้นประชาชนในเมืองยังได้นำน้ำมาใช้บริโภคในชีวิตประจำวันอีกด้วย หรือเมืองที่ตั้งอยู่ในตำแหน่งที่เนินก็จะมีปัญหาเรื่องน้ำท่วมและสามารถจัดการระบายน้ำได้เป็นอย่างดี นอกจากนั้นในตำแหน่งที่เป็นขอบของเนินจะมีน้ำใต้ดินอยู่ตื้น จึงทำให้สะดวกให้สะดวกต่อการขุดบ่อน้ำอีกด้วย

แนวความคิดที่3 เชื่อว่าเมื่อวิทยาการพัฒนามากขึ้น ประชากรมีความรู้ความสามารถ มีวิธีการ มีเทคโนโลยี ดังนั้น ประชากรโลกจึงสามารถปรับสภาพทางธรรมชาติที่ขาดความเหมาะสมให้เป็นสภาพที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานได้ เมืองตามแนวความคิดนี้จะก่อตัวที่ใดก็ได้ โดยการสร้างขึ้นตามความเหมาะสม เช่น เมืองจะเกิดขึ้นได้ในตำแหน่งที่สะดวกต่อการคมนาคมติดต่อ ดังนั้นจึงสร้างถนนขึ้นก่อนแล้วเมืองจึงเกิดขึ้นตามมา หรือในภูมิประเทศที่เป็นที่ลุ่มต่ำมีน้ำท่วมถึง ก็สามารถทำคันดินกั้นแล้วจึงสร้างเมืองขึ้นภายในพื้นที่ที่กำแพงดินกั้นน้ำไว้

อย่างไรก็ตาม การเลือกที่ตั้งของการก่อตัวเมืองใดเมืองหนึ่งอาจพบว่ามีสาเหตุจากความเหมาะสมหลายๆ ด้านด้วยกัน ไม่ได้เกิดมาจากความเหมาะสมเพียงด้านใดด้านหนึ่ง ชุมชนเมืองสำคัญๆ เมืองหลายแห่งในต่างประเทศอาจเติบโตเนื่องจากกิจการเหมืองแร่ เช่น ในประเทศไทยก็พบว่ามีเมืองหลายแห่งที่เติบโตขึ้นเนื่องจากกิจการเหมืองแร่ เช่น การเติบโตของเมืองภูเก็ต พังงา ระนองในอดีตมีกิจการเหมืองแร่ดีบุกตั้งอยู่มาก แล้วพัฒนาขึ้นกลายเป็นชุมชนใหญ่ จนกระทั่งถึงปัจจุบันได้หันไปพึ่งกิจกรรมทางเศรษฐกิจแทน ซึ่งแต่เดิม ชุมชนดั้งเดิมส่วนใหญ่ มักมีที่ตั้งติดกับแม่น้ำสายสำคัญ จึงทำให้เกิดความสะดวกในด้านการคมนาคม-ขนส่งทางน้ำ ซึ่งใช้เป็นเส้นทางคมนาคม-ขนส่งที่สะดวกที่สุดในระยะแรกเริ่มในการก่อตัวของความเป็นเมือง แต่เมืองเหล่านี้ก็ได้ก่อตัวขึ้นเนื่องจากความสะดวกในการคมนาคม-ขนส่งแต่เพียงอย่างเดียว ยังเนื่องมาจากความเหมาะสมอื่นๆ อีก เช่น ประชากรในเมืองนั้นสามารถนำน้ำมาบริโภค-อุปโภคได้สะดวก เป็นต้น

2.2.3 แนวความคิดเกี่ยวกับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนหรือหมู่บ้าน

นำพวลัย กิจรักษ์กุล (2528) กล่าวถึงวิวัฒนาการตั้งถิ่นฐานของไทยนั้น เนื่องจากเป็นชุมชนเกษตรกรจึงอาศัยแหล่งน้ำเกาะตัวเนื่องกันมาตลอด จากกลุ่มแม่น้ำมาสู่ลุ่มแม่น้ำ จากเหนือจดใต้ ทั้งนี้จากสภาพภูมิประเทศและความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติต่าง ๆ ที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเคลื่อนไหวยอพยพเข้าสู่บริเวณลุ่มแม่น้ำต่างๆ ในส่วนที่มีการตั้งถิ่นฐานเบาบางก็อาจเนื่องมาจากพื้นที่เป็นภูเขา บริเวณแห้งแล้ง หรือบริเวณที่ไม่มีความปลอดภัยจากมนุษย์เนื่องมาจากภัยสงครามและธรรมชาติ

สำหรับการตั้งถิ่นฐานบริเวณภาคกลาง แบ่งลักษณะทางภูมิประเทศทางภูมิศาสตร์ออกเป็น 3 บริเวณ คือ ภาคกลางตอนล่าง มีลักษณะเป็นที่ราบลุ่มเกิดจากการตกตะกอนทับถมจากแม่น้ำได้ บริเวณดินดอนสามเหลี่ยมปากน้ำเจ้าพระยา บาร์ตัน (BARTON) เรียกบริเวณนี้ว่า “ HEART OF THAILAND หรือ “ GREAT POPULATIANGLE “ ถือว่าเป็นหัวใจของประเทศไทย ภาคกลางตอนบน มีลักษณะภูมิภาคประเทศเป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำและที่ราบลูกฟูกกับอีกบริเวณหนึ่ง คือ บริเวณของที่ราบภาคกลางมีลักษณะภูมิประเทศเป็นที่ราบแคบ ๆ บริเวณเชิงเขา การตั้งถิ่นฐานในภาคกลางนี้เป็นบริเวณการตั้งถิ่นฐานหนาแน่นที่สุดของประเทศ โดยเฉพาะบริเวณภาคกลางตอนล่าง

โดยมีรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบ่งออกเป็น 3 รูปแบบ คือการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่ม มักจะปรากฏในบริเวณที่ราบใกล้แม่น้ำบริเวณแยกของเส้นทางคมนาคม เช่นบริเวณถนนตัดกันแม่น้ำหรือคลองบรรจบกัน ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานแบบกลุ่มคือ ผู้ประภคอาชีพรักษา รูปแบบที่สอง

คือการจัดตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย จะพบบริเวณที่มีการทำการเกษตรแบบเพิ่มผลผลิต (INTENSIVE CULTIATION) หรือการทำการเกษตรแบบเข้มข้น เช่น ผู้ที่ประกอบอาชีพทำสวน ทำไร่ โดยมีการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ของตนเอง ส่วนรูปแบบที่สามคือการจัดตั้งถิ่นฐานตามแนวเส้นทางคมนาคม ซึ่งเป็นสิ่งดึงดูดการจัดตั้งถิ่นฐานของประชากรตั้งแต่อดีตโดยเฉพาะแม่น้ำ ลำคลอง ดังนั้นจะปรากฏว่ามี การสร้างบ้านเรือนเกาะไปตามแนวสองฝั่งลำน้ำ มาในระยะหลังเมื่อมีการสร้างเส้นทางคมนาคม ทางบก การจัดตั้งถิ่นฐาน จะอยู่ตามแนวถนนมากขึ้นทั้งนี้เพราะเป็นเส้นทางที่สะดวกรวดเร็ว โดยจะมีการสร้างบ้านเรือนเรียงรายริมฝั่งตามแนวยาวของถนน และถ้าเป็นบริเวณแยกของถนนหรือเป็น ชุมทางการตั้งถิ่นฐานจะหนาแน่นมากขึ้น

2.3 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ไพฑูถย์ เครื่องแก้ว ณ ลำพูน (2518) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำหมายถึง ชุมชนที่มี อาคารบ้านเรือนสิ่งปลูกสร้างเรียงรายตามริมน้ำ และเป็นชุมชนที่มีความเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับ แม่น้ำลำคลอง มีลักษณะคล้ายกับชุมชนชนบท มีการประกอบอาชีพแบบสังคมเกษตรกรรม มีความผูกพันกับครอบครัวและสืบสานวัฒนธรรมยึดมั่นในขนบธรรมเนียมแบบท้องถิ่น

ณัฐนาท สุวรรณ (2534) กล่าวถึงการเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงของชุมชน ริมน้ำระหว่างเมืองอ่างทอง กับเมืองสิงห์บุรี โดยผลที่ได้ทำให้ทราบถึงโครงข่ายการสัญจรที่ พัฒนาขึ้นตามยุคสมัยมีส่วนในการพัฒนาพื้นที่เมืองเดิมเป็นอย่างมาก ในกรณีของทั้งสองเมืองที่เป็นเมืองริมน้ำมาแต่เดิมต่อมามีการตัดถนนผ่านพื้นที่เมืองเข้ามาแต่มาในต่างลักษณะกัน และแต่ละเมืองก็ปรับตัวรับกับถนนต่างกันโดยทางสิงห์บุรีสามารถเชื่อมต่อระบบสัญจรทางถนนเข้ากับ ชุมชนริมน้ำเดิมได้ดีกว่า ทั้งด้านการเข้าถึง การใช้ที่ดินที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตผู้คน ทำให้เมืองสิงห์บุรี ดูเป็นเมืองที่น่าอยู่กว่า เมืองอ่างทองที่การปรับตัวที่เกิดขึ้นทำให้เมืองเจียบเหงาซบเซาลง

จวีรัตน์ นันทวนิช (2536) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำบริเวณปากเกร็ด เป็นการตั้งถิ่น ฐานบริเวณริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง มีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน มีลักษณะความสัมพันธ์ของชุมชนแบบ บ้านใกล้เรือนเคียง มีการทำการเกษตรเป็นหลัก

พรธนทิพย์ เปี่ยมพุกธากุล (2537) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำดำเนินสะดวกว่า มี ลักษณะเป็นชุมชนชาวสวนพึ่งพาแหล่งน้ำในทุกๆ ด้าน ตั้งแต่การจัดตั้งถิ่นฐาน การเพาะปลูก การ อุปโภคและบริโภค การคมนาคมขนส่งและการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ทางน้ำ โดยมีย่านการค้า ริมน้ำและตลาดน้ำเป็นศูนย์กลางหลักของชุมชน

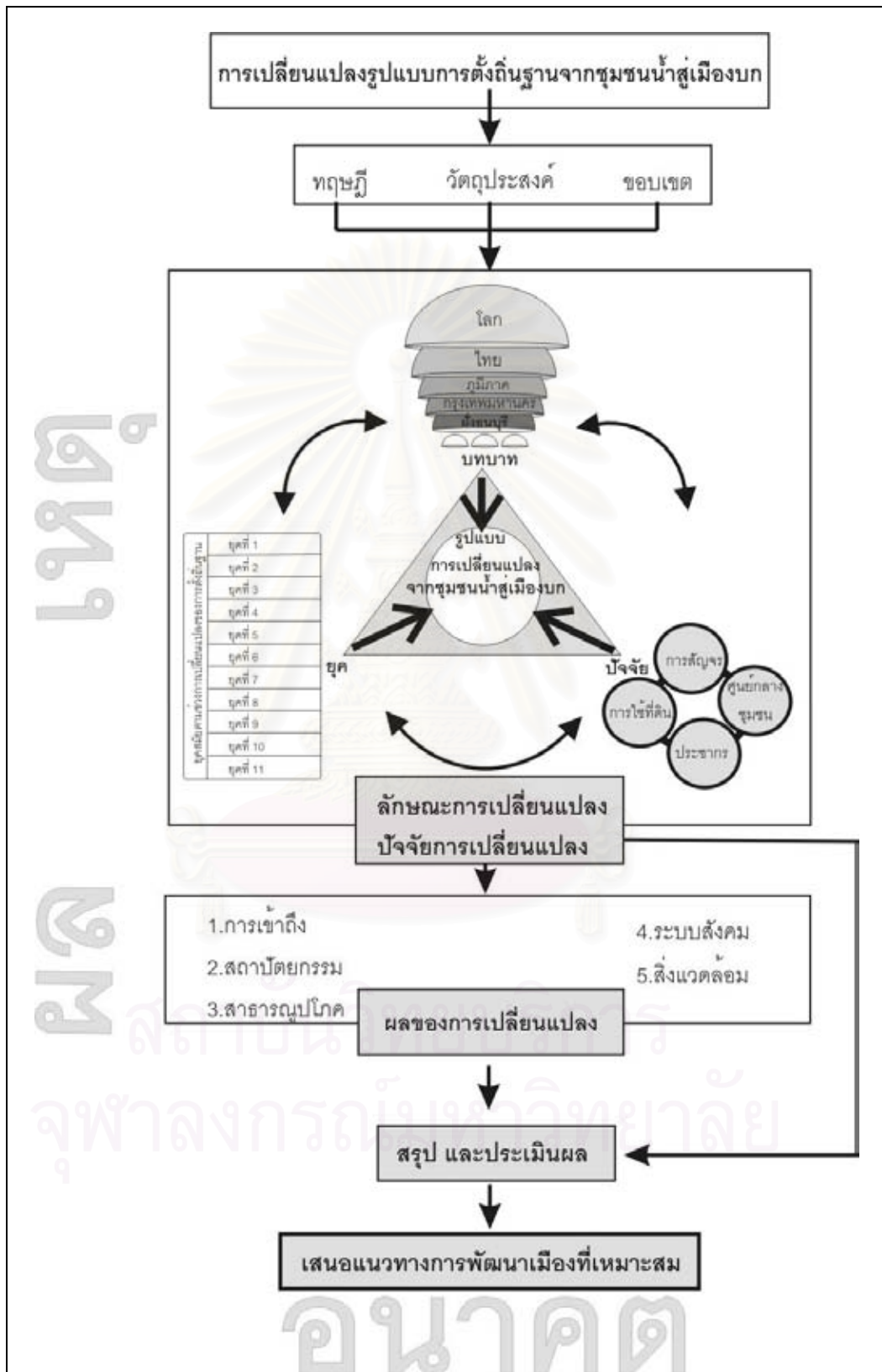
สุนทร ชูติธรานนท์ (2540) กล่าวถึงชุมชนริมน้ำอยุธยาว่า วิถีชีวิตของผู้คนมีความผูกพันแนบแน่นกับสายน้ำ การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนจะตั้งอยู่ริมน้ำ หลังบ้านมักจะเป็นสวน ถัดออกไปจะเป็นทุ่งนา ถัดจากทุ่งนาเป็นป่าละเมาะ จากริมน้ำถึงพื้นที่เพาะปลูกเชื่อมด้วยคลองเล็กๆ การปลูกสร้างที่อยู่อาศัยสะท้อนวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ฝนความเชื่อทางศาสนา

เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร (2541) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำบริเวณบางคูเวียงในคลองบางกอกน้อยว่า เกิดการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ทางเกษตรกรรม ไปสู่พื้นที่พักอาศัยหรือโรงงาน มีความเสื่อมโทรมของเครือข่ายลำน้ำย่อย และรูปแบบของการดำเนินชีวิตแบบชุมชนริมน้ำจากการเบนความสำคัญสู่บนบกแทน

2.4 กรอบแนวความคิดการวิจัย

การศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก นี้เป็นการศึกษาถึงเหตุ และผล ของการเปลี่ยนแปลงสภาพชุมชนไทยในกลุ่มน้ำภาคกลางที่มีลักษณะของชุมชนที่พึ่งน้ำเป็นหลักมาแต่อดีต ต่อมา มีการปรับเปลี่ยนสภาพจากชุมชนที่เคยอาศัยน้ำจากแม่น้ำลำคลอง เข้าสู่สภาพของความเป็นเมืองบกที่อยู่กับถนน เป็นเมืองแบบสมัยใหม่ โดยใช้พื้นที่เมืองฝั่งธนบุรีเป็นกรณีศึกษา ซึ่งเป็นพื้นที่ชุมชนดั้งเดิมที่อาศัยเคยน้ำเป็นหลัก และต่อมาก็ได้รับกับกระแสพัฒนา การเป็นเมืองสมัยใหม่ที่อาศัยบนบก และพึ่งถนนเป็นหลัก หากแต่ทั้งตัวเมืองและรูปแบบชุมชนเดิมเคยอาศัยเกาะตัวอยู่กับน้ำ พึ่งพาน้ำ จึงเป็นเมืองได้รับผลกระทบกับระบบเมืองสมัยใหม่ จากที่เคยอยู่กับน้ำเปลี่ยนแปลงมาอยู่กับบกโดยตรง

การศึกษาจึงเป็นไปเพื่อทำความเข้าใจพื้นที่ให้ทราบถึงปัจจัย และรูปแบบการเปลี่ยนแปลง โดยอาศัยแนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการตั้งถิ่นฐานที่ นำมาใช้ศึกษาปัจจัย และรูปแบบที่เกิดขึ้น จากการศึกษาวิวัฒนาการของพื้นที่ บทบาท และปัจจัยทางกายภาพ เพื่อหาเหตุ ของการเปลี่ยนแปลง ไม่ว่าจะเป็นรูปแบบการเปลี่ยนแปลง ช่วงของการเปลี่ยนแปลง และลักษณะการเปลี่ยนแปลง แล้วจึงนำผลที่ได้ มาศึกษาถึงวิเคราะห์ผลการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำเป็นเมืองบก ในพื้นที่เดิม ว่าการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างไร และผลที่เกิดขึ้นอย่างไรโดยวัดจากปัจจัยของการดำรงชีวิตในปัจจุบัน(แผนภูมิ 2.1) ซึ่งผลที่ได้จะทำให้ทราบถึงรูปแบบการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำ สู่เมืองบก ซึ่งจะได้นำไปใช้เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาเมืองที่มีพื้นฐาน รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเมืองแบบพึ่งน้ำที่เหมาะสม เพื่อจะได้ไม่ก่อให้เกิดปัญหาอันเกิดจากการพัฒนาเมืองที่ขาดการคำนึงถึงสภาพเมือง และชุมชนดังเช่น รูปแบบการพัฒนาเมืองที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

แผนภูมิ 2.1 แสดงกรอบแนวความคิดการวิจัย

บทที่ 3

สภาพทั่วไปของฝั่งธนบุรี

พื้นที่ฝั่งธนบุรีตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ละติจูด 13 องศา 30 ลิปดาเหนือ ถึง 13 องศาเหนือ ลองติจูด 100 องศา 20 ลิปดาตะวันออก ถึง 100 องศา 31 ลิปดาตะวันออก ปัจจุบันเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพมหานคร มีพื้นที่ประมาณ 450.119 ตารางกิโลเมตร หรือ 281,325 ไร่

มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	๑๓	อำเภอบางกรวย จังหวัดนนทบุรี
ทิศใต้	๑๓	อำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ และอ่าวไทย
ทิศตะวันออก	๑๓	แม่น้ำเจ้าพระยา เขตบางซื่อ เขตดุสิต เขตพระนคร เขตสัมพันธวงศ์ เขตบางรัก เขตสาทร เขตบางคอแหลม และอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ
ทิศตะวันตก	๑๓	อำเภอสามปราชญ์ จังหวัดนครปฐม อำเภอกระทุ่มแบน จังหวัดสมุทรสาคร

3.1 ลักษณะทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ฝั่งธนบุรีตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มแม่น้ำ มีคลองใหญ่น้อยมากมาย มีน้ำไหลตลอดปี เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบลุ่มภาคกลางตอนล่าง หรือที่เรียกว่าที่ราบลุ่มบางกอก (Bangkok Plain) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยา (Chao Phraya Delta) ที่เกิดจากการทับถมของดินตะกอนแม่น้ำหลายสาย คือ เจ้าพระยา ท่าจีน แม่งลอง และบางปะกง จนกลายเป็นที่ราบกว้างใหญ่ และอุดมสมบูรณ์

ที่ราบลุ่มปากแม่น้ำเจ้าพระยามีลักษณะเป็นสามเหลี่ยมด้านเท่าส่วนยอดอยู่ใต้จังหวัดนครสวรรค์ กินพื้นที่แผ่กว้างลงมาจนถึงฐานสามเหลี่ยมที่ปากแม่น้ำบริเวณอ่าวไทย สันนิษฐานว่าพื้นที่นี้เกิดจากการทับถมในปลายยุคไมโอซีน หรือประมาณ 10,000 ปี มาแล้ว โดยอาจแบ่งได้เป็นสองบริเวณคือ พื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเก่า (Old Delta) สันนิษฐานว่าเป็นบริเวณปากแม่น้ำของชายฝั่งทะเลเดิม เริ่มจากจังหวัดชัยนาท ต่อเนื่องลงมาจนถึงอยุธยา และสุพรรณบุรีและพื้นที่ดินดอนสามเหลี่ยมปากแม่น้ำเจ้าพระยาปัจจุบันตั้งแต่อยุธยาลงมาถึงอ่าวไทย

พื้นที่ฝั่งธนบุรีจัดอยู่ในกลุ่มพื้นที่ ที่มีระดับความสูงของภูมิประเทศมากกว่า 1.00 เมตร มีระดับความสูงต่ำต่างกันเล็กน้อย โดยพื้นที่ตอนบน และทางตะวันตกของพื้นที่มีระดับความสูงกว่าตอนล่าง (แผนที่ 3.1) ซึ่งเมื่อพิจารณาตามความลาดชันของพื้นที่ จะพบว่าบริเวณนี้

เป็นที่ลุ่มมีความลาดชันน้อย ทำให้สายน้ำที่ไหลผ่าน ไหลช้าอ่อนลงไม่มีแรงพอกัดเซาะผืนดินให้ลึก และตรงจึงไหลเวียนวนเปลี่ยนทิศทางไปมาจนคดโค้งเหมือนรูปเกือกม้า (Oxbow Lake) ดังเห็นได้จากร่องรอยของแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมก่อนการขุดลัดต่างๆ ชายตลิ่งด้านนอกของหัวโค้งแม่น้ำจะถูกกัดเซาะตรงส่วนล่างจนชัน เรียกว่าตลิ่งชัน หรือคั้งน้ำ ส่วนด้านในซึ่งกระแสน้ำอ่อนกว่า จะเกิดการทับถมในลักษณะเป็นเนินตะกอนที่ค่อยๆ ลาดลงสู่กลางน้ำ เรียกว่าตลิ่งลากหรือหัวแหลม และด้วยอัตราการไหลเร็วแรงของแม่น้ำลดลงในช่วงปลายน้ำ ซึ่งเมื่อดูจากภาพรวมสภาพภูมิศาสตร์แล้ว จะพบว่าพื้นที่บริเวณนี้เริ่มมีวิวัฒนาการจากการเป็นบริเวณที่มีลักษณะกระแสน้ำจืดไหลมาปะทะกับคลื่นกระแสน้ำทะเลจึงเกิดสภาพหยุดนิ่ง ตะกอนน้ำจืดค่อยๆ จมลงชายฝั่งค่อยๆ ตื้นเขิน หนองจาง เกิดกลายเป็นผืนดินอุดมสมบูรณ์ ดังในปัจจุบัน

3.2 ขอบเขตการปกครอง

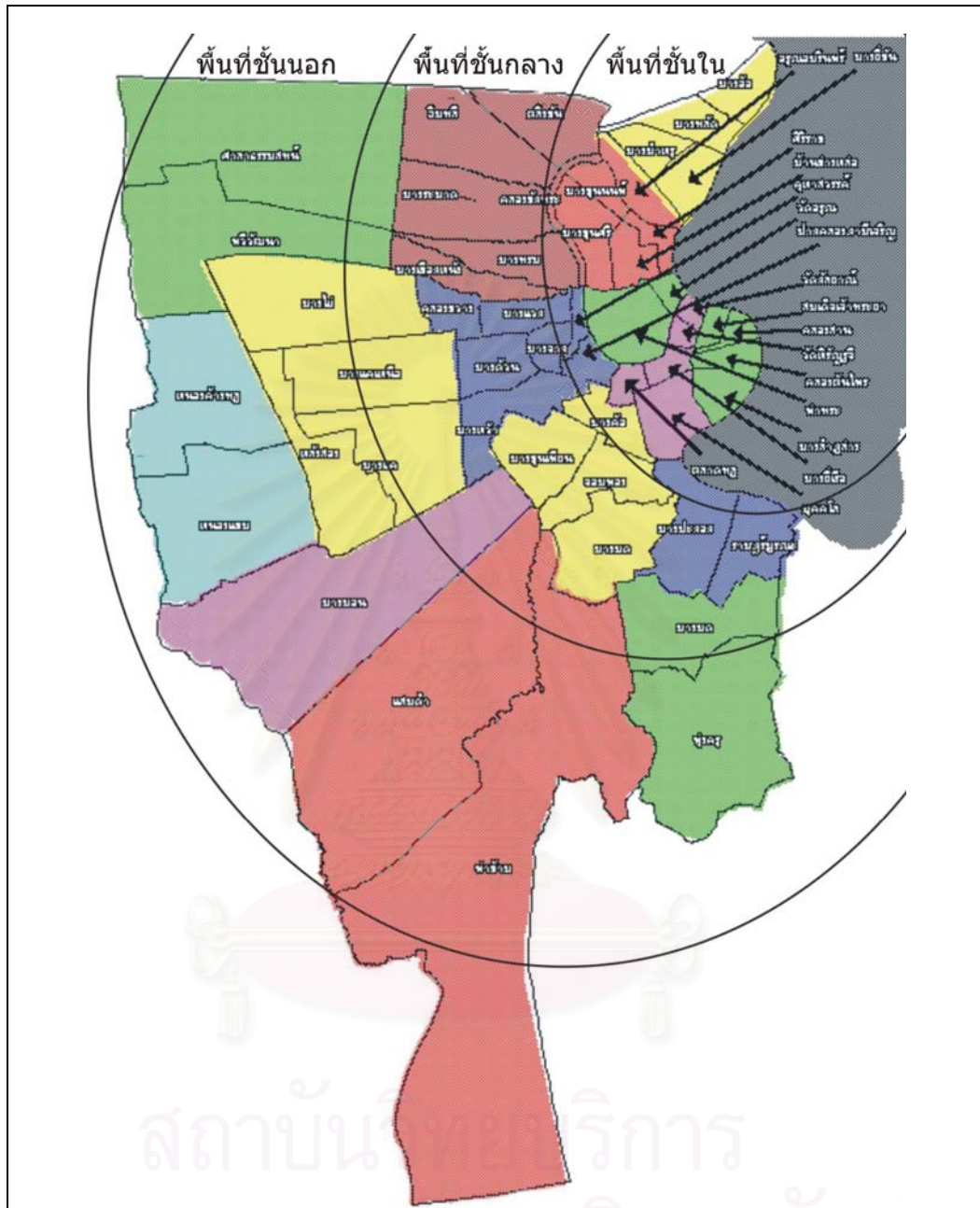
ในอดีตพื้นที่ฝั่งธนบุรีนั้นผ่านการปกครองการตั้งถิ่นฐานของชุมชนมายาวนาน อาณาเขตการปกครองก็มีการปรับเปลี่ยนไปตามแต่ละยุค ในยุคเมืองทวารวดีศรีมหาสมุทรก็เป็นเมืองท่า เมืองหน้าด่านของกรุงศรีอยุธยา ในยุคกรุงธนบุรีก็เป็นเมืองหลวง ที่ประทับของพระเจ้าแผ่นดิน ต่อมาในยุครัตนโกสินทร์ก็ตกเป็นส่วนหนึ่งรวมอยู่ในเขตพระนครที่สร้างขึ้นใหม่ จนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ตามประกาศลงวันที่ 21 ตุลาคม 2458 ได้โปรดฯ ให้แบ่งเขตกรุงเทพมหานครออกเป็นจังหวัด ที่สร้างขึ้นใหม่เป็นจังหวัดพระนคร ส่วนในฝั่งธนบุรีก็เป็นจังหวัดธนบุรี

ซึ่งต่อมาได้มีประกาศคณะปฏิวัติฉบับที่ 24 เมื่อวันที่ 21 ธันวาคม 2514 ให้รวมเอาจังหวัดพระนครและ จังหวัดธนบุรีเข้าด้วยกันเป็น จังหวัดนครหลวงกรุงเทพธนบุรี และเมื่อวันที่ 14 ธันวาคม 2515 ได้มีประกาศ คณะปฏิวัติฉบับที่ 355 เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น "กรุงเทพมหานคร" ปัจจุบัน(พ.ศ.2545)พื้นที่ของฝั่งธนบุรีประกอบด้วย 15 เขต 52 แขวง มีพื้นที่ดังนี้

เขตธนบุรี	มีเนื้อที่	8.551	ตารางกิโลเมตร
แขวงวัดกัลยาณ์	มีเนื้อที่	0.785	ตารางกิโลเมตร
แขวงหิรัญบุจี	มีเนื้อที่	0.691	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางยี่เรือ	มีเนื้อที่	1.523	ตารางกิโลเมตร
แขวงบุคคโล	มีเนื้อที่	3.729	ตารางกิโลเมตร
แขวงตลาดพลู	มีเนื้อที่	1.823	ตารางกิโลเมตร
เขตบางกอกใหญ่	มีเนื้อที่	6.180	ตารางกิโลเมตร
แขวงวัดอรุณ	มีเนื้อที่	0.834	ตารางกิโลเมตร

แขวงวัดท่าพระ	มีเนื้อที่	5.346	ตารางกิโลเมตร
เขตคลองสาน	มีเนื้อที่	6.051	ตารางกิโลเมตร
แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา	มีเนื้อที่	1.317	ตารางกิโลเมตร
แขวงคลองสาน	มีเนื้อที่	0.727	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางลำภูล่าง	มีเนื้อที่	2.234	ตารางกิโลเมตร
แขวงคลองตันไทร	มีเนื้อที่	1.773	ตารางกิโลเมตร
เขตตลิ่งชัน	มีเนื้อที่	29.479	ตารางกิโลเมตร
แขวงคลองชักพระ	มีเนื้อที่	1.251	ตารางกิโลเมตร
เขตตลิ่งชัน	มีเนื้อที่	5.183	ตารางกิโลเมตร
แขวงฉิมพลี	มีเนื้อที่	7.338	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางพรหม	มีเนื้อที่	4.253	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางระมาด	มีเนื้อที่	8.539	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางเข็อกหน้	มีเนื้อที่	2.915	ตารางกิโลเมตร
เขตบางกอกน้อย	มีเนื้อที่	11.944	ตารางกิโลเมตร
แขวงศิริราช	มีเนื้อที่	1.258	ตารางกิโลเมตร
แขวงบ้านช่างหล่อ	มีเนื้อที่	2.076	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางขุนนนท์	มีเนื้อที่	1.492	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางขุนศรี	มีเนื้อที่	4.360	ตารางกิโลเมตร
แขวงอรุณอมรินทร์	มีเนื้อที่	2.758	ตารางกิโลเมตร
เขตบางขุนเทียน	มีเนื้อที่	120.687	ตารางกิโลเมตร
แขวงท่าข้าม	มีเนื้อที่	84.712	ตารางกิโลเมตร
แขวงแสมดำ	มีเนื้อที่	35.975	ตารางกิโลเมตร
เขตภาษีเจริญ	มีเนื้อที่	17.834	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางหว้า	มีเนื้อที่	5.105	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางด้วน	มีเนื้อที่	2.514	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางจาก	มีเนื้อที่	1.394	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางแวก	มีเนื้อที่	3.022	ตารางกิโลเมตร
แขวงคลองขวาง	มีเนื้อที่	2.992	ตารางกิโลเมตร
แขวงปากคลองภาษีเจริญมีเนื้อที่		1.898	ตารางกิโลเมตร
แขวงคูหาสวรรค์	มีเนื้อที่	0.909	ตารางกิโลเมตร

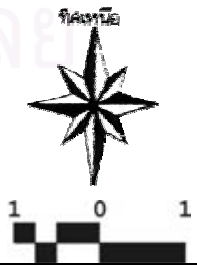
เขตหนองแขม	มีเนื้อที่	35.825	ตารางกิโลเมตร
แขวงหนองแขม	มีเนื้อที่	18.789	ตารางกิโลเมตร
แขวงหนองค้างพูล	มีเนื้อที่	17.036	ตารางกิโลเมตร
เขตราษฎร์บูรณะ	มีเนื้อที่	15.782	ตารางกิโลเมตร
แขวงราษฎร์บูรณะ	มีเนื้อที่	6.716	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางปะกอก	มีเนื้อที่	9.066	ตารางกิโลเมตร
เขตบางพลัด	มีเนื้อที่	11.360	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางพลัด	มีเนื้อที่	3.296	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางอ้อ	มีเนื้อที่	2.846	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางบำหรุ	มีเนื้อที่	2.332	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางยี่ขัน	มีเนื้อที่	2.886	ตารางกิโลเมตร
เขตจอมทอง	มีเนื้อที่	26.265	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางขุนเทียน	มีเนื้อที่	5.789	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางค้อ	มีเนื้อที่	3.375	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางมด	มีเนื้อที่	11.918	ตารางกิโลเมตร
แขวงจอมทอง	มีเนื้อที่	5.183	ตารางกิโลเมตร
เขตบางแค	มีเนื้อที่	44.456	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางแค	มีเนื้อที่	10.963	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางแคเหนือ	มีเนื้อที่	11.000	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางไผ่	มีเนื้อที่	14.150	ตารางกิโลเมตร
แขวงหลักสอง	มีเนื้อที่	8.343	ตารางกิโลเมตร
เขตทวีวัฒนา	มีเนื้อที่	50.219	ตารางกิโลเมตร
แขวงทวีวัฒนา	มีเนื้อที่	21.521	ตารางกิโลเมตร
แขวงศาลาธรรมสพน์	มีเนื้อที่	28.698	ตารางกิโลเมตร
เขตทุ่งครุ	มีเนื้อที่	30.741	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางมด	มีเนื้อที่	12.765	ตารางกิโลเมตร
แขวงทุ่งครุ	มีเนื้อที่	17.976	ตารางกิโลเมตร
เขตบางบอน	มีเนื้อที่	34.745	ตารางกิโลเมตร
แขวงบางบอน	มีเนื้อที่	34.745	ตารางกิโลเมตร

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี

แสดง ขอบเขตการปกครองรายแขวง และขอบเขตพื้นที่ศึกษา

ที่มา สำนักผังเมือง กรุงเทพมหานคร

แผนที่ 3.2

3.3 ประชากร และการเปลี่ยนแปลงประชากร

วิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรีนั้น มีความเป็นมายาวนานมีการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่หลายครั้งและ แต่ละครั้งของการเปลี่ยนแปลงก็สัมพันธ์กับจำนวนประชากร ดังเห็นได้จากอัตราการเพิ่มของประชากรในช่วงปี2462- 2543(ตารางที่3.1) ซึ่งเมื่อศึกษาดูแล้วจะพบว่าในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรีนั้น มีอัตราการเพิ่มของประชากร เพิ่มขึ้นอย่างมากและ อัตราการเพิ่มนี้ก็สัมพันธ์ กับฝั่งพระนคร(กรุงเทพมหานคร) ด้วยเหตุนี้การพิจารณาด้านประชากรของฝั่งธนบุรีจึงพิจารณารวมกับการเปลี่ยนแปลงอัตราการเพิ่มของประชากรทั้งในฝั่งพระนคร และโดยรวมทั้งกรุงเทพมหานคร(ฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร) ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ใช้บ่งบอกถึงการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย และการขยายตัวของเมือง

1.การเปลี่ยน แปลงอัตราการขยายตัวประชากรในฝั่งธนบุรี

เมื่อพิจารณาศึกษาข้อมูลจำนวนประชากรแล้วพบว่าสามารถแบ่งช่วงของการเปลี่ยนแปลงอัตราการขยายตัวประชากรในฝั่งธนบุรี ได้ 3 ช่วงประกอบด้วย(ตารางที่3.1)

ตารางที่ 3.1 แสดงจำนวนประชากรตามสำมะโนประชากร ในพื้นที่ฝั่งธนบุรีปี พ.ศ. 2462-2543

พื้นที่	จำนวนประชากร(พ.ศ.)								
	2462	2472	2480	2490	2503	2513	2523	2533	2543
ฝั่งธนบุรี	152,214	183,413	205,459	289,343	559,432	902,669	1,371,068	1,767,816	2,003,541
ฝั่งพระนคร	356,572	529,971	684,994	889,534	1,613,178	2,510,134	5,153,902	4,114,595	4,351,603
กรุงเทพมหานคร	508,786	713,384	890,453	1,178,877	2,172,610	3,412,803	6,524,970	5,882,411	6,355,144
พื้นที่	อัตราการเปลี่ยนแปลง(ร้อยละฐาน)								
	2462-2472	2472-2480	2480-2490	2490-2503	2503-2513	2513-2523	2523-2533	2533-2543	
ฝั่งธนบุรี	20.50	12.02	40.83	93.35	61.35	51.89	28.94	13.33	
ฝั่งพระนคร	48.63	29.25	29.86	81.35	55.60	105.32	-20.17	5.76	
กรุงเทพมหานคร	40.21	24.82	32.39	84.29	57.08	91.19	-9.85	8.04	

ที่มา กองทะเบียนกลาง กระทรวงมหาดไทยร่วมกับกระทรวงนครบาล
สำนักงานสถิติแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี

ช่วงแรก(2462-2480) ในฝั่งธนบุรีอัตราการเพิ่มจะอยู่ที่ราว10-20เปอร์เซ็นต์ แต่ในฝั่งพระนครก็มีอัตราการเพิ่มราว50-30ซึ่งสูงกว่า โดยเมื่อศึกษาข้อมูลในอดีตแล้วพบว่าในเวลาดังกล่าวตรงกับสมัยรัชกาลที่ 6 ในฝั่งพระนครมีการพัฒนาทั้งระบบสาธารณสุข โภค สาธารณูปการ อาคารห้างร้านหน่วยงานราชการอย่างมากจำนวนประชากรจึงมีอัตราการเพิ่มที่สูงทั้งจากการ

อพยพมาหาความเป็นอยู่ที่ดีกว่า และการสุขอนามัยที่ดีขึ้น ส่วนในฝั่งธนบุรีนั้นยังเป็นเพียงบ้านสวน ที่นาเท่านั้นอัตราการเพิ่มจึงน้อยกว่า แต่ในปลายช่วงยุคนี้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้นผู้คนหนีต่างภัยสงครามไปยังนอกเมืองเป็นจำนวนมาก อัตราการเพิ่มจึงลดลงทั้งสองฝั่ง

ช่วงที่สอง(2480-2523) เป็นช่วงที่มีอัตราการเพิ่มของประชากรสูงสุดโดยในฝั่งธนบุรีนั้นมีอัตราถึง93.35 เปอร์เซนต์ ในฝั่งพระนครก็มากถึง105.32เปอร์เซนต์ ทั้งนี้เนื่องจากการขยายระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการที่ครอบคลุมยิ่งขึ้นทั้งแหล่งงาน สถานที่ราชการ การศึกษา กรุงเทพฯจึงเป็นเหมือนขุมทองที่ผู้คน แแถบทุกจังหวัดต่างอพยพเข้ามา สิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงนี้อย่างหนึ่งคือเมื่อเริ่มมีการเปิดใช้ "สะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก" เชื่อมต่อพระนครกับฝั่งธนบุรีในปี 2475 อัตราการเปลี่ยนแปลงของประชากรทั้งสองฝั่ง ก็เปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กันมาโดยตลอด

ช่วงที่สาม(2523-2543) อัตราการเพิ่มของประชากรในช่วงนี้มีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้น่าจะมีส่วนสาเหตุมาจากพื้นที่ตอนในมีความหนาแน่นของประชากรสูงมากอยู่แล้ว และปัญหาเศรษฐกิจตกต่ำ ผู้คนที่ตกงานต่างอพยพกลับภูมิลำเนาเดิมของตน อัตราการเพิ่มของประชากรในฝั่งพระนคร มีค่าติดลบ ซึ่งแสดงให้เห็นได้ว่าฐานของประชากรเป็นแรงงานที่มาจากการอพยพตามแหล่งงาน แต่ในฝั่งธนบุรีแม้จะลดลง แต่ก็ไม่รุนแรงเท่าซึ่งน่าจะมาจากการเป็นแหล่งพักอาศัยเป็น "บ้าน" การอพยพจึงมีน้อยกว่า

2.จำนวนประชากร ความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลง

ด้านจำนวนประชากร ความหนาแน่นของประชากร การกระจายตัวและการเปลี่ยนแปลงนั้น(ตารางที่3.2) ซึ่งจะเห็นถึงความหนาแน่นของประชากรสูงในย่าน เขตเมืองเก่าที่เชื่อมต่อกับพระนคร เช่นเขตคลองสาน และแขวงในปกรครองที่มีประชากรโดยรวมสูง แต่ที่โดดเด่นออกมา จากแขวงอื่นคือ แขวงคลองสานที่มีศูนย์กลางธุรกิจย่านสาทร และวงเวียนใหญ่ที่เป็นย่านการค้า และแหล่งงานสมัยใหม่เป็นตัวดึงดูดคนเข้ามา เช่นเดียวกับในย่านเมืองเก่าเช่นแขวงในเขตบางกอกน้อย และเขตบางกอกใหญ่ที่มีความหนาแน่น ของคนที่สูงซึ่งอาจมาจากถนนสายหลักคือถนนเจริญสินทวงศ์ที่ตัดผ่าน และจากปัจจัยการเป็นย่านเมืองเก่าเป็นที่อยู่อาศัยมาก่อน

ในด้านพื้นที่รอบนอกนั้นเกือบทุกเขตมีความหนาแน่นของประชากรต่ำกว่าในเขตพื้นที่เมืองเก่า ที่อยู่ชั้นในมาก เช่นในแขวงต่างๆในเขตตลิ่งชัน เขตหนองแขม และบางขุนเทียน ซึ่งอาจมาจากปัจจัยที่พื้นที่อยู่ห่างจากตัวเมืองชั้นในอย่างฝั่งพระนคร และเป็นพื้นที่เกษตรกรรมมาก่อนมีพื้นที่มาก และว่างเปล่าอยู่

แต่ในด้านอัตราการเปลี่ยนแปลงความหนาแน่น ของประชากรนั้น จะเห็นได้ว่าอัตราของพื้นที่ในเขตเมืองเก่าชั้นในนั้นมีแนวโน้มลดต่ำลงเกือบทุกพื้นที่ ตรงข้ามกับพื้นที่รอบนอกที่

มีอัตราเพิ่มขึ้น ซึ่งอาจมาจากความหนาแน่นที่มีอยู่สูงของพื้นที่ชั้นในที่ก่อให้เกิดปัญหามากมายทั้ง ราคาที่ดิน ความแออัด การจราจร เป็นตัวบีบให้คนออกไปหาพื้นที่รอบนอกอยู่แทนซึ่งก็ไปตกกับพื้นที่แขวงในเขตชั้นกลางเช่น เขตจอมทอง เขตภาษีเจริญ เขตบางแค และก็ต่อเนื่องออกไปยังแขวงในเขตชั้นนอกด้วย(แผนภูมิ3.1)

3. แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในอนาคต

จากการคาดการณ์จำนวนประชากรในระดับแขวง จะพบว่า จำนวนประชากรที่อยู่ในพื้นที่แขวงตอนนอกในพื้นที่ฝั่งธนบุรีจะมีอัตราการขยายตัวเพิ่มสูงขึ้นเรื่อยๆ เช่นแขวงแสมดำ แขวงบางบอน และหนองแขม ซึ่งสอดคล้องกับอัตราการเพิ่มของประชากรที่ได้กล่าวไว้ว่ายังมีพื้นที่ว่างเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองได้อีกมาก และเริ่มมีแนวโน้ม ส่วนในพื้นที่ชั้นกลาง และแขวงชั้นในกลับมีแนวโน้มประชากรที่ทรงตัว และค่อยๆลดต่ำลง ซึ่งลักษณะเช่นนี้จากการคาดการณ์ถือได้ว่าเป็นแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เกือบทั้งหมดในฝั่งธนบุรี ซึ่งอาจมาจากปัจจัยความหนาแน่นของประชากรที่จะสูงขึ้น เป็นสาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงอัตราเพิ่มของประชากรดังที่กล่าวมาแล้ว(ตารางที่3.3),(แผนภูมิ3.2) แต่โครงการขนาดใหญ่ที่กำลังจะเชื่อมโยงฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร ที่ตัดผ่านพื้นที่ชุมชนชั้นนอกชั้นกลาง และชั้นใน นั้นอาจเป็นปัจจัยที่ส่งผลให้แนวโน้มประชากรที่จะเพิ่มขึ้นเปลี่ยนแปลงไป

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 3.2 แสดงจำนวนประชากร ความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลงประชากรชายแขวง

เขต / แขวง	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนประชากร(ท.ต.)										ความหนาแน่น(คน/ตร.กม.)					อัตราการเปลี่ยนแปลง(ร้อยละปีฐาน)				
		2531	ร้อยละ	2535	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2531	2535	2540	2544	2531-2535	2535-2540	2540-2544			
เขตเมือง	8,551																				
แขวงเวียงจันทน์	0,795	20097	7.44	18047	7.92	16531	8.13	14959	8.27												
แขวงหิองขุย	0,691	24663	9.14	20318	8.91	18587	9.14	17267	9.55												
แขวงบางซื่อ	1,523	56383	20.88	45107	19.79	38544	18.95	33785	18.88												
แขวงมุกดาหาร	3,729	130013	48.16	113678	49.86	102615	50.46	91224	50.44												
แขวงสกลนคร	1,823	38839	14.39	30830	13.52	27092	13.32	23632	13.07												
เขตเมืองใหญ่	6,18																				
แขวงเวียงจันทน์	0,834	24734	23.00	24069	23.37	22137	23.31	19286	22.12												
แขวงเวียงทอง	5,345	82614	77.00	76905	76.63	72838	76.69	67913	77.88												
เขตเมืองเก่า	6,051																				
แขวงสมเด็จพระเจ้าพระยา	1,317	29387	20.14	27236	20.01	24493	20.11	23390	21.31												
แขวงดงสาม	0,727	31132	21.34	33634	24.71	31857	26.16	27215	24.79												
แขวงบางแก้ว	2,234	46823	32.09	42083	30.92	37114	30.48	33339	30.37												
แขวงดงสาม	1,773	38559	26.43	33165	24.36	28302	23.24	25829	23.53												
เขตเมืองใหม่	26,479																				
แขวงดงสาม	1,251	9345	10.75	11278	11.03	11389	10.19	11846	11.66												
แขวงดงสาม	5,183	23809	27.38	25425	24.87	26555	23.75	28068	27.63												
แขวงเมือง	7,338	20253	23.29	26852	26.26	30087	26.91	23512	23.14												
แขวงบางพระ	4,253	12052	13.86	13255	12.97	14213	12.71	14190	13.97												
แขวงบางพระ	8,539	14522	16.70	17752	17.36	20563	18.39	15419	15.18												
แขวงบางพระ	2,915	6955	8.01	7573	7.51	9001	8.05	8565	8.43												
เขตเมืองใหม่	11,944																				
แขวงสิรินธร	1,258	32772	21.42	35639	20.22	41430	24.30	38040	22.93												

ตารางที่ 3.2 แสดงจำนวนประชากร ความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลงประชากรรายแขวง(ต่อ)

เขต / แขวง	พื้นที่ (ตร.กม.)	จำนวนประชากร(พ.ศ.)										อัตราการเปลี่ยนแปลง(ร้อยละปีฐาน)							
		2531	ร้อยละ	2535	ร้อยละ	2540	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2549	ร้อยละ	2531-2535	2535-2540	2540-2544	2544-2549				
แขวงบ้านช้างเกิด	2,076	62154	40.62	60260	34.18	49409	28.98	44903	28.57	29939	2531	2535	2540	2544	2531-2535	2535-2540	2540-2544	2544-2549	
แขวงบางซูนนท์	1,492	17971	11.74	16540	9.38	11515	6.75	10954	6.97	12045	29027	23800	21630	2544	2540	2535	2540	2544	
แขวงบางซูนศรี	4,36	40121	26.22	43117	24.46	44190	25.92	41975	26.71	9202	9889	10135	9527	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงอุดมรัตนันท์	2,758		0.00	20725	11.76	23950	14.05	23298	14.82		7515	8884	8447	2544	2535	2540	2544	2549	
เขตบางซูนเทียน	120,687																		
แขวงท่าข้าม	84,712	18044	25.32	20021	26.46	25763	27.85	32609	28.64	213	236	304	385	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงแลนคำ	35,975	53218	74.68	55637	73.54	68728	72.15	81256	71.36	1479	1547	1855	2259	2544	2535	2540	2544	2549	
เขตภาคีเจริญ	17,834																		
แขวงบางพาด	5,105	39117	28.07	43005	30.00	43188	29.97	42002	29.94	7682	8424	8460	8228	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงบางด้วน	2,514	33322	23.91	33797	23.58	33328	23.13	32163	22.93	13255	13444	13257	12784	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงบางจาก	1,394	6318	4.53	6297	4.39	6971	4.84	7435	5.30	4532	4517	5001	5334	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงบางแก	3,022	16869	12.11	18869	13.18	20926	14.52	21179	15.10	5682	6250	6525	7008	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงคลองขวาง	2,952	7029	5.04	7615	5.31	8262	5.73	9232	6.58	2349	2545	2761	3086	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงปากคอกองกำลังเจริญ	1,858	27834	19.98	25395	17.71	23371	16.22	20829	14.85	14665	13380	12313	10974	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงภูพานสวรรค์	0,909	8647	6.35	8358	5.83	8088	5.80	7453	5.31	9733	9195	8876	8199	2544	2535	2540	2544	2549	
เขตหนองแรม	35,825																		
แขวงหนองแรม	18,789	17314	43.21	23941	39.82	31359	39.24	50705	43.88	921	1274	1669	2699	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงหนองคำจาด	17,036	22754	56.79	36486	60.38	48548	60.76	64855	56.12	1336	2142	2850	3807	2544	2535	2540	2544	2549	
เขตราชภัฏพระนคร	15,782																		
แขวงราชภัฏพระนคร	6,716	42418	40.12	43244	41.34	42627	41.25	40807	42.45	6316	6439	6347	6076	2544	2535	2540	2544	2549	
แขวงบางปะกอก	9,066	63322	59.88	61362	58.66	60709	58.75	55323	57.55	6985	6768	6696	6102	2544	2535	2540	2544	2549	
เขตบางพลัด	11,35																		
แขวงบางพลัด	3,296	54090	37.21	37313	27.00	34645	26.81	32342	27.24	16411	11321	10511	9813	2544	2535	2540	2544	2549	

ตารางที่ 3.2 แสดงจำนวนประชากร ความหนาแน่น และการเปลี่ยนแปลงประชากรรายแขวง(ต่อ)

เขต / แขวง	พื้นที่ (ก.ว.)	จำนวนประชากร(พ.ศ.)										ความหนาแน่น(คนต่อตร.กม.)					อัตราการเปลี่ยนแปลง(ร้อยละปีฐาน)		
		2531	ร้อยละ	2535	ร้อยละ	2540	ร้อยละ	2544	ร้อยละ	2549	ร้อยละ	2551	2535	2540	2544	2531-2535	2535-2540	2540-2544	
แขวงบางซ้อ	2,846	30784	21.18	33038	23.90	31892	24.66	30398	25.60	31892	24.66	30398	25.60	10817	11609	10681	7.32	-3.47	-4.68
แขวงบางน้ำจืด	2,332	22510	15.48	24630	18.04	23135	17.90	21708	18.28	23135	17.90	21708	18.28	9653	10690	9309	10.75	-7.20	-6.17
แขวงบางซันทัน	2,896	37988	26.13	42927	31.06	39556	30.61	34300	28.88	39556	30.61	34300	28.88	13163	14874	11885	13.00	-7.85	-13.29
เขตหนองคาย	26,266																		
แขวงบางซุงเหนือ	5,789	46702	25.63	44007	26.45	44876	26.37	43286	25	44876	26.37	43286	25	8067	7802	7479	-5.77	1.97	-3.52
แขวงบางซุง	3,375	58886	31.22	46884	28.18	46788	27.49	42800	24.71	46788	27.49	42800	24.71	16858	13892	12681	-17.60	-0.20	-8.52
แขวงบางมด	11,918	24908	13.67	30051	16.06	34135	20.06	43942	25.37	34135	20.06	43942	25.37	2090	2521	2864	20.65	13.59	28.73
แขวงจอมทอง	5,183	53743	29.49	45438	27.31	44395	26.08	43146	24.91	44395	26.08	43146	24.91	10369	8767	8566	-15.45	-2.30	-2.81
เขตปากมด	44,456																		
แขวงบางมด	10,963	37109	27.64	38795	24.89	43851	24.48	58464	33.03	43851	24.48	58464	33.03	3385	3639	4009	4.54	13.29	33.02
แขวงบางคันทัน	11	41196	30.68	52088	33.43	56168	31.29	48229	27.25	56168	31.29	48229	27.25	3745	4736	5106	26.46	7.81	-14.13
แขวงบางไผ่	14,15	25554	19.03	28741	18.44	33780	18.82	36683	20.72	33780	18.82	36683	20.72	1806	2031	2387	12.47	17.53	8.59
แขวงนันทสวง	8,343	30423	22.86	36205	23.23	45824	25.41	33627	19.00	45824	25.41	33627	19.00	3647	4340	5469	19.01	28.02	-26.30
เขตศรีสะเกษ	50,219																		
แขวงศรีสะเกษ	21,521	8583	48.79	9816	42.36	11828	56.79	16557	29.72	11828	56.79	16557	29.72	399	447	550	12.04	23.00	39.98
แขวงศีขรภูมิ	28,698	9009	51.21	13086	57.64	19615	94.17	39148	70.28	19615	94.17	39148	70.28	314	456	683	45.25	49.89	99.58
เขตทุ่งศรีภูมิ	30,741																		
แขวงบางมด	12,765	27061	52.66	31699	52.49	38597	50.96	44010	47.07	38597	50.96	44010	47.07	2120	2483	3024	17.14	21.76	14.02
แขวงทุ่งศรีภูมิ	17,976	24323	47.34	28696	47.51	37139	49.04	49486	52.93	37139	49.04	49486	52.93	1353	1595	2066	17.98	28.42	33.25
เขตบางเขน	34,745																		
แขวงบางเขน	34,745	47347	100	51274	100	66728	100	79765	100	66728	100	79765	100	1363	1476	1921	6.29	30.14	19.54
ฝั่งธนบุรี	450,119	1698020	26.70	1724435	31.00	1764498	31.59	1800360	31.44	1764498	31.59	1800360	31.44	3772	3831	3920	1.56	2.32	2.03
ฝั่งพระนคร	1118,618	4035628	70.59	3956595	69.34	3841391	68.78	3947022	68.93	3841391	68.78	3947022	68.93	3608	3448	3434	-4.44	-0.39	2.75
กรุงเทพมหานคร	1588,737	5716779	100	5562141	100	5584963	100	5726203	100	5584963	100	5726203	100	3644	3546	3650	-2.70	0.41	2.53

ที่มา: สำนักทะเบียนราษฎร กรุงเทพมหานคร

ตารางที่ 3.3 แสดง แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษาแบบเส้นตรง(ต่อ)

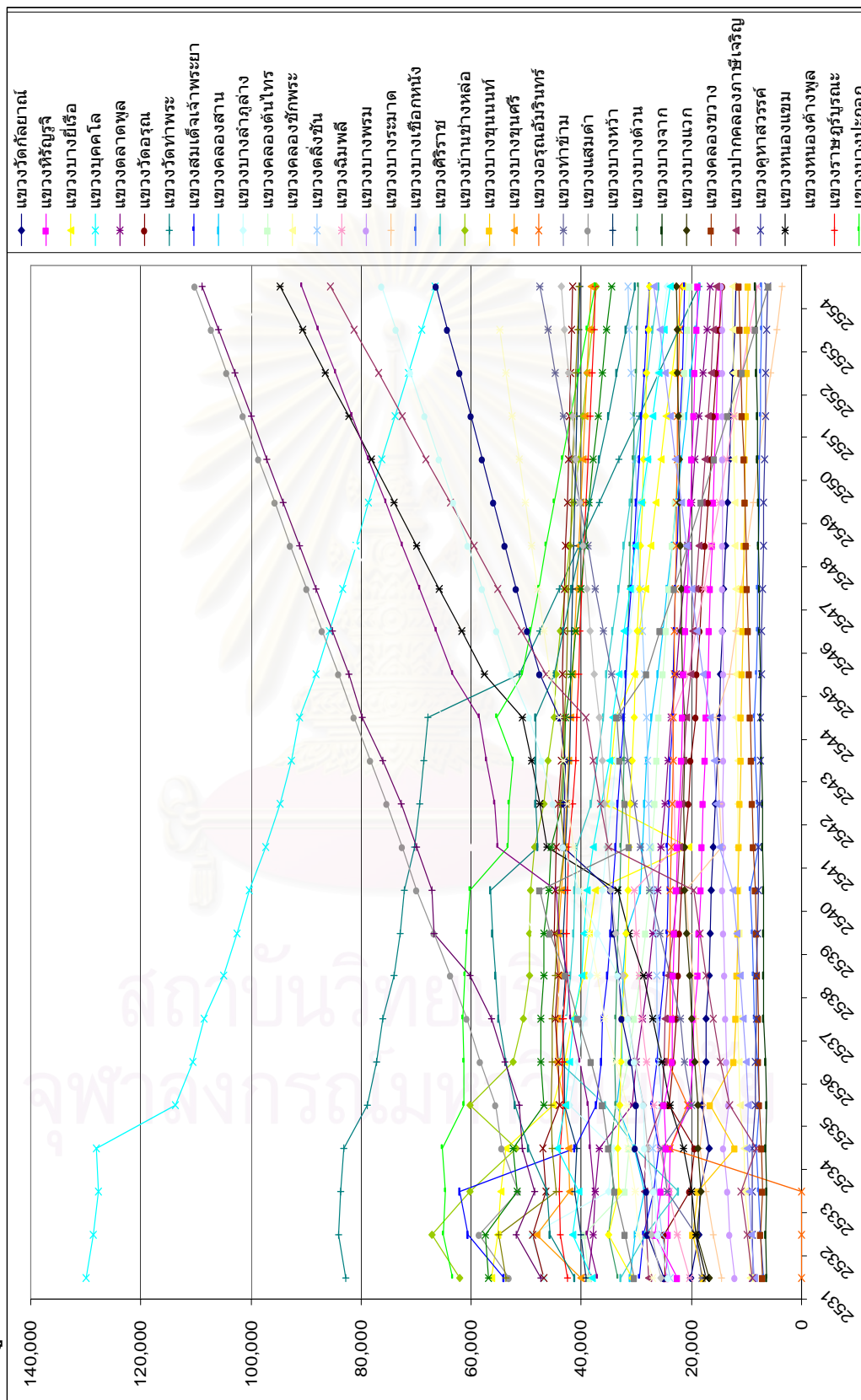
เขตการปกครอง	จำนวนประชากร																แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรง															
	2531	2532	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554								
เขตนานช้างเผือก	62164	67022	60162	51757	60200	52326	55553	48436	48409	46191	48382	46879	46563	44603	44636	43731	43628	41120	41315	40110	39705	38909	38066	37269								
เขตนางาชูแอสต์	17971	18630	16796	12157	16640	12660	12012	11737	11615	11916	11387	11219	11077	10664	10306	10712	10066	10480	10384	10209	10083	9967	9853	9726								
เขตนางาชูอีสต์	40121	46059	42114	42370	49177	44034	44388	44003	44190	43666	43009	42725	42388	41876	41569	41214	40629	40444	40000	39675	39091	38606	38522	38137								
เขตนางาชูเวสต์				23790	20725	24170	29008	28876	29660	28891	29840	28625	29348	29206	29175	29067	29039	28281	27703	28286	28487	28349	27231	27113								
เขตบางขุนเทียน																																
เขตนางาชูอีสต์	18044	19172	24463	26362	30061	27240	21900	23828	25763	27636	30266	30646	31607	32003	34600	35669	37413	38866	40302	41774	43027	44681	46135	47668								
เขตนางาชูอีสต์	53278	56444	51438	54822	56887	59386	60740	63683	66728	69664	72480	76270	78216	81256	84203	86905	89668	92781	96654	98547	101448	104333	107226	110119								
เขตภาษีเจริญ																																
เขตนางาชูอีสต์	39117	40066	41167	40918	43006	43063	43476	42897	43166	42913	42807	42667	42209	42002	41946	41770	41653	41415	41238	41000	40683	40705	40528	40361								
เขตนางาชูอีสต์	33322	36266	34131	34801	33787	33836	33783	33688	33338	33001	32762	32460	32295	32183	31805	31577	31308	31081	30833	30585	30337	30089	29842	29604								
เขตนางาชูอีสต์	6318	6612	6086	6660	6027	6616	6961	6926	6971	6976	7120	7167	7317	7426	7492	7566	7652	7776	7870	7963	8067	8161	8244	8338								
เขตนางาชูอีสต์	18896	18602	18300	16680	16689	16042	16026	20310	20026	21280	21340	21437	21280	21176	21004	21730	21666	21181	22107	22233	22368	22584	22910	22736								
เขตนางาชูอีสต์	7009	7500	7126	7348	7916	7780	7866	8041	8282	8407	8756	8937	9091	9226	9468	9704	9910	10115	10321	10527	10733	10938	11144	11360								
เขตนางาชูอีสต์	27834	28266	29601	28302	26366	26948	24723	24209	23371	22612	22333	21699	21346	20803	20215	19682	19165	18618	18066	17564	17022	16490	15968	15426								
เขตนางาชูอีสต์	8847	9018	8984	8966	8868	8822	8870	8121	8068	7912	7783	7667	7623	7463	7306	7166	7096	6847	6627	6407	6188	5968	5749	5529								
เขตหนองแขม																																
เขตนางาชูอีสต์	17314	19196	19626	21370	22841	25430	27112	28684	31369	33087	46144	47617	48106	50705	57613	61644	66176	69008	74039	78171	82003	86434	90666	94898								
เขตนางาชูอีสต์	22764	26370	26904	30027	36498	39648	42737	46241	48648	52596	60056	61803	63473	64662	70636	74136	77932	81128	84625	88121	91617	95114	98610	102106.5								
เขตภาษีเจริญ																																
เขตนางาชูอีสต์	43416	43746	44067	43963	43244	43440	43180	42726	42827	42446	42317	41936	41043	40807	40600	40161	39632	39493	39134	38785	38436	38087	37738	37389								
เขตนางาชูอีสต์	63323	66100	64791	66200	61362	61206	61566	61108	60739	60185	59347	59084	58430	58320	58276	48266	47801	46337	44873	43409	41945	40481	39018	37664								
เขตบางกอก																																
เขตนางาชูอีสต์	54006	60633	62161	41146	37913	36412	36079	36276	34946	34304	33771	33267	32864	32342	31900	31458	30951	30479	30002	29527	29053	28579	28103	27628								

ตารางที่ 3.3 แสดง แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษาแบบเส้นตรง(ต่อ)

เขตการปกครอง	จำนวนประชากร																แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงแบบเส้นตรง															
	2531	2533	2534	2535	2536	2537	2538	2539	2540	2541	2542	2543	2544	2545	2546	2547	2548	2549	2550	2551	2552	2553	2554									
รวมทั้งจังหวัด	30764	34000	33379	33038	33645	33605	32140	31682	31197	31106	30091	30056	30127	29806	25545	26054	26063	26071	26380	26069	27736	27607										
กรุงเทพมหานคร	22510	26558	26001	24930	25608	23437	23069	23135	22819	22500	22218	21981	21705	21364	20773	20480	20192	19902	19611	19221	19021	18740										
กรุงเทพมหานคร	37698	41487	40410	44426	42927	41429	39676	39660	38676	37872	36376	34704	34300	33243	32025	31166	30130	29000	28056	27018	25981	24943										
เขตเทศบาล																																
เขตบางกอกใหญ่	46102	49552	49482	49026	44027	44159	44825	44159	44670	44711	44482	44238	43307	43385	43182	42963	42790	42590	42300	42190	41790	41583										
เขตบางกอกน้อย	56996	57448	57107	52347	46684	47435	46681	46188	45005	45546	43184	42900	42900	41734	43036	40144	39349	36654	37759	36964	36199	34578										
เขตบางกอกใหญ่	24938	26115	26198	30280	30882	33824	33290	34135	34182	43216	43666	43666	43666	47629	49704	51779	53853	55829	58003	60076	62153	64228										
เขตบางกอกน้อย	53143	56064	49548	48351	48408	48220	44752	44095	43982	43003	43824	43148	42781	42525	41964	41739	41451	41227	40972	40716	40400	40100										
เขตบางกอก																																
เขตบางกอก	37108	39053	37618	36428	38728	40238	41900	43554	44857	45270	45620	45186	44864	43021	40372	39424	72475	76227	78679	81630	84981	87733										
เขตบางกอกน้อย	41136	45725	46226	49205	52068	54939	56657	58188	59428	47801	48348	48226	48226	44678	43335	41854	40062	39411	38789	35128	33046	31845										
เขตบางกอกใหญ่	25564	27174	26963	27984	28741	30249	31400	32380	33190	34707	36248	36131	36083	37646	38314	38983	40020	40259	41668	42229	42966	43664										
เขตหลักเมือง	30423	30449	30975	30040	30205	30279	40634	40666	49624	47607	31285	30012	30023	29140	25014	23209	20743	18279	16612	13047	10881	8418										
เขตศรีวิไล																																
เขตหลักเมือง	6603	8128	8481	8959	9818	10172	11182	11829	12400	14607	15616	15829	16657	17807	18250	19031	20311	21591	22871	23861	24832	25912										
เขตสาทร	8008	8938	10992	8004	13095	14662	16223	18454	19815	36139	39264	37875	36148	46500	53286	55171	55607	63643	58179	72514	76660	81186										
เขตปทุมวัน																																
เขตบางกอกน้อย	27091	28721	30125	31432	31659	33812	36226	37073	38657	40189	41956	42473	43187	45294	46747	47900	49082	50205	51259	52510	53693	54816										
เขตบางกอก	24323	26152	26926	28541	28956	30400	31800	33446	37136	40434	43005	45135	47240	50735	55338	57945	60624	63102	65779	68379	70868	73694										
เขตบางกอก																																
เขตบางกอกน้อย	47547	51834	49446	50672	51274	53874	56356	60155	66728	67071	68809	72726	78940	85711	88140	91108	94076	97044	100012	102981	106949	108917										
พื้นที่	169320	172452	171937	175190	176029	176968	175187	174498	176005	172762	176022	175446	160080	176216	176006	180190	180600	181088	181609	182046	182583	183426										
พื้นที่เกษตร	4018759	4198161	3836690	3696641	3637726	3622053	3653345	3818095	3822465	3820033	3875017	3874276	3825915	3825642	3849441	3870027	3907032	4011629	4033029	4053419	4074214	4095610										
กรุงเทพมหานคร	571679	630560	554607	562059	559141	561281	568423	570743	564372	564776	566086	566000	572620	574179	578759	581264	583582	585925	588401	590928	593490	596160										

ที่มา สำนักทะเบียนราษฎร กรมการปกครอง

แผนภูมิ 3.2 แสดงแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรในพื้นที่ศึกษาแบบเส้นตรง

บทที่ 4

วิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน

ฝั่งธนบุรีเป็นพื้นที่ ที่มีประวัติศาสตร์อันยาวนานผ่านการเปลี่ยนแปลงทั้งในด้านการบริหาร การปกครอง ตลอดจนการเปลี่ยนแปลงทางด้านรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน(กายภาพ) หลากหลายครั้ง

เมื่อทำการศึกษาพบว่า หากจะแบ่งช่วงของยุคในการศึกษาแล้วสามารถแบ่งได้เป็นยุคสมัยอันเกี่ยวเนื่องกับการเปลี่ยนแปลงในฝั่งธนบุรีในส่วนของ"การบริหารปกครอง"สามารถแบ่งได้ 6 ช่วงยุค แต่การแบ่งการศึกษาดังกล่าวตามเนื้อหา ยังขาดความเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นการศึกษาวิจัยที่มุ่งเน้น ทำการศึกษาการเปลี่ยนแปลง"การตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพ" ของพื้นที่ฝั่งธนบุรี โดยเมื่อดูตาม "นัยสำคัญ" ทางด้านการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานด้านกายภาพในพื้นที่ศึกษา "ในฝั่งธนบุรี" ซึ่งพิจารณาจากเหตุการณ์สำคัญที่เป็น "สาเหตุ" ที่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสุ่เมื่อบก ทั้งทางด้านการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่เมือง ค่านิยมวิถีชีวิต และพฤติกรรมที่เปลี่ยนจากสาเหตุสำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในแต่ละช่วงยุคจะสามารถแบ่งช่วงของการศึกษาได้ละเอียดครอบคลุมมากยิ่งขึ้น(ตารางที่ 4.1)

ตารางที่ 4.1 แสดงการแบ่งช่วงยุคในการศึกษาการเปลี่ยนแปลงของฝั่งธนบุรี

ยุคสมัยอันเกี่ยวของกับการเปลี่ยนแปลงในฝั่งธน	ฝั่งธนบุรี				ริวกาลที่4-5 WESTERNIZE		ริวกาลที่6-9 MODERNIZATION				
	ด้านขนอนธนบุรี	เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร	สมเด็จพระเจ้าตากสินกรุงธนบุรี	ริวกาลที่1-3 คนกรุงเทพฯโยกย้าย	สมเด็จพระเจ้าตากสิน	วัฒนธรรมการรถไฟ	เขื่อนลัดพระนคร	ถนนท่าดินนา	เมืองฝั่งธนบุรี	เศรษฐกิจฟองสบู่	รัตนโกสินทร์
ช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางการตั้งถิ่นฐาน(กายภาพ)	↓	↓	↓	↓	สมเด็จพระเจ้าตากสิน	วัฒนธรรมการรถไฟ	เขื่อนลัดพระนคร	ถนนท่าดินนา	เมืองฝั่งธนบุรี	เศรษฐกิจฟองสบู่	รัตนโกสินทร์
ช่วงยุคที่นำมาใช้แบ่งการศึกษา	ยุคที่1 1976 - 2100	ยุคที่2 2100 - 2310	ยุคที่3 2310 - 2325	ยุคที่4 2325 - 2398	ยุคที่5 2398 - 2446	ยุคที่6 2446 - 2475	ยุคที่7 2475 - 2500	ยุคที่8 2500 - 2514	ยุคที่9 2514 - 2531	ยุคที่10 2531 - 2539	ยุคที่11 2539 - 2545

ซึ่งสรุปออกเป็นช่วงยุคในการศึกษา การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของฝั่งธนบุรีได้ทั้งสิ้น 11 ยุค โดยได้กำหนดชื่อแต่ละช่วงยุคที่ศึกษาเพื่อเน้นประเด็นความแตกต่างของแต่ละช่วง ดังนี้

ยุคที่ 1 ด้านขนอนธนบุรี (พ.ศ. 1976 – 2100)

ยุคที่ 2 เมืองธนบุรีศรีมหาสมุทร (พ.ศ. 2100 - 2310)

ยุคที่ 3	กรุงธนบุรี	(พ.ศ. 2310 - 2325)
ยุคที่ 4	ต้นกรุงรัตนโกสินทร์	(พ.ศ. 2325 - 2398)
ยุคที่ 5	สนธิสัญญาเบาริง	(พ.ศ. 2398 - 2446)
ยุคที่ 6	วิวัฒนาการรถไฟ	(พ.ศ. 2446 - 2475)
ยุคที่ 7	เชื่อมต่อพระนคร	(พ.ศ. 2475 - 2500)
ยุคที่ 8	ถนนนำพัฒนา	(พ.ศ. 2500 - 2514)
ยุคที่ 9	เป็นเมืองในซานเมือง	(พ.ศ. 2514 - 2531)
ยุคที่ 10	เศรษฐกิจฟองสบู่	(พ.ศ. 2531 - 2539)
ยุคที่ 11	ร่วมอนาคตมหานคร	(พ.ศ. 2539 - 2545)

โดยศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรี มุ่งเน้นพิจารณาจากประวัติศาสตร์ และข้อมูลที่เกี่ยวข้องในด้านสภาพแวดล้อมเมืองด้านกายภาพหลักๆ ดังนี้

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ศึกษาด้านประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ศึกษา การย้ายการเปลี่ยนแปลงของ"ศูนย์กลาง"ที่พิจารณาจากความหมายต่อ"คน"โดยแยกเป็น

ศูนย์กลางใหญ่ เป็นที่มีความหมายต่อคนในระดับ"ภูมิภาค,ประเทศ"

ศูนย์กลางรอง เป็นที่มีความหมายต่อคนในระดับ"เมือง"

ศูนย์กลางย่อย เป็นที่มีความหมายต่อคนในระดับ"ชุมชน"

และแบ่งศึกษาในหัวข้อแยกเฉพาะด้านคือ

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ศึกษารูปแบบการตั้งถิ่นฐานในแต่ละยุค ลักษณะปัจจัยในการตั้งถิ่นฐาน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

การใช้ที่ดิน

ศึกษาลักษณะการใช้ที่ดินในแต่ละยุค ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง และลักษณะการเปลี่ยนแปลง

2. ระบบการสัญจร

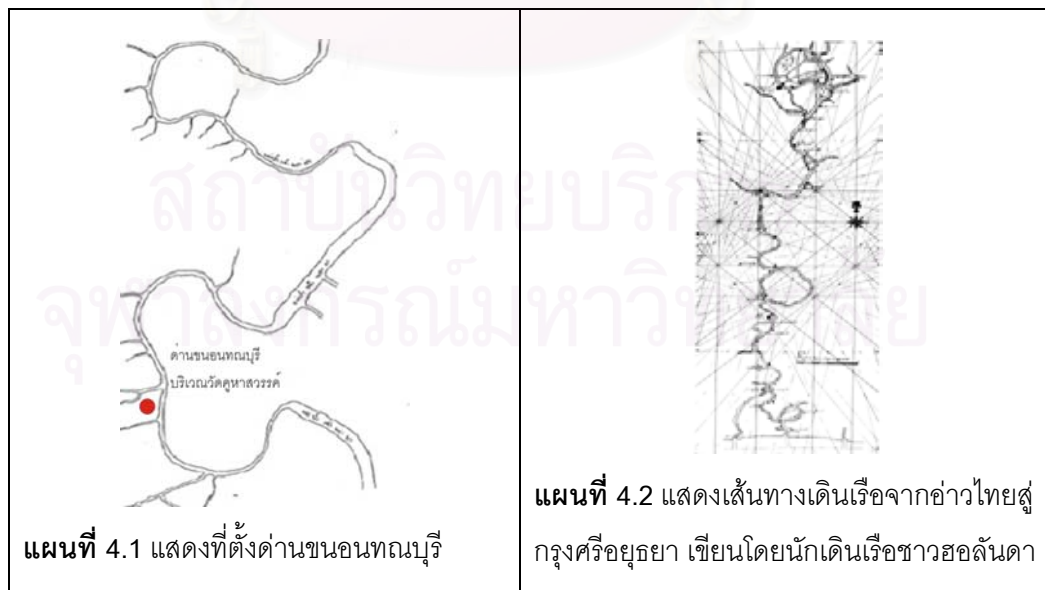
ศึกษาการเปลี่ยนแปลงด้านระบบการสัญจรในแต่ละยุค ความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับการตั้งถิ่นฐาน ปัจจัยการเปลี่ยนแปลง และรูปแบบการเปลี่ยนแปลง

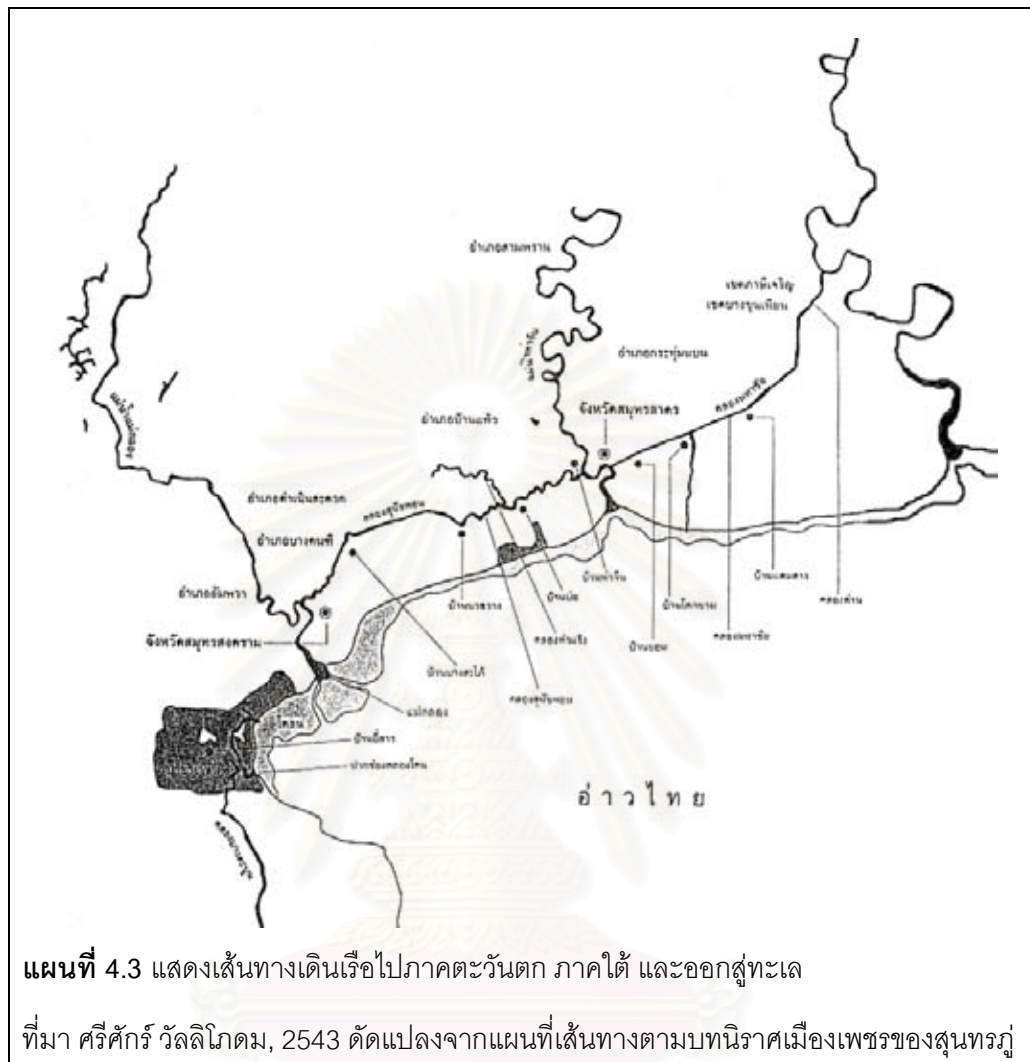
4.1 ยุคที่ 1 ด้านขนอนทณบุรี (พ.ศ. 1976 – 2100)

ในยุคด้านขนอนทณบุรี ถือว่าเป็นช่วงเริ่มต้นของรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่แสดงให้เห็นได้อย่างชัดเจนในพื้นที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งจากเดิมเคยเป็นเพียงชุมชนบ้านเรือนแบบบ้านป่า ชายแดน ดำรงชีวิตแบบพึ่งพาตนเอง ตามมีตามเกิด มีการรวมกลุ่มจากฐานอำนาจส่วนกลางของเมืองหลวง จากด้านที่คอยเก็บภาษี และตรวจตราการเข้าออกสู่ พระนคร

แต่เดิมสภาพแวดล้อมลำน้ำเจ้าพระยาเป็นลำน้ำธรรมชาติที่มีลักษณะคดเคี้ยว วกวนตามสภาพภูมิประเทศ โดยช่วงบริเวณบางกอกลำน้ำนั้นไหลวกวนจากทางเหนือเรื่อยมา จนถึงคลองบางกอกน้อย ตรงสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบัน ลำน้ำไหลเข้าคลองบางกอกน้อย ผ่านวัดศรีสุดาราม เลี้ยวซ้ายลงใต้ที่ตลิ่งชันผ่านวัดคูหาสวรรค์ เลี้ยวซ้ายผ่านตลาดพลู วัดอินทาราม วัดกัลยาณมิตร เลี้ยวขวาลงใต้บริเวณป้อมวิไชยประสิทธิ์ หรือบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ ในปัจจุบัน(บริเวณ ธาราเศรษฐ, 2534) ดังนั้นพื้นที่บริเวณกรุงเทพมหานคร ทั้งฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร หรือชุมชนบางกอกเดิมต่างเป็นแผ่นดินผืนเดียวกันมาก่อน(แผนที่ 4.1) และจากชัยภูมิที่อยู่บนเส้นทางคมนาคมสำคัญซึ่งสามารถติดต่อได้ทั้งภายใน ภายนอกราชอาณาจักร บางกอกจึงเป็นจุดพักสินค้าที่ดีที่สุดหลังจากรอนแรมผ่านมหาสมุทร ก่อนออกเดินทางผ่านลำน้ำอันคดเคี้ยวสู่อยุธยา (แผนที่ 4.2)(แผนที่ 4.3)

ดังนั้นใน พ.ศ. 1976 สมัยพระบรมราชาธิราชที่ 2 (เจ้าสามพระยา) ชุมชนเล็กๆ แห่งนี้จึงได้พัฒนาขึ้นเป็นด้านขนอนของกรุงศรีอยุธยา ดังปรากฏในพระไอยการอาณาหลวงระบุตำแหน่ง “นายพระขนอนทณบุรี”(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 4, 2505:89)

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ชุมชนที่เติบโตในช่วงเวลานี้ “สันนิษฐาน” ว่าเป็นชุมชนที่เกาะตัวกันอยู่ริมแม่น้ำ ลำคลอง สังเกตได้ว่าชุมชนส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำก็เนื่องมาจากในสมัยนั้น ฟาก ตะวันออกยังเป็นทะเลตมที่น้ำท่วมถึงอยู่ ผู้คนต่างปลูกบ้านเรือนริมฝั่งหรืออาศัยอยู่ในเรือนแพ และประกอบอาชีพประมงน้ำจืด(ภาพประกอบ4.1) เพาะปลูกทำสวน ทำนาเลี้ยงชีพ (ภาพประกอบ4.2) (พลาดิศัย สิทธิธัญกิจ, 2538) และเมื่อพิจารณาจากความเชื่อพื้นฐานด้าน ศาสนาของคนไทยที่ว่า “วัดคือที่ให้ความมั่นคงในจิตใจ และเสริมสร้างความผูกพันทางสังคม ให้ บุคคลระดับต่างๆ เกิดความรู้สึกในการร่วมชุมชนเดียวกัน ทำให้กลุ่มชุมชนมีเอกลักษณ์ทาง วัฒนธรรม มีความพร้อมเพรียงในความร่วมมือกันในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน รวมไปถึงการสร้าง ความปลอดภัยจากการคุกคามของโจรผู้ร้ายด้วย นอกจากนี้จะทำให้เกิดความเป็นปึกแผ่นทาง

สังคมภายในชุมชนแล้ว วัดยังเป็นแหล่งที่สร้างความสัมพันธ์ทางสังคม และวัฒนธรรมกับภายนอก ทั้งที่เป็นชุมชนใกล้เคียงและสังคมที่อยู่ห่างออกไป”(ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม, 2530) ดังนั้นตัวชุมชนจึงน่าจะอยู่ในบริเวณใกล้วัด หรือรอบๆวัด(ตัวบ้านชนอนทณบุรีที่ตั้งอยู่ในบริเวณวัดคูหาสวรรค์)

จึงสันนิษฐานได้ว่าชุมชนในยุคนี้ยึดเอาวัดเป็นศูนย์กลางของชุมชน และตัวบ้านชนอนที่อยู่ร่วมกับวัดนั้น ก็มีความหมายในด้านการเป็นศูนย์กลางถึงระดับภูมิภาคที่เชื่อมโยงทั้งหัวเมืองด้านทิศใต้ ทิศตะวันตก และจากต่างชาติทางท้องทะเลด้วยฉะนั้นเมื่อสืบประวัติวัดในแนวแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมแล้ว จะพบวัดที่ปรากฏหลักฐานร่วมสมัย และก่อนสมัย จัดได้เป็นกลุ่มในบริเวณใกล้เคียงกันได้ดังนี้(ทวีเดช ทองอ่อน, 2538)(แผนที่4.4)

กลุ่มวัดคูหาสวรรค์	วัดคูหาสวรรค์(วัดศาลาสีหน้า) วัดกำแพง	วัดทองศาลางาม วัดโบสถ์อินสารเพชร
กลุ่มวัดทอง	วัดทอง(วัดกาญจนสิงหาสน์) วัดแก้ว	วัดเงิน(วัดรัษฎาธิษฐาน)
กลุ่มวัดบางยี่เรือ	วัดอินทาราม วัดราชคฤห์	วัดจันทราม
กลุ่มวัดปากน้ำ	วัดปากน้ำ	วัดนवलนฤตศ

ภาพประกอบ 4.1 สันนิษฐานลักษณะการประมงที่เกิดในพื้นที่

ภาพประกอบ 4.2 สันนิษฐานลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนที่เกิดในพื้นที่

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชนบทริมน้ำ โดยเกาะตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา เดิม และรวมกันเป็นกลุ่มบริเวณแยกออกไปสู่ลำคลองสายหลักๆ ที่เชื่อมต่อกับพื้นที่รอบๆ โดยเมื่อพิจารณาจากรูปแบบชุมชนในลักษณะเดียวกันที่เกาะตัวตามริมน้ำแบบเดียวกัน เชื่อว่าตัวชุมชนในสมัยนี้น่าจะมีอยู่เบาบาง และเกาะตัวเป็นกลุ่มอาศัยอยู่บนเรือนที่ปลูกริมฝั่ง

การใช้ที่ดิน

จากข้อมูล การใช้ที่ดินในยุคนี้ชุมชนน่าจะอาศัยเกาะตัวเป็นกลุ่ม อยู่ตามแนวแม่น้ำการใช้ที่ดินพักอาศัย ส่วนใหญ่จะเกาะติดแนวลำน้ำ แต่ไม่น่าจะลึกเข้าไปในฝั่งมากนัก จากข้อมูลว่าชุมชนบางกอกเดิม เป็นหมู่บ้านชาวประมง และชาวสวน และจากข้อมูลวัดเก่าที่มีมาก่อน การขุดคลองลัดบางกอก ตัวส่วนราชการที่มี คงมีแต่ตัวด่านขนอน ที่ปลูกเป็นกระโจมหลังคามียอดเท่านั้น(อภขราภิธานศรับท์, 2514:218)(แผนที่ 4.5)

2. ระบบการสัญจร

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้ที่เกาะตัวไปตามแนวแม่น้ำ และส่วนใหญ่ก็รวมกันอยู่เป็นกลุ่ม(ภาพประกอบ 4.3) การสัญจรในยุคนี้เกือบทั้งหมดจึงเป็นการเดินทางทางน้ำด้วยเรือ ทั้งในชุมชนและจากภายนอกที่ผ่านเข้าออกในพื้นที่ ทั้งจากหัวเมืองรอบนอกที่เดินทางผ่านมาตามแนวคลองที่ออกสู่หัวเมืองด้านตะวันตก และด้านใต้(ภาพประกอบ4.4) อีกทั้งกลุ่มเรือต่างชาติที่เริ่มเข้ามาค้าขาย(แผนที่4.2) แลกเปลี่ยนสินค้าที่มาจากทางทะเลตามเส้นคลองด่าน ส่วนการสัญจรทางบกไม่ปรากฏหลักฐานข้อมูลใดๆ แต่คงมีแนวทางเดินเล็กๆ เชื่อมต่อระหว่างชุมชนรอบๆวัด เพื่อติดต่อซึ่งกันและกัน

ภาพประกอบ -4.3 สันนิษฐานลักษณะการสัญจรในชุมชน และระหว่างชุมชน

ภาพประกอบ -4.4 สันนิษฐานลักษณะการสัญจรระหว่างหัวเมือง

สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคก่อนชนอนทณบุรี

ในยุคนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรี ชุมชนที่เกิดขึ้นมีบทบาทเป็นบ้านชนบทชายแดน ห่างไกลจากเมืองหลวงที่อยู่ชานเมือง ส่วนราชการที่มีก็เป็นเพียงด่านเก็บภาษีจากหัวเมืองด้านตะวันตก ด้านใต้ และที่มาจากท้องทะเล ซึ่งบ้านเมืองในยุคนี้การติดต่อข้องเกี่ยวกับเน้นความสนใจจะเป็นจากทางเหนือ และทางอีสาน เช่น สองแคว(พิษณุโลก), นครพิงค์ (เชียงใหม่) หรือมอญ มากกว่าจากทางด้านตะวันตก ด้านใต้ และจากทะเล ทางด้านกายภาพที่ชุมชนที่อยู่เป็นพื้นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง ที่ตั้งอยู่กลางป่า

สภาพชุมชนที่ตั้งอยู่ถือได้ว่าเป็นชุมชนที่พึ่งพาน้ำทั้งหมด ทั้งวิถีชีวิตที่ผูกผันกับการอุปโภคบริโภค ที่อยู่อาศัย ขนบธรรมเนียมประเพณี รวมทั้งการอาชีพที่เป็นชุมชนชาวประมงก็ถือเอาน้ำเป็นหลักทั้งหมด ทางด้านการสัญจร จากสภาพของชุมชน ศูนย์กลางชุมชนที่อยู่ติดกับลำน้ำเจ้าพระยาสายเดิม มีคลองบางเพ็ญที่เชื่อมต่อกับคลองด่านซึ่งเป็นเส้นทางสู่ภาคตะวันตกภาคใต้ และทะเลมาตั้งแต่อดีต เป็นชุมทางเรือ อีกทั้งสภาพโดยรอบชุมชนเองที่เป็นป่าที่บึงเชื่อได้ว่าการเดินทางสัญจรทั้งหมดของชุมชนจะพึ่งพาลำน้ำและคลองเป็นหลัก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคด้านขนอนทอนบุรี(พ.ศ.2100)

- สัญลักษณ์
- ศูนย์กลางใหญ่
 - ศูนย์กลางรอง
 - ศูนย์กลางย่อย
 - ▨ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.4

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคต้นขนอนทณบุรี(พ.ศ.2100)

สัญลักษณ์ ● วัด ★ ด่านขนอน
 ■■■■■ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งตำแหน่งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.5

4.2 ยุคที่ 2 เมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทร (พ.ศ.2100 – 2310)

ในยุคเมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทรนี้ ถือได้ว่าเป็นช่วงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานครั้งสำคัญในพื้นที่ฝั่งธนบุรี จากนโยบายที่ให้ความสำคัญกับการติดต่อระหว่างประเทศ จึงเกิดการพัฒนาระบบเดินทางให้มีความสะดวกยิ่งขึ้นจากการขุดคลองลัดคลองเชื่อมต่างๆ ซึ่งหนึ่งในคลองลัดดังกล่าวได้พัฒนาเปลี่ยนแปลงกลายเป็นแม่น้ำแทนที่สายเดิม ซึ่งได้เปลี่ยนแปลงบทบาทของพื้นที่ตามเส้นทางในการสัญจรที่เกิดขึ้นใหม่ และประกอบกับการขยายความสำคัญของพื้นที่แถบนี้จากการค้าการติดต่อทั้งในระดับระหว่างประเทศ และระดับภูมิภาคจึงมีการตั้งเมืองทมนบุรีศรีมหาสมุทรขึ้น ซึ่งเป็นเมืองท่า และเมืองหน้าด่านสำคัญมากแห่งหนึ่งของอาณาจักรอยุธยา ซึ่งได้เปลี่ยนบทบาทของพื้นที่ฝั่งธนบุรีจากบ้านป่าชายแดน เป็นเมืองสำคัญ เกิดการรวมตัวของผู้คนเป็นชุมชนมากขึ้น ทั้งจากความเจริญทางการค้าการติดต่อระหว่างประเทศ และกระแสดึงดูดของความเจริญ และความสำคัญของเมือง

จากการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศทางเรือ และสำเภามีความสำคัญมาก และจำเป็นต้องอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสำคัญ แต่อุปสรรคจากจากความคดเคี้ยวของแม่น้ำ ทำให้การเดินทางติดต่อเป็นไปด้วยความยากลำบาก และล่าช้าเป็นอันมาก ด้วยเหตุนี้พระมหากษัตริย์ไทยหลายพระองค์จึงทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองลัด คลองเชื่อมเพื่อย่นระยะทางของแม่น้ำเจ้าพระยาขึ้นในหลายช่วงด้วยกัน

การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ได้เริ่มในรัชสมัยของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ (พ.ศ.1991-2031) ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองบ้านพร้าวกับคลองเชียงราก เป็นสายแรก และต่อมามีการขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยาเพิ่มขึ้นอีก 5 แห่งคือ คลองลัดตำบลบางกรวย คลองลัดตำบลบางกอก คลองลัดหน้าเมืองนนทบุรี คลองลัดปากเกร็ด และคลองลัดนครเขื่อนขันธ์ ซึ่งผลจากการขุดคลองลัดเหล่านี้ ถือเป็นการเปิดเส้นทางคมนาคมจากกรุงศรีอยุธยาสู่ทะเลหลวง และเป็นการเชื่อมต่อการดูแลปกครองหัวเมืองในอาณาบริเวณนี้ได้อย่างใกล้ชิดมากขึ้นด้วย(ปิยนาค บุนนาค และคณะ, 2525)(แผนที่ 4.6)

การขุดคลองลัดแม่น้ำเจ้าพระยา ณ ตำบลบางกอกนี้ขุดขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช (พ.ศ.2077-2089) เพื่อเป็นการย่นระยะทางการเดินทาง สันนิษฐานว่าคงไม่ได้ขุดจากแผ่นดินดอน หากแต่มีคลองลัดเล็กๆ อยู่แล้ว ซึ่งชาวบ้านขุดประจบกันเป็นเส้นทางครั้นขุดคลองขยายขึ้นน้ำกัดเซาะกว้างกลายเป็นแม่น้ำ โดยระยะทางตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อยไปจรดปากคลองบางกอกใหญ่ ระยะทางประมาณ 2 กิโลเมตร

จากการขุดคลองลัดบางกอกนี้ ทำให้สภาพลำน้ำเจ้าพระยาเดิมเปลี่ยน เส้นทางจนคลองที่ขุดไปใหม่ขยายตัวกว้างออกไปเป็นลำน้ำใหญ่ ส่วนแม่น้ำเดิมก็คับแคบลง และตื้นเขิน

จนกลายเป็นลำคลองในเวลาต่อมา ทำให้สภาพพื้นที่ตำบลบางกอกที่เคยเป็นแผ่นดินเดียวกันถูกแยกออกเป็น 2 ส่วน โดยมีลำน้ำเจ้าพระยาไหลผ่านกลาง ชุมชนเดิมเกิดการเติบโตขยายตัวอย่างกว้างขวาง และในที่สุด พ.ศ.2100 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิก็ทรงย้ายด้านขนอนทอนบุรีไปตั้ง อยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ในปัจจุบัน และยกฐานะด้านขนอนทอนบุรี ขึ้นเป็นเมืองได้ชื่อว่า "เมืองทอนบุรีศรีมหาสมุทร"(กฎหมายตราสามดวง เล่ม 6, 2506)(แผนที่4.7)

เมืองทอนบุรีศรีมหาสมุทร เป็นเมืองเศรษฐกิจที่สำคัญยิ่งของกรุงศรีอยุธยา ด้วยสภาพภูมิประเทศมีความเหมาะสมในการเพาะปลูก ทำสวนผลไม้ และถือเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านที่สืบทอดต่อกันมา โดยผลไม้ที่ปลูกอยู่ที่เมืองทอนบุรีนี้ถือเป็นส่วนสำคัญที่ถูกส่งไปขายเพื่อเลี้ยงประชากรในกรุงศรีอยุธยา นอกจากนี้ยังมีมากเป็นสินค้าออกที่สำคัญซึ่งนับว่าบรรดาสินค้าเหล่านี้เป็นรายได้ทางหนึ่งของเมืองทอนบุรี และแผ่นดินสยาม

นอกจากอาชีพทำสวนผลไม้แล้วยังมีการทำนาบ้างเล็กน้อยในบริเวณตอนที่ลึกจากแม่น้ำเจ้าพระยาเข้าไป และทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำ (ฝั่งพระนคร) "เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมถึง"จึงเหมาะที่จะทำนามากกว่าสวนผลไม้ ส่วนบรรดาผู้คนที่อาศัยตามริมน้ำหรือตามเรือนแพจะประกอบอาชีพทางการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ เช่น อาหาร ผลไม้ โดยมีตลาดน้ำสำคัญอยู่บริเวณ ปากคลองบางกอกใหญ่

เมืองทอนบุรีฯ ยังมีฐานะเป็นเมืองหน้าด่าน(ขนอนบางกอก) กำหนดเป็นจุดบังคับให้เรือ และสำเนาทุกลำต้องหยุดจอดทอดสมอเพื่อแจ้งรายละเอียดเกี่ยวกับการเดินทาง สินค้าที่บรรทุก และผู้โดยสาร รวมทั้งเก็บภาษีอากรทั้งขาขึ้น และขาล่อง โดยชาวตะวันตกจะเรียกเมืองทอนบุรีฯ ว่า "บางกอก" ในขณะที่ชาวไทยเรียก "ทอนบุรี"

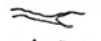
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

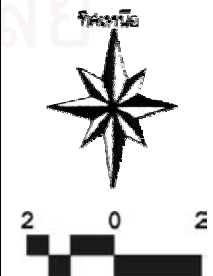
**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมและตอนที่ยืดใหม่(พ.ศ.2100)

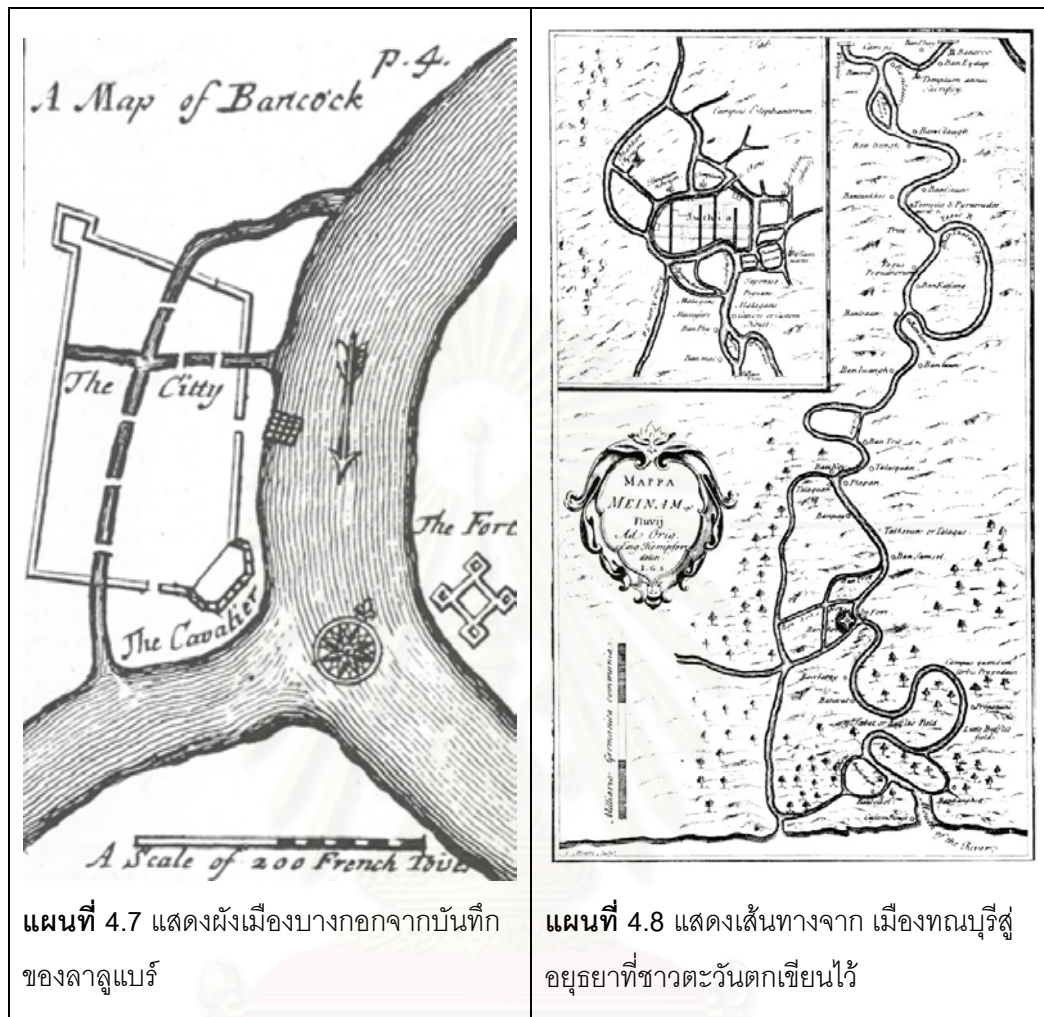
สัญลักษณ์

- แม่น้ำ, คลอง, ตอนที่ยืดใหม่
- แม่น้ำ, คลอง, เดิม
- (สำหรับความกว้างของลำน้ำก่อนที่ยืดใหม่
ขยายสู่พื้นที่อื่นให้เห็นชัดเจน)

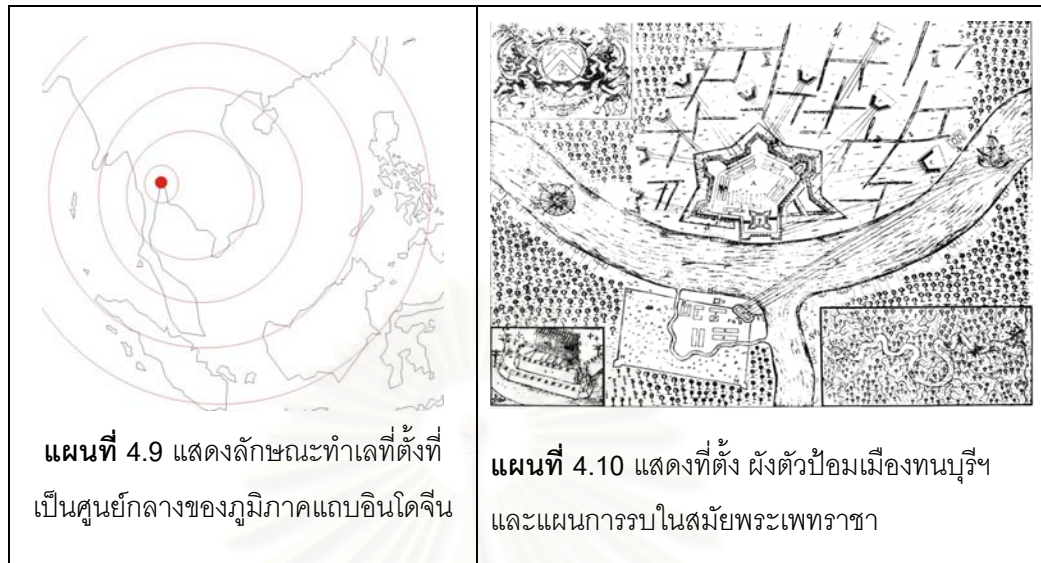
ที่มา ราชบัณฑิตยสถาน

แผนที่ 4.6

และด้วยเป็นเมืองหน้าด่านรักษาการทางน้ำจากมหาสมุทร ก่อนมาถึงกรุงศรีอยุธยา(แผนที่4.8) อีกทั้งทำเลที่ตั้ง ที่เหมาะสมทางยุทธศาสตร์ของเมืองทนบุรีฯในการควบคุมการค้าในแถบอินโดจีน(แผนที่4.9) จึงทำให้เป็นที่ต้องการของชาวตะวันตก ในสมัยพระนารายณ์มหาราชจึงโปรดฯ ให้กองทหารฝรั่งเศสเข้ามาสร้างป้อมค่ายขึ้นเพื่อป้องกันทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เรียกชื่อว่าป้อมบางกอก หรือป้อมวิไชยเณทร์ ตามชื่อขุนนางคนสำคัญที่กราบทูลแนะนำให้สร้างป้อมนี้ แต่ภายหลังการสวรรคตของสมเด็จพระนารายณ์ ป้อมทั้งสองก็กลายเป็นสมรภูมิจากทหารของพระเพทราชา กษัตริย์ผู้ก่อรัฐประหาร กับกองทหารฝรั่งเศสประจำป้อม และท้ายสุดกองทหารฝรั่งเศสต้องยอมถอนกำลังออกจากราชอาณาจักร(แผนที่ 4.10)

แผนที่ 4.9 แสดงลักษณะทำเลที่ตั้งที่เป็นศูนย์กลางของภูมิภาคแถบอินโดจีน

แผนที่ 4.10 แสดงที่ตั้ง ฝั่งตัวป้อมเมืองธนบุรีฯ และแผนการรบในสมัยพระเพทราชา

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

สภาพบ้านเรือนในช่วงเวลานี้ตามพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา และบันทึกจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศที่เข้ามาในสมัยนั้นระบุว่า ทนบุรีฯ เป็นเมืองที่มีกำแพงล้อมรอบ มีอาคารที่ทำการของเจ้าเมืองบางกอกบนฝั่งตะวันตก ตึกพักรับรองบุคคลสำคัญ โบสถ์ฝรั่ง และป้อมอยู่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำ

การตั้งถิ่นฐานของชุมชนภายหลังจากการขุดคลองลัดบางกอกแล้ว พบว่า มีการกระจุกตัวหนาแน่นทางบริเวณฝั่งธนบุรี โดยมีทั้งชาวไทยพื้นเมืองดั้งเดิมที่อาศัยอยู่ก่อนแล้ว และบรรดาข้าราชการ ทหารชาวไทยจากกรุงศรีอยุธยาที่มาปฏิบัติหน้าที่ รวมทั้งบรรดาพ่อค้าต่างประเทศที่มีการติดต่อค้าขาย หมอสอนศาสนา และบรรดาทหารต่างชาติที่มารักษाप้อมปราการ (ภาพประกอบ 4.5) ซึ่งจากการตั้งถิ่นฐานโดยอาศัยแม่น้ำลำคลองนี้ยังสัมพันธ์กับการประกอบอาชีพของชาวบ้าน คือการประมง หาปลาและสัตว์น้ำ และการทำสวน ที่เป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน สวนผลไม้ที่บางกอกนี้เป็นของมีชื่อเสียงของประเทศสยาม กล่าวกันว่า "สวนผลไม้บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำโดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม(หมายถึงกรุงศรีอยุธยา) ถึง 4 ลี้ กระทั่งจรดตลาดขวัญทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหารซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันหนักหนา หมายถึงผลไม้มีนานาชนิดเป็นอันมาก" (ลาลูแบร์, 2505) ส่วนการค้าขายกับต่างประเทศจะผูกขาดโดยพระมหากษัตริย์ และขุนนางที่ได้รับแต่งตั้งเท่านั้น

ในด้านศูนย์กลางชุมชนนั้น ในยุคนี้ศูนย์กลางขนาดใหญ่ได้ย้ายตำแหน่งไปยังบริเวณเมืองที่เกิดขึ้น ส่วนศูนย์กลางรองในระดับเมืองคงถือเป็นตลาดน้ำที่อยู่บริเวณปากคลองบางหลวงในปัจจุบัน และบริเวณสามแยกปากคลองด่าน ที่เป็นด่านเก็บภาษีอากรขนอนทางฝั่ง

ตะวันตกเป็นศูนย์การค้าทั้งขาออกขาเข้า แต่ที่เกิดขึ้นในยุคนี้ เป็นส่วนใหญ่คือศูนย์กลางในระดับชุมชนที่เป็นขนาดย่อย ที่เพิ่มตามการเติบโตของเมือง โดยสามารถสังเกตได้จากได้จากวัดที่เกิดขึ้นในช่วงยุคนี้ที่ถือเป็นศูนย์กลางการตั้งถิ่นฐานของชุมชน ดังมีรายชื่อวัดที่สร้างขึ้นในยุคนี้จำแนกตามกลุ่มที่ตั้งได้ ดังต่อไปนี้(น. ณ ปากน้ำ, 2514)(แผนที่ 4.11)

กลุ่มระหว่างคลองบางกอกใหญ่ และคลองบางกอกน้อย

วัดระฆังโฆสิตาราม วัดช่องลม(สีหไกรสี) วัดใหม่พิเรนทร์
วัดสุทธาวาส

กลุ่มคลองบางกอกน้อย

วัดอมรินทราราม วัดสุวรรณาราม วัดศรีสุदारาม
วัดนายโรง วัดบางบำรุ วัดภาวนาภริตาราม
วัดชีเหล็ก(สุวรรณคีรี) วัดนครป่าหมาก วัดน้อยใน
วัดพิบูลทอง วัดไชยฤกษ์มาลา

กลุ่มคลองชักพระ

วัดบางแวก วัดตลิ่งชัน วัดประดู่ฉิมพลี

กลุ่มคลองมอญ

วัดเครือวัลย์ วัดนาคกลาง วัดพญาท่า
วัดครุฑ วัดบางเสาธง วัดปากน้ำฝั่งใต้
วัดปากน้ำฝั่งเหนือ วัดเกาะ

กลุ่มคลองบางกอกใหญ่

วัดอรุณราชวราราม วัดโมลีโลก วัดหงส์รัตนาราม
วัดราชสิทธิาราม วัดสังข์กระจาย วัดประดิษฐาราม

กลุ่มตลาดพลู

วัดหิรัญรูจี วัดใหญ่ศรีสุพรรณ วัดโพธิ์นิมิตร
วัดบางสะแกนอก

กลุ่มคลองด่าน

วัดประดู่บางจาก วัดปรก วัดจันทระประดิษฐาราม

วัดฉิมพลี	วัดนางชี	วัดอัปสรสวรรค์
วัดขุนจันทร์	วัดนางนอง	วัดหนัง
วัดจอมทอง	วัดบางขุนเทียนใน	วัดบางขุนเทียนนอก
วัดบางขุนเทียนกลาง	วัดศาลาครีน	วัดแก้วไพฑูรย์
วัดบางประทุนนอก	วัดไทร	วัดสิงห์
วัดกำแพง	วัดนาค	วัดกก

กลุ่มบางยี่ขัน

วัดดุสิตาราม	วัดบางยี่ขัน	วัดน้อยนางหงส์
วัดพระยาศิริโอยสวรรค์	วัดภคินีนาถ	วัดใหม่เทพนิมิต

กลุ่มบางพลัด

วัดยี่ส่าย	วัดทอง	วัดรวกบางบำหรุ
วัดสิงห์	วัดเทพนารี	วัดเทพากร
วัดภาณุรังสี	วัดบางพลัด	วัดอาวุธวิกสิตาราม
วัดบางอ้อ	วัดละมุด	

กลุ่มคลองสาน

วัดสุทธาวาส	วัดกระจัดพิณิจ	วัดนาคนิมิต
-------------	----------------	-------------

กลุ่มบุคคลไถ

วัดบุคคลไถ	วัดกลางดาวคะนอง	วัดดาวคนอง
วัดบางน้ำชัน	วัดมงคลวราราม	

กลุ่มราษฎร์บูรณะ

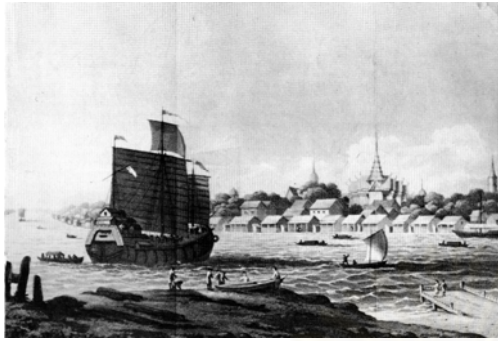
วัดประเสริฐสุทธาวาส	วัดราษฎร์บูรณะ	วัดแจรงร้อน
วัดบางฝั่ง	วัดรวก	วัดบางปะกอก

กลุ่มบางกอกตอนบน

วัดบางขุนนนท์	วัดไชยทิศ
---------------	-----------

กลุ่มบางกอกตอนล่าง

วัดท่าพระ	วัดยางสุทธาราม
-----------	----------------

ภาพประกอบ 4.5 สันนิษฐานลักษณะการเดินทางเข้ามาค้าขายของชาวตะวันตก

ภาพประกอบ 4.6 สันนิษฐานลักษณะการตั้งถิ่นฐานทั้งริมน้ำและในน้ำของชาวบางกอก

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานบ้านช่องในขณะนั้น ผู้คนอาศัยอยู่ริมฝั่งแม่น้ำอาศัย การติดต่อกันโดยทางน้ำเป็นหลัก วิถีชีวิตของผู้คนผูกพันอยู่กับน้ำทั้งชาวบ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมฝั่งน้ำหรือ ปลูกเป็นเรือนแพอยู่ในน้ำหนาแน่นขึ้น (ภาพประกอบ 4.6) ส่วนพวกชาวตะวันตกที่เข้ามาค้าขายที่จอดเรือของตนอยู่บริเวณเมืองบางกอก ก่อนที่จะเดินทางไปติดต่อกับกรุงศรีอยุธยา โดยมีศูนย์กลางชุมชนอยู่ทางฝั่งวัดมะกอกจนถึงวัดบางหว้าใหญ่ และตัวตลาดน้ำตั้งอยู่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่เรื่อยจนมาถึงบริเวณต้นคลองบางกอกใหญ่ ขณะเดียวกันฝั่งตรงข้ามคือบริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบันก็มีชุมชนชาวจีน และชาวไทยตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัย และทำมาค้าขายในสมัยอยุธยาตอนปลาย ตัวชุมชนเดิมก็คงไม่ขยายตัวมากขึ้นแต่คงอยู่ที่เดิม ข้อสังเกตอย่างหนึ่งคือ ในช่วงสมัยนี้ได้มีการสร้างวัดเพิ่มขึ้นมากในบริเวณรอบๆ ฝั่งธนบุรีซึ่งก็จะมีชุมชนเกิดขึ้นเกาะตัวไปกับวัดเหล่านี้ ซึ่งชุมชนเหล่านี้ น่าจะเกิดขึ้นมาจากการเกษตร และความเจริญของตัวเมืองทณบุรีฯ ที่เพิ่มขึ้นมา(แผนที่ 4.12)

การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินในสมัยนี้ ย่านพักอาศัยน่าจะเกิดขึ้น และขยายตัวขึ้นในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาปากคลองบางกอกใหญ่ เรื่อยไปจนถึงในต้นคลองบางกอกใหญ่ ทั้งนี้เนื่องจากตัวเมืองทณบุรีฯเป็นส่วนราชการขนาดใหญ่ที่เกิดขึ้น และ ส่งให้เกิดการขยายตัวขึ้น ตอบรับกับการใช้ที่ดินย่านพาณิชย์กรรม ส่วนย่านพักอาศัยเดิมที่เกาะตัวอยู่ตามแนวริมแม่น้ำเจ้าพระยาเดิมก็ขยายตัวและเพิ่มขึ้นจากเดิม โดยขยายไปตามแนวลำน้ำ

2. ระบบการสัญจร

จากลักษณะการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้ยังสัมพันธ์ และอาศัยเกาะตัวไปตามแนวลำน้ำ มีจุดศูนย์กลางชุมชนใหญ่ทั้งในพื้นที่ และในราชอาณาจักรที่บริเวณตัวเมืองทลบุรีฯ การตั้งถิ่นฐานริมน้ำที่หนาแน่นขึ้นเกิดศูนย์รวมการค้าขึ้น มีการเดินทางติดต่อกันมากขึ้นระหว่างชุมชน และศูนย์กลางชุมชน โดยใช้การเดินทางด้วยเรือทางน้ำเป็นหลักโดยระหว่างชุมชนนั้นน้ำจะใช้เรือขนาดเล็กและขนาดใหญ่ขึ้นสำหรับการติดต่อค้าขายระหว่างหัวเมืองเช่นเดียวกับบรรดาเรือของต่างชาติที่มีขนาดใหญ่ที่สุดเพื่อการเดินทางในท้องทะเล(ภาพประกอบ4.7) การเดินทางทางบกในยุคนี้สันนิษฐานว่าคงมีการสร้างทางเดินเล็กๆ ระหว่างชุมชนและศูนย์กลางชุมชนเพื่อติดต่อ ค้าขายกัน

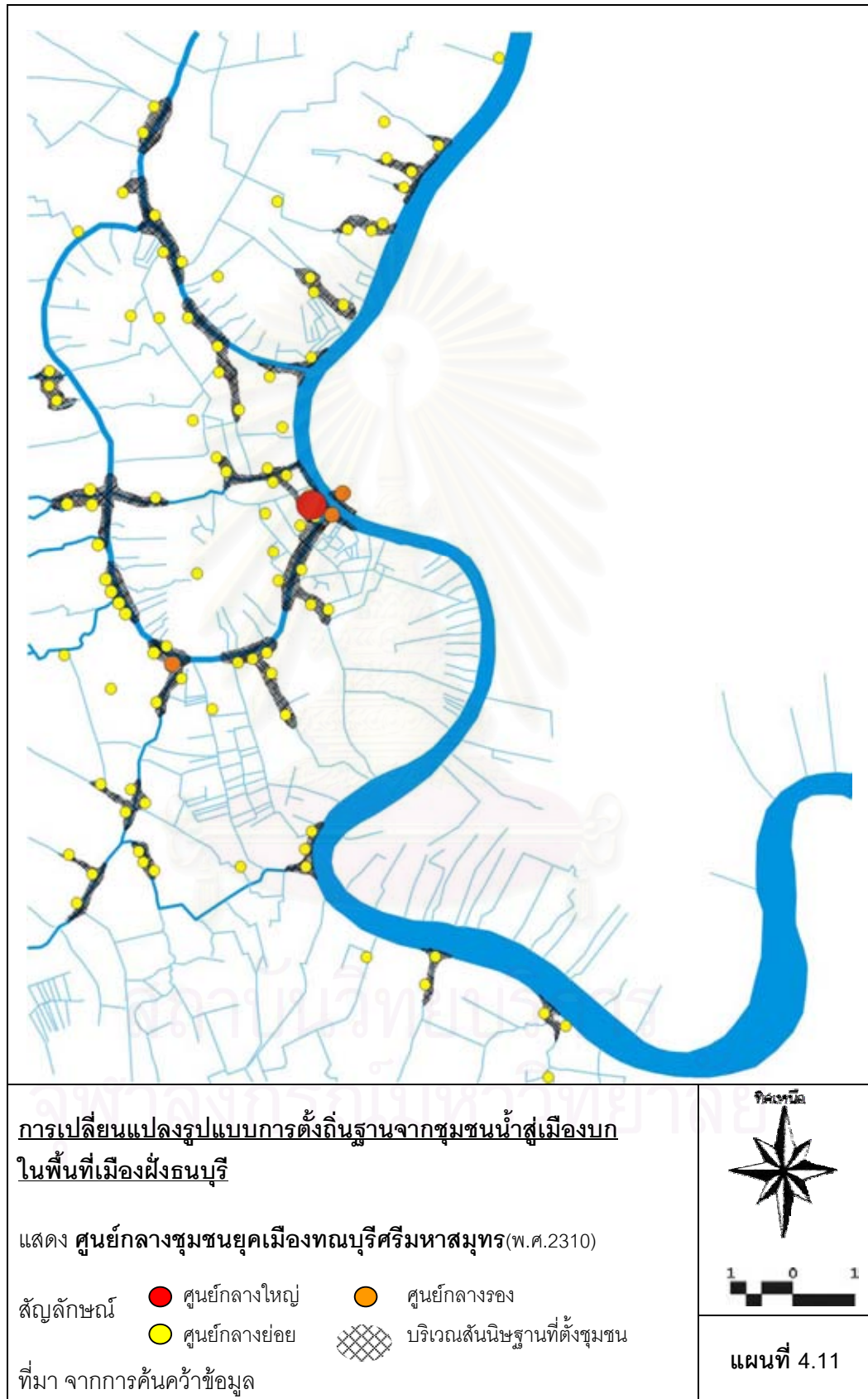

ภาพประกอบ4.7 สันนิษฐานลักษณะ และรูปแบบการสัญจรทางน้ำแบบต่างๆ

สรุปวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน ยุคเมืองทลบุรีศรีมหาสมุทร

ในยุคนี้นโยบายของประเทศเริ่มเปลี่ยนแปลงไป โดยให้ความสำคัญกับการค้าขาย การติดต่อกับชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาติตะวันตก บทบาทของชุมชนชนบทริมน้ำที่เป็นทางเข้า-ออกจากทะเลเดิม จึงเปลี่ยนแปลงเป็นเมืองท่า เป็นเมืองหน้าด่านสำคัญ ของราชอาณาจักรอยุธยา คอยดูแลกำกับการค้าขาย การเข้า-ออกของชาวต่างชาติ ซึ่งจากเหตุผลของนโยบายที่เปลี่ยนไปนี้ ทำให้การเดินทางระหว่างเมืองทั้งสอง ต้องมีความสะดวกรวดเร็วยิ่งขึ้น จึงเกิดการขุดคลองลัด ขึ้นหลายแห่งในยุคนี้ และเป็นเหตุให้มีการย้ายด่านขนอนจากเดิมไปตั้งที่วัดมะกอกนอก(วัดแจ้ง) และตั้งขึ้นเป็นเมืองทลบุรีศรีมหาสมุทรควบคุมการเข้า-ออกทางทะเล ส่วนด่านขนอนเดิมก็ลดบทบาทลงเหลือเพียงควบคุมการค้าการเดินทางจากด้านตะวันตก และได้

ในระดับชุมชนยุคนี้มีการเพิ่มจำนวนขึ้นมากโดยดูได้จากวัดที่ถือเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เกิดขึ้นตั้งแต่ยุคอยุธยาตอนกลาง ที่เกาะเป็นกลุ่มๆ อยู่ตามเส้นทางคลองเชื่อมสายต่างๆ กระจายครอบคลุมพื้นที่อยู่ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งที่ยืนยันได้ว่าชุมชนในยุคนี้ยังคงพึ่งพาน้ำเป็นหลัก ทั้งวิถีชีวิต การอุปโภค บริโภค ที่อยู่อาศัย และด้านอาชีพชุมชนแถบนี้ในยุคนี้ก็ได้อาศัยแหล่งผลไม้อุดมในแถบนี้คงทำการสวนเป็นหลัก ซึ่งก็อาศัยสายน้ำเป็นหลักเช่นเดียวกัน แต่ทางด้านการสัญจรนั้นสันนิษฐานว่าเริ่มมี เส้นทางเดินบนบกขึ้นในบริเวณตัวเมืองที่เกิดขึ้น และเชื่อมต่อกับพื้นที่ใกล้ๆ เมือง แต่เป็นเพียงทางเดินเล็กๆ ใช้ได้ตามฤดูกาลเท่านั้น

4.3 ยุคที่ 3 กรุงธนบุรี (พ.ศ.2310 – 2325)

ในยุคกรุงธนบุรี ถือเป็นยุคที่พื้นที่ฝั่งธนบุรี มีความสำคัญสูงสุดเป็นศูนย์กลางของของประเทศเป็นเมืองหลวง แต่เนื่องจากบ้านเมืองยังอยู่ในช่วงสงคราม และด้วยระยะเวลาอันสั้นพื้นที่ฝั่งธนบุรี แม้อำนาจฐานะเป็นเมืองหลวงของประเทศ แต่กลับมีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงในบทบาทดังกล่าวน้อยมาก รูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่สันนิษฐานได้ก็พบว่ามีความหนาแน่นอยู่รอบพระนครเท่านั้นในตอนนอก ยังคงถูกปล่อยทิ้งร้างซึ่งก็เนื่องมาจากภัยสงครามตั้งแต่ครั้งเสียกรุง

โดยการเปลี่ยนแปลงเริ่มหลังจากการที่กรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าเป็นครั้งที่ 2 ในปี พ.ศ.2310 นั้น บ้านเมืองของไทยอยู่ในสภาวะบ้านแตกสาแหรกขาด หัวเมืองใหญ่ค่อยแตกแยกระส่ำระสายหัวเมืองใหญ่หลายเมืองรวมทั้งเมืองธนบุรีตกเป็นของพม่า ราษฎรหลบภัยสงครามแตกกระจัดกระจาย มีการอพยพของประชาชนไปยังถิ่นที่ปลอดภัย คือ ความปลอดภัยทั้งการกวาดต้อนผู้คนจากพม่า และปลอดภัยจากทุกภิกขภัยกับโจรภัย ที่ซ้ำเติมประชาชนในภาคกลางอย่างหนัก

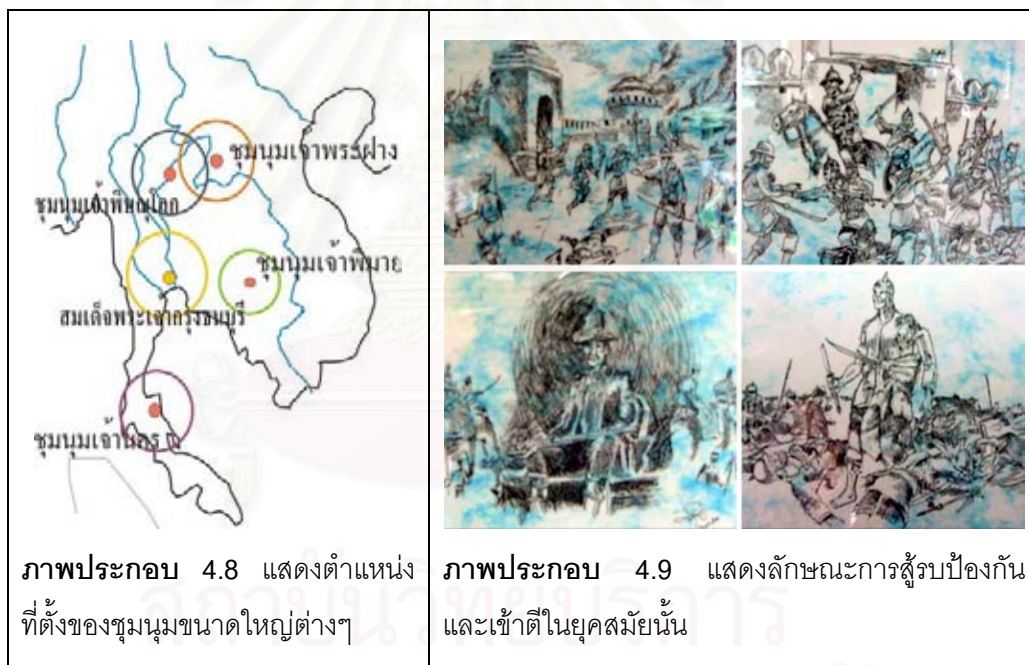
จากสภาวะสงครามที่เริ่มจากพม่าเริ่มเข้ามายึดหัวเมืองต่างๆ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2307-2310 และทำการปล้นสะดมอยู่โดยรอบเป็นเวลาถึง 3 ปีกว่า จึงจะสามารถยึดกรุงศรีอยุธยาได้ ประกอบกับความอดอยาก และจากการที่ท้องที่ภาคกลางไม่ได้ทำนาอย่างเต็มที่มาสองปีติดต่อกัน ในระหว่างสงคราม อีกทั้งสำเภาจากต่างประเทศไม่กล้าเข้ามาจอดแวะค้าขายกับ ทำให้เกิดสภาพเศรษฐกิจแร้นแค้นอย่างหนัก ขาดแคลนอาหาร ปีบบังคับให้ประชาชนต้องเกาะกลุ่มเข้าหากันเพื่อเอาชีวิตรอดเกิดกลุ่มอิสระมาตั้งแต่ก่อนกรุงแตก แต่ละกลุ่มมีเป้าหมายที่แตกต่างกัน พวกหนึ่งอาจต้องการเพียงความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน พวกหนึ่งต้องการปล้นสะดมหาอาหาร และทรัพย์สินของผู้อื่นเพื่อประทังชีวิต ในบรรดากลุ่มเหล่านี้ที่มีโอกาสทางใดทางหนึ่งอำนาจก็อาจเติบโตขึ้นจนกลายเป็นแคว้นอิสระ เช่น พิษณุโลก สว่างบุรี นครศรีธรรมราช จันทบูร รวมทั้งชุมชนของพระยาตาก หรือพระเจ้ากรุงธนบุรี (ภาพประกอบ 4.8) ก็เช่นเดียวกัน ที่มีลักษณะผสมของการเมืองแบบชุมชนแท้ และแบบกึ่งราชอาณาจักรอยู่ด้วยกัน ข้อแตกต่างระหว่างก๊กโจรและก๊กที่มีเป้าหมายทางการเมืองที่ค่อนข้างจะเบาบาง (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

ขณะที่กองทัพของพม่าได้มาล้อมกรุงศรีอยุธยาอยู่นั้น ชุมชนพระยาตากได้ดีฝ่าทัพพม่า แล้วมุ่งหน้าไปยังหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออก ด้วยเหตุที่ว่าหัวเมืองทางด้านตะวันออกนั้นยังค่อนข้างปลอดภัยจากกองทัพพม่ามากกว่าที่จะยกกองทัพไปตั้งมั่นที่เมืองตาก ซึ่งจะต้องผ่านดินแดนที่ถูกพม่ายึดไว้หลายแห่ง รวมทั้งเมืองตากที่พระองค์ทรงปกครองนั้น ได้ถูกพม่ายึดครองมากกว่า 2 ปีแล้ว นอกจากนี้หัวเมืองชายทะเลตะวันออก ยังเป็นศูนย์กลางการติดต่อกับส่วนอื่นๆ ของราชอาณาจักรอีกด้วย

หลังจากเสียกรุงประมาณ 2 เดือน พระยาตากได้โจมตีเมืองจันทบุรีด้วยกำลังทหารไพร่พลที่รวบรวมมา และเข้ายึดเมืองได้สำเร็จ ในเวลานั้นกิตติศัพท์ของพระยาตาก ในฐานะผู้ที่มีนโยบายจะกอบกู้กรุงศรีอยุธยา จึงเป็นความหวังเดียวของขุนนางส่วนกลาง

จากรากฐานกองทัพไพร่พลที่ได้จากหัวเมืองชายทะเลตะวันออก พระยาตากสินได้เสด็จนำทัพ ซึ่งในพระราชพงศาวดารกล่าวว่ามีไพร่พล 5,000 คน กลับเข้ายึดศูนย์กลางของพระราชอาณาจักรอยุธยาคืนโดยอาศัยการเดินทางทางทะเล (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2536)

ในขณะนั้นพม่าได้เข้ายึดเมืองธนบุรีไว้เป็นที่มั่นทางทะเล และได้แต่งตั้งคนไทยชื่อ นายทองอิน ซึ่งเข้าพวกกับพม่าให้อยู่รักษาเมืองธนบุรี ครั้นกองทัพพระเจ้าตากสินได้เข้ายึดชุมชนทางแถบริมฝั่งเจ้าพระยาตอนล่างนั้น เมืองธนบุรีก็สามารถถูกยึดได้โดยไม่ยากเย็น และได้เพิ่มไพร่พลอีกจำนวนหนึ่งจากการเข้าตีเมืองธนบุรี นำทัพเข้าตีค่ายโพธิ์สามต้น ซึ่งเป็นที่ตั้งทัพใหญ่ของพม่าในขณะล้อมกรุงศรีอยุธยาแตกพ่ายไป(ภาพประกอบ 4.9)

หลังจากที่พระเจ้าสินมหาราชทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่าได้แล้วพระองค์ได้เสด็จกลับเข้ามาประทับในกรุงศรีอยุธยา ในขณะนั้นสภาพกรุงศรีอยุธยาทั้งในพระราชวังและพระนคร ปราสาทราชวัง พระตำหนักใหญ่น้อย วัดวาอาราม บ้านเรือน ประชาชน ถูกทำลายลง นอกจากนี้ห้องที่แถบอยุธยาทั้งหมดตกในอยู่สภาวะจลาจล สภาพจิตใจของราษฎรก็ถูกทำลายลงไปพร้อม ๆ กับกรุงศรีอยุธยา

การที่พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนาพระราชอำนาจและบูรณะซ่อมแซมบ้านเมืองที่ถูกทำลายลงไปนั้น ต้องอาศัยเวลา และการดำเนินนโยบายที่ยืดหยุ่นกว่าการทุ่มเท

กำลังเพียงอย่างเดียว จึงทำให้พระองค์คิดที่จะกลับไปสร้างพระนครแห่งใหม่ขึ้นที่เมืองจันทบุรีที่มีความพร้อมกว่าแต่บรรดาขุนนาง ข้าราชการ พระสงฆ์ และประชาราษฎร์ทั้งปวงทูลขอให้พระองค์อยู่เป็นผู้นำทางภาคกลางต่อไป ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงวินิจฉัยเห็นว่า เมืองธนบุรีมีความเหมาะสมที่จะตั้งเป็นพระนครของพระองค์ในหลายประการดังนี้ (สนั่น เมืองวงษ์, 2518)

1. เมืองธนบุรีเป็นเมืองเล็ก เหมาะสมกับกำลังที่มีอยู่จะรักษาไว้ได้
2. มีทำเลที่ตั้งใกล้ปากอ่าว สะดวกกับการติดต่อค้าขายกับชาวต่างประเทศ และสามารถควบคุมการค้าเลียงอาวูธ และเสบียงต่างๆ ที่จะเล็ดลอดไปทางตอนบนในกรณีที่จะรบพุ่งกันระหว่างเมืองหลวงกับหัวเมืองฝ่ายเหนือ
3. เมืองธนบุรีมีป้อมปราการสมัยอยุธยาเหลืออยู่บ้าง พอใช้เป็นเครื่องป้องกันได้ในระยะแรก
4. ถ้ามีข้าศึกมามากเหลือกำลังรบ ก็อาจจะหลบหนีไปตั้งมั่นในที่อื่น ๆ โดยเส้นทางน้ำเช่น จันทบุรีได้สะดวก
5. ทรงต้องการมีเมืองหลวงที่มีแม่น้ำคั่นกลางแบบ พิษณุโลก สุพรรณบุรี เพื่อที่จะสามารถใช้กองเรือสนับสนุนการรบทางด้านหัวเมือง-ท้ายเมืองได้คล่องแคล่ว
6. ตั้งอยู่ไม่ไกลศูนย์กลางเดิมมากนัก จึงยังเป็นแหล่งรวมผู้คน ขวัญ และกำลังใจของคนได้ดีโดยอาศัยที่มีพระองค์เป็นผู้นำที่เข้มแข็ง

ด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวง และทรงปราบดาภิเษก ในปี พ.ศ. 2310 เรียกชื่อราชธานีแห่งใหม่ว่า "กรุงธนบุรีศรีมหาสมุทร" และขุนนางข้าราชการทั้งหลายพร้อมใจกันอันเชิญเสด็จขึ้นเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็นพระมหากษัตริย์ในราชวงศ์กรุงธนบุรี ทรงพระนามว่า "สมเด็จพระบรมราชาที่ 4" ในวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ. 2311 (สเทือน ศุภโสภณ, 2527)

หลังจากที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงสถาปนากรุงธนบุรี เป็นราชธานีต่อจากกรุงศรีอยุธยาแล้วนั้น บทบาทและความสำคัญของกรุงธนบุรีได้เปลี่ยนหน้าที่ จากเมืองท่า และเมืองหน้าด่าน ที่ปกป้องกรุงศรีอยุธยาจากการรุกรานทางทะเล มาเป็นราชธานีศูนย์กลางการปกครองของประเทศไทย ในระยะแรกที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง บรรดาหัวเมืองต่าง ๆ ที่ขึ้นอยู่กับกรุงธนบุรีมีน้อยมาก

คงจะมีแต่เฉพาะหัวเมืองชั้นในรายรอบราชธานีเท่านั้น ทั้งนี้เป็นเพราะบรรดาหัวเมืองที่อยู่ห่างไกลออกไปต่างตั้งตัวเป็นชุมชนต่างๆ และตั้งตัวเป็นใหญ่ในเวลานั้นเสียหมด

ภายหลังจากการสถาปนาเมืองธนบุรีเป็นเมืองหลวงแล้ว ภาระหน้าที่ที่สำคัญเฉพาะหน้าของสมเด็จพระเจ้าตากสินประการหนึ่งก็คือ การปราบปรามพม่าที่กรุงธนบุรี และกรุงศรีอยุธยา ให้ราบคาบแล้วดำเนินการปราบชุมชนต่างๆ ที่พยายามตั้งตนเป็นใหญ่เพื่อรวบรวมแผ่นดินไทยให้กลับมามีเอกราชดังเช่นเดิม

ทางด้านสภาพทางเศรษฐกิจของกรุงธนบุรี นับตั้งแต่หลังจากต้องเสียกรุงศรีอยุธยาให้แก่พม่าในปี พ.ศ. 2310 ประเทศชาติ บ้านเมืองต้องประสบความย่อยยับอย่างใหญ่หลวงในทุกๆ ด้าน การค้าขาย ทำไร่ ทำนา ติดต่อกับค้าขายกับต่างประเทศ ต้องชะงักลงอย่างสิ้นเชิง เศรษฐกิจของประเทศตกต่ำลงอย่างมาก ขาดแคลนอาหาร ประกอบกับผู้คนจำนวนมากต่างหลีกเลี่ยงภัยสงครามอพยพสู่กรุงธนบุรี

ภายใต้สถานการณ์อันเลวร้ายในช่วงแรกนี้ สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงแก้ปัญหาความอดอยากนี้ โดยการเปิดพระคลังหลวง นำเงินออกมาซื้อข้าวปลาอาหารแจกจ่ายแก่บรรดาพลเรือน ทั้งที่อยู่กรุงธนบุรี และผู้ที่อพยพมาจากกรุงศรีอยุธยา โดยพระองค์ทรงช้างพระที่นั่งเสด็จออกแจกจ่ายข้าวปลาอาหาร เสื้อผ้า ด้วยพระองค์เอง จนสภาวะทางเศรษฐกิจเริ่มดีขึ้น

ในระยษนี้ยังคงมีสงครามรบพุ่งอยู่กับพม่า และประเทศข้างเคียงโดยตลอด แต่สภาพทางเศรษฐกิจเริ่มกระเตื้องขึ้นบ้าง มีการทำนุบำรุงบ้านเมืองในด้านต่าง ๆ เช่น การศาสนา บูรณะวัดวาอารามขึ้นมากมาย ทั้งวัดที่ทรงสร้าง เช่น วัดบางยี่เรือเหนือ(วัดราชคฤหวิหาร) และวัดที่ทรงบูรณะ เช่น วัดหงส์ หรือวัดเจ้าสัวหงส์(วัดหงส์รัตนาราม) วัดบางหว้าใหญ่(วัดระฆังโฆษิตาราม) วัดแจ้ง(วัดอรุณราชวราราม) วัดบางยี่เรือใต้(วัดอินทวาราม) โดยเฉพาะวัดอินทวารามทรงบูรณะเป็นพิเศษ มีการสร้างพระวิหาร เสนาสนะ กุฏิ มากกว่า 200 กุฏิ และทรงยกให้เป็นพระอารามหลวงชั้นเอก ซึ่งการทำนุบำรุงศาสนานี้จำเป็นต้องให้เงินเป็นจำนวนมาก อย่างไรก็ตามผู้คนที่ย้ายมาในกรุงธนบุรีก็ดำเนินชีวิตได้สะดวกสบายกว่าระยะแรกเป็นอย่างมาก ราษฎรเริ่มประกอบอาชีพทำมาหากินตามปกติโดยยึดการทำนาเป็นหลัก และได้รับการดูแลส่งเสริมจากทางราชการเป็นอย่างดี สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงรวบรวมแรงงาน ด้วยการป่าวประกาศชักชวนให้ราษฎรทั้งหลายที่หลบหนีพม่าให้กลับมามาตั้งถิ่นฐานประกอบอาชีพได้ตามเดิม โดยให้บริเวณพื้นที่ด้านนอกคูเมืองเรียกว่า “ทะเลตม”(ฝั่งพระนคร) ให้เป็นที่ปลูกข้าวเลี้ยงชาวเมืองไปจนถึงทุ่งสามเสน ทุ่งบางกะปิ ส่วนพื้นที่ตะวันตกได้ทำนาไปจนถึงกระทู้มแบน หนองบัว แขวงเมืองนครชัยศรีในสมัยนั้น และอาชีพที่นารายได้สู่ประชาชนและทางราชการอีกทางหนึ่งก็คือ การขุดหาทรัพยากรสินจากแหล่งที่ซ่อนต่างๆ จากกรุงศรีอยุธยา และได้มีการส่งขุนนางไปประจำที่กรุงศรีอยุธยาเพื่อทำหน้าที่

จัดระเบียบที่เกี่ยวข้องกับการชุดทรัพย์สินสมบัติให้ถูกต้อง และจัดเก็บภาษีอากรจากทรัพย์สินที่ชุดได้
 เมื่อบ้านเมืองค่อย ๆ กลับคืนสู่สภาวะปกติสุขแล้วสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช
 ได้ทรงหันมาฟื้นฟูการค้าขายทางทะเลกับต่างประเทศ มีการแต่งสำเภาลงออกไปค้าขายกับ
 บรรดาประเทศในแถบนี้หลายชาติด้วยกัน เช่น จีน ญี่ปุ่น และบรรดาประเทศทางแถบตะวันตก
 ที่มามีอิทธิพลทางแถบนี้ เช่น โปรตุเกสที่ประเทศอินเดีย ฮอลันดาที่หมู่เกาะสุมาตรา และอังกฤษที่
 แหลมมาลาญ นอกจากนี้ยังได้มีพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้ามาค้าขายที่กรุงธนบุรี โดยเฉพาะพ่อค้า
 ชาวจีน มีสินค้าเครื่องใช้อื่นๆ เช่น อาวุธที่พ่อค้าจีนรับมาจากชาติตะวันตก การติดต่อกับ
 ชาวต่างประเทศนี้เป็นการเพิ่มพูนรายได้แก่ประเทศชาติ

หลังจากที่ทรงสถาปนากรุงธนบุรีเป็นราชธานีแล้วพระองค์ทรงมีพระราชดำริที่จะ
 ขยายเมืองให้มีขนาดใหญ่โตเพียงพอที่จะรองรับราษฎร ทั้งที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้มาแต่เดิม
 และผู้ที่อพยพหนีภัยสงครามมาจากกรุงศรีอยุธยา และจำเป็นต้องปรับปรุงทำนุบำรุงกรุงธนบุรีให้
 มีความเหมาะสมทางยุทธศาสตร์มากขึ้น เพื่อเตรียมรับภัยสงครามในเวลานั้น พระองค์จึงทรง
 โปรดฯ ให้ขยายเมืองขึ้นไปทางเหนือจรดคลองบางกอกน้อย สร้างกำแพงตามแนวคลองที่ขุดใหม่
 เพื่อเป็นคูเมืองด้านตะวันตก ที่มีเรียกต่างกันเป็นตอน ๆ ไปคือ ตอนปากคลองจากปากคลองจาก
 คลองบางกอกน้อยถึงสถานีรถไฟธนบุรีเรียกว่า คลองบ้านเนิน (ปัจจุบันเป็นสถานีรถไฟธนบุรี) จาก
 สถานีรถไฟธนบุรีถึงคลองวัดระฆังเรียกว่าคลองบ้านช่างหล่อ ตั้งแต่คลองวัดระฆังคลองมอญ
 เรียกว่า คลองบ้านขมิ้น จากคลองมอญถึงคลองวัดแจ้ง (คลองนครบาล) เรียกว่า คลองวัดท้าย
 ตลาดหรือคลองวัดโมลีโลก (จดหมายเหตุอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, 2525) พร้อมทั้งนี้ได้ขยาย
 เมืองไปทางทิศตะวันออก ยึดแม่น้ำเจ้าพระยาไว้กลางเมือง ทรงโปรดฯ ให้ขุดคลองคูเมืองด้าน
 ตะวันออกที่เรียกกันว่า คลองคูเมืองเดิมในปัจจุบัน และสร้างกำแพงเมืองขนานตามแนวคลองทั้ง
 2 ฝั่ง และเพื่อเป็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางยุทธศาสตร์ โปรดฯ ให้ตั้งค่ายด้วยไม้ทองเหลืองทั้ง
 ต้นล้อมพระนคร ทั้งสองฟากแม่น้ำ แล้วเกณฑ์ไพร่พลในกรุง พลตามหัวเมือง ระดมกันทำค่ายฟาก
 ตะวันตกตั้งแต่แนวกำแพงเมืองเก่า (คลองมอญ) ไปจนถึงวัดบางหัวนอนหรือวัดอัมรินทราราม
 (จรดคลองบางกอกน้อย) ลงไปถึงศาลเทพารักษ์หัวโขนเอาแม่น้ำทั้ง 2 ข้าง เอามูลดินถมเป็นเชิง
 เทินทั้งสามด้าน เว้นแต่ด้านริมแม่น้ำ และเกณฑ์ไพร่พลไปรื้ออิฐฐานกำแพงเมืองพระประแดง
 กำแพงค่ายโพธิ์สามต้น และสี่กุกบางไทรทั้งสามค่าย ขนบรรทุกเรือมาก่อกำแพง และป้อมตามที
 ถมเทินดิน 3 ด้าน ทั้ง 2 ฟากน้ำเอาไว้ส่วน ป้อมวิไชยเณนทร์ บริเวณพระราชวังนั้น ทรงให้เปลี่ยน
 ชื่อเป็น “ป้อมวิไชยประสิทธิ์” แล้วขุดที่สวนเดิมเป็นที่นา นอกคูเมืองทั้ง 2 ฟากให้เรียกว่า “ทะเล
 ตม” ไว้สำหรับจะได้นำนาไถล้พระนครเมื่อมีข้าศึกเข้ามาจะได้ทำมาหากินเลี้ยงเมืองได้ (จดหมายเหตุ
 อนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, 2525)

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ในยุคนี้บรรดาผู้คนต่างเริ่มกลับมาดำรงวิถีชีวิตเหมือนเดิม ทั้งบรรดาชาวบ้านที่ทิ้งบ้านอพยพหนีภัยสงครามก็เดินทางต่างกลับมาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร บรรดาข้าทหารที่ร่วมเดินทางออกศึก และชาวบ้านที่ถูกกวาดต้อนมาจากหัวเมืองต่างๆ กรุงธนบุรีจึงเป็นเหมือนจุดศูนย์รวมของความหวังของคนไทย บรรดาผู้คนที่อพยพมาต่างก็ปักหลักปลูกสร้างบ้านเรือนโดยรอบพระนคร(แผนที่4.13) ทั้งนี้จากข้อสังเกตเหตุที่บรรดาผู้คนมาอยู่ใกล้พระนครก็เนื่องมาจากเหตุผลทางการทหารเพื่อสะดวกในการระดมพลป้องกันพระนครในกรณีเข้าศึกบุก และด้วยเหตุผลทางด้านจิตใจที่ต่างก็หวาดกลัว และยังเสียขวัญกับสงคราม ต่างต้องการหาที่ปลอดภัยอาศัย โดยถือว่าพระราชวังเป็นที่ปลอดภัยที่สุด จึงน่าจะทำให้ในส่วนของบริเวณตอนนอกของรอบๆ พระนครมีผู้คนอาศัยอยู่น้อย และเบาบาง การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้จะเกาะกลุ่มกันหนาแน่นบริเวณพระราชวังและรอบๆ โดยต่างก็ปลูกเรือนรวมกันเป็นกลุ่มแยกตามเชื้อชาติดังนี้(แผนที่4.14)

ชุมชนชาวไทย

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของราษฎรในขณะนั้นคงพอแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ

1. พวกที่อยู่มาแต่ดั้งเดิม พวกนี้ไม่สามารถสืบหลักฐานได้ว่าอยู่ตั้งแต่เมื่อใด แต่คงจะอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยปัจจัยที่เหมาะสมในการตั้งถิ่นฐาน และบทบาทที่สำคัญของเมืองธนบุรีทางเศรษฐกิจ การค้า และทางด้านยุทธศาสตร์ คนกลุ่มนี้จะมีการตั้งถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมากกว่าฝั่งพระนคร เพราะเป็นพื้นที่ราบมีชุมชนอยู่หนาแน่น
2. พวกที่อพยพเข้ามาเมื่อกรุงศรีอยุธยา เสียแก่พม่าใน พ.ศ.2310 คนกลุ่มนี้เข้ามาเมื่อกรุงธนบุรีราชธานี โดยมีทั้งชาวไทยที่มาจากกรุงศรีอยุธยาและจากเมืองอื่น ๆ ที่ถูกกวาดต้อนมาเป็นเชลย เช่น พิชณุโลก นครราชสีมา เป็นต้น

คนกลุ่มนี้เกือบทั้งหมดจะอาศัยอยู่ทางฝั่งธนบุรีเพราะเป็นราชธานี โดยอาศัยอยู่กระจ่ายกันอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลองสายต่างๆ ที่มีอยู่เป็นจำนวนมาก อาทิ คลองบางกอกน้อย คลองมอญ คลองนครบาล แต่จะหนาแน่นอย่างยิ่งบริเวณคลองบางกอกใหญ่ หรือคลองบางหลวง ทั้งนี้เพราะอยู่ใกล้บริเวณพระราชวังของพระเจ้ากรุงธนบุรี ซึ่งอยู่ปากคลองบางหลวงนั่นเอง

ชุมชนชาวจีน

ชาวจีนที่อาศัยอยู่ในเมืองไทยสามารถมีสิทธิพิเศษต่าง ๆ ที่ไม่แตกต่างไปจากชาวไทย พระมหากษัตริย์ไทยมิได้รังเกียจเด็ดฉันทน์ หรือกีดกันแต่อย่างใด รวมทั้งชาวจีน และชาวไทย นับถือศาสนาพุทธ กินข้าว และปลาเป็นอาหารหลัก จึงทำให้ไม่จำเป็นต้องปรับตัวเข้ากับสภาพแวดล้อมใหม่มากนัก ในสมัยกรุงธนบุรี ชาวจีนมีบทบาทอย่างมากในกองทัพของพระเจ้าตากสินมหาราชในการกอบกู้เอกราชกับคืนจากพม่า พระองค์ได้รับการช่วยเหลือและร่วมมือจากชาวจีนจำนวนมาก อีกทั้งพระองค์ทรงมีเชื้อสายจีนแต่จิวจากทางพระบิดาด้วยดังนั้นชาวจีนจำนวนมากที่ได้ร่วมกันกอบกู้เอกราชกับคืนนี้ ได้ติดตามพระองค์มาตั้งถิ่นฐานในราชอาณาจักรแห่งนี้ด้วย ชาวจีนในสมัยนี้ได้รับความเอาใจใส่ รวมทั้งได้รับความไว้วางใจจากทางการไทยเป็นพิเศษ โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวจีนแต่จิว จนกระทั่งมีผู้กล่าวว่าชาวจีนเหล่านี้มีฐานะเป็น “จีนหลวง” (สาวตรี ทัพพะสุต, 2527) พระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดฯ ให้ชาวจีนเหล่านี้ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่อาศัย และทำการค้าขาย ในบริเวณฝั่งตรงข้ามพระราชวังของพระองค์ บริเวณที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน โดยทรงแต่งตั้งพระยาราชาศรีสุริยราชชาวจีนที่มีชื่อเสียง และเป็นที่นับถือเชื่อฟังในหมู่ชาวจีนทั่วไป เป็นผู้ควบคุมดูแลชาวจีนในบริเวณนั้น นอกจากนี้ยังมีชาวจีนอีกจำนวนหนึ่งที่อพยพลงมาจากกรุงศรีอยุธยา และตั้งบ้านเรือนอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ ตรงกุฎีจีน เยื้องกับพระราชวังเดิมลงมาทางด้านใต้ ประกอบอาชีพค้าขายทางเรือในคลอง

ชุมชนชาวตะวันตก

ชุมชนชาวตะวันตกในบริเวณบางกอกหรือกรุงธนบุรีนั้นมีมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งที่มาติดต่ค้าขาย เผยแพร่ คริสต์ศาสนา จนกระทั่งมีบทบาททางการทหาร ในสมัยนั้นชาวตะวันตกโดยเฉพาะชาวฝรั่งเศส เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางบริเวณป้อมปราการ ทางด้านฝั่งพระนคร และบริเวณทางด้านใต้ของพระราชวังทางแถบกุฎีจีน ต่อมาป้อมปราการ ทางด้านฝั่งพระนครได้ถูกรื้อถอนทำลายลงในสมัยพระเพทราชา บรรดาชาวตะวันตกบริเวณกุฎีจีนก็ยังคงสภาพความเป็นชุมชน มาจนถึงสมัยกรุงธนบุรี โดยเป็นที่ตั้งของพวกคริสตังเข้ารีตเชื้อสายโปรตุเกส หรือที่เรียกอีกชื่อหนึ่งว่า กุฎีฝรั่ง

ในปี พ.ศ. 2312 พระเจ้าตากสินมหาราชทรงพระราชทานที่ดินให้บรรดาบาทหลวงและมิชชันนารีตะวันตกที่มีส่วนร่วมในการกอบกู้เอกราชกลับคืนมาจากพม่าโดยพระราชทานที่ดินเพื่อสร้างวัดขึ้นเป็นศูนย์กลางชุมชนให้แก่บุตรหลานชาวโปรตุเกสในขณะนั้น คือ วิหารช่างตาคูสุ ลูกหลานชาวโปรตุเกสนี้ได้รับราชการเป็นทหารแม่ปืนบ้าง หมอรักษาบาดแผลที่ใช้ชี้ฝั่งตำราหลวงเป็นล่ามในกรมท่าบ้าง

ชุมชนชาวอิสลาม

ชาวอิสลามหรือ ชาวมุสลิมเริ่มเข้ามามีบทบาทในประเทศไทยตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาเช่นเดียวกับชาวจีน และชาวต่างชาติอื่น ๆ บทบาทหน้าที่ของชาวมุสลิมในสมัยนั้นนอกจากจะมีหน้าที่ติดต่อกับชาวต่างชาติทางการทูต และการค้าขายแล้ว ยังมีมุสลิมเข้ารับตำแหน่งขุนนางฝ่ายในราชสำนักเป็นผู้เชี่ยวชาญทางด้านขนบประเพณีฝ่ายในราชสำนัก

ชาวมุสลิมที่อาศัยในกรุงศรีอยุธยาแต่เดิมอาศัยจอดแพอยู่ที่ตำบลหัวรอ และตำบลคลองตะเคียน นับถือนิกายสุหนี่ ประกอบอาชีพค้าขายสินค้าประเภทแป้งกระแจะ น้ำอบร่ำ น้ำหอม ซึ่งเป็นเครื่องสำอางของหนุ่มสาวสมัยนั้น รวมทั้งเสื้อผ้าอาภรณ์และเครื่องเทศ ครั้นกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่า บรรดามุสลิมที่จอดแพเรียงรายอยู่ต้องพลัดพรากกระจัดกระจายหนีหลบซ่อนตัวบ้าง ที่เหลือก็พากันอพยพลงแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาที่กรุงธนบุรีแะจอดแพตามคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่เต็มทั้งสองฟาก และลี้ตามแนวคลองเข้าไปจนถึงตลาดพลู ส่วนใหญ่ยังคงนิยมใช้เรือแพอยู่เป็นที่จึงนิยมเรียกกันว่า “แพแพ” และได้ตั้งถิ่นฐานทางตอนใต้ของพระราชวังพระเจ้ากรุงธนบุรี มีกุฎีใหญ่ หรือกุฎีต้นสน ซึ่งต่อมาเปลี่ยนชื่อเป็น มัสยิดต้นสน ประกอบศาสนกิจร่วมกัน

ในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าตากสินมหาราช ทรงรวบรวมไพร่พล กอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่านั้นก็ได้มีขุนนางเชื้อสายมุสลิมอยู่เป็นจำนวนมากไม่น้อยเช่นกันข้าราชการเหล่านี้ส่วนใหญ่ได้ติดตามพระองค์หลบหนีพม่าจากกรุงศรีอยุธยาด้วยและเมื่อทราบว่ามีมัสยิดอยู่ใกล้กับพระราชวัง ต่างพากันมาตั้งหลักแหล่งปลูกบ้านเรือนอาศัยอยู่เป็นจำนวนมากต่อมาพระเจ้าตากสินทรงพระราชทานที่ดินส่วนใหญ่ให้แก่มัสยิดต้นสน เพื่อขยายให้กว้างขึ้นสำหรับเป็นสุสานของบรรดาชาวมุสลิมสืบมาทุกนี้

เมื่อบรรดาชาวมุสลิมอยู่รวมกันในบริเวณปากคลองบางกอกใหญ่มากขึ้น และแม้ว่ามัสยิดต้นสนจะเป็นมัสยิดที่มีขนาดใหญ่ แต่ก็ไม่สามารถขยายรองรับประชากรที่เพิ่มขึ้นในขณะได้ ท่านโต๊ะหยี คหบดี แพแพ ในขณะนั้นพร้อมด้วยบรรดาสมาชิกพรรคพวกของท่านได้พร้อมกันสร้างมัสยิดต้นสน และขนานนามว่า มัสยิดกุฎีขาว และต่อมาได้เปลี่ยนเป็นมัสยิดบางหลวง

ส่วนแขกเจ้าเซ็นหรือนิกายชีอะห์ เช่น พวกแขกอินเดียเปอร์เซีย อาหรับ และอิหร่านซึ่งมีอยู่บ้างในกรุงศรีอยุธยา และได้อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่บริเวณทางด้านเหนือของพระราชวังของพระราชวังพระเจ้าตากสินมหาราชไปจนถึงคลองมอญมีกุฎีเจ้าเซ็น (มัสยิดมัจฉะธรรมของกุฎีเจริญพาศน์ ฝั่งธนบุรี) อยู่ตรงข้ามกับชุมชนจีนทางฝั่งพระนคร

ชุมชนอื่นๆ

นอกจากชุมชนชาวจีน ชาวตะวันตก และชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่บริเวณกรุงธนบุรี ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ยังมีชาวต่างชาติอื่น ๆ ที่อพยพลงมาตั้งถิ่นฐานบริเวณกรุงธนบุรีอีกมาก เช่น ชาวลาวที่ได้อพยพแยกย้ายตั้งบ้านเรือนในที่ต่างๆ ในสมัยรัชกาลที่ 1 แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ บรรดา ชาวลาวที่เป็นไพร่หลวง ไพร่สมของวังหลังได้ตั้งบ้านเรือนบริเวณคลองบางกอกน้อยใกล้วังหลัง ชาวมอญครั้งกรุงศรีอยุธยา ส่วนหนึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณคลองมอญที่แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งตะวันตก ซึ่งอยู่ระหว่างคลองวัดระฆัง และคลองวัดอรุณ หมู่บ้านชาวมอญอีกส่วนหนึ่งจะอยู่ได้ คลองบางกอกใหญ่ไปเล็กน้อย จากคลองบางกอกใหญ่จะมีคลองวัดท้ายตลาด และคลองคูเมือง เดิมฝั่งธนบุรี เชื่อมติดต่อไปยังคลองวัดอรุณและคลองมอญได้

ในด้านองค์ประกอบของเมืองนั้น ในยุคนี้ เนื่องจากบ้านเมืองเพิ่งพ้นจากภัย สงคราม บ้านเมืองยังไม่สงบสมบูรณ์ดังเก่า การก่อสร้าง ปรับปรุงเพิ่มเติม จึงมีลักษณะเป็นไปให้ เพียงพอต่อการใช้งานเท่านั้น โดยแยกเป็นหลักๆ ได้ดังนี้

พระราชวัง

เมื่อพระเจ้าตากสินมหาราชทรงโปรดฯ ให้มีการสร้างกรุงธนบุรีเป็นเมืองหลวง อย่างสมบูรณ์แล้ว แต่ด้วยเหตุการณ์บ้านเมืองในขณะนั้น จึงมิได้มีพิธีการวางเสาหลักเมือง เพียงแต่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างพระราชวังขึ้นเป็นการชั่วคราว โดยสร้างบริเวณตอนใต้ของกรุง ธนบุรีชิดกับกำแพงเมืองทางด้านตะวันตก ติดกับป้อมบางกอกหรือป้อมวิชัยประสิทธิ์ และวัดท้าย ตลาด ด้านเหนือโอบล้อมวัดแจ้ง ไปจนถึงแนวคลองเล็กๆ เรียกว่า คลองนครบาล ที่เป็นที่ตั้งของ สถานที่สำคัญ ๆ เช่น กรมพระนครบาล ศาลลูกขุนใน ศาลหลวง ตะแลงแกง โรงปูน และฉางหลวง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกทั้งสิ้น กรมพระนครบาลตั้งอยู่ริมคลองมะกอก หรือคลองวัดแจ้ง จึงเป็นเหตุ ให้คนทั้งหลายเรียก คลองมะกอกว่า คลองนครบาล ศาลลูกขุนในตั้งอยู่ในวังชั้นนอก ศาลหลวงอยู่ใน พระราชวัง เข้าใจว่าคงอยู่ใกล้ประตูวังด้านตะวันตกใกล้ถนนใหญ่ ตะแลงแกงอยู่หลังวัดแจ้ง ฉางหลวงอยู่ริมแม่น้ำวัดบางหว้าน้อยวัดบางหว้าใหญ่ในบริเวณศิริราชพยาบาลในปัจจุบัน โรงปูน ตั้งอยู่ที่บ้านปูน(เหนือวัดบางใหญ่) (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

ตลาด

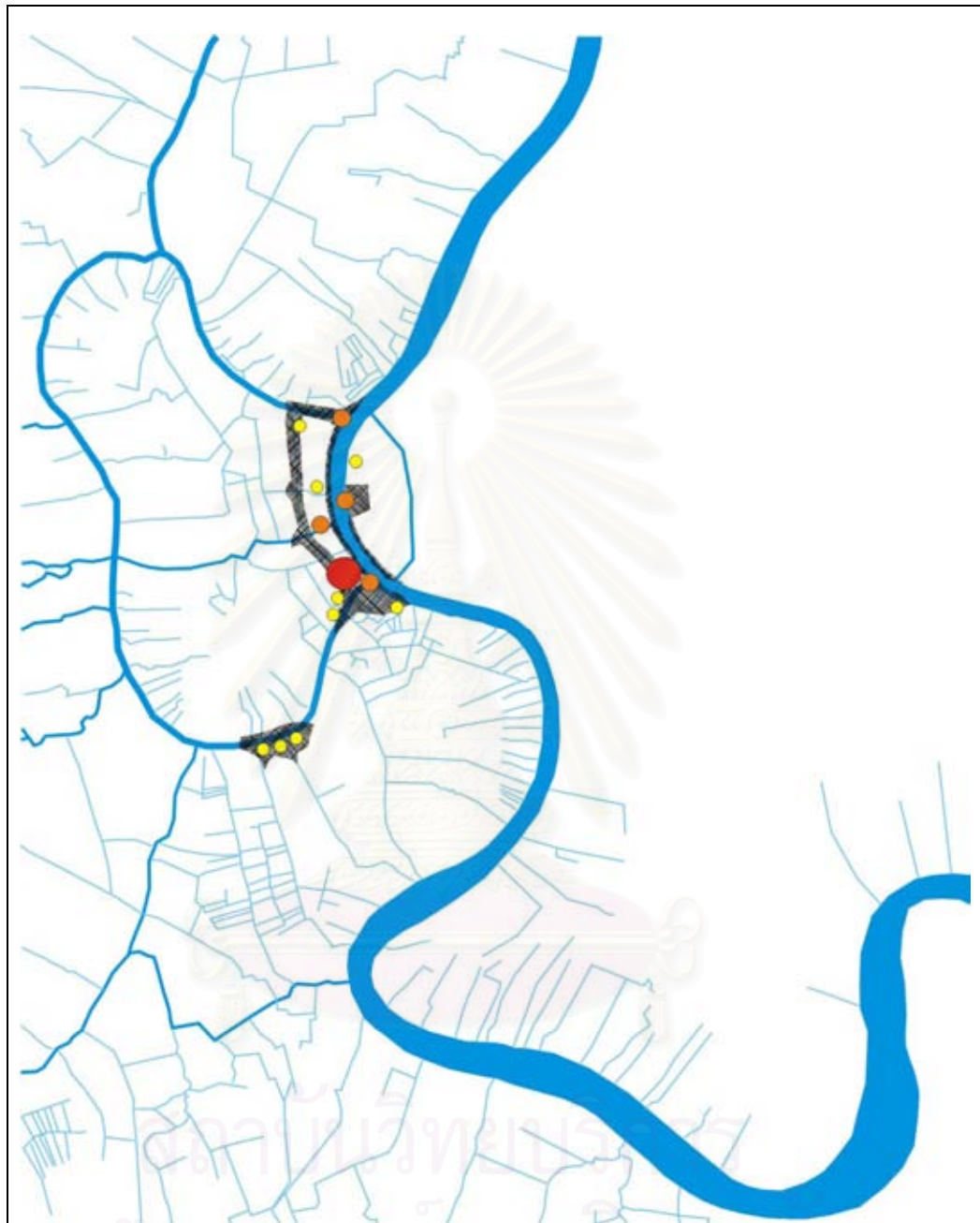
บริเวณที่เป็นที่ตั้งของกรุงธนบุรีนั้น เดิมเคยเป็นเมืองหน้าด่านค้าขายที่สำคัญ ใน สมัยกรุงศรีอยุธยา แต่เมื่อย้ายราชธานีจากกรุงศรีอยุธยามาอยู่ที่กรุงธนบุรี บทบาทของเมืองท่าที่ เป็นที่รู้จักกันดีของชาวต่างประเทศก็ไม่คึกคักเท่าสมัยกรุงศรีอยุธยา กรุงธนบุรีมิได้เป็นตลาดใหญ่ เช่นเดิม ทั้งนี้เนื่องมาจากภัยสงครามที่ยืดเยื้อมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายทำให้พ่อค้าชาว

ต่างประเทศจำนวนมากไม่กล้าเดินทางเข้ามาติดต่อดำขาย ยกเว้นพ่อค้าชาวจีนที่ยังคงเข้ามาค้าขายอย่างสม่ำเสมอทั้งพ่อค้าเก่าและใหม่ ซึ่งอาจเป็นเพราะการที่พระเจ้าตากสินมหาราชทรงมีเชื้อสายจีน ประกอบกับพระองค์ได้จัดส่งคณะทูตไปเจริญสัมพันธไมตรีกับราชวงศ์จีนอยู่บ่อย ๆ ชาวจีนจึงมีความมั่นใจว่าพวกตนจะสามารถติดต่อดำขายได้อย่างปลอดภัย

ตลาดที่ใหญ่ที่สุดในสมัยนั้น จะอยู่บริเวณที่เป็นที่ตั้งของชุมชนชาวจีนคือ บริเวณตรงข้ามพระราชวังในเขตคูเมืองเดิม (บริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบัน) และอีกแห่งหนึ่งคือทางด้านใต้ของพระราชวังตั้งแต่ ปากคลองบางกอกใหญ่ลงมาทางวัดกัลยาณมิตร บริเวณกะดีจีน ซึ่งบริเวณนี้มีแพค้าขายอยู่มาก ส่วนตลาดทั่วไปจะกระจายตามแหล่งชุมชนสำคัญ โดยอาศัยเรือแพเป็นพาหนะสำคัญในการค้าขายในรูปแบบของตลาดน้ำ เช่น บริเวณบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองมอญ เป็นต้น

วัด

วัดที่สำคัญที่สุดในสมัยกรุงธนบุรี คือ วัดบางหัวใหญ่ (วัดระฆังโฆสิตาราม) เพราะเป็นวัดที่สมเด็จพระสังฆราชประทับ วัดแจ้ง (วัดอรุณราชวราราม) และวัดท้ายตลาด (วัดโมลีโลกยาราม) เป็นวัดที่อยู่ในเขตพระราชวังจึงไม่มีพระราชวังจึงไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่วันสำคัญรองลงมาจะเป็นวัดบางยี่เรือ (วัดอินทาราม) ในคลองบางกอกใหญ่ ซึ่งพระเจ้าตากสินทรงบูรณะปฏิสังขรณ์มากกว่าวัดอื่นๆ และเป็นที่น่าสนใจที่หน้าสังเกตว่า ตำบลบางยี่เรือในคลองบางกอกใหญ่ มีกลุ่มวัดชื่อวัดบางยี่เรือ อยู่ถึงสามวัด คือ วัดบางยี่เรือมอญ (วัดราชคฤหรววิหาร) วัดบางยี่เรือกลาง (วัดจันทาราม) และวัดบางยี่เรือไทย (วัดอินทาราม) ตั้งเรียงกันไปใกล้ ๆ กัน ซึ่งแสดงว่าเป็นที่มีผู้คนหนาแน่นมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

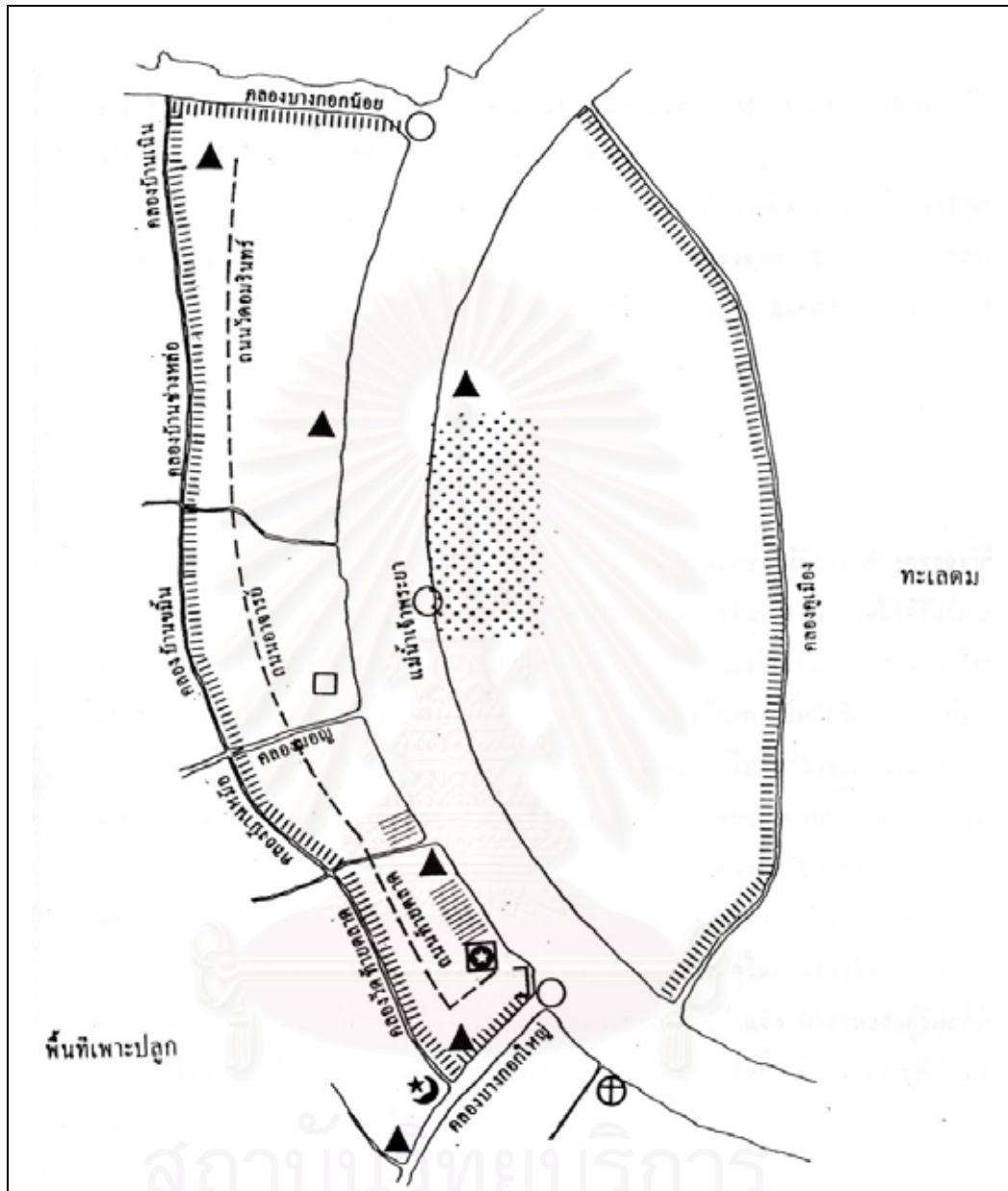
แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคกรุงธนบุรี(พ.ศ.2325)

สัญลักษณ์	● ศูนย์กลางใหญ่	● ศูนย์กลางรอง
	● ศูนย์กลางย่อย	บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.13

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคกรุงธนบุรี (พ.ศ.2325)

	พระราชวัง		วัง		ศาลาคน้ำ
	วัด		ชุมชนอิสลาม		ชุมชนชาวจีน
	ป้อมวิไชยประสิทธิ์		ชุมชนชาวตะวันตก		แนวกำแพง

สัญลักษณ์

ที่มา ทวีเดช ทองอ่อน, 2538:72

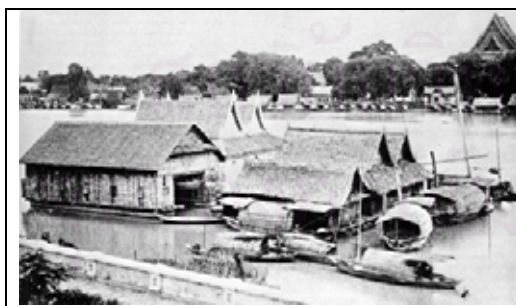
แผนที่ 4.14

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

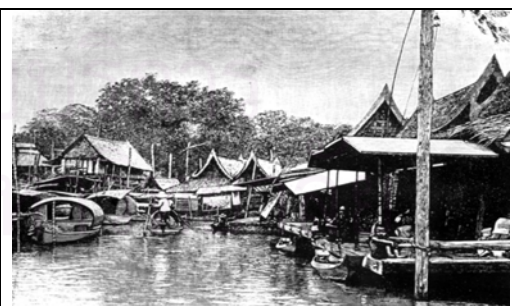
กรุงธนบุรีช่วงหลังปี พ.ศ.2316 นั้นสภาพบ้านเมืองค่อนข้างจะเรียบร้อยมีกำแพงเมืองอยู่ทั้ง 2 ฝากในลักษณะ “เมืองอกแตก” สภาพภายในกำแพงเมืองทางฝั่งตะวันตก มีการรวมตัวเป็นชุมชนเมืองที่ค่อนข้างหนาแน่น เป็นบริเวณที่อยู่ของราชวงศ์ ชุนนาง พระสงฆ์ พ่อค้า พื้นที่ส่วนใหญ่มีสภาพเป็นเรือกส่วนไร่นา เพื่อทำเลี้ยงคนในเมือง และตามความเหมาะสมของพื้นที่ๆ มีมาแต่เดิม สำหรับพื้นที่ในกำแพงเมืองฝั่งตะวันออกเป็นเพียงชุมชนเล็กๆ ของชาวต่างชาติ โดยเฉพาะชาวจีนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหย่อมๆ พื้นที่ๆ เหลือทั้งหมดล้วนเป็นที่ว่างเปล่าและที่นา ตัวชุมชนที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ คงอพยพหนี และถูกกวาดต้อนไปเมื่อครั้งพม่ายึดครองเมืองธนบุรีไว้ และไม่มีหลักฐานว่าได้กลับมาอยู่ดังเดิม แต่คงมีการอพยพกลับมาเมื่อมีการสถาปนากรุงธนบุรี หากแต่คงมาอยู่รวมกัน รอบๆ ตัวเมืองเป็นกลุ่มใหญ่ เพื่อเหตุผลด้านความมั่นคง และการที่ยังหวาดกลัวความโหดร้ายเมื่อครั้งสงคราม(แผนที่4.15)

การใช้ที่ดิน

จากเหตุผลที่กรุงธนบุรีถูกตั้งขึ้นในช่วงหลังภัยสงคราม ชาวเมืองต่างอดอยาก ความจำเป็นเร่งด่วนของเมืองก็คือ ผลิตอาหารขึ้นเพื่อเลี้ยงดูชาวเมือง จากข้อมูลพบว่ามีกรบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาปลูกข้าวเป็นการใหญ่ทั้งสองฝากแม่น้ำเจ้าพระยา พื้นที่สวนที่เคยผลิตผลไม้ที่ขึ้นชื่อของเมืองทณบุรีฯ ที่ถูกปล่อยให้ทิ้งร้างในสมัยสงคราม ส่วนใหญ่เปลี่ยนเป็นนาข้าว พื้นที่เกือบทั้งหมดถูกใช้เพื่อการเกษตร ผลิตอาหารเลี้ยงคน ส่วนที่พักอาศัยก็ยังคงอาศัยตามแนวลำน้ำ ทั้งเรือนแพ (ภาพประกอบ-4.10) และเรือนริมน้ำยกสูงเพื่อการอุปโภค และบริโภค แต่ยังคงเกาะกลุ่มอยู่รอบบริเวณตัวพระราชวังที่ประทับ (ภาพประกอบ 4.11)

ภาพประกอบ 4.10 สันนิษฐานลักษณะเรือนแพที่ปลูกอยู่ริมน้ำ

ภาพประกอบ 4.11 สันนิษฐานลักษณะเรือนแพที่ปลูกรวมกัน

2. ระบบการสัญจร

การสัญจรในยุคนี้ยังคงใช้การเดินทางทางน้ำเป็นหลัก ทั้งการเดินทางระหว่างเมือง และการเดินทางเพื่อค้าขายกับต่างชาติ แต่ในระดับชุมชนเมือง การที่ชุมชนเกือบทั้งหมดยังคงเกาะกลุ่มอยู่รอบๆ พระราชวังที่ประทับ การเดินทางในยุคนี้จึงเป็นไปในลักษณะ การเดินทางในระยะใกล้ๆ เท่านั้น ทั้งการเดินทางทางเรือ และการเดินทางทางบก ซึ่งในยุคนี้ นอกจากการขุดคูเมืองทั้ง 2 ด้านที่เป็นการขยายการสัญจรเปิดพื้นที่มากขึ้นแล้ว จุดหมายเหตุของบาทหลวงชาวฝรั่งเศสรูปหนึ่งได้กล่าวว่า “พระเจ้าตากสินมหาราชสร้างถนนหนทางในฤดูหนาว แต่ไม่ได้กล่าวให้ชัดว่า สร้างถนน ณ ที่แห่งใด เข้าใจว่าคงสร้างเลียบกำแพงเมือง เริ่มจากปากคลองบางกอกใหญ่ ผ่านวัดแจ้ง วัดนาค วัดบางหว้าใหญ่ ไปจนถึงวัดบางหว้าน้อย ตามแนวถนนอรุณอมรินทร์ เป็นถนนอิฐ ตะแคง แล้วโรยทราย ส่วนกว้างของถนนเห็นจะไม่เกิน 5 วา มีชื่อเรียกปรากฏในหมายกำหนดการครั้งรัชกาลที่ 1 ว่าด้วยการยิงปืนในพิธีตรุษ ว่าชื่อ ถนนอาจารย์ ถนนวัดอมรินทร์และถนนวัดโมลีโลก ซึ่งเป็นถนนสายเดียวกัน แต่ชาวบ้านเรียกชื่อต่างกันเป็นตอน ๆ คือ ตอนผ่านวัดท้ายตลาด เรียกถนนวัดท้ายตลาด หรือ ถนนวัดโมลีโลกตอนผ่านวัดอมรินทร์เรียกว่า ถนนวัดอมรินทร์ และผ่านวัดบางใหญ่ เรียกว่า ถนนอาจารย์ ทำนองเดียวกับการเรียกชื่อ คูคลองฝั่งตะวันตก ต่อจากถนนจะเป็นตรอกแคบ ๆ เป็นทางเดินเข้าสู่วัด และหมู่บ้าน สมัยนั้นชาวบ้านชาวเมืองไม่มีรถยนต์เป็นพาหนะการเดินทางอาศัยทางน้ำเป็นสำคัญ ถนนจึงสร้างไว้สำหรับขบวนแห่ ขบวนช้าง ขบวนม้า ของพระเจ้าแผ่นดินเท่านั้น” (ภาพประกอบ4.12)(ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

ภาพประกอบ 4.12 สันนิษฐานลักษณะขบวนเดินช้าง ของพระเจ้าแผ่นดิน และเจ้านายต่างๆ

สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคกรุงธนบุรี

ในยุคนี้บ้านเมืองประสบกับภัยพิบัติจากสงครามครั้งใหญ่ที่เป็นเหตุให้ราชอาณาจักรอยุธยาต้องล่มสลาย บ้านเรือนชุมชนในแถบธนบุรีทั้งหมดนี้ถูกพม่ายึดครองมาก่อนสงครามถึง 2 ปี สันนิษฐานว่าชุมชนในแถบนี้ ส่วนหนึ่งคงโดนกวาดต้อนไปเป็นเชลยในช่วงสงคราม และอีกส่วนหนึ่งคงหลบหนีอพยพเข้าไปซ่อนตัวในป่า ซึ่งคงเป็นเหตุให้ชุมชนในแถบนี้ถูกปล่อยให้ร้าง จนสมเด็จพระเจ้าตากสินได้สถาปนากรุงธนบุรีขึ้นเป็นเมืองหลวงของไทย ผู้คนเหล่านี้รวมทั้งข้าราชการ ทหาร ของพระองค์จึงได้ร่วมกันเกิดเป็นชุมชนห้อมล้อมตัวเมืองไว้ ส่วนหนึ่งที่คนเหล่านี้มาอยู่รอบตัวเมืองก็เนื่องมาจากความหวาดกลัวภัยสงคราม ความอดอยาก และการระวังป้องกันทางการทหารเพื่อสะดวกในการรวบรวมคนในการป้องกันเมือง แต่เนื่องมาจากรัชสมัยอันสั้นที่มีเพียง 15 ปี และอยู่ในภาวะสงครามมาโดยตลอด ความเชื่อใจของการรวบรวมผู้คนจึงยังไม่มีมากพอ ชุมชนในยุคนี้จึงมีขนาดเล็ก และห้อมล้อมเมืองอยู่เท่านั้น ข้อสังเกตอีกอย่างหนึ่งคือการรวมกลุ่มของชุมชนโดยแยกตามเชื้อชาติและศาสนา ซึ่งคงเกิดขึ้นจากความเชื่อใจ ใฝ่ใจ ในช่วงบ้านเมืองอยู่ในภาวะไม่เป็นปกติสุข

บทบาทของเมืองถูกกำหนดเป็นเมืองทางการทหาร มีชุมชนห้อมล้อมอยู่ แต่ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นแต่เพียงชั้นในของเมืองเท่านั้น ด้านรอบนอกของเมือง ชุมชนและพื้นที่ยังถูกปล่อยให้ร้างอยู่เป็นจำนวนมาก แม้สมเด็จพระเจ้าตากสินทรงดำริให้เร่งปลูกข้าว บริเวณที่ลุ่มเพื่อเลี้ยงคนในตัวเมืองที่อดอยาก แต่ก็เกิดขึ้นบริเวณรอบๆกำแพงเมืองในฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนครเท่านั้น บริเวณตอนนอก ก็ยังปล่อยให้ร้างยังเหมือนเดิม

ในด้านการพึ่งน้ำในยุคนี้ก็ยังคงถือว่าน้ำเป็นหลักทั้งทางด้านวิถีชีวิต การอุปโภค บริโภค ที่อยู่อาศัย จะมีเปลี่ยนแปลงก็ในด้านขนบธรรมเนียม ประเพณี และการสัญจร ที่เกิดจากเมือง ได้เปลี่ยนฐานะเป็นเมืองหลวงของประเทศ เป็นที่อยู่ของพระมหากษัตริย์ ต้องมีธรรมเนียมเพื่อสมพระเกียรติ เช่น การแห่ขบวนเสด็จรอบเมืองทางบกที่ต้องมีถนนเพื่อใช้ในการนี้ อีกทั้งการรวมกลุ่มของคนบริเวณรอบเมืองที่หนาแน่นขึ้น น่าจะมีทางเดินบนบก เพื่อเชื่อมต่อระหว่างชุมชนเหล่านี้ แต่คงเป็นเพียงทางเดินเล็กๆที่ใช้ได้ตามฤดูกาลเท่านั้น การสัญจรหลักยังคงอาศัยแม่น้ำลำคลอง ทั้งหมด

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

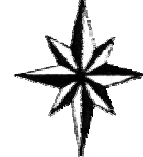
แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคกรุงธนบุรี (พ.ศ.2325)

● วัดที่มีบทบาทในยุคนี้ ★ ตัวเมือง, พระราชวัง

สัญลักษณ์ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

ทิศเหนือ

แผนที่ 4.15

4.4 ยุคที่ 4 ต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. 2325 - 2398)

ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ นี้ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทของพื้นที่ฝั่งธนบุรี จากการย้ายศูนย์กลางอำนาจการปกครองพระบรมมหาราชวังในฝั่งธนบุรีเข้ามาไปยังฝั่งพระนคร บทบาทที่เปลี่ยนเข้ามาได้ทำให้พื้นที่ฝั่งธนบุรี เปลี่ยนแปลงสถานะเป็นเมืองรอง คู่กับเมืองหลวงในฝั่งพระนคร ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา และบทบาทดังกล่าวได้ทำให้รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรีเด่นชัดในด้านการเป็นที่พักอาศัย เป็นเมืองนอน ซึ่งกลายเป็นลักษณะที่ติดมาจนถึงในปัจจุบัน

ซึ่งเริ่มตั้งแต่ในช่วงปลายสมัยกรุงธนบุรี ปัญหาทางด้านศึกสงครามกับพม่าลดน้อยลงไปมาก แต่บ้านเมืองกลับมีปัญหาความขัดแย้งภายใน จากการที่พระองค์ต้องคร่ำเคร่งกับศึกสงคราม ทรงกอบกู้เอกราชกลับคืนจากพม่า และตรากตรำกับภารกิจของบ้านเมือง จนแทบไม่มีเวลาพักผ่อน ตลอดระยะเวลากว่า 15 ปี ที่ทรงครองราชย์ จึงเป็นเหตุให้พระองค์ทรงเหนื่อยล้าทางจิตใจ จึงหันไปสนพระทัยทางด้านวิปัสสนากรรมฐาน จึงเป็นการเปิดโอกาสให้บรรดาขุนนางบางคน ฉวยโอกาสแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัว เกิดความเดือดร้อนขึ้นทั่วไป จนมีเหตุให้ต้องเปลี่ยนรัชกาล เมื่อสิ้นรัชกาลสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงปราบดาภิเษกขึ้นเป็นพระปฐมบรมกษัตริย์แห่งราชวงศ์จักรี พระราชภารกิจแรกที่พระองค์ทรงกระทำ และเป็นพระราชภารกิจที่ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงมาจนกระทั่งทุกวันนี้คือ การย้ายราชธานีจากกรุงธนบุรีฝั่งตะวันตก มาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ด้วยทรงมองเห็นปัญหาเรื่องทำเลที่ตั้งของเมืองธนบุรีว่าเป็น “เมืองอกแตก” มีแม่น้ำผ่ากลางเมือง หากมีข้าศึกยกมาประชิดพระนครก็จะรักษาเมืองได้ลำบาก ซึ่งในเวลานั้น เหตุการณ์บ้านเมือง และการทำศึกสงครามกับประเทศเพื่อนบ้านยังไม่สงบ ปัจจัยทางยุทธศาสตร์ การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองจึงมีความสำคัญสูงสุดประการหนึ่ง ประกอบกับทรงคุ้นเคยกับพื้นที่ฝั่งตะวันออกเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ครั้งสมัยที่ทรงเป็น “นายงาน” รับพระบรมราชโองการสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชบูรณะปรับปรุงกำแพง และป้อมพระนครทั้ง 2 พากแม่น้ำมาแล้ว

การที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายเมืองหลวงจากกรุงธนบุรีมาเป็นกรุงรัตนโกสินทร์ ด้วยเหตุผลที่พอสรุปได้ดังนี้

1. ความเหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์ กล่าวคือ ราชธานีใหม่มีพื้นที่เป็นหัวแหลมโอบด้วยน้ำถึง 3 ด้าน ทั้งยังมีคูเมืองเดิมครั้งกรุงธนบุรีเป็นด่านป้องกันด้านแรกอยู่แล้ว ถ้าขุดคูเมืองเพิ่มอีกแนวหนึ่ง ก็จะสามารถป้องกันพระนครได้ยิ่งขึ้น และเมื่อสร้างป้อมปราการรอบเมืองแล้ว ก็จะมีเหมาะสมในแง่ยุทธศาสตร์มากกว่า ส่วนนอกคูเมืองยังเป็นทะเลตม ยากที่ข้าศึกจะบุกประชิดเมืองทางด้านนี้

2. ความเหมาะสมในด้านภูมิศาสตร์ เนื่องด้วยทางฝั่งกรุงธนบุรีเป็นฝั่งโค้งด้านนอกของแม่น้ำที่ไหลเชี่ยวจากทางด้านเหนือ จึงทำให้ตลิ่งทรุดพังเร็วกว่าฝั่งตรงข้าม
3. ความเหมาะสมในการพัฒนาเมือง การใช้ที่ดินฝั่งธนบุรีหนาแน่นมาก โดยเฉพาะในเขตพระราชวังซึ่งขยายตัวไม่ได้เลย เพราะถูกขนาบด้วยวัดแจ้ง และวัดท้ายตลาด แต่ฝั่งตะวันออกเป็นพื้นที่ใหม่ ที่ชาวจีนและชาวญวนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่เท่านั้น เมื่อโปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปแล้วจะได้พื้นที่กว้างใหญ่ สร้างพระนครให้เป็นศูนย์กลางการปกครองเทียบเคียงกับกรุงศรีอยุธยาได้ (มร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

จากความไม่เหมาะสมดังกล่าวนี้ พระองค์ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระยารามราชมนตรี (บุญรอด) และพระยาวิจิตรนาวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่พล วัดที่ดินสร้างพระนคร และพระราชนิเวศน์ มณฑลเสวยสถานใหม่ให้มีลักษณะคล้ายกรุงศรีอยุธยา

การก่อสร้างพระราชวังหลวงแห่งใหม่นี้ ตั้งอยู่ในที่ซึ่งพระยาราชเศรษฐี และพวกจีน ตั้งถิ่นฐานอยู่ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ. ที่สวนตั้งแต่แต่คลองวัดสามปลื้มไปจนถึง คลองวัดสามเพ็ง แล้วจึงได้สถาปนาสร้างพระราชนิเวศน์มณฑลเสวยสถาน ซึ่งทำด้วยเครื่องไม้รายล้อมด้วยปราการพระเนียดไว้ก่อน พอเป็นที่ประทับอยู่ครู่แ่เวลา และให้ตั้งการพระราชพิธีปราบดาภิเษกขึ้น ณ พระราชมณฑลเสวยสถานสร้างใหม่ โปรดเกล้าฯ ให้มีการเฉลิมฉลองเป็นเวลา 3 วัน ครั้นเสร็จการพระราชพิธีแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ทำการก่อสร้างพระนครต่อให้บริบูรณ์ การสร้างพระนครใหม่ได้เริ่มใน พ.ศ. 2326 และเนื่องจากในเวลานั้นเหตุการณ์สงครามยังไม่สงบลง จึงแบ่งการสร้างพระนคร ออกเป็น 2 ระยะเวลา คือ

ระยะแรก โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายเฉพาะพระราชวังหลวงและสถานที่สำคัญต่าง ๆ ของทางราชการมาตั้งที่พระนครฝั่งตะวันออก แต่ยังไม่ให้รักษากรุงธนบุรีเป็นที่มั่น

ระยะที่สอง โปรดเกล้าฯ ให้รื้อกำแพงกรุงธนบุรีทางฝั่งตะวันตกเสีย คงรักษาที่ริมแม่น้ำเป็นเขื่อนหน้าพระนครที่สร้างใหม่และ รื้อพระราชวังสมเด็จพระเจ้าตากสินลงกึ่งหนึ่ง คงเหลือแต่กำแพงศักดิ์ชั้นใดที่เรียกว่า พระราชวังเดิม และโปรดฯ ให้เป็นที่ประทับของราชวงศ์ชั้นสูงต่อมา

สำหรับการขุดคลองคูเมืองและสร้างกำแพง บัอมปราการป้องกันพระนครนั้น โปรดเกล้าฯ ให้รื้อซากบัอมบางกอกเดิม กับกำแพงเมืองครั้งกรุงธนบุรีลง เพื่อขยายกำแพงและคูพระนครใหม่ให้กว้างออกไป (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

ในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์หลังจากย้ายพระนครมายัง ฝั่งตะวันออกของ

แม่น้ำเจ้าพระยาแล้ว การขยายตัวและการพัฒนาเมืองในด้านต่าง ๆ จะมุ่งเน้นการพัฒนาในฝั่งพระนครที่สร้างใหม่เสียเป็นส่วนใหญ่ โดยมีพระราชดำริในการก่อสร้างให้เป็นเมืองที่ใหญ่โตสง่างามเทียบเท่ากรุงศรีอยุธยา หรือที่พูดกันทั่วไปว่า ทำให้เหมือนครั้งบ้านเมืองดี นับตั้งแต่การสร้างพระบรมมหาราชวัง วังหน้า วังหลัง วัดวาอารามต่าง ๆ ตลอดจนการขุดคูคลอง การสร้างกำแพงป้องกันเมือง โดยมีการพระราชทานนามให้สอดคล้องกับสถานที่ที่กรุงศรีอยุธยาเดิม เช่น ภูเขาทอง คลองมหานาค ฯลฯ

หลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงย้ายพระนครฝั่งธนบุรีมายังฝั่งพระนครแล้ว บทบาทความสำคัญของกรุงธนบุรีในระยะแรก ยังคงเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่มั่นในระหว่างการก่อสร้างพระนครแห่งใหม่ ตามแบบแผนการสร้างบ้านแปลงเมืองที่มีสืบต่อกันมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา โดยศูนย์กลางการบริหารการปกครองอยู่ที่วังหลวง หรือพระบรมมหาราชวัง ที่เป็นประทับของกษัตริย์ มีการปกครองที่สำคัญรองลงมา คือ วังหน้า หรือพระราชวังบวรสถานมงคล โดยเป็นที่ประทับของมหาอุปราช และวังหลังหรือพระราชวังบวรสถานพิมุข เป็นที่ประทับของกรมพระราชวังบวรสถานพิมุข

การวางแผนก่อสร้างพระบรมมหาราชวัง แห่งกรุงรัตนโกสินทร์นี้มิได้วางแผนแบบกรุงศรีอยุธยาเสียทีเดียวเพราะวังหลังมิได้อยู่หลังพระบรมมหาราชวังตามแบบของกรุงศรีอยุธยา แต่ได้ไปตั้งอยู่ที่ตำบลสวนลั่นจี่ (บริเวณโรงพยาบาลศิริราชในปัจจุบัน) ฝั่งกรุงธนบุรี ทำหน้าที่รักษาพระนครทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ

ในส่วนของธนบุรีนั้นหลังจากที่ศูนย์กลางการปกครองหลักของประเทศ ได้ย้ายจากกรุงธนบุรีมาสู่กรุงรัตนโกสินทร์แล้ว กรุงธนบุรีเป็นเพียงแต่ที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าหลานเธอ โดยที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงทำการปรับปรุงพระราชวังที่มีอยู่เดิม ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และปรับปรุงพระนิเวศน์เดิมของพระองค์ และพระราชวังผู้ใหญ่หลายพระองค์ยกขึ้นเป็นวัง อีกทั้งสร้างวังใหม่เพิ่มขึ้นทางด้านนี้เพื่อวัตถุประสงค์เพื่อทำหน้าที่รักษาพระนครตามจุดยุทธศาสตร์ และเป็นบำเหน็จความชอบแก่ผู้ร่วมรบในการกอบกู้ชาติ ดังนี้

ก. วังที่สร้างขึ้นเพื่อรักษาพระนครตามจุดยุทธศาสตร์ทางพื้นที่ฝั่งธนบุรีนอกจากพระราชวังบวรสถานพิมุข หรือวังหลังแล้วยังได้ปรับปรุง พระนิเวศน์เดิมขึ้น 2 แห่งได้แก่

1. พระราชวังเดิม ของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ตั้งอยู่ที่บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ บริเวณหัวคู้ของแม่น้ำ และคลองมาบรรจบกัน พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าหลานเธอเพื่อรักษาพระนครด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้

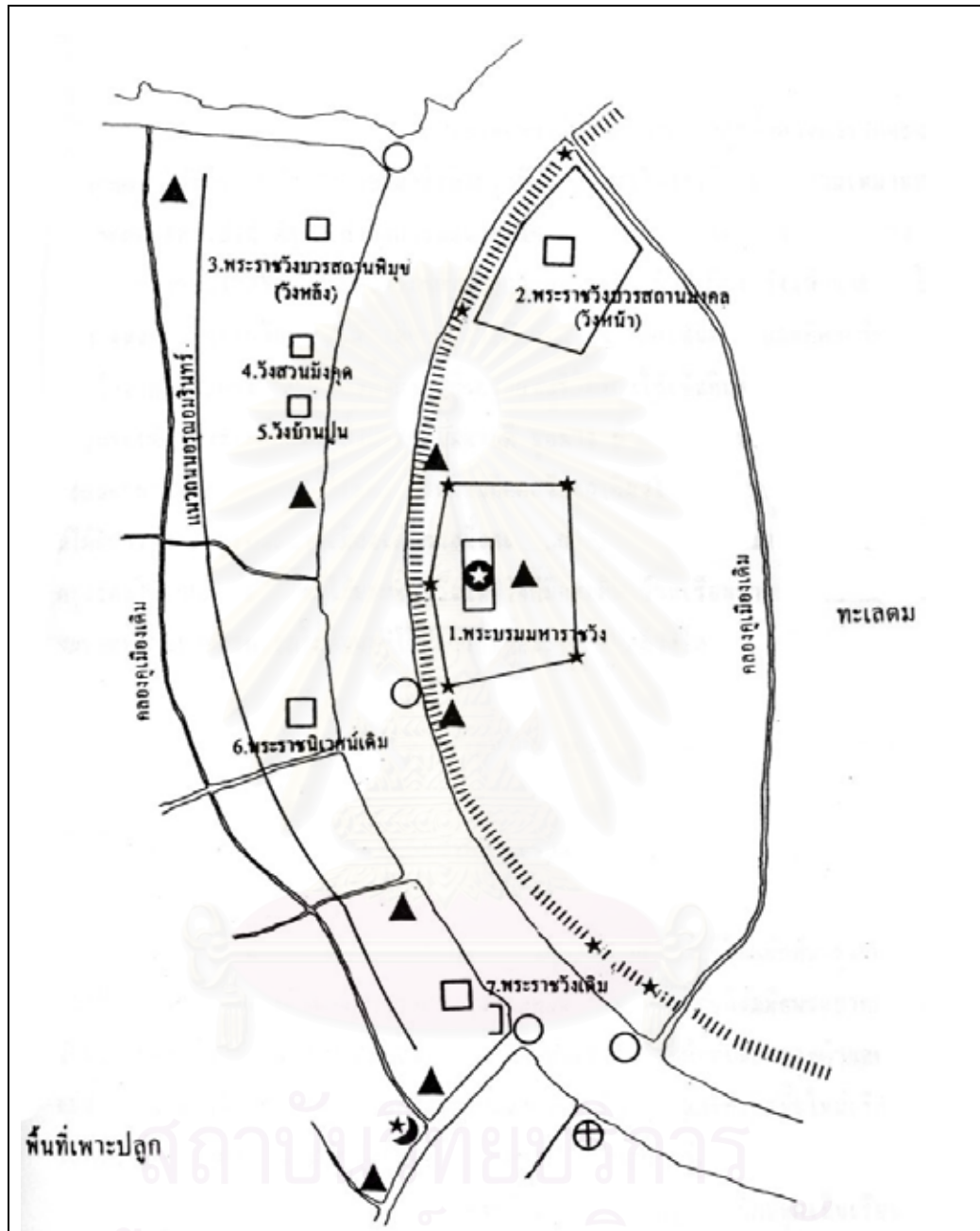
2. พระนิเวศน์เดิม ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ตั้งอยู่ปากคลองมอญ พระราชทานให้เป็นที่พักของสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร ต่อมาได้เสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติเป็น พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

ข.วังที่สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระญาติและเป็นบำเหน็จความชอบ วังที่สร้างขึ้นด้วยวัตถุประสงค์นี้มีจำนวน 6 วัง อยู่ฝั่งธนบุรี 2 วัง คือ

1. วังสวนมังคุด เป็นพระนิเวศน์เดิมของสมเด็จพระพี่นางองค์ใหญ่ เจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี ซึ่งตั้งอยู่ที่ตำบลสวนมังคุดระหว่างวัดระฆังฯ กับพระราชวังบวรสถานพิมุข (วังหลัง) โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงขึ้นเป็นวัง
2. วังบ้านปูน ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านปูน ระหว่างวัดระฆังฯ กับวังสวนมังคุด พระราชทานเป็นบำเหน็จแก่พระองค์เจ้าขุนเณร ซึ่งเป็นสามัญชนพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงสถาปนาให้มีพระยศเป็นพระองค์เจ้า เนื่องด้วยกระทำความดีความชอบครั้งทำศึกไทยรบพม่าที่ทุ่งลาดหญ้า (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

บริเวณที่ตั้งของพระราชวัง และวังต่าง ๆ ทางฝั่งกรุงธนบุรีที่สร้างขึ้นใหม่ และปรับปรุงขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้ จะเรียงรายอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาไม่เกินเลยเขตคูเมืองเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรีเป็นราชธานี (แผนที่ 4.16)

ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ศูนย์กลางการปกครองของประเทศ ได้ย้ายจากฝั่งกรุงธนบุรีมายังฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ในครั้งนี้ เพื่อความเหมาะสมทางด้านยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ ทำให้การพัฒนาในด้านต่าง ๆ อาทิ การตัดถนน ขุดคูคลอง ฯลฯ มุ่งเน้นสู่กรุงรัตนโกสินทร์ตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา การตั้งถิ่นฐาน บ้านเมือง วังเจ้านายส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อมีการขยายตัวออกไปทางทิศเหนือ และทิศตะวันออกโดยมีวังเจ้านายเป็นแกนนำ ส่วนพื้นที่ทางฝั่งกรุงธนบุรีก็ยังคงใช้ที่ประทับของพระเจ้าลูกเธอและพระเจ้าหลานเธอ รวมทั้งบรรดาเสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ บริหารชั้นผู้ใหญ่ ทำหน้าที่รักษาพระนครทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ และด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ การขยายตัวของกรุงธนบุรีมิได้มีการขยายตัวเกินแนวคูเมืองเดิมทางฝั่งตะวันตก และมีได้มีการสร้างวังเพิ่มขึ้นดังเช่นฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ ส่วนใหญ่ใช้พระราชวัง และวังที่มีอยู่เดิม บ้านเรือนราษฎรส่วนใหญ่ยังเป็นชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมริมคลองมิได้มีการเปลี่ยนแปลงแต่อย่างใด

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2398)

สัญลักษณ์

พระราชวัง	ชุมชนอิสลาม
วัง	ชุมชนชาวตะวันตก
ป้อมวิไชยประสิทธิ์	ตลาดน้ำ
แนวกำแพง	วัด

ที่มา ทวีเดช ทองอ่อน, 2538:85

ทิศเหนือ

แผนที่ 4.16

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ในยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์ลักษณะสภาพแวดล้อมเมืองทางด้านตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา(ฝั่งธนบุรี) มีการตั้งถิ่นฐานของราษฎรที่มีมาตั้งแต่เดิม และที่เกิดขึ้นใหม่เรียงรายตามริมแม่น้ำเจ้าพระยา คลองบางกอกน้อย และคลองบางกอกใหญ่ ลักษณะบ้านเรือนส่วนใหญ่ มักปลูกเป็นเรือนแพอยู่ริมแม่น้ำลำคลองสายสำคัญ(ภาพประกอบ 3.13) และบริเวณโดยรอบของพระบรมมหาราชวัง ทั้งพระราชวังหลวง วังหลัง และวังหน้า รวมทั้งวังพระราชโอรสที่ใช้ประทับและทำงานว่าราชการ ในด้านต่าง ๆ จะเป็นที่ตั้งบ้านเรือนของบรรดาเสนาบดี ขุนนางและข้าราชการบริพารต่างๆ เพื่อสะดวกต่อการเข้าเฝ้าอย่างใกล้ชิด และรวดเร็ว โดยบรรดาเสนาบดี ขุนนางเหล่านี้มักจะได้รับพระราชทานที่ดินและบ้านเป็นกรรมสิทธิ์ด้วย การตั้งถิ่นฐานทางพื้นที่ฝั่งธนบุรีในสมัยตอนต้นกรุงรัตนโกสินทร์นี้ ราษฎรส่วนใหญ่กลับไปตั้งถิ่นฐานอยู่ตามถิ่นที่อยู่เดิมที่เคยอยู่มาก่อนในอดีต เช่น ชาวไทย ลาว มอญ แขกอิสลาม ฯลฯ ยังคงอยู่ทางแถบคลองบางกอกน้อย คลองบางกอกใหญ่ คลองมอญ คลองวัดอรุณ และคูเมืองเดิม สำหรับการขยายตัวของชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ทางฝั่งกรุงธนบุรี จะขยายตัวลงมาทางตอนใต้ของพระราชวังเดิม ตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ลงไปจนกระทั่งถึงบริเวณสะพานพุทธยอดฟ้าในปัจจุบัน และลึกเข้าไปตามคลองสายสำคัญ โดยชุมชนที่ขยายตัวใหม่นี้เป็นที่อยู่อาศัยของบรรดาเสนาบดี ขุนนาง และชาวต่างชาติที่มีหน้าที่รับใช้ ในพระบรมมหาราชวัง และวังต่าง ๆ(แผนที่ 4.16)

ลักษณะการขยายตัวของชุมชน จะเป็นไปตามแกนของเส้นทางคมนาคมสายหลัก คือ แม่น้ำเจ้าพระยา และคลองสายสำคัญต่างๆ(ภาพประกอบ 4.14) เพื่อสะดวกในการคมนาคม ติดต่อสื่อสาร และไม่ไกลจากพระบรมมหาราชวังเกินไปนัก ซึ่งมีกลุ่มต่างๆ ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ทางฝั่งกรุงธนบุรี มีดังนี้ (ม.ร.ว. ใฉ่งน้อย คัคคีศรี. 2535)

ภาพประกอบ 4.13 สันนิษฐานลักษณะบ้านเรือนแพ

ภาพประกอบ 4.14 สันนิษฐานลักษณะชุมชนที่อยู่ตามแนวริมแม่น้ำ

ชุมชนชาวไทย

กลุ่มเสนาบดี

พื้นที่ทางธนบุรีเป็นการตั้งถิ่นฐานของเสนาบดี ขุนนาง และข้าราชการที่มีความสำคัญในขณะนั้น ได้แก่ กลุ่มเสนาบดีตระกูล บุนนาค ซึ่งมีจำนวนหลายคน และรับราชการต่อเนื่องกันมาหลายรุ่น และดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ เช่น สมเด็จพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิส) และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (ตุ่น) ดำรงตำแหน่งเป็น อัครมหาเสนาบดีกลาโหมเสนาบดีคลัง และเจ้ากรมพระคลังเป็นต้น ลักษณะของบ้านเรือนจะเป็นแพค้าขายและ ลักษณะของบ้านสวนริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยอาศัยอยู่บริเวณตอนใต้ของพระราชวังเดิม ลงมาตั้งแต่ปากคลองบางกอกใหญ่ ไปจนถึงวัดกัลยาณมิตร วัดพิชัยญาติ วัดประยูรวงศาวาส รวมทั้งได้ให้เช่าที่เพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนสำหรับ มิชชันนารี ชาวต่างประเทศ บ้านพักทูต บ้านพ่อค้าชาวตะวันตก และในบริเวณนี้ยังมีชุมชนชาวโปรตุเกสที่ได้รับพระราชทานที่บริเวณวัดช้างตากูส ตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี และยังเป็นที่อยู่บ้านเรือนของเสนาบดีต่างๆ ด้วย เช่น (ม.ร.ว. แฉ่งน้อย ศักดิ์ศรี และคณะ, 2535)

กรมพระยาศรีสุदारักษ์ (พระขนิษฐาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก)

พระยาสุริยวงศ์โกษา (ดิส บุนนาค) เสนาบดีคลังในสมัยรัชกาลที่ 2 ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่สวนริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ได้บ้านกุฎิเงินใกล้วัดประยูรวงศาวาส (ใกล้เชิงสะพานพุทธยอดฟ้าในปัจจุบัน)

เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) อัครมหาเสนาบดีมหาดไทยในสมัยรัชกาลที่ 3 ซึ่งเป็นบุตรเจ้าสัว่มั่นคหบดีจึงมีบ้านเกิดอยู่ใกล้วัดกัลยาณมิตรเยื้องกับพระบรมมหาราชวัง

เจ้าพระยาบดินทร์เดชา (สิงห์ สิงหเสนี) เมื่อครั้งที่ยังรับราชการในปลายสมัยรัชกาลที่ 2 จอดแพอาศัยอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตรงบริเวณที่เรียกว่า “ ตึกขาว ” ใกล้กับวัดกัลยาณมิตร

หลวงสิทธิ นายเวร มหาดเล็ก (ชวง บุนนาค) บุตรชายเจ้าพระยาพระคลัง (ดิส บุนนาค) ซึ่งเป็นอัครมหาเสนาบดี และเสนาบดีคลังในสมัยรัชกาลที่ 3 ปลูกบ้านของตนอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี บริเวณตอนบนวัดประยูรวงศาวาส

เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม) หลานทวดของพระยาศรีพิพัฒน์ อยู่ที่บ้านใน
ที่ดินของตระกูลขุนนาคที่บริเวณระหว่างวัดประยูรวงศาวาส และวัดพิชัยญาติ

พระยามหาอำมาตย์ เสนาบดีในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งบ้านเรือนของตนอยู่ใกล้วัด
บางหัวใหญ่หรือวัดระฆังโฆสิตารามในปัจจุบัน

ส่วนในย่านวังหลังแถบ สวนมั่งคุด และบ้านขมิ้น ตลอดไปจนถึงวัดแจ้งซึ่งเรียง
รายตามฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาปากเมืองธนบุรีนี้ เป็นชุมชนเก่าแก่มีคนอาศัยอยู่มาตั้งสมัยกรุงศรี
อยุธยา ชาวบ้านที่สืบสายตระกูลมาจากครั้งนั้นอยู่มาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ชาวบ้านที่สืบสาย
ตระกูลมาจากครั้งนั้นก็เป็นชาวสวน ชาวนามาก่อน รวมทั้งกลุ่มชาวบ้านที่มีอาชีพทางร้องรำทำ
เพลง

ชุมชนชาวตะวันตก

กลุ่มพ่อค้าวานิช

ในสมัยนี้ ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาในประเทศไทยอีกครั้งหนึ่ง หลังจากจาก
ว่างเว้นจากการติดต่อกันในระดับรัฐบาลตั้งแต่ปลายสมัยกรุงศรีอยุธยาและการที่ชาวตะวันตกได้
เดินทางเข้ามาติดต่อในครั้งนี้อีก ก็เพื่อเป็นการขยายอาณาเขตทางการค้า เพื่อรองรับการปฏิวัติ
อุตสาหกรรม (Industrial Revolution) ของชาวตะวันตกในขณะนั้น (ภาพประกอบ 4.15)

ชาติตะวันตกที่เข้ามาเจริญสัมพันธไมตรีเป็นชาติแรก คือ โปรตุเกสได้เข้ามาใน
สมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในปี พ.ศ. 2361 และได้รับพระราชทานที่ดินขององ
เชียงลือ ชาวญวนที่เคยอยู่เมื่อรัชกาลก่อนเป็นที่ตั้งหลักแหล่งซึ่งในปัจจุบันคือบริเวณสถานทูต
โปรตุเกส ตรอกกัปตันบุช สีพระยา ริมแม่น้ำเจ้าพระยา

ต่อมาในปี พ.ศ. 2368 หลังจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ครองราชย์ได้ 1 ปี บริษัท อินเดียตะวันออก เริ่มเข้ามามีบทบาททางภูมิภาคแถบนี้ และได้ส่ง ร้อย
เอก เฮนรี เบอร์นี (Henry Berney) ราชทูต ชาวอังกฤษเข้ามาเจรจาทำสัญญาติดต่การค้าขายกับ
ประเทศไทย และนับเป็นสนธิสัญญาฉบับแรกที่ไทยทำกับชาติตะวันตก ซึ่งรู้จักกันดีในนามสัญญา
เบอร์นี

พ่อค้าชาวอังกฤษ ที่เข้ามาตั้งกิจการ ค้าขายอย่างถาวรคือ นายโรเบิร์ต ฮันเตอร์
(Robert Hunter) โดยทางรัฐบาลได้ให้เช่าพื้นที่ค้าขายในที่ดินของเจ้าพระยาคลัง (ดิศ บุนนาค)
บริเวณหน้าวัดประยูรวงศาวาส (บริเวณภูมิจีน) ทำการปลูกสร้างเป็นห้างค้าขายมีลักษณะเป็นตึก
3 ชั้น 2 ปีก ซึ่งนับว่าเป็นตึกแบบตะวันตกแห่งแรกในกรุงเทพฯ พวกชาวไทยในสมัยนั้น รู้จักกันใน

นาม ห้างหุ้นบรรหรือตึกฝรั่ง ซึ่งห้างนี้นับว่าเป็นศูนย์กลางของพ่อค้าชาวตะวันตกเข้ามาภายหลังที่รู้จักกันในนาม British Factory (สาวิตรี ทัพพะสุต, 2527)

กลุ่มผู้เผยแพร่ศาสนา หรือมิชชันนารี

นอกจากกลุ่มพ่อค้าชาวอังกฤษ ที่เข้ามาติดต่การค้าขายแล้วยังมีชาวตะวันตกอีกกลุ่มหนึ่งที่เดินทางเข้ามากรุงรัตนโกสินทร์ ในระยะเวลาใกล้เคียงกันอีกกลุ่มหนึ่งคือ กลุ่มผู้เผยแพร่ศาสนา โดยกลุ่มแรกที่เดินทางเข้ามาคือ มิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ ซึ่งประกอบด้วย ศาสตราจารย์ จาคอบ ทอมลิน (Rev. Jacob Tomlin) และนายแพทย์ คาร์ล กุตสลาฟ (Dr. Carl Gutzlaff) กลุ่มนี้ได้เดินทางในปี พ.ศ. 2371 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว หลังจากนั้นได้ปรากฏมี คณะมิชชันนารีจากต่างสมาคมต่างนิกายเดินทางเข้ามาเรื่อย ๆ จนถึงสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและส่วนมากจะเป็นมิชชันนารีชาวอเมริกันแทบทั้งสิ้น เนื่องจากเดิมพวกอเมริกันได้เผยแพร่ศาสนาอยู่ในเมืองจีน เมื่อทราบว่ามีคนจีนเข้ามาอยู่ในประเทศไทยจำนวนมาก จึงได้ขออนุญาตรัฐบาลไทยเพื่อเข้ามาเผยแพร่ศาสนาแก่ชาวจีนต่อไป ซึ่งบรรดามิชชันนารีต่าง ๆ ในระยะต่อมานอกจากทำการเผยแพร่ศาสนาแล้ว บางคนยังประกอบอาชีพเป็นนายแพทย์ ครูบาอาจารย์นักหนังสือพิมพ์

ภาพประกอบ 4.15 สันนิษฐานการเดินทางเข้ามาของชาวต่างชาติในยุคต้นรัตนโกสินทร์

ในด้านองค์ประกอบเมืองในยุคนี้ นั้น บ้านเมืองเริ่มเป็นปกติสุขดีขึ้น การสร้างบ้านแปงเมืองจึงทำกันได้เต็มที่ ทั้งพระราชประสงค์ที่ต้องการให้เป็นเมืองเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยา สภาพจิตใจของผู้คนก็เป็นปกติสุขต่าง ทำมาหากินกันอย่างเต็มที่ องค์ประกอบเมืองในยุคนี้จึงเป็นไปแบบสมบูรณ์กว่ายุคก่อน ในส่วนของตลาด ย่านการค้าในฝั่งธนบุรีในสมัยนี้ ยังคงกระจายตัวอยู่ตามแม่น้ำลำคลองสายสำคัญ เช่น ตลาดน้ำคลองบางหลวง ตลาดน้ำบางกอกน้อย ตลาดน้ำวัดทอง(ภาพประกอบ 4.16) สินค้าที่นำมาซื้อขายแลกเปลี่ยนยังคงเป็นสินค้าเกษตร ที่เป็นผลผลิตจากเรือกสวนไร่ นา ในบริเวณฝั่งธนบุรีเป็นส่วนใหญ่ ส่วนสินค้าที่นำมาจากต่างประเทศ

และตลาดบก มักจะเกิดขึ้นจากกลุ่มพ่อค้า แม่ค้า ในเขตกำแพงพระนคร รับซื้อสินค้าจากผู้ผลิต ผู้ขาย ขนส่งต่อน้ำสำคัญ เช่น ท่าคลองตลาด ท่าเตียน ท่าวัดโพธิ์ ฯลฯ ในฝั่งพระนคร นอกจากนี้ สินค้าเกษตรที่นำมาค้าขายแลกเปลี่ยนกันในสมัยนั้นแล้วยังมีชุมชนและย่านต่างๆ ในเขตกรุงธนบุรีและกรุงรัตนโกสินทร์ที่คงประกอบอาชีพผลิตสินค้าและงานช่างต่างๆ ในแบบอุตสาหกรรม ในครอบครัวที่สืบทอดกันมาตามบรรพบุรุษ และนิยมตั้งบ้านเรือนอยู่รวมเป็นชุมชนช่าง ที่ยังคงมีชื่อปรากฏอยู่ให้ได้ยินจนทุกวันนี้ เช่น บ้านพานถม บ้านบาตร บ้านหม้อ ที่อยู่ทางฝั่งพระนคร ฯลฯ ส่วนชุมชนทางฝั่งธนบุรีที่ควรกล่าวถึงได้แก่ บ้านขมิ้น บ้านปูน บ้านนุ บ้านเนิน บ้านช่างหล่อ

จากการย้ายเมืองหลวงย้ายข้ามไปยังด้านตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา จึงทำให้ศูนย์กลางใหญ่ของพื้นที่ย้ายตามไปด้วย ซึ่งก็ส่งผลต่อการพัฒนาพื้นที่ในเวลาต่อมา ฝั่งธนบุรีลดบทบาทในระดับประเทศลง แต่ก็ได้เพิ่มศูนย์กลางรองขึ้น ซึ่งก็คือย่านตลาดการค้า จากเดิมที่มีแต่ วังหรือจวนขุนนาง และตัวด่านขนอนเก็บภาษีเท่านั้น ทั้งนี้เนื่องมาจากการเป็นย่านชุมชนเก่ามีผู้คนอาศัยอยู่มาก เมื่อมีความหนาแน่นของคนมากจึงเกิดศูนย์กลางในระดับรองที่เป็นที่พบปะของชุมชนต่อชุมชนเพิ่มขึ้น สิ่งที่แสดงได้อย่างหนึ่งในด้านความหนาแน่นของคนในฝั่งธนบุรีคือ จำนวนวัดที่ปรากฏซึ่งถือเป็นศูนย์กลางย่อยในระดับชุมชน ที่เพิ่มขึ้น และกระจายครอบคลุมพื้นที่เกือบทั้งหมด(แผนที่4.17)

ภาพประกอบ 4.16 สันนิษฐานลักษณะตลาดน้ำ และเรือนแพค้าขาย

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ในช่วงต้นของกรุงรัตนโกสินทร์ หลังจากย้ายราชธานีจากฝั่งกรุงธนบุรีมายังฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้วนั้นพัฒนาการต่างๆ ของเมืองส่วนใหญ่จะมุ่งสร้างและ พัฒนาทางฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ ไม่ว่าจะเป็นการสร้างพระบรมมหาราชวัง ถนนหนทางที่ตัดขึ้นใหม่ คูคลอง รวมทั้งกำแพงเมืองและป้อมปราการต่าง ๆ แต่การพัฒนาส่วนใหญ่ ก็ยังคงอยู่ภายในคูเมืองเดิม และคลองรอบกรุงที่ ขุดขึ้นใหม่ ส่วนการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนของฝั่งธนบุรีในยุคต้นรัตนโกสินทร์นี้แทบ จะไม่มีการพัฒนา และการเปลี่ยนแปลงใด ๆ นอกจากเป็นบริเวณที่อยู่อาศัยที่หนาแน่นขึ้นของชาว

ไทย เสนาบดี ขุนนางต่าง ๆ ตลอดจนชาวต่างชาติมากมายหลายตาที่เข้ามาติดต่อเจริญสัมพันธไมตรี ค้าขาย และเผยแพร่ศาสนาในประเทศไทย ที่อยู่ในบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยจะเกาะกลุ่มกันตามเชื้อชาติ ศาสนา และหากเป็นไพร่ หรือทาสก็จะอยู่ใกล้ๆ บริเวณที่เจ้านายขุนนาง อยู่ ซึ่งก็ยังคงอยู่ในแนวรอบๆกรุงธนบุรีเดิมและเข้าไปตามแนวลำคลอง(ภาพประกอบ 4.17)

ทางด้านทิศใต้ก็มีการขยายตัวของชุมชนกลุ่มขุนนางและ ชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในช่วงยุคนี้โดยอาศัยอยู่ในพื้นที่ ๆ ได้รับพระราชทาน กับการเช่าที่ของขุนนางในแถบนั้น ส่วนด้านตอนในของฝั่งธนบุรีก็มีผู้คนมาอาศัยตามแนวชุมชนเดิมที่ถูกทิ้งร้างไปในสมัยสงครามจนถึงปลายยุคกรุงธนบุรี เหตุที่กลับมาตั้งชุมชนดั้งเดิมนำจะมาจากการที่บ้านเมืองเริ่มอยู่เป็นปกติสุขขึ้น ขวัญและกำลังใจก็ดีขึ้น และในพื้นที่เดิมเหล่านี้ยังมีศูนย์รวมใจของชุมชนเป็นที่พึ่งคือบรรดาวัดต่างๆ ที่เป็นเสมือนที่พึ่งทางใจให้กับชาวบ้าน ซึ่งกลุ่มคนที่ออกมาสร้างชุมชนกันเหล่านี้ส่วนใหญ่คงประกอบอาชีพสวนผลไม้ทำการเกษตร ตามความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ตามชื่อเสียงของผลไม้ที่ขึ้นชื่อด้านรสชาติ และทำการประมงเลี้ยงชีพและ ยังมีการขยายตัวที่เกิดขึ้นใหม่ตามแนวลำคลองตอนในของพื้นที่ ซึ่งสังเกตได้จากวัดที่เกิดขึ้นในช่วงยุคนี้ที่เกิดขึ้นแนวลำคลองตอนในของพื้นที่(แผนที่4.18)(ภาพประกอบ 4.18)

ภาพประกอบ 4.17 สันนิษฐานลักษณะชุมชนที่เกาะตัวไปตามลำคลอง

ภาพประกอบ 4.18 สันนิษฐานลักษณะชุมชนชาวสวนในแนวคูคลองตอนในของพื้นที่

การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินในช่วงยุคนี้ ส่วนใหญ่เป็นการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร ก็เนื่องจากขวัญและกำลังใจของผู้คนดีขึ้นลดความหวาดกลัวจากภัยสงครามลง ผู้คนก็สามารถประกอบอาชีพได้เต็มที่เช่นดังเดิมโดยพื้นที่ ที่ใช้ทำการเกษตรส่วนใหญ่ก็เกาะตัวไปตามแนวแม่น้ำลำคลองสัมพันธกับ ย่านพักอาศัยเกิดขึ้นตามแนวลำน้ำตามแนวชุมชนเดิมที่เคยมีอยู่ การขยายตัวของชุมชนเหล่านี้ มีไม่มากนักเนื่องจากเพิ่งย้ายกลับมาอยู่ที่เดิมและ จากการย้ายศูนย์กลางปกครองเข้าไป

ยังฝั่งพระนครทำให้พื้นที่ฝั่งธนบุรี ที่ทำให้พื้นที่ฝั่งธนบุรีขาดการพัฒนาลง ย่านพักอาศัยอีกกลุ่มหนึ่งที่เป็นกลุ่มที่ใหญ่ที่สุดของฝั่งธนบุรี อยู่บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยา ลึกเข้ามาถึง บริเวณคลองคูเมืองกรุงธนบุรีเดิมและ เกาะตัวตามแนวแม่น้ำตั้งแต่ปากคลองบางกอกน้อย เรื่อยไปจนถึงแถบบริเวณเชิงสะพานพุทธในปัจจุบันโดยในกลุ่มนี้มีกลุ่มชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายในเมืองไทย จึงเกิดเป็นย่านการค้าใหม่ขึ้นมาในฝั่งธนบุรี ส่วนตัวย่านการค้าเดิมบริเวณปากคลองบางหลวงและปากคลองบางกอกน้อย ก็พัฒนาขยายตัวขึ้นเป็นตลาดใหญ่เป็นกลุ่มเรือนแพค้าขายตลอดวัน (ภาพประกอบ 4.19) ส่วนตัวตลาดที่เกิดขึ้นในลำคลองตอนในของพื้นที่ยังเป็นตลาดเล็กเพียงพอแค่เลี้ยงชุมชนที่เกิดขึ้นและจะติดตลาดตามแต่กระแสน้ำที่ไหลขึ้นลงเท่านั้นโดยค้าขายในลักษณะของการรวมกลุ่มเรือเร่(ภาพประกอบ 4.20)(เกียรติ จิวะกุลและคณะ, 2525:7)

ภาพประกอบ 4.19 สันนิษฐานกลุ่มที่พักอาศัย และย่านการค้าที่เกาะตัวไปตามแนวลำคลอง

ภาพประกอบ 4.20 ตลาดน้ำในลำคลองที่เกิดขึ้นจากกลุ่มเรือเร่

2. ระบบการสัญจร

ระบบการสัญจรในยุคนี้ในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเองก็ไม่มีเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ยังคงใช้การสัญจรทางน้ำเป็นหลัก ทั้งการติดต่อในชุมชนเอง และระหว่างชุมชน การสัญจรที่เคยมีหนาแน่นในบริเวณพระราชวังเดิมสมัยกรุงธนบุรี ก็คงมีน้อยลง เนื่องจากการย้ายศูนย์อำนาจไปยังฝั่งพระนคร เหลือแต่เพียงการเดินทางของข้าราชการบริพารและ ชุมนางที่มีที่พักอาศัยในฝั่งธนบุรีเพื่อเข้ามาไป ปฏิบัติหน้าที่ในฝั่งพระนคร หากแต่การเดินทางในรูปแบบเพื่อการติดต่อค้าขายระหว่างชุมชนมีเพิ่มมากขึ้นในบริเวณปากคลองบางหลวงและ ปากคลองบางกอกน้อย ที่เป็นตลาดใหญ่ที่มีสินค้าจากต่างหัวเมืองมาขาย เกิดการเชื่อมโยงทั้งในชุมชน ระหว่างชุมชน และระหว่างเมือง การสัญจรทางบกเริ่มมีการใช้ม้า และเกวียนเทียมวัวเป็นพาหนะติดต่อระหว่างเมือง(กรมการผังเมือง, 2542 :65) สำหรับการสัญจรทางบกในฝั่งธนบุรีเอง ยังไม่มีการเพิ่มเติมจากเดิมยังมีถนนเพียงสายเดียวคือถนนตามแนวถนนอรุณอมรินทร์ ในปัจจุบัน กับแนวทางเดินเล็กๆตามวัดต่างๆ ที่ใช้ในชุมชนเอง

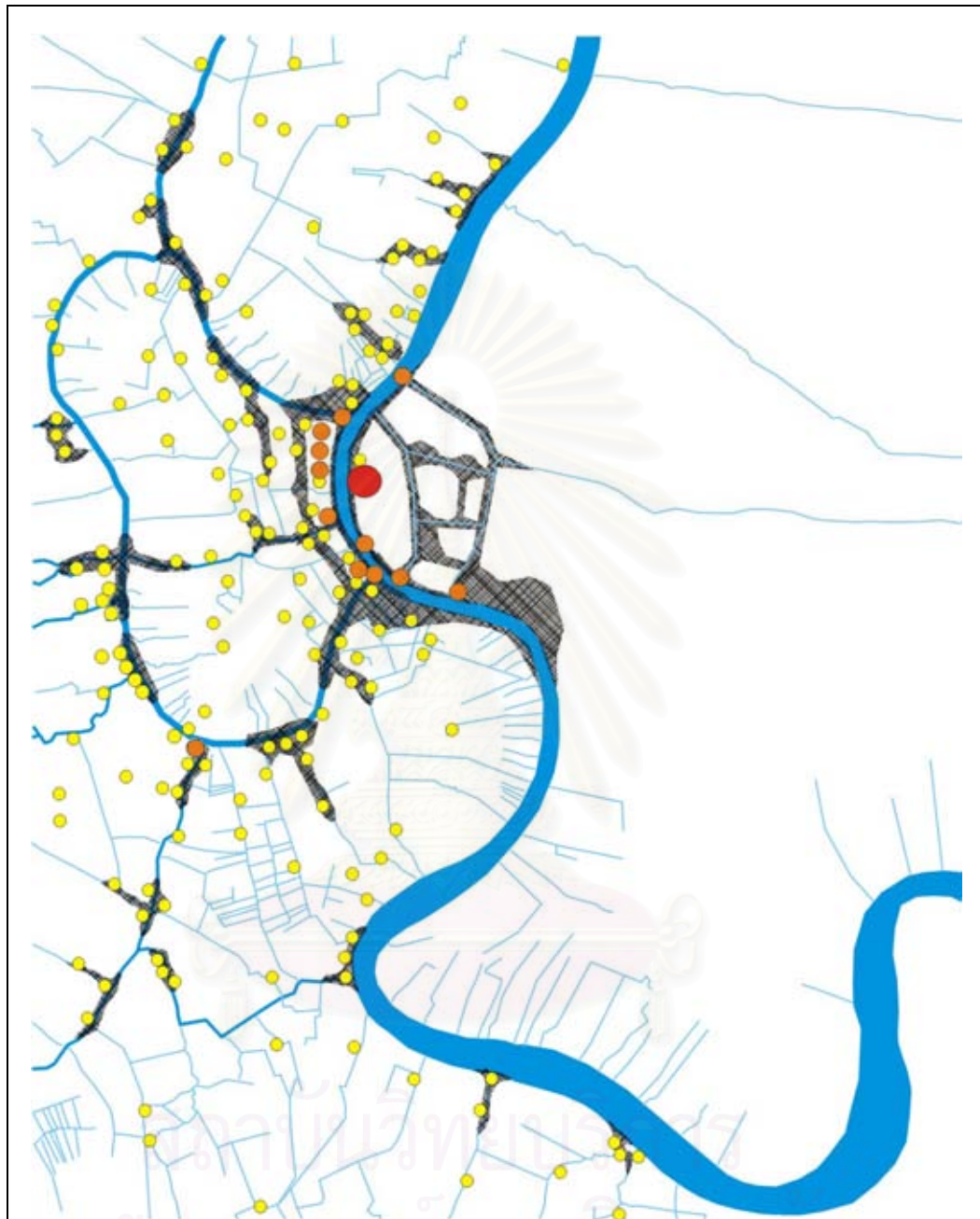
สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์

ในยุคนี้ถือได้ว่าบ้านเมืองร่มเย็นเป็นปกติสุข จะมีภาวะสงครามเกิดขึ้นน้อย และจากกลยุทธ์ทางการทหารที่เปลี่ยนไปเป็นการยกทัพออกไปรื้อรับข้าศึกนอกเมือง การสงครามจึงไม่ค่อยส่งผลต่อผู้คนในเมืองมากนัก ต่างเริ่มจะกลับมาดำรงชีวิตเป็นปกติสุขดังเช่นเดิม ความเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในยุคนี้คือในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงย้ายเมืองหลวงจากฝั่งธนบุรี ข้ามมาฝั่งพระนคร

เป็นเหตุให้ฝั่งธนบุรีถูกลดบทบาทจากเมืองหลวงของประเทศเป็นเพียงเมืองใกล้พระนคร เป็นที่พักอาศัยของขุนนาง ข้าราชการบริวารในวัง และเป็นที่ตั้งของวังหลัง(กรมพระราชวังบวรสถานพิมุข) เป็นเมืองพักอาศัย แหล่งผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงคนในเมืองหลวง และในตอนปลายยุคสภาวะบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงไป ชาวต่างชาติ เดินทางเข้ามาเมืองไทยมากขึ้น เพื่อติดต่การค้าขาย และเผยแพร่ศาสนาซึ่งชาวต่างชาติเหล่านี้ก็ได้ถูกกำหนดให้อยู่ใกล้ๆเมืองเพื่อสะดวกกับการดูแลปกครองโดยส่วนใหญ่ จะได้รับอนุญาตให้เช่าที่ของขุนนางผู้ใหญ่ชาวไทยพักอาศัยอยู่ ซึ่งส่วนใหญ่ก็อยู่ริมน้ำบริเวณฝั่งธนบุรี ด้านใต้ลงมาของพระบรมมหาราชวัง

ในด้านชุมชนในยุคนี้ ต่างก็ได้แยกย้ายกลับไปยังที่ตั้งเดิมในอดีตสมัยก่อน สงครามเสียกรุงครั้งที่ 2 และขยายขนาดเพิ่มออกไปตามจำนวนประชากรที่ทวีจำนวนเพิ่มมากขึ้น ซึ่งชุมชนที่กลับไปตั้ง ณ.ที่ตั้งเดิม และชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ในฝั่งพระนคร ต่างก็อาศัยเกาะตัวตามแนวริมน้ำ โดยกลุ่มใหญ่ที่ตั้งเกาะตัวต่อเนื่องริมน้ำนั้น(River Linear Settlement) ส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ในเขตเมืองเก่าโดยรอบ และในฝั่งพระนครที่ขุดคูคลองขึ้นใหม่ ซึ่งแสดงถึงความหนาแน่นของผู้คนในแถบนี้ ส่วนด้านตอนนอกนั้นจะอยู่เกาะกันเป็นกลุ่มๆ ริมน้ำ(Cluster Settlement) มีศูนย์กลางชุมชนเป็นวัด

ในด้านการพื้่นน้ำนั้น จากสภาพที่ตั้งของชุมชนที่กล่าวมานั้นจะเห็นว่า ตั้งอยู่ติดริมน้ำทั้งสิ้น เนื่องมาจากสภาพวิถีชีวิต การอุปโภคบริโภค ขนบธรรมเนียมประเพณี และการทำอาชีพการเกษตรทำสวนเป็นหลักที่ เกือบทั้งหมดต้องพึ่งพาน้ำ และสัมพันธ์กับลำน้ำที่ไหลผ่านเป็นหลัก แต่จากการทวีความเจริญขึ้นของเมืองหลวงที่อยู่ข้างเคียง ผู้จึงหนาแน่นมากขึ้นและค่อยๆขยายตัวเกาะตามลำน้ำจนกลายเป็นรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เกาะอยู่ตามริมน้ำเป็นแนวยาว(River Linear Settlement) ซึ่งต่างจากการตั้งถิ่นฐานแบบเดิมที่มักเกาะกลุ่มกันเป็นกลุ่มๆ โดยอาศัยวัดเป็นศูนย์กลาง ซึ่งการตั้งถิ่นฐานอย่างหนาแน่นตามริมน้ำเป็นแนวยาวนี้ย่อมเกิดทางสัญจรบนบกแบบทางเดินเท้าคู่ขนานติดต่อกันไปเพื่อรองรับการสัญจรภายในชุมชน ส่วนถนนที่เคยใช้ในการแห่ขบวนเสด็จก็กลายเป็นเส้นทางเชื่อมโยงระหว่างชุมชน วัง และจวนของขุนนางในย่านนั้น

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2398)

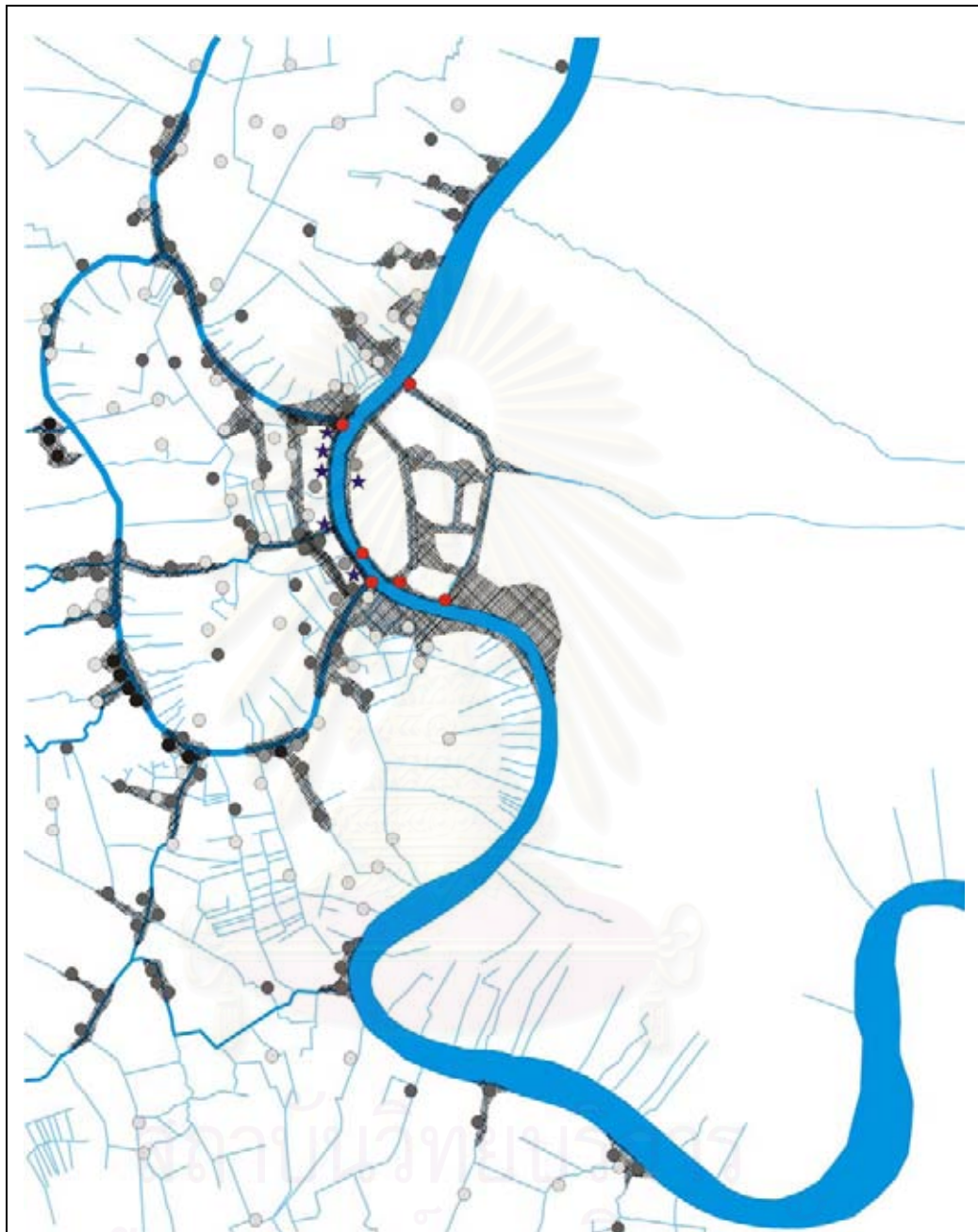
- สัญลักษณ์
●	ศูนย์กลางใหญ่	●	ศูนย์กลางรอง
●	ศูนย์กลางย่อย	▨	บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

ทิศเหนือ

แผนที่ 4.17

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคต้นกรุงรัตนโกสินทร์(พ.ศ.2398)

สัญลักษณ์	● วัดในสมัยรัตนโกสินทร์	★ ตัวเมือง,วัง
	▣ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน	● ตลาด

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

ทิศเหนือ

แผนที่ 4.18

4.5 ยุคที่ 5 สนธิสัญญาเบาริง (พ.ศ.2398-2446)

ในยุคสนธิสัญญา ถือเป็นช่วงแห่งการเปลี่ยนแปลงเพื่อรับมือกับชาติตะวันตกที่เริ่มเข้ามา เกิดการทำสนธิสัญญาขึ้นหลายฉบับ ซึ่งได้เปลี่ยนรูปแบบการดำรงชีวิตของคน เข้าสู่ยุคเสรีทางการค้า รัฐในขณะนั้นจึงผลักดัน และส่งเสริม เพื่อเร่งเปิดตลาดทางการค้าให้กับประเทศ ซึ่งนโยบายหลักคือการขุดคลอง เพื่อขยายพื้นที่เพาะปลูก และอำนวยความสะดวกในการเดินทาง ซึ่งประกอบกับนโยบายการเลิกทาส และชนบทไพร่ เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่แสวงหาโอกาสกระจายไปตามพื้นที่เปิดใหม่

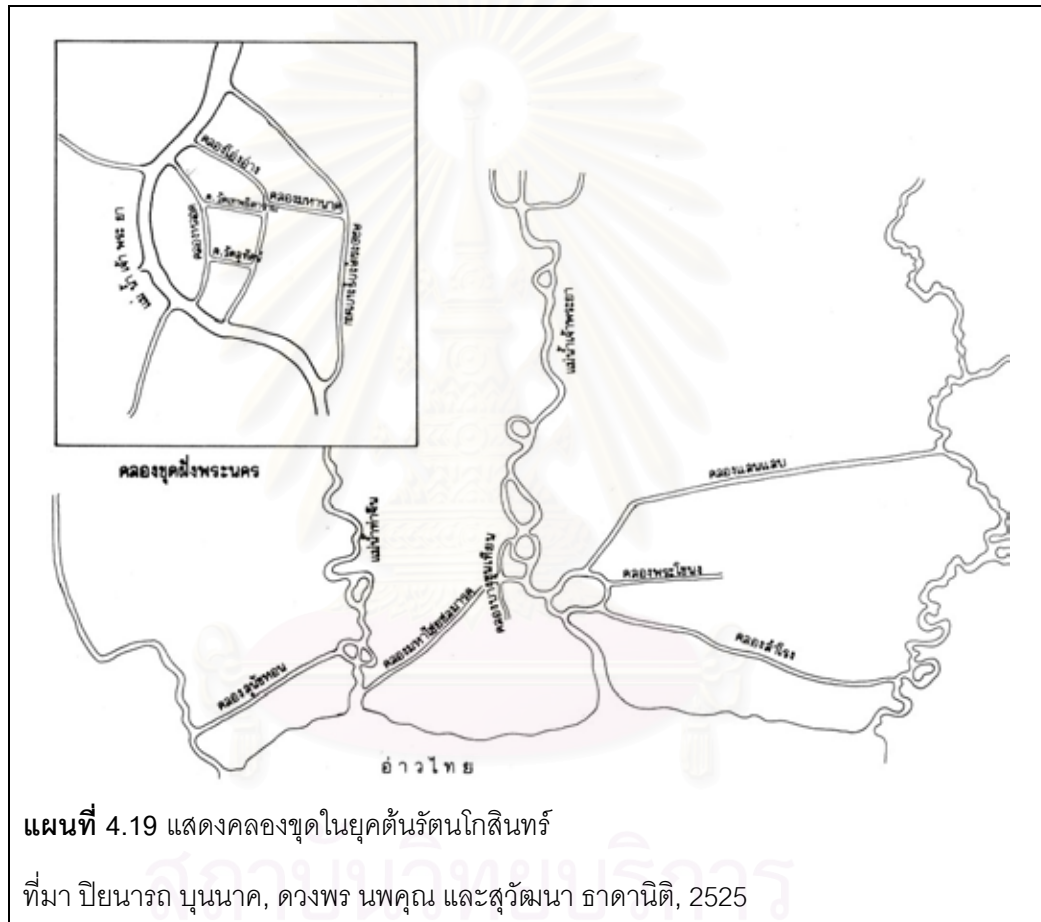
ซึ่งเริ่มระหว่างพุทธศตวรรษที่ 24-25 (คริสต์ศตวรรษที่19) มหาอำนาจตะวันตก กำลังแข่งขันกันแสวงหาอาณานิคมในทวีปเอเชีย ซึ่งเป็นเวลาตรงกับสมัยรัชกาลที่ 4 (พ.ศ. 2394-2411)และสมัยรัชกาลที่ 5 (พ.ศ.2411-2453) แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ประเทศไทยเองก็ถูกคุกคามจากการแผ่ขยายลัทธิจักรวรรดินิยมตะวันตกด้วย เป็นผลให้ไทยต้องดำเนินนโยบายผ่อนปรนต่อประเทศให้ทันสมัยตามแบบตะวันตกทั้งนี้โดยมีจุดประสงค์สำคัญ คือ เพื่อธำรงรักษาไว้ซึ่งเอกราชของประเทศการยอมทำสนธิสัญญาเบาริงกับอังกฤษในสมัยสมัยรัชกาลที่ 4 ก็เป็นส่วนสำคัญของการดำเนินนโยบายผ่อนปรนเบื้องต้นแรกของไทย ซึ่งสนธิสัญญาเบาริง และสนธิสัญญาแบบเดียวกันที่ไทยทำกับประเทศตะวันตกอื่นๆ ในเวลาต่อมาได้ส่งผลสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ การเมือง และสังคมของไทยในเวลาต่อมา

ภาพประกอบ 4.21 การเดินทางเข้ามาของชาติตะวันตก

ในอดีตนั้นไทยมีนโยบายในการทำนุบำรุงบ้านเมือง ด้วยการขุดคลอง โดยมีวัตถุประสงค์ในด้านการคมนาคม และยุทธศาสตร์เป็นสำคัญ แม้ต่อมาในระยะแรกของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว(รัชกาลที่4) เป็นผู้ทรงมีความคิดก้าวหน้ากว่าบุคคลส่วนใหญ่ในสมัยเดียวกัน ก็ยังทรงมีพระราชโบายในการขุดคลองตามแบบจารีต ดังจะเห็นได้จากการขุดคลองผดุงกรุงเกษม แม้ว่าการใช้ประโยชน์ของคลองผดุงเกษมจะไม่ได้เป็นไปตามวัตถุประสงค์เดิมในการขุดคลองคือ การเป็นคลองคูเมือง แต่ก็ส่งผลสำคัญทั้งในด้านการเป็นเส้นทางคมนาคม

และทำให้มีการขยายเขตพระนครออกไปทาง แนวตะวันออก แนวตะวันออกเฉียงเหนือ และแนว ตะวันออกเฉียงใต้ พร้อมๆ กับการขยายตัวของประชากรกรุงเทพฯ ซึ่งเพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัดใน รัชกาลนี้ ดังนั้นย่านการค้า และที่อยู่อาศัยของชาวจีนซึ่งอยู่นอกเขตเมืองก็ถูกรวมมาอยู่ในเขตตัว เมืองด้วย ซึ่งหลังจากขุดคลองผดุงกรุงเกษมแล้ว รัชกาลที่4 ก็ได้โปรดเกล้าให้ขุดคลองเพื่อใช้ ประโยชน์ทางยุทธศาสตร์อีกเลย เนื่องจากไม่เหมาะสม และใช้ไม่ได้กับสถานการณ์บ้านเมืองใน ขณะนั้น(แผนที่4.19)

หลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ในระยะแรกนั้นยอดการส่งข้าวออกจำหน่ายยังไม่ พุ่งสูงขึ้นอย่างรวดเร็วโดยทันที ซึ่งคงเป็นเพราะการขยายพื้นที่เพาะปลูกยังอยู่ในระยะเริ่มแรก จึง ยังไม่มีผลผลิตส่งออกครั้งละเป็นจำนวนมากๆ ประกอบกับน้ำตาลยังเป็นสินค้าส่งออกสำคัญ มา ตั้งแต่การทำสนธิสัญญาเบอร์นีกับอังกฤษในสมัยรัชกาลที่3(พ.ศ.2369) และดูจะเป็นที่ต้องการ ของตลาดต่างประเทศมากยิ่งขึ้น เพราะเป็นสินค้าที่ชาวตะวันตกต้องการมาก และเป็นสินค้าที่ให้ กำไรมากด้วย

ในส่วนเรื่องของน้ำตาลนั้น ในสมัยรัชกาลที่ 4 มีการขุดคลองหลายสายเพื่อเชื่อมกรุงเทพฯ กับดินแดนแถบแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งเป็นแหล่งปลูกอ้อย และเป็นแหล่งผลิตน้ำตาลที่สำคัญ เพื่อให้เป็นเส้นทางการลำเลียงน้ำตาลจากแหล่งผลิตมาสู่ตลาดได้อย่างสะดวก เริ่มตั้งแต่องค์พระปฐมเจดีย์บูชา จากตำบลท่าน้ำไปถึงพระราชวังที่สร้างใหม่ แล้วเลี้ยวแยกไปสิ้นสุดที่เขตวัดพระงาม แต่ไม่ปรากฏปีที่ขุดคลองนี้และปีที่ขุดเสร็จ คลองเจดีย์บูชาจึงเป็นเส้นทางที่ช่วยให้การขนส่งอ้อยจากแหล่งปลูกอ้อยในแถบที่คลองนี้ผ่านมายังโรงงานน้ำตาลริมแม่น้ำนครชัยศรีได้สะดวกขึ้น

การทำสนธิสัญญาเบาริงในสมัยรัชกาลที่ 4 นั้นมีส่วนส่งผลกระทบต่อให้เกิดความเคลื่อนไหวทางด้านเศรษฐกิจมากขึ้น ซึ่งเป็นเหตุให้มีการขุดคลองเพิ่มขึ้นอีกเพื่อการเพาะปลูกและเดินทางขนส่ง (ปิยนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ, 2525 อ้างถึงใน สุจิตต์ วงษ์เทศ: 85) สาระสำคัญของสนธิสัญญาเบาริงที่ส่งผลกระทบต่อการขุดคลอง ก็คือข้อความตามสนธิสัญญาข้อ 8 ซึ่งมีใจความสำคัญ คือ ไทยยอมให้พ้อค่านำสินค้ามาขายได้ทุกชนิด และอย่างเสรี ยกเว้นอาวุธยุทธภัณฑ์ และฝิ่นต้องขายให้แก่เจ้าภาษีฝิ่นเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันพ้อค้าชาวต่างประเทศก็สามารถซื้อสินค้าจากไทยได้ทุกชนิด ยกเว้น ข้าว เหล้า และปลา ซึ่งสงวนสิทธิ์ที่จะห้ามไม่ให้ส่งออกได้เมื่อเกิดเหตุพิภพภัย ในด้านการเก็บภาษี จะเก็บภาษีขาเข้าได้แต่เพียงอัตราร้อยละ 3 ส่วนภาษีสินค้าขาออกเก็บตามพิภพที่กำหนดไว้ในหนังสือท้ายสัญญา จากข้อกำหนดเช่นนี้ทำให้ระบบเศรษฐกิจของไทยเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อให้พ้อเลี้ยงตนเองเป็นการผลิตเพื่อส่งออกไปขายต่างประเทศ และเป็นการยกเลิกระบบผูกขาดสินค้ามาเป็นระบบการค้าแบบเสรีซึ่งมีเงินตราเป็นตัวกำหนดในการซื้อขาย

ต่อมาในพ.ศ.2403 รัชกาลที่ 4 ทรงโปรดฯให้ขุดคลองมหาสวัสดิ์ เพื่อเชื่อมฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยากับฝั่งตะวันออกของแม่น้ำนครชัยศรี (แม่น้ำท่าจีน) แล้วไปเชื่อมต่อกับคลองเจดีย์บูชาที่มีระยะทางยาว 684 เส้น โดยเป็นคลองขุดใหม่ยาว 676 เส้น เชื่อมต่อกับคลองเก่าที่ได้รับการขุดแก่อีก 8 เส้น เมื่อขุดเสร็จแล้ว รัชกาลที่ 4 ได้โปรดฯให้แบ่งที่นาสองฝั่งคลองในแขวงเมืองนนทบุรี และแขวงเมืองนครชัยศรีจำนวน 16,200 ไร่ ออกเป็น 50 ส่วน ส่วนละ 324 ไร่ แล้วยกที่นาดังกล่าวแบ่งพระราชทานแก่โอรส และพระธิดา แต่เนื่องจากเจ้านายที่ได้รับพระราชทานที่นายังทรงพระเยาว์อยู่มาก จึงไม่สามารถดูแลที่นาที่ได้รับพระราชทานได้ จำเป็นต้องปล่อยให้ผู้จัดการแทนพระองค์หรือผู้อื่นเข้าไปทำนาตามใจชอบ

อย่างไรก็ดีในเวลานั้นคนทำนายังมีน้อย และทำนาแต่เพียงพอกำลังของตนไม่เต็มเนื้อที่พระราชทาน ทั้งๆที่รัชกาลที่ 4 โปรดฯยกเว้นค่านาให้ตลอดไปจนกว่าจะต้องทำตราแดงใหม่เพื่อเก็บภาษี แต่ก็ยังมีพื้นที่รกร้างว่างเปล่าเหลืออยู่อีกมาก

การขุดคลองมหาสวัสดิ์แสดงให้เห็นความพยายามของหลวงที่จะปรับปรุงที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้เป็นไร่นา และเป็นการกระตุ้นความสนใจในการยึดคลองกรรมสิทธิ์ที่ดินเป็นครั้งแรก แม้ว่าจะเป็นกรกระทำที่อยู่ในหมู่เจ้านายชั้นสูงก็ตาม

นอกจากนี้จากการพิจารณาที่ตั้งจะเห็นได้ว่าคงจะได้มีการใช้คลองมหาสวัสดิ์เป็นเส้นทางคมนาคมขนส่งอ้อยและน้ำตาลจากแถบแม่น้ำนครชัยศรี และคลองเจดีย์บูชามายังฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อการส่งออกต่อไปด้วย

ในพ.ศ.2409 พระภาชีสมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) เจ้าภาษีฝิ่นได้กราบบังคมทูลขอพระราชทานขุดคลองจากบ้านดอนไถ่ดี (ดอนกะฎี) แขวงเมืองสมุทรสาครมาออกคลองบางกอกใหญ่ริมวัดปากน้ำเพื่อประโยชน์ในการค้าขาย

ในตอนแรกที่รัชกาลที่ 4 ทรงเป็นห่วงว่าจะไม่มีเงินทุนในการขุดคลองอย่างเพียงพอ แต่พระภาชีสมบัติบริบูรณ์ก็ยืนยันความคิดเดิม โดยอ้างว่าเมืองอื่นไม่เอาเงินแผ่นดินมาใช้ในการขุดคลอง แต่ใช้วิธีเรียกกันถ้าไม่พอจึงขอให้หลวงช่วย สำหรับกรณีนี้พระภาชีสมบัติบริบูรณ์เสนอความคิดเห็นเป็น 2 ประการ คือ

ประการแรก เรียกเก็บเงินจากเรือนแพที่เข้าออกคลองนี้

ประการที่สอง ตั้งโรงหอยที่เมืองนครชัยศรีและเมืองสมุทรสาคร 3 ปี เพื่อเอาเงินที่ได้มาเป็นค่าจ้างขุดคลอง

ในที่สุดรัชกาลที่ 4 ก็โปรดฯให้พระภาชีสมบัติบริบูรณ์เป็นแม่กองขุดคลองนี้โดยให้ใช้วิธีหักเงินภาษีฝิ่น ซึ่งเป็นส่วนที่พระภาชีสมบัติบริบูรณ์จะต้องส่งให้แก่หลวง พระราชทานให้เป็นค่าจ้างในการขุดคลอง ซึ่งได้รับพระราชทานชื่อต่อมาว่า คลองภาษีเจริญ ซึ่งต่อมาก็ปรากฏว่าคลองภาษีเจริญได้กลายเป็นคลองสำคัญในการคมนาคมขนส่งและค้าขายระหว่างหัวเมืองในแม่น้ำนครชัยศรีกับกรุงเทพฯ

ปลายพ.ศ.2409 นั้นเอง เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ สมุหพระกลาโหม (ช่วง บุนนาค) ได้เป็นแม่กองขุดคลองดำเนินสะดวก เชื่อมระหว่างแม่น้ำท่าจีนที่ตำบลบางยางกับแม่น้ำแม่กลองที่ตำบลบางนกแขวก ขุดเสร็จในพ.ศ.2411 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเงินค่าขุดคลอง 80,000 บาท รัชกาลที่ 4 พระราชทานสมทบในการขุดคลองอีก 32,000 บาท

ด้วยเหตุที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเงินค่าขุดคลองเป็นจำนวนมากนี้เอง ท่านจึงถือสิทธิ์เป็นเจ้าของที่ดินสองฝั่งคลองที่ขุดใหม่นี้ แล้วได้ทำการแจกจ่ายที่ดินให้แก่ภรรยา พี่น้อง บุตรหลานและคนซึ่งมาฝากตัว ส่วนผู้อื่นที่จะมาจับจองที่ดินก็ต้องจ่ายเงินให้แก่ท่านเป็นค่าที่ดินตามความมากน้อยของที่ดินที่จับจอง ทั้งที่โดยความเป็นจริงแล้วเงินส่วนที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ออกเป็นค่าขุดคลองนั้นเป็นเงินพระราชทานของรัชกาลที่ 4 ซึ่งเหลือจากการใช้จ่ายในการสร้างวัง

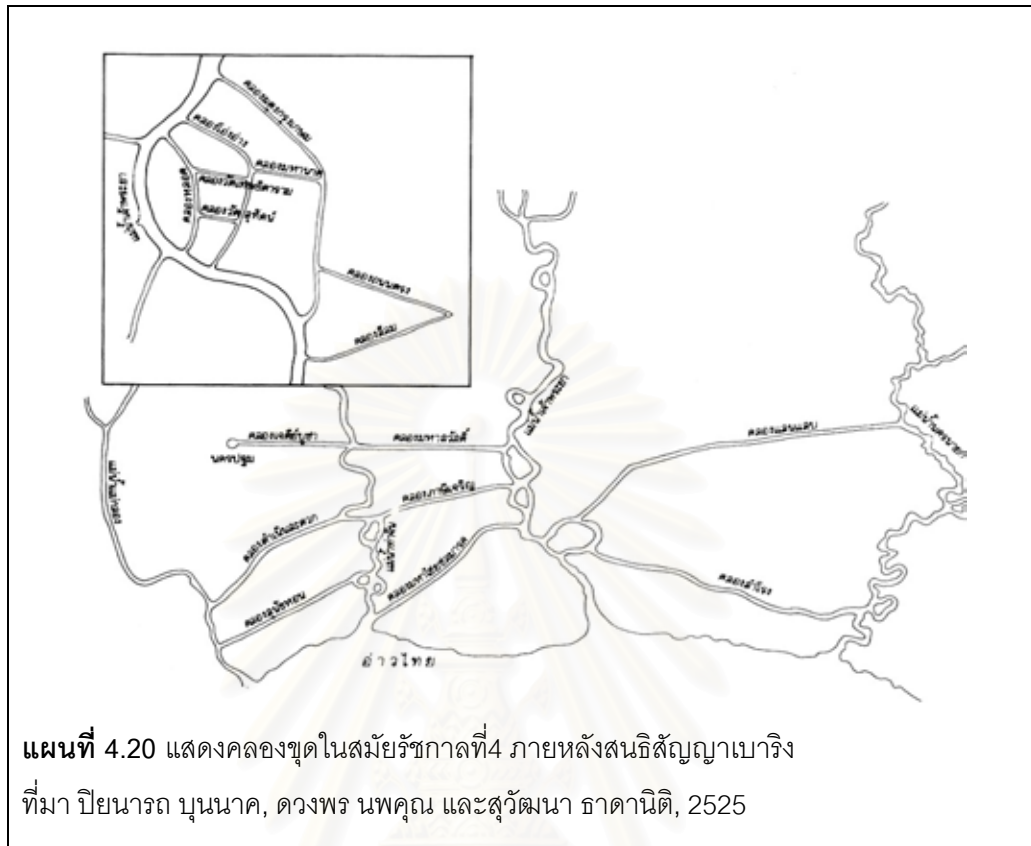
ที่เพชรบุรี เงินรายได้นี้มาจากภาษีน้ำตาลที่เก็บได้จากภายในท้องถิ่นดังกล่าว

ความสำคัญของคลองดำเนินสะดวก คือ นอกจากเป็นคลองเชื่อมระหว่างแม่น้ำสำคัญสองสาย คือ แม่น้ำนครชัยศรี และแม่น้ำแม่กลองแล้ว ยังไปเชื่อมต่อกับคลองภาษีเจริญทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำนครชัยศรี ซึ่งมีด้านหนึ่งไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก

ด้วยลักษณะที่ตั้งที่ติดต่อกันของคลองดำเนินสะดวก และคลองภาษีเจริญเช่นนี้ก็ทำให้การเดินทางติดต่อกันของชุมชนในระหว่างหัวเมืองบริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำนครชัยศรี และแม่น้ำแม่กลอง อันได้แก่เมืองราชบุรี สมุทรสงคราม สมุทรสาคร นครชัยศรี และกรุงเทพฯ เป็นไปอย่างสะดวกและทั่วถึงกันโดยตลอด เป็นการอำนวยความสะดวกให้แก่หัวเมืองดังกล่าวทั้งทางด้านการปกครอง การคมนาคมขนส่งและการค้าขายมาจนถึงปัจจุบัน

นอกจากนี้ในปีเดียวกันนั่นเอง (พ.ศ.2411) ผู้มีฐานะซึ่งมีศรัทธาที่จะบำรุงการขุดคลองให้เป็นสาธารณประโยชน์ได้รวมทุนกันขออนุญาตรัฐบาลขุดคลองบางลี่ แขวงเมืองสมุทรสงครามไปออกคลองยี่สาน พร้อมกับนั้นได้มีการขุดแก้ คลองลัดออกยี่สานด้วย ต่อมาในปีพ.ศ.2411 รัฐบาลได้ขุดคลองลัดเมืองสมุทรสาคร นับเป็นคลองขุดคลองสุดท้ายในสมัยรัชกาลที่ 4 รวมคลองที่ขุดขึ้น ภายหลังจากการทำสนธิสัญญาเบาริงจนถึงปีสุดท้ายแห่งรัชกาลที่ 4 ใน พ.ศ.2411 มีทั้งสิ้น 8 คลอง คือ คลองถนนตรง คลองสี่ลม คลองเจดีย์บูชา คลองมหาสวัสดิ์ คลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองบางลี่ และคลองขุนเมืองสมุทรสาคร นอกจากนี้เป็นคลองแก้ อีก 1 คลอง คือ คลองลัดยี่สาน (แผนที่ 4.20)

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ 5 พระองค์ทรงมีพระราชโองบายในการปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการขุดคลองก็เพราะ นอกจากจะเห็นว่าคลองเป็นประโยชน์ต่อการคมนาคมขนส่ง และค้าขายแล้ว ยังมีประโยชน์ ต่อการเพาะปลูกโดยเฉพาะการทำนาด้วย ทั้งนี้สืบเนื่องมาจากในตอนต้นรัชกาลของพระองค์ น้ำตาลซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของไทยมีราคาตกต่ำลงเพราะตลาดโลกลดราคาลง และยังถูกฟิลิปปินส์แย่งตลาดไปได้ ในสภาวะการณ์ดังกล่าว ข้าวซึ่งไทยเพิ่งจะส่งเป็นสินค้าออก ตามข้อกำหนดในสนธิสัญญาเบาริง ได้เข้ามามีบทบาทแทนที่ และเพิ่มความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะเป็นที่ต้องการของตลาดโลก จนในที่สุดได้กลายเป็นสินค้าหลักที่ทำรายได้ให้กับประเทศ

ด้วยเหตุนี้จึงทรงพยายามที่จะเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ทั้งทางด้านการขยายพื้นที่เพาะปลูก การจัดหาน้ำให้ราษฎรใช้ในการทำนา และการจัดหาเส้นทางคมนาคมขนส่งข้าวมาสู่ตลาดในกรุงเทพฯ เพื่อการส่งออกต่อไป ซึ่งทั้งหมดนี้จะกระทำได้ก็ด้วยการขุดคลอง ดังพระราชดำริว่า “การขุดคลองเพื่อจะเป็นที่มหาชนทั้งปวงได้ไปมาอาศัยแลเป็นทางที่จะให้สินค้าได้บรรทุกไปมาโดยสะดวก ซึ่งให้ผลแก่เรือกสวนไร่นา ซึ่งจะได้เกิดทวีขึ้นในพระราชอาณาจักร เป็นการอุดหนุนการเพาะปลูกในบ้านในเมืองให้วัฒนาเจริญยิ่งขึ้น”(ปียนารถ บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัทนา ธาดานิติ, 2525: 64 อ้างถึงใน เสถียร ลายลักษณ์, 2478) และเนื่องจากวัตถุประสงค์ในการขุดคลองมุ่งเพื่อสนองตอบประโยชน์ทางการคมนาคม และเพาะปลูกควบคู่กันเป็นครั้งแรก มิใช่เพื่อการคมนาคม และยุทธศาสตร์ดังที่เคยเป็นมาแต่เดิม จึงส่งผลให้แนวการขุดคลองส่วนใหญ่จะอยู่ทางฝั่งตะวันออก และตอนบนของกลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ เพราะเป็นที่ ที่อุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การปลูกข้าวมากกว่าพื้นที่ส่วนอื่น ทั้งยังเป็นทีลึกลงไปในแผ่นดินไม่เหมาะกับการทำสวน (แผนที่ 4.21) และอีกอย่างหนึ่งที่จะละเลยไปไม่ได้คือการเลิกทาส และขนบไพร่ ซึ่งส่งผลให้ชาวไทยได้มีโอกาสมีอิสระในการได้ประกอบอาชีพ และรับดอกผลได้เต็มที่ จึงได้ทุ่มเทกำลังให้กับผืนดินเพื่ออนาคตของตนอย่างเต็มที่

ภาพประกอบ 4.22 การปลูกข้าวทำนาของชาวนาในแถบภาคกลาง

ทิศทางการขยายตัวของกรุงรัตนโกสินทร์ในยุคนี้ การขยายตัวส่วนใหญ่ยังคงมุ่งพัฒนาทางด้านฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์เป็นสำคัญตามคำแนะนำ และเป็นการตอบสนองของความต้องการของชาวต่างประเทศที่เข้ามา มีบทบาทในขณะนั้น การขุดคลองถนนตรงเพื่อเชื่อมพื้นที่เพื่อสะดวกแก่การเดินทาง การตัดถนนเพื่อเป็นการสัญจรทางบกและเป็นเส้นทางที่นำออกกำลังกายตามกระแสวัฒนธรรมตะวันตก พร้อมกันนี้ได้มีการสร้างตึกแถว ห้างแถว และร้านโรงต่าง ๆ ริม 2 ฟากถนนเพื่อการค้า ย่านการค้าต่าง ๆ ที่เคยอยู่ริมน้ำก็ตัวขึ้นตามแนวริมถนนที่ตัดขึ้นใหม่ นอกจากนี้ยังเปิดพื้นที่ออกไปจนถึงทุ่งพญาไท มีการก่อสร้างวังสวนสระปทุม วัดปทุมวนาราม ซึ่งนับว่าเป็นการชักนำประชาชนให้มาตั้งบ้านเรือนอาศัยอยู่ทางแถบนี้เป็นจำนวนมาก

ในส่วนของฝั่งธนบุรีในช่วงยุคนี้ ตามรายงานของทางราชการเมื่อ พ.ศ.2438 ระบุว่าผู้คนเข้าไปทำนาจนเต็มพื้นที่ ถึงกับมีการรุกป่าที่ดินกันเกิดขึ้น เช่นเดียวกับในสวนคลองภาษีเจริญนั้น มีรายงานของพระยาวิเศษโกษา ข้าหลวงเกษตรที่ออกไปตรวจสภาพคลองเมื่อปี พ.ศ. 2452 บันทึกไว้ว่า “การทำนาในอำเภอภาษีเจริญ หนองแขม กระทุ่มแบน ซึ่งอยู่ในบริเวณคลองภาษีเจริญนี้ นับว่าเป็นดีได้ แต่หลักห้าไปหาหลักหกสองฝั่งคลอง มีกล้วยอ้อยยืนขึ้นไปสูง 3 เส้น 4 เส้น พันขึ้นไปก็เป็นทุ่งนาอีกเหมือนกัน” (สุตารา สุขญา, บรรณานิการ, 2542)

ซึ่งเป็นไปตามพระราชโบายในการขุดคลองสายใหม่และ ซ่อมแซมคลองสายเดิม เพื่อเชื่อมโยงโครงข่ายคมนาคมทางน้ำ และยังเป็นการเปิดพื้นที่เพาะปลูกใหม่อย่างกว้างขวาง “ที่สุด” กว่าที่เคยทำมา เช่นในสวนของคลองทวีวัฒนา ที่โปรดฯ ให้เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ (วร บุนนาค) เป็นแม่กองจ้างจีนขุดตั้งแต่คลองภาษีเจริญฝั่งเหนือทะเลคลองมหาสวัสดิ์ เพื่อแก้ไขปัญหาความตื่นเงินของคลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญ และหลังจากนั้นก็โปรดฯ ให้ขุดคลองนราภิรมย์ ต่อเนื่องจากคลองทวีวัฒนาไปออกแม่น้ำท่าจีน เพื่อช่วยระบายน้ำจากแม่น้ำท่าจีน และแก้ปัญหากระแสน้ำที่ไหลแรงของคลองมหาสวัสดิ์ และคลองภาษีเจริญ แม้จุดประสงค์ของการขุดคลองดังกล่าวจะเน้นที่ประโยชน์ในการคมนาคม แต่ก็ทำให้เกิดพื้นที่ทำนาสองฝั่งคลองเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากหลายหมื่นไร่

นอกจากนั้น การทำนาในฝั่งธนบุรี ยังทำกันตลอดพื้นที่รอบนอก แถบฉิมพลี บางพรหม บางเขื่อนบาง บางแค บางไผ่ หนองแขม ทวีวัฒนา บางบอน และทุ่งครุ นอกจากนี้ยังมีการทำนากันในส่วนของพื้นที่ไกลจากชายฝั่งแม่น้ำ ของจอมทอง ราษฎร์บูรณะ และบางขุนเทียน

ส่วนในพื้นที่ชั้นในติดริมฝั่งแม่น้ำ หรือฝั่งคลองในแถบตลิ่งชัน บางระมาด บางกอกน้อย บางกอกใหญ่ล้วนเป็นส่วน แต่ในร่องสวนก็ยังมีการทำนาควบคู่ไปด้วย

จากการเติบโตของตลาดค้าข้าวไทยทำให้เกิดธุรกิจโรงสีข้าวเติบโตขึ้นตามมาเป็นจำนวนมาก ตลอดสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา ทางด้านใต้ของพระนครซึ่งเป็น ย่านพักอาศัยของชาวต่างชาติจึงเต็มไปด้วยโรงสีไฟ และยังกระจายตัวเข้าไปตั้งอยู่ตามริมคลองใหญ่ๆ ที่เรือข้าวสามารถเข้าขนส่งได้สะดวก จากบัญชีรายชื่อ เจ้าของโรงสีที่พระยาประชากรกิจวิจารณ์ อธิบดีกรมสุขาภิบาล เสนอแก่เสนาบดีกระทรวงนครบาล เมื่อ 11 มีนาคม 2462 ปรากฏ จำนวนโรงสีในฝั่งธนบุรีถึง 31 โรงจากทั้งหมด 57 โรงในกรุงเทพฯ โดยโรงสีส่วนใหญ่ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่อปากคลองสานไปจนถึงย่านราษฎร์บูรณะ และในลำคลองใหญ่ๆ เช่นคลองบางหลวงโดยกระจุกตัวอยู่ในแถบบุคคโล(สุดารา สุจฉายา,บรรณานุกรม,2542)

ในด้านการพัฒนาในด้านอื่นๆ ในปี พ.ศ.2400 รัชกาลที่ 4 ยังทรงพยายามที่จะเปิดพื้นที่ขยายตัวเมืองออกมาทางฝั่งกรุงธนบุรี โดยทรงโปรดฯให้ซื้อที่ดินในคลองมอญฝั่งเหนือเพื่อสร้าง พระราชวังนันทอุทยาน ตามพระราชประสงค์ที่ว่าถ้าหากพระองค์เสด็จสวรรคตลง และพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้รับพระราชสมภติ โอรสธิดาและเจ้าจอมมารดา ซึ่งอยู่ในพระบรมมหาราชวัง อาจจะเป็นการกีดขวางแก่พระเจ้าอยู่หัวองค์ใหม่ จึงโปรดฯให้สร้างพระราชวังนี้ เพื่อเป็นที่เสด็จประพาส และเตรียมไว้เป็นที่อยู่ของ พระราชโอรส พระราชธิดาในภายภาคหน้า มีพระตำหนักที่เสด็จประทับและตำหนักฝ่ายในหลายหมู่ มีเขื่อนเพชรล้อมรอบ แต่ก็ยังมีได้ลงมือสร้างเสร็จตามพระราชประสงค์ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อน ต่อมาในสมัยรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ได้พระราชทานพระตำหนักในพระราชวังนันทอุทยาน ขึ้นเป็นโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษ ครั้นโรงเรียนนั้นย้ายมายังโรงเรียนสุนันทาลัย จึงพระราชทานพระราชวังนันทอุทยานให้ใช้ในราชการทหารเรือมีชื่อเรียกสั้นๆ ว่า“สวนอนันต์”

นอกจากนี้พื้นที่ฝั่งกรุงธนบุรียังมีการพัฒนาที่สำคัญเกิดขึ้นตามกระแสการพัฒนาของบ้านเมือง คือ “ โรงถ่านหลวง “ ซึ่งตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 เพื่อเป็นสถานที่เค็มเชื้อเพลิง ให้แก่เรือเดินทะเลขนาดใหญ่ของต่างประเทศ ที่เดินทางเข้ามาติดต่อค้าขายกับประเทศไทย โรงถ่านหลวงนี้ตั้งอยู่ที่บริเวณ ภูมิเจ้าเซ็น ใกล้ปากคลองวัดอรุณราชวราราม

ถัดจากโรงถ่านหลวงขึ้นไปทางเหนือบริเวณใต้วัดระฆังโฆสิตาราม เป็นที่ตั้งของคูเรือหลวง และโรงหล่อหลวง สังกัดกรมทหารเรือ มีหน้าที่ทำอาหารซ่อมและสร้างเรือรบไว้ป้องกัน

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ยุคนี้เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงบ้านเมือง มีการปรับตัวตามกระแสวัฒนธรรมใหม่จากชาติตะวันตก บทบาทของชาวต่างชาติที่เข้ามาค้าขายเผยแพร่วัฒนธรรม มีความสำคัญมากขึ้น ตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 จนเข้าสู่สมัยรัชกาล 5 ความสัมพันธ์ระหว่างชาติไทย กับนานาประเทศชาติตะวันตกเริ่มมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้นขึ้น เกิดนโยบายทางการค้า สัญญาทางมิตรีและทางการค้ากับชาติตะวันตกหลายชาติ จากนโยบายทางต่างประเทศในรัชกาลนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงบทบาทหน้าที่ตลอดจนวิถีชีวิตของชนชาติไทย ครั้งสำคัญ จากผู้คนที่ดำรงชีวิตอยู่อย่างเรียบง่าย อาศัยการคมนาคมติดต่อสัญจร อาศัยเส้นทางตามแม่น้ำ ถ้าคลองเป็นสำคัญ รูปแบบบ้านเรือนเป็นลักษณะของเรือนแพเรียงรายไปตามสองฝั่งคลอง การทำมาหากินยึดอาชีพเกษตรกรรมเพื่อยังชีพในครัวเรือนเป็นหลัก มีการค้าขายแลกเปลี่ยนกันบ้างเล็กๆ น้อยๆ ต้องปรับตัวเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของตนเองตั้งแต่ระดับเจ้าขุนมูลนาย มาจนถึงระดับชาวบ้านร้านตลาดธรรมดา เพื่อให้เข้ากับกระแสวัฒนธรรมของชาวตะวันตกที่หลั่งไหลเข้ามา

สนธิสัญญาเบาริงมีส่วนที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ และสังคมกับไทย เป็นอย่างมาก ทั้งการเปิดตลาดทางการค้า การผลิตเพื่อส่งออก ล้วนเป็นเหตุให้มีการเปลี่ยนแปลงทางการตั้งถิ่นฐานจากที่เคยรวมเกาะตัวกันเป็นกลุ่มๆ มีศูนย์กลางของชุมชนที่รวมจิตใจเป็น วัด หรือวัง มาเป็นการยึดตามแนวลำน้ำเป็นหลัก(แผนที่4.23) และรวมด้วยเหตุผล การเลิกทาส และชนบไพร่ ผู้คนมีอิสระในการทำอาชีพ และอยู่อาศัย เกิดสภาพรูปแบบชุมชนเดี่ยวที่ขยายตัวไปตามแนวลำคลอง(ภาพประกอบ4.23) ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากการต้องการใช้น้ำเพื่อทำการเกษตร และอุปโภค บริโภค เกิดตลาดย่านการค้า และบรรดาชุมทางที่รวมพบปะทั้งระหว่างกลุ่มคน และระหว่างชุมชน เช่นตลาดพลู ตลาดน้ำวัดทอง และประตูน้ำภาษีเจริญ

จากรูปแบบการตั้งถิ่นฐานดังกล่าว จึงทำให้ลักษณะการตั้งถิ่นฐานของชุมชนบ้านเรือนในสมัยนี้ เกาะตัว ขยายตัวไปตามลำคลอง แม่น้ำ ทั้งชุมชนดั้งเดิมที่ขยายตัวออก และชุมชนที่มาตั้งใหม่ซึ่ง ชุมชนเหล่านี้จะเกาะตัวกันห่างๆไปตามแนวลำคลอง และขยายตัวไปตามแนวคลองลึกเข้าไป จากกลุ่มชุมชนดั้งเดิม จะมีขยายตัวก็ในบริเวณที่ชาวต่างชาติเข้ามาอยู่กับย่านโกดังสินค้า โรงสีที่เติบโตขึ้นตามลักษณะสภาพเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป โดยกลุ่มนี้จะเกาะตัวอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่กุฎจีนเรื่อยลงมาจนถึงคลองสาน และมีบางส่วนที่เข้าไปตามลำคลองสายหลักขยายตัวตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้ ส่วนย่านวังบริเวณที่เคยเป็นกรุงธนบุรีเดิมมีการพัฒนาในด้านต่างๆ แต่ยังคงอยู่ภายในเขตคูเมืองเดิมจนถึงแนวแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีการตั้งถิ่นฐานของผู้คนดังนี้

ชุมชนชาวไทย

ที่อยู่อาศัยของชาวไทยดั้งเดิมบริเวณ กรุงเทพมหานครยังคงมีความเป็นอยู่ในลักษณะเดิมโดยมากจะตั้งบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ และตกทอดสู่รุ่นลูกหลาน ส่วนทางด้านใต้ของพระราชวังเดิม ตั้งแต่วัดกัลยาณมิตรลงไปจนถึงวัดประยูรวงศาวาส วัดพิชัยยาติการามและวัดอนงคาราม ยังคงเป็นที่อยู่ของตระกูลขุนนาง และบรรดาญาติพี่น้อง บริวารและ บางส่วนก็ขายคืนให้แก่ทางราชการไปบ้าง ส่วนผู้ที่อาศัยในคลองบางกอกใหญ่ ส่วนมากเป็นบ้านเรือนของบรรดาขุนนางและ ข้าราชการในรัชกาลก่อน ๆ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชเป็นบ้านของผู้ที่มีฐานะดีอยู่ โดยส่วนมากจะอยู่ติดกับคลองเพื่อสะดวกในการคมนาคมใช้สอย ทั้งในการอุปโภคและ บริโภค ส่วนพื้นที่หลังบ้านยังคงเป็นทำสวนผลไม้และ สวนพลู

ชุมชนชาวตะวันตก

นับตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ประเทศเริ่มมีการเปิดประเทศติดต่อค้าขายกับชาวตะวันตกมากขึ้น จึงทำให้การหลั่งไหลเดินทางเข้ามาสู่ประเทศไทย ชาวตะวันตกมีเพิ่มมากขึ้น การเดินทางเข้ามาสู่กรุงรัตนโกสินทร์ในสมัยนั้น จะเดินทางเข้ามาทางเรือสำเภา โดยอาศัยแม่น้ำเจ้าพระยาและ จะเข้ามาจอดเรือพักเพื่อเตรียมติดต่อค้าขายบริเวณที่จอดเรือ มักจะจอดอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรี ซึ่งรวมตัวอยู่กันเป็นชุมชนของชาวตะวันตก ทางฝั่งธนบุรีมีการรวมตัวของชุมชนชาวตะวันตกอยู่ด้วยกัน 2 พวกใหญ่ ๆ คือ

1. ที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมบริเวณกุฎีจีนฝั่งธนบุรี บริเวณนี้มีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรีเป็นต้นมา และบรรดาชาวตะวันตกที่เดินทางเข้ามาใหม่ (ในช่วงปลายรัชกาลที่ 1) ก็จะต้องตั้งถิ่นฐานอยู่ในบริเวณนี้ แม้แต่พวกมิชชันนารีที่ระยะแรกเข้ามาอยู่ที่เกาะ (วัดสัมพันธวงศ์) ใกล้กับสำเพ็งก็ย้ายมาอยู่บริเวณกุฎีจีนเช่นเดียวกัน
2. บริเวณหน้าวัดประยูรวงศาวาส บริเวณนี้เป็นจุดที่พักของพ่อค้าที่เดินทางเข้ามาตั้งแต่ช่วงปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นต้นมา โดยมีตึกพักรับรองชาวต่างประเทศเป็นตึก 2 ชั้น ตั้งอยู่ใกล้บ้านพักของ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ อัครเสนาบดีกลาโหมและเสนาบดีคลัง

ชุมชนชาวจีน

ชุมชนชาวจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานทางฝั่งธนบุรีมี 3 ชุมชนใหญ่ ๆ คือ

1. เรือนแพบริเวณ 2 ฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาช่วงกรุงรัตนโกสินทร์และกรุงธนบุรี เป็นบริเวณที่มีเรือแพจอดเรียงรายไปตลอดแนว ขนาดของเรือนแพเหล่านี้จะมีขนาดใกล้เคียงกัน คือประมาณ 30-40 ฟุต เป็นเรือนแปดชั้นเดียว ฝ้าขัดและมีหลังคามุงจาก โดยเรือนแพเกือบทั้งหมดเป็นที่ทำการค้าของชาวจีน ชุมชนเรือนแพเหล่านี้ปรากฏให้เห็น จนกระทั่งกลางสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งในตอนปลายรัชกาล เมื่อมีการพัฒนาการคมนาคมทางบก มีการตัดถนนสายใหม่ ๆ ขึ้น ชุมชนริมแม่น้ำเหล่านี้ได้ย้ายไปปลูกสร้างบ้านเรือนตามแนวถนนที่ตัดขึ้นใหม่ (สาวิตรี ทัพพะสุต, 2527)
2. บริเวณตลาดพลู คลองบางกอกใหญ่ ชุมชนชาวจีนที่อยู่บริเวณนี้ ส่วนมากจะตั้งร้านค้าขายของอยู่อย่างถาวร บางส่วนขายเรือเร่ขายของในคลองหาเลี้ยงชีพ โดยจะขายพวกสินค้าประเภท อาหาร เป็นส่วนใหญ่ นอกจากนี้ยังมีชาวจีนที่ทำการเกษตร โดยปลูกพริก ซึ่งนับว่าเป็นชุมชนจีนชุมชนเดียวที่ทำการเกษตรกรรม
3. บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางตอนใต้ บริเวณวัดทองบน (วัดทองธรรมชาติ) กับวัดทองล่าง (วัดทองนพคุณ) ตรงข้ามสำเพ็ง กับทำนน้ำทรงสวัสดิ์ (ทรงวาด) ของฝั่งพระนคร บริเวณนี้เป็นย่านขนส่งสินค้าออกต่างประเทศที่สำคัญที่เรียกว่า “ฮวยจู้นลี่” หรือ “ท่าเรือกลไฟ” มีท่าเรือขนส่งสินค้า โรงสีข้าว โรงปูนขาว โดยจะมีสาขาสำนักงาน และร้านค้าปลีกอยู่ทางฝั่งสำเพ็ง

ชุมชนพ่อค้าชาวอินเดีย

รวมกลุ่มอยู่กับบริเวณ ตึกขาว ตึกแดง ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก ใกล้กับตลาดสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ คือ บริเวณถนนท่าดินแดง เยื้องกับทำนน้ำราชวงศ์ของฝั่งพระนครในปัจจุบันอาคารเบ้ตึกแถวสองชั้นเหมือนตึกริมถนนพารุต์ในปัจจุบัน

ชุมชนชาวมุสลิม

ชุมชนชาวมุสลิมที่อาศัยอยู่ฝั่งกรุงธนบุรีนั้น มีมาตั้งแต่สมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี โดยมีการตั้งชุมชนอยู่ที่ปากคลองบางกอกใหญ่ มีมัสยิดต้นสนเป็นมัสยิดประจำชุมชน และอีกพวกหนึ่งเป็นชาวมุสลิมนิกายสุหนี่ ที่มีเชื้อสายจากเปอร์เซีย (อิหร่าน) อยู่บริเวณปากคลองบางกอก

น้อย บริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อยในปัจจุบัน จนกระทั่งในสมัยรัชกาลที่ 5 มีพระราชดำริที่จะสร้างทางรถไฟ จึงพระราชทานที่ดินในการสร้างมัสยิดและโรงเรียนประจำชุมชน

ภาพประกอบ 4.23 ลักษณะบ้านเรือนที่ปลูกกระจายเพื่อทำการเกษตรตามลำน้ำ

ภาพประกอบ 4.24 บ้านของชาวต่างชาติที่รับราชการในเมืองไทย

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

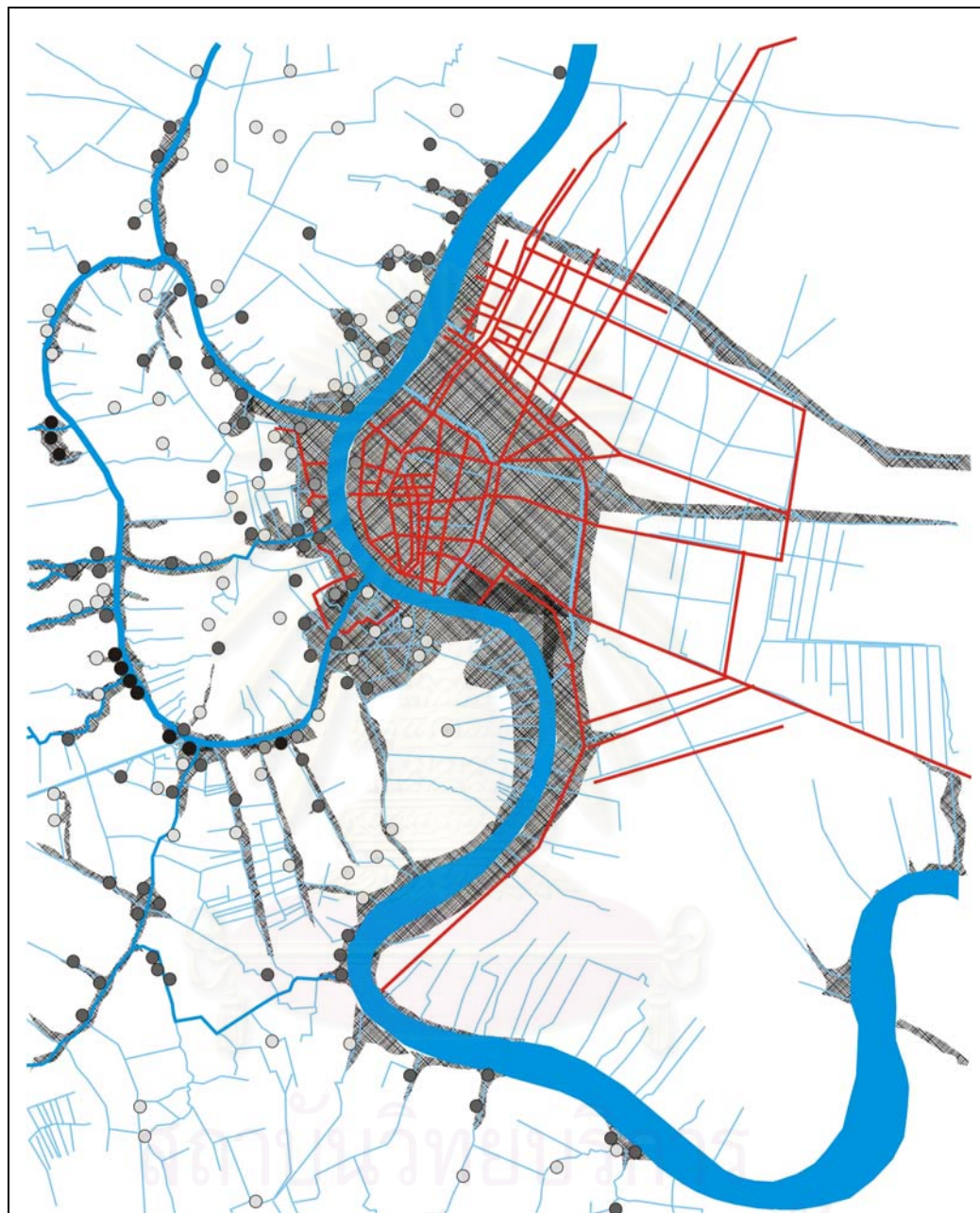
รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

ในอดีตปัจจัยหลักในการพัฒนา และขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัยมักจะมีอาศัยสาเหตุ 2 ประการคือ การสร้างวังเพิ่มขึ้น บรรดาข้าราชการบริพาร เสนาข้ารับใช้ต่าง ๆ ก็มีการไปตั้งบ้านเรือนใกล้ ๆ กับวังที่สร้างขึ้นใหม่เพื่อสะดวกในการเข้าเฝ้ารับใช้สนองพระบรมราชโองการ และอีกปัจจัยหนึ่งก็คือ การขุดคลอง และการตัดถนนเพิ่มขึ้นทำให้การคมนาคมติดต่อสัญจรทำได้สะดวกยิ่งขึ้นราษฎรต่างๆ ทั้งผู้ที่อยู่อาศัยอยู่เดิม และผู้ที่อาศัยใหม่มักจะขยายสร้างบ้านเรือนบริเวณคลองถนนทางสายใหม่กันส่วนใหญ่ ในพื้นที่ที่กรุงธนบุรีนับตั้งแต่มีการย้ายเมืองหลวงมายังฝั่งพระนครแล้ว บริเวณชุมชนที่อยู่อาศัยของฝั่งธนบุรียังคงอยู่ตามแนวคลองดั้งเดิม และลักษณะเป็นชุมชนริมน้ำอาศัยคลองเป็นเส้นทางสัญจรหลัก การขยายตัวของชุมชนทางฝั่งธนบุรี "ไม่ได้มีปัจจัยมาจากการขยายตัวตามแกนนำจากการก่อสร้างพระราชวังใหม่ แต่อย่างไร

ส่วนการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชุมชนเดิมด้านตอนในของฝั่งธนบุรีนั้น การขยายตัวที่เกิดขึ้น จะเกิดตามการเติบโตของชุมชน ซึ่งยึดจากศูนย์กลางชุมชนแต่เดิมคือวัดแต่ ในช่วงยุคนี้ได้เกิดรูปแบบการทำการเกษตรแบบใหม่ตามระบบเศรษฐกิจ จึงได้ทำให้เกิดย่านพักอาศัยที่กระจายตัว เกาะไปตามแนวลำน้ำ รูปแบบการขยายตัวของชุมชนเหล่านี้ไม่ได้ขยายตัวโดยยึดจากศูนย์กลางชุมชนออกไป หากแต่การขยายตัวที่เกิดขึ้น คือการขยายไปตามลำน้ำเรื่อยๆ

ด้านการขยายตัวมาทางใต้ตามแนวแม่น้ำเจ้าพระยา เกิดจากการที่เป็นเส้นทางคมนาคมหลัก ที่มีชาวต่างประเทศมาจอดเรือค้าขายและ สร้างโกดังเก็บสินค้า โดยการตั้งถิ่นฐานของบรรดาชาวต่างประเทศเข้ามาสู่ประเทศไทย (แผนที่ 4.24)

ข้อสังเกตอย่างหนึ่งนั่นคือ ตั้งแต่สมัยพระเจ้าตากสินมหาราชนั้น ทางฝ่ายไทยมักจะให้ชาวต่างประเทศมาตั้งถิ่นฐานอยู่ทางตอนใต้ หรือทางทำนน้ำของพระบรมมหาราชวัง ตามความเชื่อ "การถือน้ำ" ที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาและเพื่อความเหมาะสมต่อการควบคุม คือ ไม่ได้อยู่ในเขตกำแพงเมือง แต่ในขณะเดียวกันก็มิได้อยู่ไกลออกไป ชาวต่างประเทศไม่ว่าจะเป็นชาวตะวันตก ชาวจีน หรือแขกอินเดียส่วนใหญ่จะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณทางตอนใต้ของพระนครเช่นเดียวกัน และอยู่ใกล้ ๆ กับ บริเวณที่ตั้งของบรรดาเสนาบดี ตระกูลขุนนาง ที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณนี้ จึงสามารถสอดส่องดูแลความเป็นไปในเขตที่อยู่ของชาวต่างประเทศได้ง่าย

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคสนธิสัญญาเบาริง(พ.ศ.2440)

สัญลักษณ์ ถนน แม่น้ำ, คลอง
 บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.24

การใช้ที่ดิน

จากการพัฒนาทางการด้านเศรษฐกิจ โดยการขุดคลองนอกจากจะเป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ใช้เป็นเส้นทางคมนาคม ขนส่งแล้ว ยังเป็นการเริ่มพัฒนาที่ดินที่รกร้างว่างเปล่าเกิดการเปิดพื้นที่ใหม่เพื่อทำการเกษตรขึ้นในแทบทุกพื้นที่ ประกอบกับความมีอิสระในการประกอบอาชีพของคน ที่ได้หลุดจากการเป็นทาส เป็นไพร่ในปกครองที่ต้องอยู่ใต้อาณัติผู้เป็นนาย จึงเกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานแบบการบุกเบิก ตามแนวลำคลองที่ขุดขึ้นใหม่ และคลองสายเดิมที่มีพื้นที่ว่างอยู่เพื่อทำการเกษตรเพาะปลูก โดยการใช้ที่ดินแบบนี้ถือได้ว่าเป็นรูปแบบที่เห็นได้มากที่สุด

ร่องลงมาคือการใช้ที่ดินประเภทพานิชกรรม และอุตสาหกรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นเพื่อรองรับระบบเศรษฐกิจ ทั้งกิจการร้านค้า โรงสี โกดัง ครัวเรือน โดยกิจการเหล่านี้เริ่มแรกเกิดจากชาวตะวันตกที่เข้ามาทำธุรกิจ ซึ่งพวกตั้งเดิมที่เดินทางมาก่อนอาศัยเกาะกลุ่มอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ เมื่อรับกับพวกมาใหม่และ ขยายตัวรับกับเศรษฐกิจแนวการขยายตัวจึงขยายจากกลุ่มชาวตะวันตกที่อยู่ตั้งเดิมออกเรื่อยลงไปตามแนวริมแม่น้ำเจ้าพระยาทางทิศใต้ ส่วนย่านการค้าเดิมตามริมแม่น้ำก็ได้มีการขยายตัวเติบโตขึ้นตามชายฝั่งเช่นบริเวณปากคลองบางกอกน้อย ปากคลองบางหลวง

ชุมชนพักอาศัยเกิดขึ้นใหม่ในยุคนี้ ส่วนใหญ่กระจายตัวเกาะไปตามแนวลำคลองที่ขุดขึ้นใหม่ ส่วนย่านชุมชนเดิมก็ขยายตัวออกไปจากศูนย์กลางชุมชนเดิม ไปตามแนวลำน้ำ

ในส่วนของย่านการปกครอง วัง ถิ่นข้าราชการ บริเวณกรุงธนบุรีเดิมไม่มีการขยายตัวมากนัก แต่หลายส่วนมีการเปลี่ยนแปลง เช่นจากวังเป็นโรงเรียน เป็นโรงพยาบาล เป็นฐานทัพเรือ ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากความสำคัญที่ลดลง เนื่องจากการย้ายของพระบรมมหาราชวังไปยังฝั่งพระนครย่านการปกครอง ในสมัยนั้นจะอยู่ในฝั่งพระนคร (แผนที่ 4.25)

2. ระบบการสัญจร

สนธิสัญญาเบาริง เป็นเครื่องจูงใจให้ชาวต่างประเทศโดยเฉพาะชาวตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขาย และตั้งถิ่นฐานในเมืองไทย โดยเฉพาะที่กรุงเทพฯ และอาณาบริเวณใกล้เคียงที่กำหนดอยู่ในสนธิสัญญา ชาวตะวันตกเหล่านั้นก็ได้ผลักดันให้ไทยต้องดำเนินการทำนุบำรุงการคมนาคมทางบก และทางน้ำให้เพียงพอต่อการใช้ประโยชน์ของพวกเขา ดังนั้นจึงได้มีการสร้างสะพาน เพื่อประสานการใช้ประโยชน์ของทางน้ำและทางบกขึ้นหลายสาย แต่คนไทยส่วนใหญ่และในพื้นที่รอบนอกเองก็ยังใช้เส้นทางน้ำเป็นหลักเช่นเดิมยังมีการทำนุบำรุงคลองเสมอ ทั้งการสร้างความสะดวกในการเดินทางให้ไม่ต้องรอการขึ้น-ลงของน้ำโดยกาสร้างประตูน้ำขึ้นในคลองภาษีเจริญ การขุดคลองเชื่อมโยง และลดความเขี้ยวของน้ำเพื่อความสะดวกในการเดินทาง

ในส่วนการคมนาคมติดต่อทางฝั่งธนบุรี คงจะพอกล่าวถึงได้ใน 2 ลักษณะคือ การคมนาคมติดต่อภายในพื้นที่ฝั่งธนบุรี และการคมนาคมติดต่อระหว่างฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร

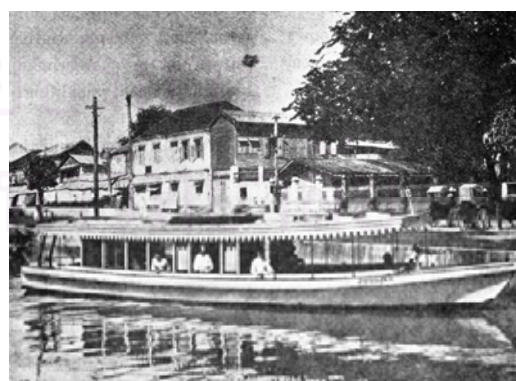
การคมนาคมติดต่อภายในพื้นที่ฝั่งธนบุรีในช่วงรัชกาลที่ 5 ถือได้ว่าเป็นยุคเริ่มต้นแห่งการพัฒนา การคมนาคมติดต่อส่วนมากยังคงเป็นรูปแบบเดิม คืออาศัย คูคลองสายสำคัญเป็นเส้นทางทางคมนาคม ส่วนถนนหนทางยังไม่ค่อยมีปรากฏให้เห็นมากดัง เช่นฝั่งพระนคร คงมีแต่เพียงแนวถนนสายเล็ก ๆ ที่ตัดจากหลังกระทรวงทหารเรือ (กองทัพเรือ) ตลอด ตามแนวคูเมืองเดิมจนถึงหลัง โรงพยาบาลศิริราช มีชื่อเรียกตามชื่อ วัดที่อยู่หัวถนนและ ทำยถนนว่า “ ถนนอรุณอมรินทร์ “ และมี “ ถนนอิสราภาพ “ วิ่งขนานกับ คลองคูเมืองเดิมอีกเส้นหนึ่ง แต่ลักษณะของการคมนาคมทางบก ในพื้นที่กรุงธนบุรีนี้มีคลองอยู่เป็นจำนวนมากถนนหนทางยังคงเป็นเพียงทางคนเดินที่ลัดเลาะไปตามขนำดสวน และอยู่ภายในเขตคูเมืองเดิม ไม่เลยแนวอิสราภาพออก (ชัย เรื่อง ศิลป์,2526)

สำหรับพาหนะทางน้ำส่วนใหญ่ก็ยังใช้เรือแจว(ภาพประกอบ4.25) เรือพายและเรือกรรเชียงตามแบบสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น นอกจากนี้ในสมัยรัชกาลที่ 4 ทางราชการก็ได้ใช้เรือกลไฟทั้งขนาดใหญ่และขนาดเล็กตามแบบตะวันตก(ภาพประกอบ4.26)ซึ่งมีมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ 3 เพิ่มมากขึ้นด้วย ส่วนเรือแพนั้นก็ยังคงมีอยู่เป็นจำนวนมากทั้งในกรุงเทพฯ และบริเวณใกล้เคียง

นอกจากการคมนาคมติดต่อภายในฝั่งธนบุรี เองแล้วการติดต่อสื่อสารกันระหว่างฝั่งกรุงธนบุรีและฝั่งพระนคร ตั้งแต่ครั้งโบราณยังคงเป็นการติดต่อโดยทางน้ำ อาศัยเรือพายและเรือแจว ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปมาหาสู่กัน และมีท่าเรือเป็นจุดเชื่อมการติดต่อที่สำคัญ เช่น ท่าวังหลัง ท่าช้าง(ท่าพระ) ท่าพระจันทร์ ฯลฯ

ภาพประกอบ 4.25 การเดินทางโดยเรือแจว

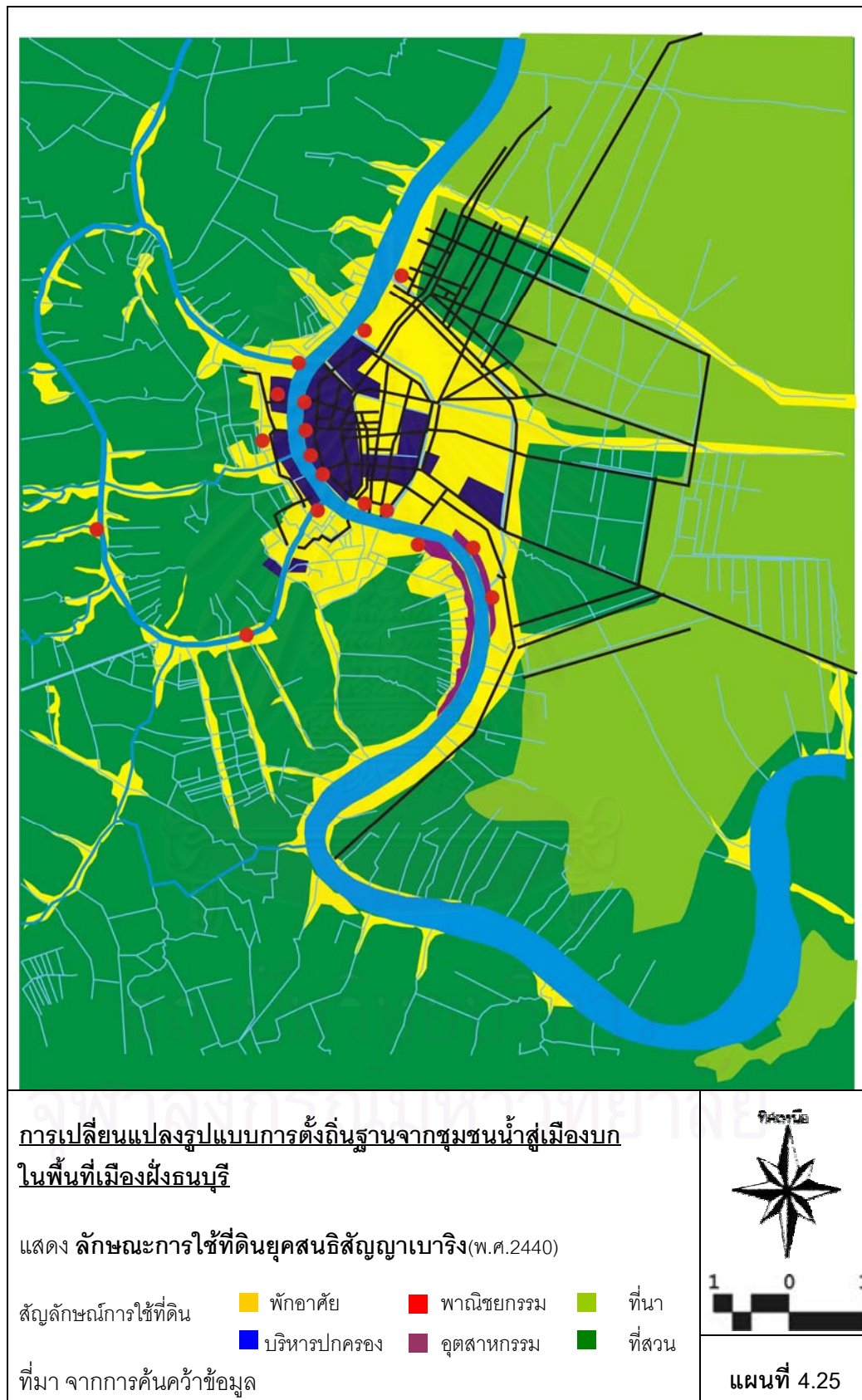

ภาพประกอบ 4.26 เรือกลไฟ

สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคสนธิสัญญาเบาริง

ในยุคนี้อยู่ในช่วงต้นของการขยายอาณาจักรของชาติตะวันตกโดยอาศัยสิทธิทางการค้าเป็นจุดเริ่มต้น เพื่อบีบบังคับชาติต่างๆ ไทยเองก็ตกอยู่ใต้อาณัติเช่นนี้เช่นกัน โดยในครั้งแรกจากการทำสนธิสัญญาเบอร์นีเพื่อสิทธิทางการค้าอ้อยและน้ำตาล ซึ่งต่อมาก็ทำสนธิสัญญาเบาริง ที่มีเนื้อหาสำคัญที่ได้เปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจของไทยจากการเปิดเสรีในการค้าที่ไม่ต้องผ่านรัฐบาลดั้งเดิมจะมีสินค้าบางประเภทเท่านั้นที่ถูกควบคุมไว้ โดยสินค้าที่ถือเป็นสินค้าหลักในการส่งออกในช่วงสนธิสัญญาเบาริงคือข้าว จากการเปิดเสรีทางการค้ากับการมีอิสระเสรีของผู้คนจากการเลิกทาสและชนบไพร่ ประกอบนโยบายในขณะนั้นที่มุ่งเน้นการเปิดพื้นที่เพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรและเพื่อความสะดวกในการขนส่ง ด้วยการขุดคลอง ทั้งคลองลาด คลองเชื่อมจึงเกิดการตั้งถิ่นฐานแบบกระจาย(Scatter Settlement) เพื่อทำการเกษตรของผู้คนตามแนวลำคลองที่ขุดขึ้นใหม่ บทบาทของผังธนบุรีในยุคนี้ในฐานะที่มีเป็นพื้นที่ลุ่มเหมาะกับการทำการเกษตร จึงตกเป็นพื้นที่เพื่อการผลิตข้าวส่งออก อันเป็นสินค้าหลักในขณะนั้น

ในด้านการพื้่นน้ำแม้ในฝั่งพระนครจะได้มีการพัฒนาระบบถนนแบบชาติตะวันตกเพิ่มมากขึ้น แต่ในฝั่งธนบุรีนั้นการพัฒนาดังกล่าวเกือบไม่มีบทบาทแสดงให้เห็นเลย จะมีก็เพียงแนวถนนเดิมตั้งแต่เมื่อครั้งกรุงธนบุรี และถนนที่สร้างขึ้นเองสายสั้นๆ ในย่านจวนขุนนางชั้นผู้ใหญ่ในสมัยนั้น ซึ่งระบบถนนทั้งหมดที่มี ก็มีบทบาทน้อยกว่าระบบเส้นทางคูคลองเดิม ที่แทรกซึมเข้าถึงในทุกพื้นที่ และใช้เป็นเส้นทางหลักในการสัญจรในทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระหว่างชุมชนระหว่างเมือง หรือระหว่างภูมิภาค ในด้านวิถีชีวิตการอุปโภค บริโภค ที่อยู่อาศัยชนบประเพณี และการอาชีพของเมืองในฝั่งพระนครเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงไปพื้่นกตามแนวถนนที่เกิดขึ้น แต่ในฝั่งธนบุรีนั้น ในทุกด้านยังคงพื้่นพาศัยน้ำเป็นหลัก เช่นดังเดิม จะมีก็ด้านริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาที่จากเดิมเป็นพื้่นเช่าของชาวต่างชาติ ได้พัฒนาเป็นย่านอุตสาหกรรมต่อเนื่องของการค้าข้าว เช่น โรงสี โกดังเก็บผลผลิต

3.6 ยุคที่ 6 วิวัฒนาการรถไฟ(พ.ศ.2446-2475))

ในยุควิวัฒนาการรถไฟ ถือเป็นยุคแรกที่ได้มีระบบสัญญาณทางบก อย่างเป็นระบบ เกิดขึ้นในพื้นที่ฝั่งธนบุรี ซึ่งได้ส่งผลให้เริ่มเกิดค่านิยมในความสะดวกสบายของระบบสัญญาณทางบก และได้ทำลายขีดจำกัดในการเดินทางด้วยกำลังมนุษย์ลง ซึ่งได้เพิ่มระยะทางในการเดินทางให้มีรัศมีที่กว้างขวางยิ่งขึ้น ซึ่งจากเหตุผลดังกล่าวอำนวยความสะดวกให้การเดินทางไกลระหว่างภูมิภาค ง่ายขึ้น ส่งผลต่อการค้าต่างๆ ได้นำวัตถุดิบจากหัวเมืองรอบนอกมาขายได้สะดวก ซึ่งก็ได้ทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานบนบกไปตามจุดจอดตามสถานีต่างๆ ของรถไฟ ซึ่งบางแห่งที่เคยมีพื้นฐานทางการค้ามาก่อนก็ได้ยิ่งเกิดการขยายตัวขึ้นอย่างมากมาย เกิดเป็นย่านการค้าริมทางรถไฟบนบกขึ้นเป็นครั้งแรกของพื้นที่ฝั่งธนบุรี

ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นภายหลังปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 3 ซึ่งทรงมีกระแสพระราชดำริสก่อนเสด็จสวรรคต ขณะทรงพระประชวรว่า

“การศึกสงครามข้างพม่าก็เห็นจะไม่มีแล้ว จะมีอยู่ก็แต่ข้างพวกฝรั่งให้ระวังให้ดี อย่าให้เสียทีแก่เขาได้ การงานสิ่งใดของเขาที่คิดควรจะเรียนเอาไว้ก็อย่าให้เขาอย่างเขา แต่อย่าให้นับถือเลื่อมใสไปที่เดียว” (พระราชพงศาวดารฯ เล่ม 2: 2504: หน้า 188)

และในที่สุดการปรับตัวเพื่อด้านอิทธิพลจากชาติตะวันตกก็เริ่มขึ้น อย่างจริงจังในรัชกาลต่อๆ มาซึ่งการปรับตัวเพื่อด้านอิทธิพลจากฝรั่งที่ดีที่สุดก็คือการยอมรับความเจริญก้าวหน้าทางด้านศิลปวิทยาการของฝรั่ง แล้วเลือก “เป็นฝรั่ง” (ต่างกับประเทศเพื่อนบ้านที่ถูบบังคับให้ “เป็นฝรั่ง” เพราะตกเป็นอาณานิคมของฝรั่ง)

ภาพประกอบ 4.27 วัฒนธรรมการใช้รถม้า

ภาพประกอบ 4.28 รถยนต์ชุดแรกที่นำเข้ามา

โดยนอกเหนือจากการยอมรับศิลปวิทยาการอื่นๆ จากฝรั่งแล้วประเทศไทยก็รับเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่เกี่ยวกับการคมนาคมเข้ามาอย่างเต็มที่ ไม่ว่าจะเป็นเรือกลไฟ การตัดถนนให้รถยนต์ ตลอดจนถึงการรถไฟ ฯลฯ

ในปีพ.ศ.2398 พระนางเจ้าวิคตอเรียมหาราช ได้ทรงโปรดฯ ให้ เซอร์ จอน เบาริง ทูตพิเศษแห่งบริเตน นำราชบรรณาการมีอาทิเช่น “รถไฟเล็ก” มาถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รถไฟเล็กนี้จำลองย่อส่วนจากรถจักรไอน้ำขนาดจริง พร้อมทั้งรถพ่วงขนาดต่างๆ เดินได้เช่น รถใหญ่ตามแบบนิยม ในสมัยนั้น ราชบรรณาการนี้พระนางเจ้าวิคตอเรียมีพระราชประสงค์ จะให้เป็นสิ่งดลพระทัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ทรงฝักใฝ่ในอันที่จะทรงสถาปนากิจการรถไฟขึ้นในราชอาณาจักรไทยสืบไป อย่างไรก็ตาม ไรก็ดี พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ยังมิได้ทรงสถาปนากิจการรถไฟให้มีขึ้นซึ่งอาจสันนิษฐานได้ว่า เนื่องจากในขณะนั้นการเศรษฐกิจของประเทศยังอยู่ในภาวะไม่มั่นคง ทั้งจำนวนพลเมืองที่จะใช้รถไฟยังมีน้อย จึงจำเป็นต้องระงับกิจการอยู่จนในปี พ.ศ. 2414 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ ได้เสด็จประพาสแหลมมลายู และประเทศอินเดีย การเสด็จต่างประเทศครั้งนี้เป็นเหตุให้พระองค์ทรงตระหนักถึงความสำคัญของการคมนาคมโดยทางการรถไฟสืบแต่นั้นมา ต่อมาใน พ.ศ. 2430 จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ให้ทำการสำรวจพื้นที่เพื่อสร้างทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปยังเชียงใหม่ โดยวางแนวทางตัดผ่านแหล่งสำคัญแถบกลางของประเทศ และสร้างทางแยกไปสู่เมืองสำคัญๆ ในขณะนั้น อาทิเช่น นครราชสีมา โดยเมื่อทำการสำรวจเสร็จสิ้นแล้ว ก็เริ่มการก่อสร้างทางรถไฟไปยังจังหวัด นครราชสีมา และเชียงใหม่ตามแนวทางที่พลโท เซอร์ แอนดรู คัลลิก วิศวกรชาวอังกฤษ และบริษัท อังกฤษชื่อ บันชาร์ด แบกทัดการ์ด โลเซอร์ จำกัด ได้จัดวางขึ้นไว้

โดยในเมื่อวันที่ 26 มีนาคม พ.ศ.2439 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯเจ้าอยู่หัว ทรงเปิดการเดินรถไฟของรัฐเป็นปฐมฤกษ์จากกรุงเทพฯ ไปยังอยุธยาในทางสายเหนือ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของทางรถไฟสายตะวันออกเฉียงเหนือ และด้วยเหตุนี้จึงถือเป็นวันเกิดของการรถไฟแห่งประเทศไทย ทางรถไฟของรัฐในราชอาณาจักรไทยมีอยู่ 2 ขนาดคือทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นขนาดกว้าง 1.435 เมตร หรือที่เรียกกันว่าขนาดมาตรฐาน ส่วนทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยานั้นเป็นขนาดกว้าง 1.00 เมตร เท่ากับทางรถไฟที่ใช้ในแหลมมลายู ซึ่งการมีทางรถไฟสองขนาดนั้นย่อมไม่สะดวกด้วยหลายประการ

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯให้สร้างทางรถไฟของรัฐทั้งหมดเป็นทางขนาดกว้าง 1.00 เมตร เพื่อให้สามารถเดินรถไฟร่วมกับประเทศเพื่อนบ้าน ส่วนทางรถไฟซึ่งเดิมสร้างไว้เป็นขนาดกว้าง 1.435 เมตร ให้แก่ที่ละตอนให้แล้วเสร็จภายในกำหนดเวลา 10 ปี เมื่อได้สร้างทางรถไฟสายใหม่และแก้ไขสายเก่าให้เป็นทางขนาดกว้าง 1.00 เมตร เหมือนกันหมดแล้วทั่วประเทศเช่นนี้ ต่อมาถึงขั้นที่จะต้องเชื่อมทางรถไฟหลวงทั้งสองฝั่งให้ติดต่อกันโดยวิธีสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาตอนเหนือกรุงเทพฯ(สะพานพระราม6) และพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว (รัชกาลที่ 7) ได้เสด็จพระราชดำเนินประกอบพิธีเปิดสะพาน

รถไฟแห่งนี้เมื่อวันที่ 1 มกราคม พ.ศ.2469

แต่รถไฟสายแรกที่เปิดบริการแก่ประชาชนชาวไทยนั้น เป็นของบริษัทเอกชน ผู้ริเริ่มตั้งบริษัทสร้างทางรถไฟสายนี้เป็นนายทหารเรือชาวตะวันตกที่ เข้ารับราชการอยู่กับรัฐบาลไทยสองคนคือ คอมโมเดอร์อังกฤษเซอร์เดวิดเบลเชอร์เดอริชลิว(พระชลยุทธโยธินทร์) อีกคนหนึ่งคือ กัปตันแอลเฟรดลอฟฟัส(พระนิเทศชลธิ) โดยได้รับสัมปทานเมื่อวันที่ 13 กันยายน พ.ศ. 2429 รับสร้างเส้นทางรถไฟจากกรุงเทพฯ ไปเมืองสมุทรปราการ ซึ่งรัฐบาลสนับสนุนการสร้างทางรถไฟสายนี้มาก เนื่องจากขณะนั้นรัฐบาลกำลังสร้างป้อมปราการที่ปากน้ำสำหรับต้านทานเรือรบของชาวต่างชาติ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้เสด็จพระราชดำเนินไปทำพิธีขุดดินเป็นปฐมฤกษ์ของการสร้างทางรถไฟสายแรกในเมืองไทย เมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม พ.ศ.2434 ซึ่งสถานที่ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงขุดดินเป็นปฐมฤกษ์ อยู่ตรงข้ามกับสถานีรถไฟกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน ที่ตรงนี้เป็นจุดเริ่มต้นของทางรถไฟสายปากน้ำ ซึ่งมีระยะทางยาว 19.25 กิโลเมตร ทางรถไฟสายนี้เปิดบริการแก่ประชาชนเมื่อ พ.ศ. 2436

ทางรถไฟเอกชนสายที่สองที่ได้สร้างก็คือ สายปากคลองสาน-ท่าจีน เป็นของบริษัทท่าจีนเรลเวก้าปนีทุน จำกัด ซึ่งได้รับสัมปทานเมื่อวันที่ 28 ธันวาคม พ.ศ.2445 ทางรถไฟสายนี้ยาว 33.1 กิโลเมตร โดยสินค้าสำคัญที่บรรทุกรถไฟสายนี้เป็นประจำ คือ ปลา ทุเรียน หอย กะปิ น้ำปลา ไปส่งยังตลาดท่าปลา อยู่ที่ปากคลองโรงกระทะหน้าศาลเจ้าเก่า อยู่เยื้องกับสถานีรถไฟปากคลองสาน การขนสินค้าจากสถานีรถไฟต้นทางไปยังตลาดท่าปลาจึงกินเวลาไม่กี่ปาที รายชื่อผู้ถือหุ้นของบริษัท 11 คน ที่ขอสัมปทานทางรถไฟสายนี้ เป็นชาวตะวันตก 10 คนเป็นขุนนางชั้นพระยา 1 คน คือพระยาพิพัฒน์โกษา

สำหรับทางรถไฟเอกชนสายที่ 3 คือทางรถไฟสายแม่กลอง ของบริษัทรถไฟแม่กลองทุนจำกัด มีทางยาว 33.8 กิโลเมตร ได้รับสัมปทานเมื่อวันที่ 29 กรกฎาคม พ.ศ. 2448 รายชื่อผู้ถือหุ้นของบริษัทนี้มีเจ้า 2 องค์คือพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนสมมตอมรินทร์ และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนนครสวรรค์วรพินิต มีขุนนาง 5 คนคือพระยาพิพัฒน์โกษา พระยาบำเรอภักดิ์ พระยานรฤทธิ์ราชหัช พระยาบริบูรณ์โกษากร และพระยาไวยวุฒิวิเศษฤทธิ กับฝรั่งอีก 8 คน สินค้าสำคัญที่บรรทุกรถไฟสายนี้มิเป็นผลผลิตจากทะเลและสวนในเขตแม่กลอง สมุทรสาคร สมุทรสงคราม และราชบุรี

ภาพประกอบ 4.29 การเปิดสถานีรถไฟ
กรุงเทพฯ

ภาพประกอบ 4.30 ขบวนรถไฟสายคลอง
สาน-ท่าจีน

การวิวัฒนาการรถไฟนี้ ถือได้ว่าเป็นส่วนหนึ่งของการช่วง Westernize ในเมืองไทย ซึ่งได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพบ้านเมือง การดำรงชีวิต การตั้งถิ่นฐานทั้งในฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี ในส่วนของฝั่งพระนครนั้นก็เกิดการพัฒนาค้างใหญ่เกิดถนน สะพาน มีทั้งรถม้า รถยนต์ทั้งของชาวต่างชาติ และเจ้านาย-ขุนนาง เริ่มออกมาวิ่งกัน มีการเปลี่ยนแปลงทั้งสภาพบ้านเมือง และการดำรงชีวิตของชาวเมือง

ในส่วนของฝั่งธนบุรีนั้น การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นยังมีไม่มากนัก แต่ถือได้ว่าเริ่มเป็นจุดเปลี่ยนของการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชาวฝั่งธนบุรีก็คือ การตัดเส้นทางรถไฟสายคลองสาน-ท่าจีน ซึ่งต่อมาเป็นที่เชื่อมกับสายแม่กลอง เนื่องจากแต่เดิม การเดินทางของชาวฝั่งธนบุรีอาศัยทางน้ำเป็นหลัก แต่ทางรถไฟสายนี้ได้เกิดขึ้นและยาวต่อเนื่องไปถึง แม่กลอง ซึ่งเปรียบได้กับเส้นทางคลองด่าน ที่เป็นเส้นทางเชื่อมต่อจากพระนครสู่ จังหวัดสมุทรสาคร สมุทรสงคราม ทางรถไฟสายนี้ได้เปลี่ยนแปลงการเดินทางขนส่งสินค้า ที่แต่เดิมต้องเดินทางทางเรือมาตามคลองด่านมาเป็นการเดินทางโดยรถไฟ ที่สะดวกและรวดเร็วกว่ามาก ผู้คนจำนวนมากหันมาใช้รถไฟ เกิดชุมชนใหม่ๆ ขึ้นตามสถานีที่จอด หลายแห่งที่มีชุมชนอยู่แล้วก็ขยายตัวขึ้น และบางแห่งเกิดเป็นย่านพาณิชยกรรมการค้าขนาดใหญ่ขึ้น เช่นที่วัดจอมทอง ตลาดพลู และคลองสาน ทั้ง 3 เป็นย่านการค้าของชาวฝั่งธนบุรีอยู่แล้วโดยอาศัยที่มีชุมชนเกาะตัวกันหนาแน่น และอยู่ในทางสัญจรหลักในสมัยนั้นคือ เส้นคลองด่าน คลองบางหลวง และริมแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งเมื่อมีการตัดทางรถไฟสายคลองสาน ท่าจีน แม่กลอง เกิดขึ้นก็ได้วางไปตามแนวที่ผ่านทั้ง 3 ชุมชน และไปตามแนวทางเดียวกับทางสัญจรหลักที่ใช้เดินทางเดิมที่ไซ้ขนถ่ายสินค้าของชุมชน ทำให้เกิดความสะดวกขึ้นมาก จึงทำให้เกิดการเติบโตของย่านชุมชนเพื่อการพาณิชยกรรมนี้เป็นอย่างมาก

ส่วนเส้นทางรถไฟอีกสายที่ผ่านในฝั่งธนบุรี คือเส้นทางสายบางกอกน้อย ปลายทางที่สถานีธนบุรี ในสายนี้ก็มีลักษณะที่คล้ายกับสายแรกที่กล่าวมา คือทางรถไฟได้ตัดผ่าน

มาใกล้ย่านชุมชนพาณิชย์กรรมเดิมบริเวณปากคลองบางกอกน้อย และได้ตั้งเป็นสถานีใหญ่ขึ้นมาในบริเวณ ซึ่งก็ได้ทำให้ย่านพาณิชย์กรรมและชุมชนบริเวณนี้ขยายตัวและเติบโตขึ้น เป็นย่านตลาดศาลาน้ำร้อนที่เห็นได้ในปัจจุบัน และในสายสุดท้ายที่ผ่านเข้ามาในฝั่งธนบุรี คือทางรถไฟสายใต้ที่ตัดมาจากภาคใต้มาจนถึงสะพานพระราม 6 แม้ว่าในสายนั้นจะเป็นสายที่เชื่อมสองฝั่งโดยสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาก่อน แต่ชุมชนโดยรอบกลับไม่มาเติบโตขยายตัวเท่าในสายคลองสาน-แม่กลอง และ ในสายบางกอกน้อย ทั้งนี้เนื่องจากตัวทางรถไฟเองอยู่ห่างชุมชนมากและไม่ได้ผ่าน หรือจอดในย่านพาณิชย์กรรมใดๆ อีกทั้งมีสถานีบางกอกน้อยที่เป็นปลายอีกด้าน ดึงเอาผู้คนและสินค้าเอาไว้ เช่นเดียวกับ ทางรถไฟสายคลองสาน-แม่กลอง ที่ทางรถไฟตัดไปในแนวเดียวกับคลองด่านที่ใช้ขนส่งสินค้า ทั้งอาหารทะเล และพืชผักผลไม้ ทางรถไฟสายนี้จึงเป็นตัวนำสินค้ารวมเข้ามาส่งยังย่านการค้าต่างๆได้สะดวกเร็วขึ้น แต่ในสายใต้นั้นทางรถไฟที่ตัดไม่ได้ผ่านเข้าไปยังย่านการค้าใดๆ และห่างจากย่านชุมชนเดิม จึงเป็นเหตุให้ทางรถไฟสายนี้ไม่มีผลในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในฝั่งธนบุรี มากทั้งสองสายแรกที่กล่าวมา

การเข้ามาของทางรถไฟทั้งสามสาย นั้นได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของฝั่งธนบุรีในด้านย่านพาณิชย์กรรม ที่เกิดขึ้นใหม่ และย่านเก่าที่เติบโตขึ้น และที่สำคัญคือ ได้เป็นถือเป็นตัวเริ่มในชาวฝั่งธนบุรีได้ใช้ระบบการเดินทางทางบกที่รวดเร็ว และสะดวกกว่าเป็นครั้งแรก และเป็นครั้งแรกเช่นกันที่ ระบบคลองถูกแทนที่ ด้วยระบบรถไฟทางบกแทน

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

การพัฒนาสภาพบ้านเมืองในยุคนี้ เกิดขึ้นเพื่อให้ทัดเทียมชาติตะวันตกเป็นสำคัญ มีการตัดถนนสายใหม่ สะพานและตึกแถวเกิดขึ้นมากมาย แต่การพัฒนาต่างๆยังคงมุ่งพัฒนาทางด้านฝั่งพระนครอยู่เช่นเดิม โดยเมืองมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นออกมาทางด้านทิศเหนือ ตะวันออก และได้อยู่เช่นเดิม ขยายตัวเพียงบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาลงมาทางตอนใต้(เขตธนบุรีและคลองสานในปัจจุบัน) โดยมีแหล่งการค้ามีตลาดที่เติบโตจากบริเวณชุมชนเก่าสมัยกรุงธนบุรี และที่เติบโตจากการพัฒนาการตัดทางรถไฟ นอกนั้นยังคงสภาพเป็นที่สวน และที่นาแบบชุมชนเกษตรกรรมดั้งเดิมทั้งสิ้น

ในฝั่งพระนครนั้น จากการพัฒนาบ้านเมืองเพื่อรองรับชาวต่างประเทศการค้าถนน จำนวนหลายสายในเขตพระนคร ในสมัยรัชกาลที่ 4 จนถึงสมัย รัชกาลที่ 5 ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญของรูปแบบวิถีการดำรงชีวิตของชาวกรุง เกิดความนิยมการใช้ถนนมากกว่าคลองประกอบกับการที่มีเรือกำปั่นขนานใหญ่เข้ามาค้าขายถึงเขตพระนครจำนวนมาก คลื่นที่เกิดจากเรือเดินทะเลขนานใหญ่ทำให้เรือแพค้าขายริมน้ำโยกคลอน ทำให้ผู้คนที่อาศัยอยู่

บนแพไม่มีความสุข ชาวของเสียหายแตกหักอยู่เสมอ จนชาวแพต้องหันไปตั้งร้านค้าริมถนนกันเสียมากการใช้เรือเป็นพาหนะของชาวกรุงก็ลดน้อยลงกว่าเดิม เพราะมีการสร้างถนนหนทางสำหรับการสัญจรทางบก ซึ่งสะดวกสบายกว่าทางน้ำ ซึ่งทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตครั้งสำคัญของชาวเมืองน้ำ (ชัย เรื่องศิลป์, 2526)

แต่ในฝั่งธนบุรีนั้นยังมีน้อยกว่าเนื่องจากถนนหนทางที่มีอยู่ก็ไม่ได้ใหญ่โต หรือแข็งแรง เป็นเพียงทางเดินไปด้วยอิฐ ที่มีระยะทางสั้นๆ และไม่ได้ครอบคลุมพื้นที่ เชื่อมโยงก็เพียงในบริเวณเมืองธนบุรีเดิมตามแนวถนนอรุณอมรินทร์ กับย่านจวนขุนนาง แถบวัดกัลยาณ์ ตามแนวถนนอิสรภาพ และมีสะพานเจริญพาสณ์ 33 สะพานคอนกรีตแห่งแรกของฝั่งธนบุรี ที่เชื่อมกับย่านคลองสาน สร้างข้ามคลองบางหลวงเท่านั้น โดยเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้ชุมชนย่านนี้ขยายตัวลงมาทางคลองสานที่เป็นที่ตั้งของบรรดาโรงสีและ โกดังสินค้า แต่ที่น่าจะเป็นถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มของลักษณะการตั้งถิ่นฐานแบบชาวบกในฝั่งธนบุรี น่าจะมาจากการตัดทางรถไฟ ทั้งสายคลองสาน-แม่กลอง และสายบางกอกน้อย ที่ได้ทำให้ชาวธนบุรีรู้จักความสะดวกรวดเร็ว ในแบบการเดินทางทางบกโดยรถไฟเป็นครั้งแรก จากเดิมที่ต้องพายเรือมาตามเส้นทางคลอง ต้องรอน้ำขึ้น-ลง ในการเดินทางแต่ละครั้งใช้เวลามาก และไม่แน่นอน

และจากการที่ทางรถไฟได้ ตัดผ่านเข้าไปใกล้กับย่านการค้า พาณิชยกรรม และพักอาศัยดั้งเดิมที่มีอยู่แล้ว จึงทำให้ยิ่งทำให้เกิดการเติบโต ของชุมชนยิ่งขึ้น บรรดา ย่านการค้าที่มีอยู่แล้วก็ขยายตัวออกเติบโต ชุมชนรอบๆก็ขยายตัวขึ้น เช่นในย่านตลาดพลู ซึ่งเปรียบกับศูนย์กลางของแหล่งค้าขาย มีข้าวของ เครื่องใช้มากมาย มีการตั้งร้านค้าขายและยังเป็นย่านบันเทิงของคนแถบนั้นคือ มิโรงบ่อนใหญ่ มีร้านรับซื้อขายพลู มีเรือจอดเรียงรายเป็น ตลาดค้าขายพลูที่สำคัญของกรุงรัตนโกสินทร์ก็ว่าได้ และยิ่งมีการตัดทางรถไฟผ่านเข้าไปยิ่งทำให้ตลาดแห่งนี้เจริญเติบโตยิ่งขึ้นเกิดร้านค้าขึ้นบริเวณสถานีรถไฟ ทั้งที่ย้ายมาจากด้านริมน้ำ และที่เกิเกิดขึ้นมาใหม่(แผนที่4.26) แต่ในส่วนของทางรถไฟสายใต้ที่ใช้สะพานพระราม 6 เป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยานั้น ถึงจะเป็นสะพานเชื่อมทางรถไฟสายเหนือ และสายใต้ แต่บริเวณเส้นทางนี้ส่วนใหญ่ยังเป็นพื้นที่ห่างไกลจากชุมชน และเป็นสะพานรถไฟไม่ค่อยมีผู้ใช้สะพานนี้เท่าที่ควร จึงไม่ค่อยมีผลต่อการพัฒนาทางพื้นที่กรุงธนบุรี

สำหรับศูนย์กลางชุมชนในยุคนี้สาระสำคัญจะอยู่ที่การเกิดขึ้นใหม่ของศูนย์กลางระดับรองที่เชื่อมโยงระหว่างชุมชนกับชุมชน ที่เป็นย่านการค้าที่เกิดขึ้นตามระบบการสัญจรทางรถไฟที่เกิดขึ้น ส่วนศูนย์กลางย่อยในระดับชุมชนก็ยังคงอยู่เช่นเดิมโดยยึดตามกลุ่มวัดที่เกาะตัวไปตามลำคลอง(แผนที่4.27) ส่วนศูนย์กลางใหญ่ก็ยังคงอยู่ในฝั่งพระนคร สิ่งที่เกิดขึ้นได้ก็คือการเริ่มเปลี่ยนแปลงของศูนย์กลางรองที่เริ่มขยายใหญ่ขึ้น เชื่อมต่อกับภูมิภาคได้ง่ายขึ้น และทวี

ความสำคัญมากยิ่งขึ้น ในขณะที่ศูนย์กลางทางการปกครองของรัฐในฝั่งธนบุรีฯ มีแนวโน้มบทบาทที่ลดลงถูกแทนที่ด้วย ย่านการค้าที่ได้รับความนิยมสูงขึ้นจากการพัฒนาระบบคมนาคม.

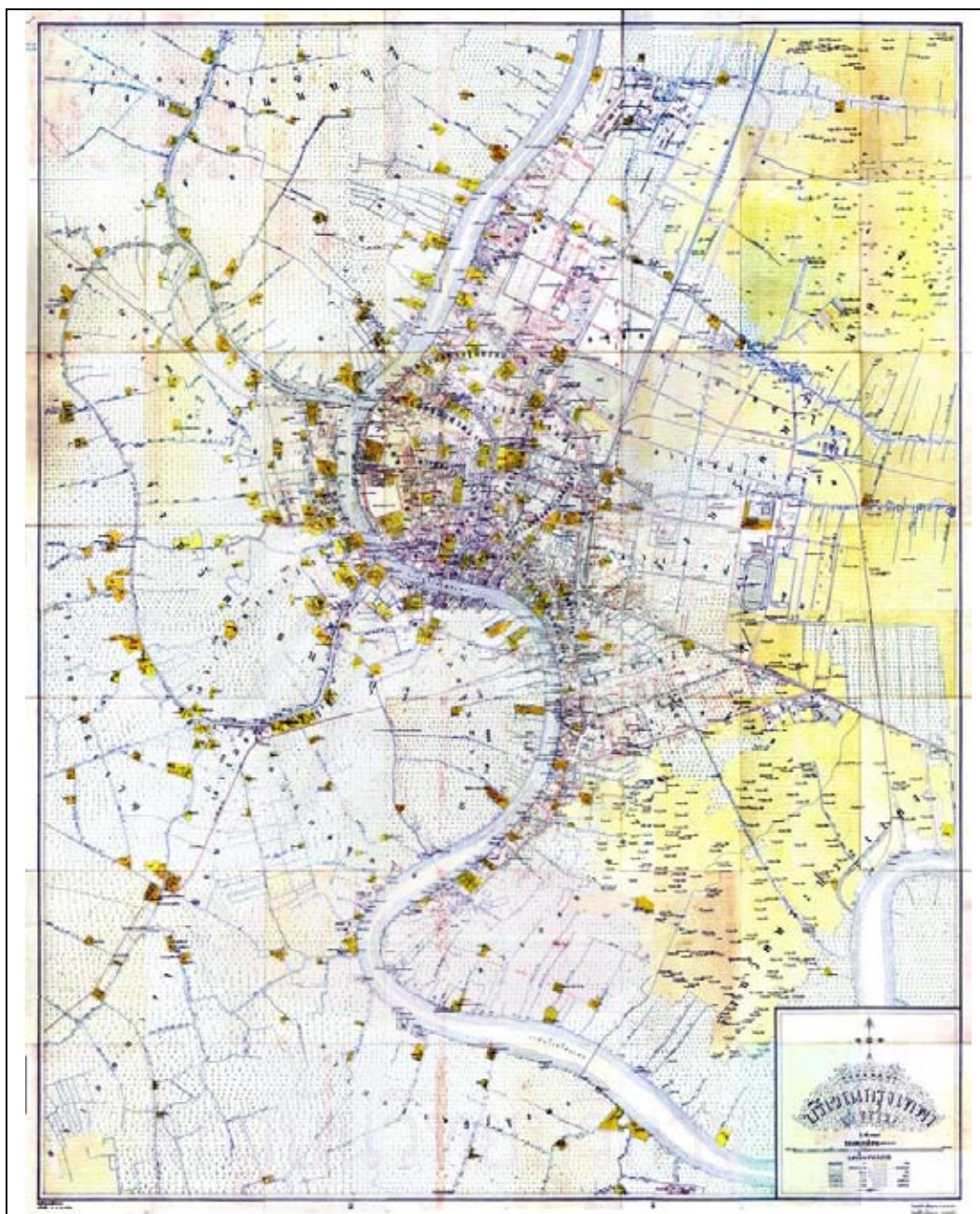

ภาพประกอบ 4.31 ย่านโรงสี โรงเลื่อย โกดัง
สินค้าแถบคลองสาน

ภาพประกอบ 4.32 ตลาดศาลาน้ำร้อนใน
ปัจจุบันบริเวณสถานีรถไฟธนบุรี

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี

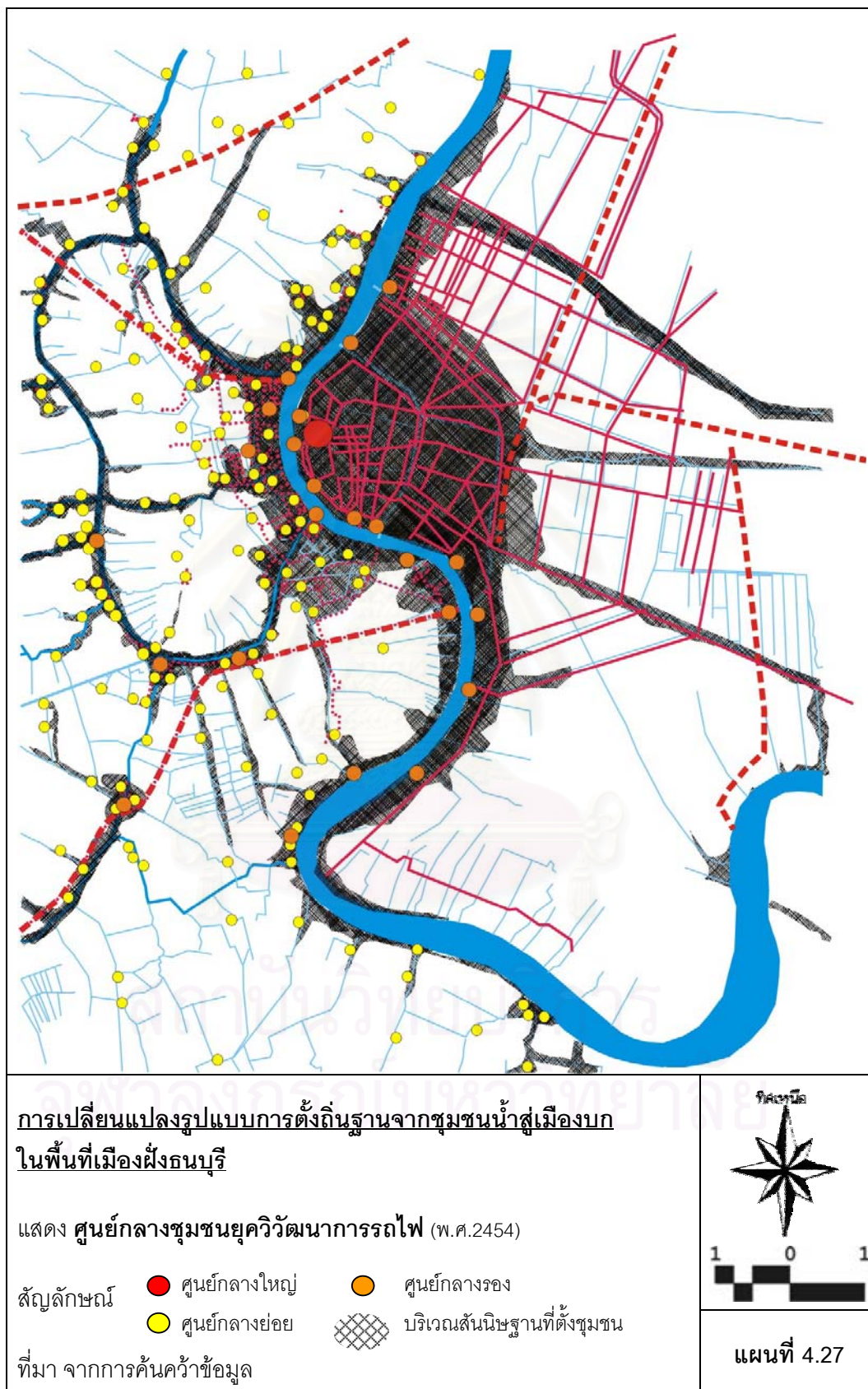
แสดง แผนที่ ร.ศ.129 (พ.ศ.2454)

ที่มา กรมแผนที่ทหารบก

ทิศเหนือ

แผนที่ 4.26

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เน้น ในฝั่งพระนครรูปแบบการตั้งถิ่นฐานเกาะไปตามแนวทางสัญจรทางถนนเริ่มมีมากขึ้น และขยายตัวใหญ่ขึ้น น่าจะเนื่องมาจากการเดินทางที่สะดวกขึ้น ส่วนชุมชนที่เกาะตัวไปตามแนวทางสัญจรก็ขยายตัวขึ้นแต่ช้าลงเนื่องมาจากอุปสรรคในการเดินทางที่เริ่มไกลขึ้น ถ้าเดินทางทางน้ำ และมีรูปแบบการขยายตัวแบบใหม่ที่สะดวกกว่ามาให้เลือก

ในฝั่งธนบุรีเองรูปแบบการขยายตัวไปตามแนวทางสัญจรก็ได้ขยายตัวขึ้นเช่นกัน แต่ก็ยังเป็นส่วนน้อย ถ้าเทียบกับรูปแบบการขยายตัวในลักษณะเกาะกลุ่ม ที่กระจายอยู่รอบพื้นที่ส่วนในรอบนอกนั้นบรรดาชุมชนที่ตั้งกระจายเกาะไปตามลำคลองเพื่อทำการเกษตร ก็ได้หนาแน่นเป็นกลุ่มมากขึ้น ชุมชนที่ทางรถไฟตัดผ่านก็ขยายตัวไปตามทางรถไฟ และชุมชนที่ทางรถไฟตัดผ่านเข้าไปใกล้ก็ขยายตัวเข้าหาแนวทางรถไฟ แต่การเติบโตของกลุ่มตามทางรถไฟนี้ ก็จะเป็นไปตามจุดจอด สถานีรถไฟเท่านั้น กระจ่างนั้นก็เว้นว่าง การขยายตัวโดยรวมของกลุ่มนี้ยังมีไม่มากนัก (แผนที่ 4.28)

การใช้ที่ดิน

ในด้านการใช้ที่ดินในยุคนี้ความเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่เกิดในฝั่งพระนคร การขยายตัวของชุมชนที่โตขึ้น ในย่านพระบรมหาราชวังและศูนย์การบริหารปกครองในยุคนี้ การเติบโตของชุมชนเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงจากที่เกาะไปตามแนวลำคลอง ไปเป็นการขยายตัวไปตามแนวถนน ซึ่งมีข้อสังเกตเมื่อดูจากแผนที่จะพบว่า ถนนหลักหลายสาย ตัดคู่ไปกับลำคลองสายเดิมหรือการตัดถนนและขุดคลองข้างๆขนาน กันไปด้วย ซึ่งน่าจะเป็นเหตุให้ชุมชนที่มีถนนเหล่านี้ตัดผ่าน เติบโตและ ขยายตัวได้รวดเร็วกว่า และค่อยๆเปลี่ยน วิธีการดำรงชีวิตของคนจากการดำรงชีวิตพึ่งสายน้ำ มาอิงกับระบบการขนส่งทางบกโดยถนนแทน ย่านอุตสาหกรรมเดิมย้ายลงมาจากที่เดิม โดยในบริเวณเดิมก็เปลี่ยนเป็น ย่านพาณิชยกรรมแทนโดยส่วนใหญ่ก็เป็นห้างร้าน ของชาวต่างชาติ

ในฝั่งธนบุรีเองการขยายตัวส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่บริเวณเมืองธนบุรีเดิม ส่วนชุมชนอื่นตอนนอกก็มีไม่มาก การขยายตัวส่วนใหญ่เกิดในย่านพาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมริมแม่น้ำเจ้าพระยา ที่เติบโตขึ้นจากการติดต่อค้าขาย กับชาวต่างชาติ ตามนโยบายทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไป แต่ที่น่าจะถือเป็นจุดเริ่มของการเปลี่ยนแปลงทาง ฝั่งธนบุรี น่าจะมาจากการตัดทางรถไฟผ่านเข้าไปทั้ง 3 สาย และสองในสามยังตัดผ่านย่านชุมชน ย่านการค้าหลักของฝั่งธนบุรีซึ่งเป็นเหตุให้เกิดการเติบโตของชุมชนและย่านพาณิชยกรรมต่างๆที่ทางรถไฟตัดผ่าน(แผนที่ 4.29)

2. ระบบการสัญจร

ในยุคนี้เป็นการพัฒนาแบบ Westernize ตามอย่างชาติตะวันตก ในฝั่งพระนครมีการตัดถนนขึ้นหลายสาย เพื่อเป็นการเปิดพื้นที่เชื่อมโยง การสัญจรเริ่มเปลี่ยนจากการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก มาเป็นการสัญจรทางถนนเป็นหลัก ห้าง ร้านชุมชนเริ่มเกาะตัวไปตามแนวถนน มีการตัดทางรถไฟขึ้น เพื่อเชื่อมโยงสู่ภูมิภาค ได้สะดวกขึ้นโดยช่วงแรกเป็นไปเพื่อการบริหารปกครองตามหัวเมืองต่างๆได้สะดวกขึ้น ต่อมาเป็นไปเพื่อความสะดวกการขนถ่ายสินค้าการเดินทางติดต่อที่สะดวกขึ้น แต่บทบาทของรถไฟในฝั่งพระนคร นั้นมีน้อยกว่าถนน เดินทางที่สะดวกกว่า เข้าถึงง่ายกว่า

ในฝั่งธนบุรีเองการเดินทางทางถนนยังมีน้อย ที่มีก็เป็นทางเดินเล็กๆเป็นส่วนใหญ่ที่พอจะเรียกเป็นถนนได้ก็มีเพียง ถนนในย่านเมืองธนบุรีเดิม กับย่านขุนนาง เท่านั้นโดยมี สะพานทางฝั่งธนบุรี 1 สะพาน คือ สะพานเจริญพาสณ์ 33 เป็นสะพานคอนกรีตข้ามคลองบางกอกใหญ่ เชื่อมพื้นที่กรุงธนบุรีฝั่งเหนือและฝั่งใต้เข้าด้วยกัน ตามแนวถนนอิสรภาพ จึงทำให้ทิศทางการขยายตัวของเมืองและระบบโครงข่ายทางฝั่งธนบุรี มีทิศทางการขยายตัวลงมาทางตอนใต้ทางอำเภอคลองสาน ที่มีที่ตั้งของโรงสี และโกดังสินค้าอยู่เป็นจำนวนมาก ประกอบกับการรองรับการเชื่อมต่อของพื้นที่กรุงธนบุรีและกรุงเทพฯ โดยสะพานพุทธยอดฟ้าในรัชกาลต่อมา

ในส่วนของทางรถไฟฝั่งธนบุรีใน ปีพ.ศ.2464 ได้สร้างสถานีรถไฟบางกอกน้อยขึ้นที่ บริเวณปากคลองบางกอกน้อยเพื่อเป็นการขยายการคมนาคมทางรถไฟสายใต้ และสายตะวันตก ขึ้นอีกสายหนึ่งนอกจากนี้ยังมีสถานีที่ต้นทางของรถไฟสายแม่กลอง ตั้งอยู่ที่อำเภอคลองสาน(บริเวณวงเวียนใหญ่ในปัจจุบัน) เพื่อเชื่อมต่อการเดินทางระหว่างสมุทรสาครและสมุทรสงคราม โดยเส้นทางการสัญจรสายนี้สังเกตพบได้ว่าเป็นไปตามแนวเดียวกับเส้นคลองด่าน ซึ่งก็ทำการขนส่งในเส้นทางนี้สะดวกขึ้นมาก ทั้งได้ทำให้ชุมชนที่ทางรถไฟตัดผ่านแล้วมีสถานีจอดเจริญขยายตัวขึ้น และถือว่าเป็นการเปิดตัวระบบการขนส่งทางบก ที่สะดวกกว่าให้ชาวฝั่งธนบุรี

ภาพประกอบ 4.33 ระบบการสัญจรทางบกที่พัฒนาขึ้นในยุค Westernize

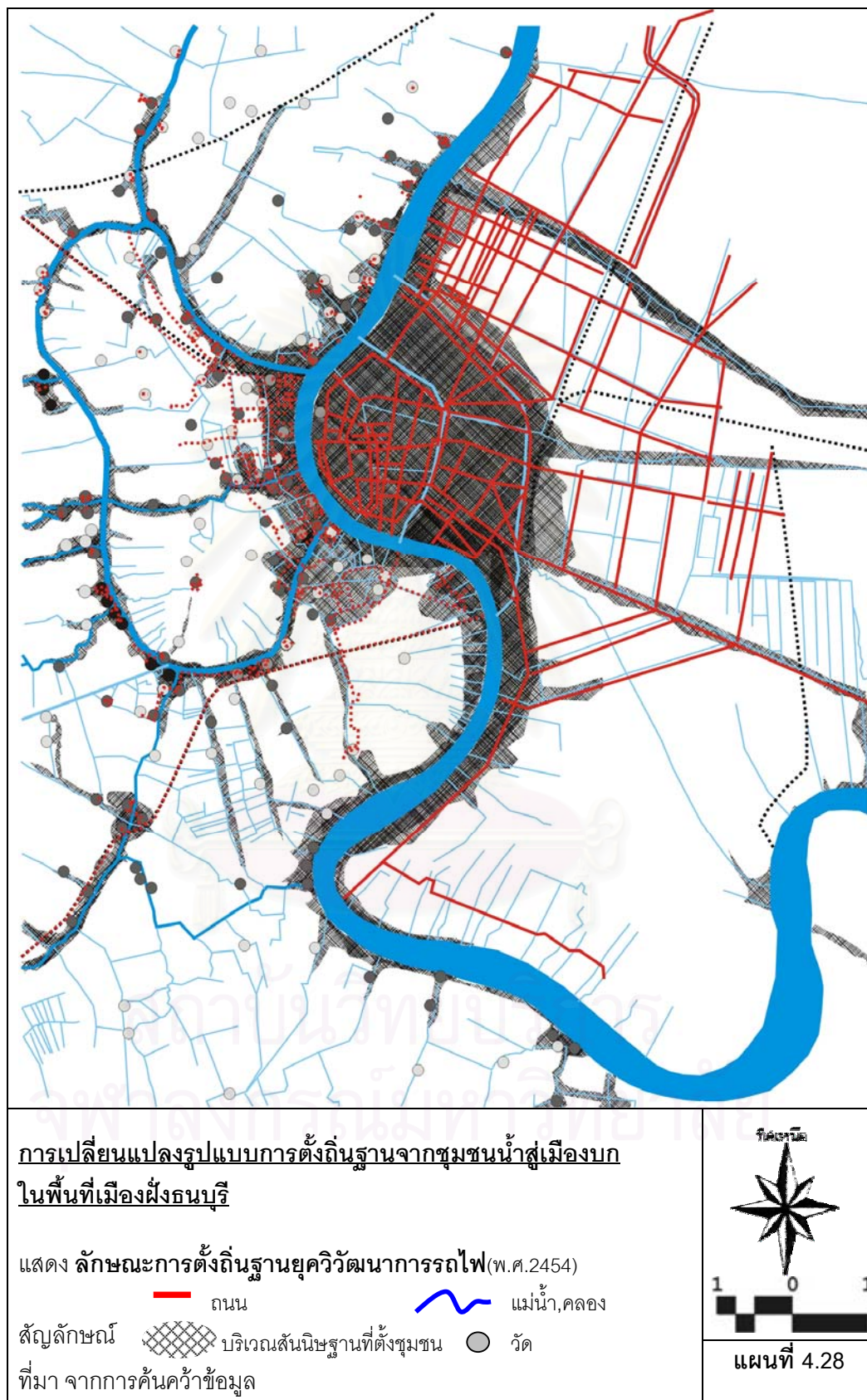
สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุควิวัฒนาการรถไฟ

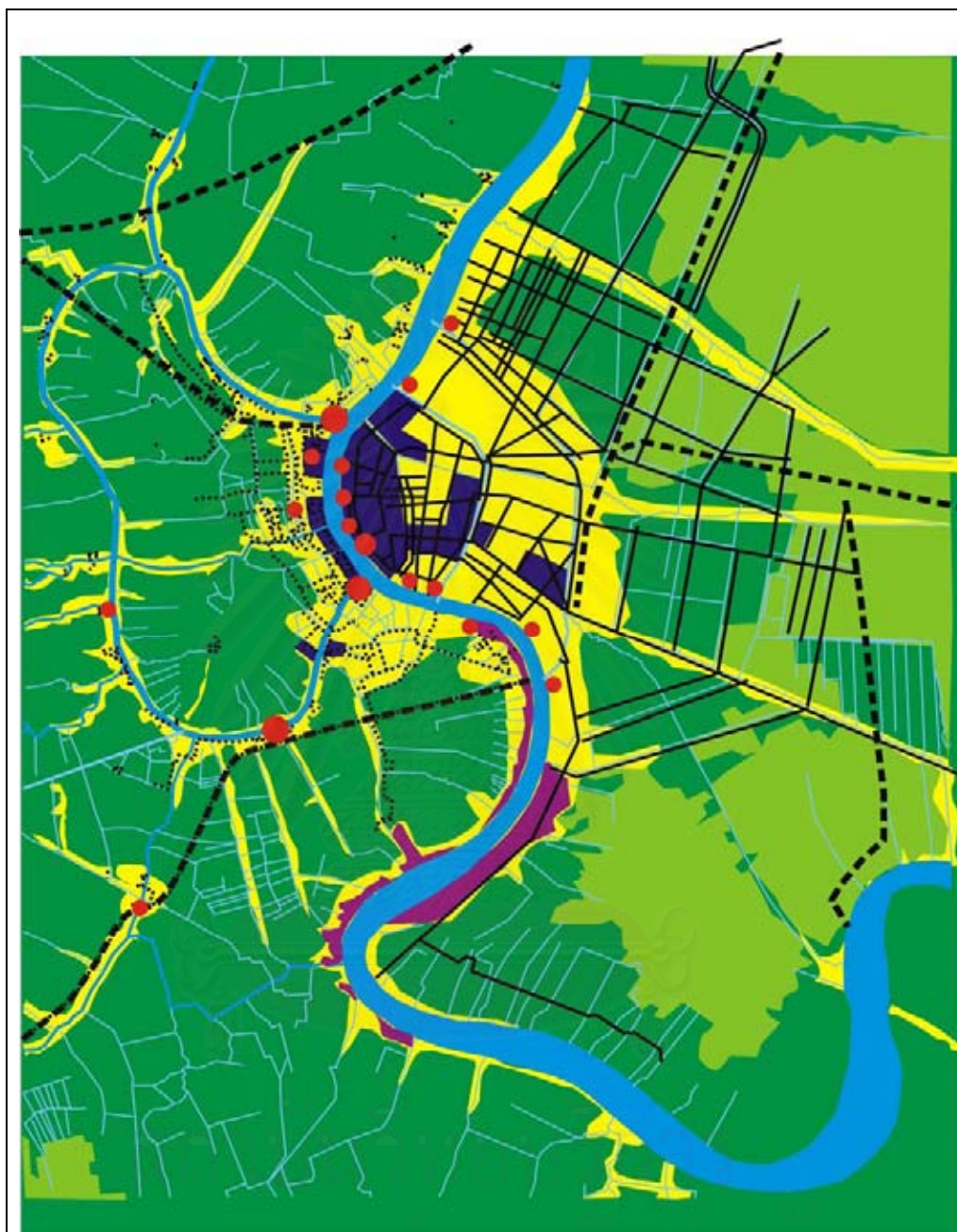
ในยุควิวัฒนาการรถไฟนี้ นโยบายการพัฒนาประเทศได้เปลี่ยนแปลงไปทางการพัฒนาให้ฝรั่ง (Westernize) มีการพัฒนาบ้านเมืองอย่างจริงจังยอมรับศิลปะวิทยาการจากชาติตะวันตก รถไฟ ถือเป็นองค์ประกอบหลักของยุคนี้ที่ทำหน้าที่ทั้งการเชื่อมโยงเพื่อการขนส่งและการบริหารการปกครองตามหัวเมืองรอบนอกต่างๆ ที่ในอดีตต้องเดินทางอย่างยากลำบากเป็นสะดวกรวดเร็วขึ้น และการเชื่อมโยงดังกล่าว ก็มีส่วนอย่างยิ่งในการเปิดพื้นที่พัฒนาในฝั่งธนบุรี ทั้งการพัฒนาที่เกิดขึ้นใหม่ และการพัฒนาขยายขึ้นจากของเก่า

การเปลี่ยนแปลงทั้งหมดนี้จะเกิดขึ้นตามแนวสถานีที่จอดของรถไฟ โดยเฉพาะย่านการค้าต่างๆ ที่ขยายตัวเติบโตขึ้นอย่างมากในยุคนี้ ก็เนื่องมาจากความสะดวกรวดเร็วในการขนถ่ายสินค้าจากหัวเมืองรอบนอกเข้ามาขายในบริเวณเมืองหลวงซึ่งความสะดวกในการเดินทางที่เกิดขึ้นดังกล่าวในฝั่งธนบุรี ถือเป็นจุดเริ่มเปลี่ยนทัศนคติของผู้คนในฝั่งธนบุรี ให้เห็นความสะดวกจากการเดินทางโดยทางรถไฟ “ทางบก” เป็นจุดเริ่มต้นของยุคเมืองบกในฝั่งธนบุรี ซึ่งยุคเมืองบกนี้คือความเชื่อมโยง ความต่อเนื่องของชุมชนและการเดินทาง บทบาทของธนบุรีในยุคนี้มันยังถือเป็นเมืองใกล้เมืองหลวงเป็นที่พักอาศัยเป็นย่านเกษตรกรรม แต่ที่มีเพิ่มขึ้นมาคือบทบาทจากการเป็นย่านการค้า สินค้าจากภูมิภาค โดยอาศัยเส้นทางรถไฟที่เกิดขึ้น

ในด้านการพึ่งน้ำยุคนี้ วิถีชีวิต การอุปโภคบริโภค และขนบธรรมเนียม ประเพณีของคนยังคงอาศัยพึ่งพาน้ำเป็นหลักแต่ในด้านอาชีพ ที่อยู่อาศัย และการสัญจรนั้น บางส่วนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปพึ่งพาอาศัยทางบกเป็นหลัก เช่นในย่านการค้าที่ขยายตัวเกิดจากทางรถไฟอย่างตลาดพลูจากเดิมเกาะตัว และอาศัยน้ำจากคลองบางหลวงเป็นหลัก ทั้งการสัญจร และการอุปโภค บริโภค เปลี่ยนมาเป็นตลาดที่เกาะตัวอยู่กับสถานีรถไฟขึ้นมาบนบกทุกอย่าง ทั้งสภาพที่อยู่อาศัย การสัญจรและอาชีพ ต่างผูกพันอยู่กับบนบก ซึ่งชุมชนย่านการค้าที่เปลี่ยนแปลงไปในลักษณะนี้ยังมีให้เห็นอีกหลายแห่ง เช่นย่านการค้าตลาดศาลาน้ำร้อน บริเวณปากคลองบางกอกน้อย ย่านการค้าตลาดท่าปลา บริเวณปากคลองสาน และบริเวณย่านการค้าตลาดน้ำวัดจอมทอง คลองด่าน

การเปลี่ยนแปลงจากน้ำสู่บกในระดับชุมชนนั้นยังมีให้เห็นในเขตตัวเมืองชั้นในที่มีผู้คนหนาแน่นและบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นย่านพาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมของชาวต่างชาติ ซึ่งมาจากปัจจัย ความหนาแน่นของประชากรและความต้องการความสะดวกในการพาณิชยกรรม และอุตสาหกรรมของชาวต่างชาติที่คุ้นเคยกับการใช้ชีวิตบนบก

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝางธนบุรี

แสดง ลักษณะการใช้ที่ดินยุควิวัฒนาการรถไฟ (พ.ศ.2454)

สัญลักษณ์การใช้ที่ดิน	พักอาศัย	พาณิชยกรรม	ที่นา
	บริหารปกครอง	อุตสาหกรรม	ที่สวน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ที่ 4.29

4.7 ยุคที่ 7 เชื่อมต่อพระนคร (พ.ศ.2475-2500)

ในยุคเชื่อมต่อพระนคร ถือเป็นช่วงยุคที่ได้ที่เป็นจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงของฝั่งธนบุรีครั้งใหญ่จากเดิมที่เคยดำรงบทบาท เป็นเมืองรองคู่กับเมืองหลวงกึ่งกลางด้วยแม่น้ำเจ้าพระยา ความเปลี่ยนแปลง การพัฒนาที่เกิดขึ้นในฝั่งพระนคร ในฝั่งธนบุรีเกิดขึ้นตามน้อยมากแทบจะไม่มีเลย แต่เมื่อมีการเชื่อมต่อทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกันโดยสะพานพุทธ บทบาทของการพัฒนาในฝั่งธนบุรีก็สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกับฝั่งพระนครตลอดมา แม้ในระแวกเกิดการชะงักจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่เกิดขึ้น แต่เมื่อสงครามยุติลงการพัฒนาก็ได้ทวีการขยายตัวต่อเนื่องไปตามแนวเส้นทางต่อเชื่อมกับสะพาน เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานริมถนนเส้นทางที่เกิดขึ้นซึ่งหลายส่วนก็ได้พัฒนาเป็นย่านการค้าสมัยใหม่ริมถนน ซึ่งก็ยิ่งเพิ่มค่านิยมในความเจริญจากถนนเส้นทาง ทางบกมากยิ่งขึ้น โดยทั้งหมดเริ่มนับตั้งแต่มีการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชเป็นเวลาเกือบ 150 ปีบ้านเมืองได้มีความเจริญ รุดหน้าไปอย่างมากมาย มีการตัดถนน ขุดคูคลองลักษณะบ้านเมือง รูปแบบสถาปัตยกรรม สิ่งก่อสร้าง แปรเปลี่ยนไปตามยุคสมัยและตามกระแสวัฒนธรรมต่างถิ่นที่เข้าสู่ประเทศไทย ทั้งโดยคนไทยด้วยกันเอง และด้วยชาวต่างชาติที่นำเข้ามา แต่การพัฒนาต่างๆ เกิดแต่ในฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ และตามทิศทางการขยายตัวเมืองออกไปทางด้านเหนือ ตะวันออก และได้ ตามแกนนำการพัฒนาของการสร้างพระราชวัง วังเจ้านาย คูคลอง ถนนหนทาง ที่สร้างขึ้นเพื่อจุดประสงค์ต่างๆ ในส่วนพื้นที่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งธนบุรีนั้น ยังคงสภาพเป็นพื้นที่สวนเช่นเดิม ไม่ปรากฏการเปลี่ยนแปลง และพัฒนาเท่าใดนัก วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนฝั่งธนบุรี จึงยังคงเป็นเมืองที่เงียบสงบ พึ่งพาการเกษตร และประโยชน์จากแม่น้ำลำคลอง ในช่วงปี พ.ศ.2473-2474 ไทยได้รับผลกระทบจากสภาวะการเปลี่ยนแปลงจากสภาพวิกฤติเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก สูญเสียรายได้เข้าประเทศ จากการลดการนำเข้าของประเทศคู่ค้า ต่อมาช่วงปี พ.ศ.2475 ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่มีผลกระทบต่อสังคมไทยครั้งสำคัญ คือการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์มาเป็นระบอบประชาธิปไตย ของคณะราษฎร ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นของเปลี่ยนแปลงแนวความคิด และบทบาทการปกครอง การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมของไทย ในเวลาต่อมา ช่วงปี พ.ศ.2482-2488 ทั่วโลกได้ประสบกับสงคราม ได้เกิดสงครามโลกครั้งที่ 2 ขึ้น ซึ่งผลกระทบที่เกิดจากสงครามนี้ได้ส่งผลกระทบต่อไทย เป็นอย่างมากการพัฒนาทุกอย่างหยุดชะงัก และได้ทำให้ อาคารบ้านเรือน วัดวาอาราม ตลอดจนสถานที่สำคัญหลายแห่งถูกทำลายลงจากพิษภัยของสงคราม รวมทั้งปัญหาสภาพทางเศรษฐกิจที่ได้ตกต่ำลงอีก แต่สิ่งที่เกิดขึ้นในช่วงนี้ ที่ถือได้ว่าเป็นการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญต่อฝั่งธนบุรี เป็นจุดเชื่อมกับฝั่งพระนครแห่งแรกคือ“สะพานพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก”โดยตลอดระยะเวลาเกือบ 150 ปี

ที่ผ่านมา นั้น พระเจ้าแผ่นดินหลายพระองค์ทรงพยายามพัฒนาพื้นที่ฝั่งธนบุรีเชื่อมพื้นที่ทั้ง 2 ฝั่งเข้าด้วยกัน ดังเช่นในสมัยรัชกาลที่ 5 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงโยธาธิการทำแบบแผนการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณท่าพระจันทร์ และต่อมาพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 6 เจ้าพระยาอมราชเสนาบดีกระทรวงนครบาลได้มีดำริที่จะตัดถนนทางฝั่งธนบุรี และมีนายอาร์ เบลโอม นายช่างสุขาภิบาลชาวตะวันตกได้คิดทำแผนที่แสดงเส้นทางที่ควรจะมีการตัดถนน และมีความคิดที่จะทำอุโมงค์ลอดแม่น้ำเจ้าพระยา แต่ด้วยอุปสรรคต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นอุปสรรคทางธรรมชาติ ที่มีแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นลำน้ำใหญ่ขวางกั้นอยู่ หรือแม้กระทั่งอุปสรรคทางด้านเศรษฐกิจที่จำเป็นต้องใช้เงินทุนจำนวนมาก จึงทำให้การเชื่อมต่อนพื้นที่ฝั่งธนบุรีและ ฝั่งพระนครจึงยังไม่สัมฤทธิ์ผล

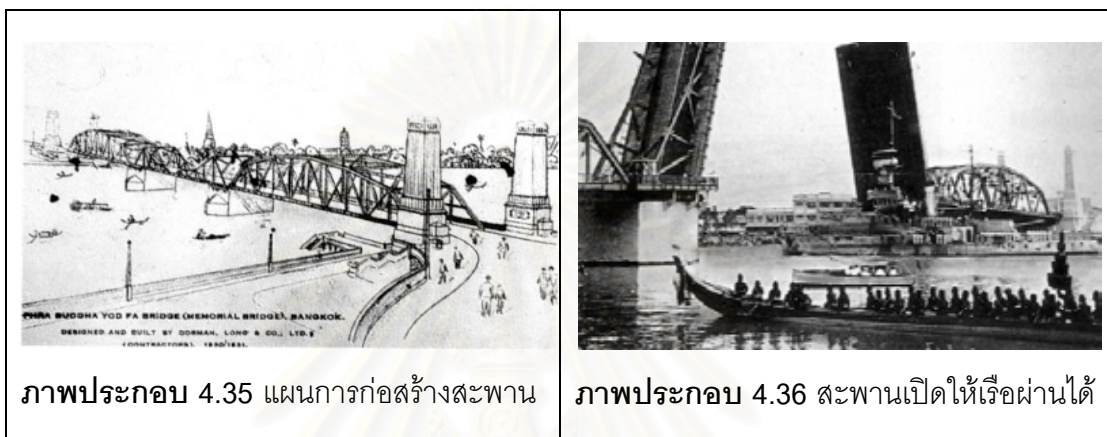
ภาพประกอบ 4.34 ผลกระทบจากสงครามโลกครั้งที่สองที่สร้างความเสียหายมากแก่ไทย

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2470 ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะสร้าง พระปฐมบรมราชานุสรณ์ เพื่อเป็นการระลึกถึง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ในฐานะที่พระองค์ทรงสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์และพระบรมราชวงศ์จักรี ในขณะนั้นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินเสนาบดีกระทรวงพาณิชย์ และคมนาคม ได้ทรงเสนอให้สร้างสิ่งที่จะเป็นประโยชน์แก่ประชาชน โดยเสนอให้สร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งมีทางรถ และคนข้ามติดต่อกันได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ในการคมนาคม และจะเป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาแก่พระนครสืบต่อไป

“สะพานข้ามแม่น้ำนี้เป็นสะพานเหล็กยาว 229.76 เมตร กว้าง 16.68 เมตร ท้องสะพานสูงเหนือน้ำ 7.50 เมตร และ ยกตอนกลางขึ้นด้วยแรงไฟฟ้าเปิดช่องกว้าง 60 เมตร ให้เรือใหญ่ผ่านได้สะดวก ฐานสะพานก่ออิฐประดับศิลาอ่อน และมีเครื่องประดับอย่างอื่นอีกทั้ง 2 ฝั่ง พระราชทานนามว่า “สะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก” ส่วนพระบรมรูปนั้นเป็น พระบรมรูปทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ เสด็จประทับเหนือพระราชบังลังค์หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์ ขนาดสูงแต่ฐานถึงยอด 4.60 เมตร ฐานกว้าง 2.30 เมตร ใหญ่กว่าธรรมดา 3 เท่า”

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชวินิจฉัยว่าการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำ

เจ้าพระยาตามข้อเสนขอของพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระกำแพงเพชรอัครโยธินนั้น ถ้าทิ้งไว้ไม่สร้างคราวนี้ก็ต้องเสียเวลานานกว่าจะสร้างเสร็จได้ ในขั้นแรกพระองค์จึงทรงพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ 2 ล้านบาท และให้ทำการเรียวยเงินบริจาค จากประชาชน ในส่วนที่ยังคงขาดทางรัฐบาล ต้องดำเนินการจัดหามา ส่วนพระบรมรูปสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้นควรสร้างใกล้ๆ สะพาน และให้กระทรวงมหาดไทยทำการสำรวจจังหวัดธนบุรีทำแผนที่ที่จะสร้างถนนเพื่อรองรับกับสะพานที่จะสร้างขึ้นใหม่ แต่ในขั้นแรกให้ปรับปรุงถนนที่มีอยู่เดิมก่อน(แผนที่4.30)

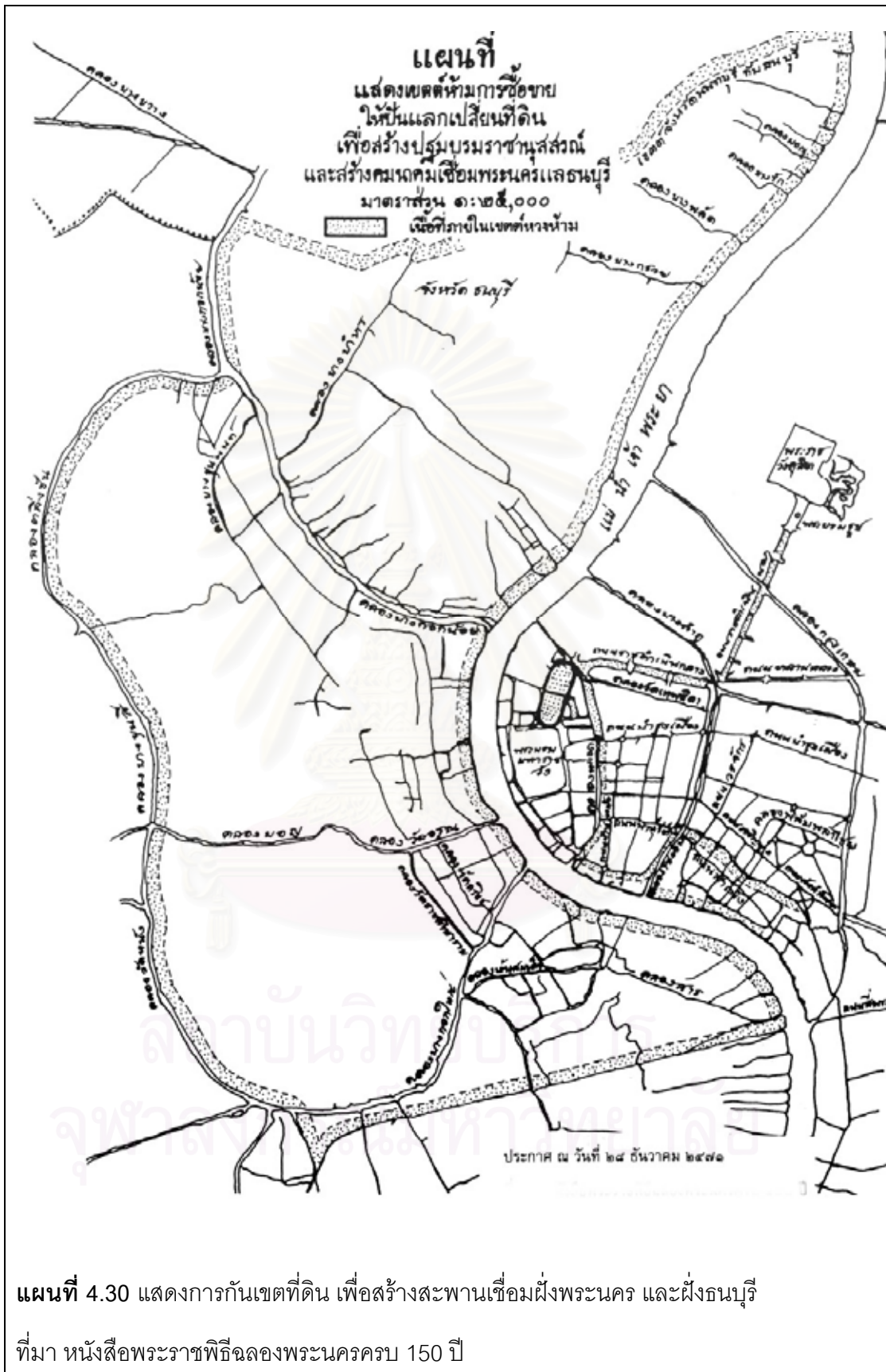

ภาพประกอบ 4.35 แผนการก่อสร้างสะพาน

ภาพประกอบ 4.36 สะพานเปิดให้เรือผ่านได้

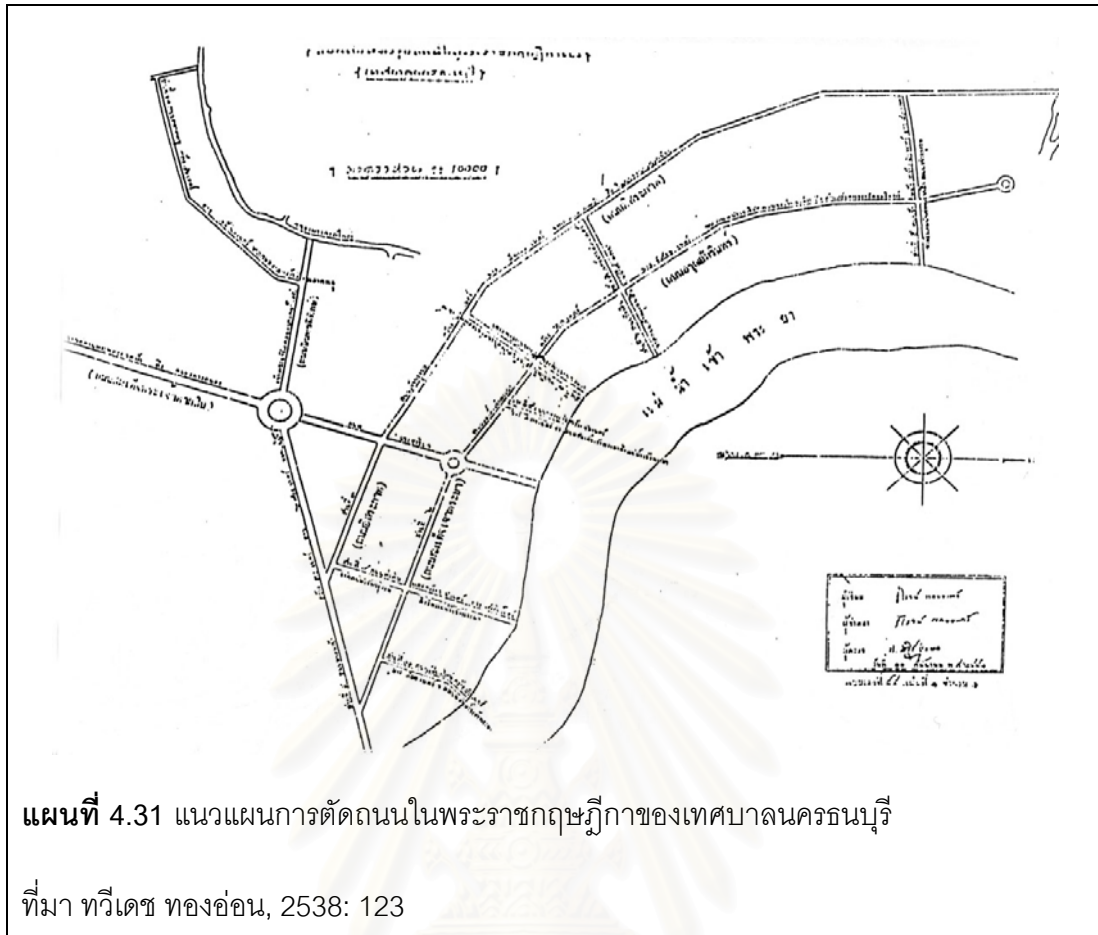
ในปีพ.ศ.2472ได้ตำแหน่งที่ตั้งแน่นอนของสะพานแล้ว จึงออกพระราชกฤษฎีกา ด้วยการจัดซื้อที่ดิน และอสังหาริมทรัพย์อย่างอื่นเพื่อตัด และขยายถนนจากถนนจักรเพชรไปถึงคลองผดุงกรุงเกษมเชื่อมกับถนนที่ตัดมาจากวัดประยูรวงศาวาสวรวิหารเป็นทางที่จะตัดถนนสายต่างๆ ใน ภายหน้า โดยมีการตัดถนนใหม่ และขยายถนนเดิมรวม 11 สาย(แผนที่4.31)

ถนนสายที่สำคัญ 4 สาย คือ ถนนประชาธิปไตย เป็นสายที่ 1 กว้าง 40 เมตร ยาว 4,900 เมตร เริ่มจากลาดสะพานไปจดคลองดาวคะนอง ถนนสายที่ 2 คือถนนสมเด็จพระเจ้าอยุธยาตัดที่วงเวียนเล็ก ถนนสายที่ 3 คือถนนเจ้ากรุงธน (ปัจจุบันชื่อถนนอิสรภาพ) ตัดที่สี่แยกบ้านแขก ถนนสายที่ 4 คือถนนลาดหญ้าตัดที่วงเวียนใหญ่ ถนนทั้ง 4 สายนี้เป็นการตัดถนนจากถนนย่อยและทางเดิน จากจุดต่างๆ ของแม่น้ำเจ้าพระยาคลวงบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย ลำเลียงมาสู่ถนนประชาธิปไตย เพื่อข้ามฝั่งเข้าสู่ฝั่งพระนครต่อไป และยังมี การตัดถนนเพื่อรองรับการขยายตัวของเมืองในอนาคตอีกหลายสายด้วยกันคือ ถนนเชียงใหม่ ถนนตลาดพลู ถนนเทศบาลสาย 123 ถนนท่าดินแดง ถนนบางแก้ว ถนนโพธิ์สามต้น ถนนวังเดิม และถนนวังหลัง โดยชื่อถนนทางฝั่งธนบุรีที่ตัดขึ้นมาใหม่นี้แสดงให้เห็นถึงพระปรีชาสามารถของพระมหากษัตริย์ไทย ซึ่งเป็นชื่อสถานที่ หรือสมรภูมิที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงทำการรบพุ่งกับพม่า และได้รับชัยชนะจนเป็นเอกราชมาจนทุกวันนี้

แผนที่ 4.30 แสดงการกันเขตที่ดิน เพื่อสร้างสะพานเชื่อมฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี

ที่มา หนังสือพระราชพิธีฉลองพระนครครบ 150 ปี

แผนที่ 4.31 แนวแผนการตัดถนนในพระราชกฤษฎีกาของเทศบาลนครธนบุรี

ที่มา ทวีเดช ทองอ่อน, 2538: 123

ผลของการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก นั้นได้ทำให้พื้นที่ทั้งสองฝั่งเชื่อมต่อกับสมเด็จพระราชประสงค์ แนวถนนที่ตัดต่อเนื่องจากสะพานเข้าไปได้เปิดพื้นที่ ขยายย่านพักอาศัยเดิมในบริเวณที่ตัดถนนผ่านให้ใหญ่ขึ้น และได้สร้างย่านพาณิชย์กรรมใหม่ขึ้นบริเวณสองฝากถนนที่ตัดผ่านเข้าไป บริเวณเชิงสะพานฝั่งธนบุรี ที่ได้ตัดผ่านเข้าไปในพื้นที่ของ ตระกูลบุญนาค นั้นก็พัฒนาจากย่านพักอาศัย ของขุนนาง มาเป็นแหล่งพาณิชย์กรรมริมถนน เกิดกิจการโรงหนังแห่งแรกของฝั่งถนนชื่อ ประชุมมหรสพ ซึ่งก็เป็นของตระกูลบุญนาค และยังเกิดห้างร้าน กิจการค้าขายขึ้นอย่างมากมาย แต่ความเจริญที่กำลังจะพัฒนาตัวขึ้นต้องหยุดชะงักในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ตัวสะพานพุทธ เองก็ได้รับการเสียหายอย่างหนัก จนเมื่อจบสงครามลง อีกหลายปีจึงได้มีการซ่อมแซม ในช่วงสงครามโลกนี้เองที่ การขยายตัวของย่านการค้าริมถนนเชิงสะพานพุทธต้องหยุดชะงักลง แต่เมื่อสงครามเลิกย่านดังกล่าวก็ได้กลับมาเจริญขึ้นดังเดิม และขยายตัวขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่แม้ว่าย่านการค้าเชิงสะพานพุทธจะเจริญขยายตัวมากขึ้น ก็ยังน้อยกว่าในย่านตลาดพลูที่เป็นชุมชนย่านการค้าดั้งเดิม ที่มีร้านค้าปลูกติดกันหนาแน่นกว่า มีข้าวของขายมากกว่า (สุตารา สุขฉายา, บรรณานิการ, 2542) อีกย่านที่โดนภัยสงครามหนักมากคือแถบ สถานีรถไฟบางกอกน้อย บ้านเรือนโดนระเบิด พังทลาย วัดอัมรินทร์ ที่อยู่ติดกับสถานีรถไฟโดนถล่มเหลือเพียงแค่วิวหารเท่านั้น และการอพยพมาของชาวพระนครที่หนีภัยจาก

สงครามมาหลบในสวนแพฝัองธนบุรียุคนั้น ถือเป็นส่วนหนึ่งของการเปลี่ยนแปลงของประชากรในฝัองธนบุรีในระยะแรกๆ โดยในระยะแรกผู้คนเหล่านี้ มาอยู่เพียงเพื่อหลบภัยสงครามต่อมา ก็หนาแน่นขึ้น กลายเป็นย่านชุมชนขึ้นในเวลาต่อมา

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

การพัฒนา และขยายตัวของเมืองในพื้นที่ฝัองธนบุรีเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน หลังจากที่ได้มีการสร้างสะพานพุทธยอดฟ้าเชื่อมพื้นที่ทางตอนใต้ของฝัองพระนครเข้ากับฝัองธนบุรี และเกิดการตัดถนน ทางตอนใต้ของพื้นที่ฝัองธนบุรี 11 สาย เพื่อเป็นแกนนำในการพัฒนาและรองรับการขยายตัวจากฝัองพระนคร ซึ่งทิศทางการขยายตัวของเมืองทางฝัองพระนครมีทิศทางการขยายตัวของเมืองทางฝัองธนบุรีแตกต่างจากฝัองพระนคร คือมิได้มีพระราชวัง วังเจ้านาย หรือคูคลอง เป็นแกนนำแต่เป็นการขยายตัวโดยอาศัยแกนนำจากถนนที่ตัดขึ้น ซึ่งเมื่อสะพานพุทธ ได้เป็นตัวเชื่อมทั้งฝัองพระนคร และฝัองธนบุรีเข้าด้วยกัน รูปแบบการขยายตัวของชุมชนในฝัองพระนครก็ได้ข้ามตามสะพาน และเส้นถนนมา โดยในบริเวณที่สะพาน ตัดผ่านเข้าไปเดิมเป็นชุมชนย่านขุนนางเก่า ซึ่งการขยายตัวของชุมชนก็ยึดเอา จวน ขุนนางผู้เป็นนายเป็นศูนย์กลางแล้วขยายตัวไปตามแนวลำคลอง แต่เมื่อสะพานพุทธตัดเข้ามาผ่าชุมชน รูปแบบการขยายตัวในชุมชนนี้ก็เปลี่ยนแปลงไป เป็นการขยายตัวตามถนน เกิดย่านการค้าการบันเทิงขึ้นในสองฝั่งถนนเชิงสะพานพุทธที่เกิดขึ้น ตามลักษณะของการขยายตัวของชุมชนในฝัองพระนคร ในส่วนของพื้นที่ชุมชนเดิมทั้งตอนใน และด้านทิศเหนือการขยายตัวของชุมชนมีไม่มาก และในบางแห่งกลับลดลงทั้งนี้เนื่องมาจากภัยสงครามในย่านสถานีรถไฟบางกอกน้อย ตอนเหนือของพื้นที่ ที่เป็นเป้าหมายสำคัญผู้คนจึงอพยพหนีภัยสงคราม และจากภัยสงครามนี้เองที่ทำให้การขยายตัวทั้งจากบริเวณถนนที่ตัดขึ้นใหม่ ย่านการค้า-พักอาศัยเดิม ชะลอการขยายตัวลง แต่แม้ในระหว่างสงครามนั้น บรรดาชุมชนในแถบพื้นที่ด้านนอกของฝัองธนบุรี ก็ได้มีการดินรกรวมกลุ่มเพื่อจับจ่ายซื้อของและเพื่อแลกเปลี่ยนผลิตผลการเกษตรกัน ซึ่งต่อมาภายหลังสงครามบรรดากลุ่มที่เกิดขึ้นนี้ก็พัฒนาขนาดใหญ่ขึ้นเกิดเป็นการติดตลาดขึ้น โดยตลาดเหล่านี้ก็ตั้งอยู่ตามท้องน้ำที่เดิมใช้เป็นี่สัญจร โดยรวมกันตามปากคลองต่างๆ แต่บรรดาตลาดเหล่านี้ก็มีทั้งตลาดขนาดเล็กที่เป็นที่รวมกันระหว่างชุมชนน้อยแห่งหรือเป็นการรวมตัวกันของชุมชนเพื่อ เป็นกลุ่มตลาดเพื่อขายผลิตผลในสวนตามประเภทของชุมชนย่านนั้น เช่น ตลาดปากคลองผักหนาม ตลาดบางบำหรุ ตลาดแบบนี้มักเป็นการรวมตัวกันของกลุ่มเรือชาวสวนที่เรือขายผลิตผลของตน และจะติดตลาดตามการเปลี่ยนแปลงการขึ้น-ลงของกระแสน้ำ แต่ก็มีเป็นบางส่วนที่รวมตัวกันเป็นกลุ่มก้อนเป็นตลาดขนาดใหญ่ขึ้น มีการขยายของทั้งวัน ทั้งจากเรือนแพ บ้านเรือนริมน้ำ และกลุ่มเรือที่เรือ ที่นำของมาขายก็จะมารวมตัวกันเยอะกว่า มีทั้งของจากจังหวัดอื่น เช่น โฉงจากราชบุรี อาหารทะเลจากมหาชัย ข้าวจากอยุธยา (กรม

ศิลปากร, 2543: 62) ตลาดแบบนี้จะเกิดขึ้นตามศูนย์กลางชุมชนเดิมต่างๆ ที่เกาะอยู่ตามลำน้ำ เช่น ตลาดน้ำวัดจอมทอง ตลาดน้ำวัดไทร และพัฒนามากลายเป็นศูนย์กลางชุมชนในระดับจังหวัด และระดับภูมิภาค(แผนที่4.32)

ภาพประกอบ 4.37 ตลาดน้ำแบบเรือเร่ของชาวสวน และตลาดน้ำขนาดใหญ่ ที่เป็นศูนย์รวมของผู้คนจากต่างภูมิภาคจากหลากหลายพื้นที่

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

จากการสร้างสะพานพระพุทธยอดฟ้า เพื่อเชื่อมต่อฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนคร เข้าด้วยกันในครั้งนั้นนับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของฝั่งธนบุรี ที่ก้าวเข้าสู่วิถีทางแห่งการเมือง (Urbanization) ดังเช่น ฝั่งกรุงรัตนโกสินทร์ การพัฒนาพื้นที่ฝั่งธนบุรีเกิดขึ้นจากรัฐบาลวางแผนตัดถนนจำนวนมากเพื่อเป็นการเปิดพื้นที่ รูปแบบของการพัฒนาและการขยายตัวของเมืองฝั่งธนบุรีจึงเป็นในลักษณะคือเกาะไป และขยายตัวไปตามแนวแกนถนนที่ตัดขึ้นใหม่ แต่ส่วนพื้นที่ลึกเข้าไปยังคงสภาพเป็นชุมชนที่เกาะกลุ่ม และขยายตัวไปตามลำคลองผูกพันอยู่กับน้ำ โดยมีศูนย์กลางชุมชนเป็นวัด และดำรงอาชีพเป็นสวนผลไม้มาอยู่เช่นเดิม(แผนที่4.33)

การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินของฝั่งธนบุรีในยุคนี้ นั้น ความเปลี่ยนแปลงมีไม่มากนัก ย่านพักอาศัยส่วนใหญ่ไปเปลี่ยนแปลงมากนัก จะมีที่มีการขยายตัวมากขึ้นก็ในบริเวณถนนและเชิงสะพานพุทธ เช่นเดียวกับย่านพาณิชยกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณริมถนนที่ตัดขึ้นใหม่เชิงสะพานสวน ในย่านพาณิชยกรรมเดิมตามสถานีรถไฟก็มีการขยายตัวขึ้น แต่ในย่านการค้าแถบริมน้ำเรือนแพ ต่างประสบปัญหาพระราชบัญญัติคลองที่ ห้ามไม่ให้แพจอดกีดขวางทางน้ำ ย่านการค้าเรือนแพ จึงลดขนาดลง และบาง

แห่งก็ย้ายขึ้นฝั่งเป็นตลาดบกแทน การใช้ที่ดินอุตสาหกรรมยังคงเกาะตัว อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ย่าน การบริหารปกครองในฝั่งธนบุรีก็ได้เปลี่ยนการใช้จากวงเป็นโรงเรียน เป็นฐานทัพ และเป็น โรงพยาบาล แม้แต่จวนขุนนาง ตระกูลขุนนาง ก็ยังถูกเปลี่ยนแปลงบางส่วนเป็นสะพาน เป็นห้าง ร้านค้าริมถนนที่เกิดขึ้นใหม่(แผนที่4.34)

2.ระบบการสัญจร

ระบบการสัญจรในฝั่งธนบุรีได้มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก มีการตัดถนนเข้าไป เป็นครั้งแรก การเชื่อมต่อกับฝั่งพระนครโดยสะพานพุทธ ทำได้สะดวกขึ้นมาก มีรถยนต์ รถม้าข้ามฝั่ง เข้ามาอย่างสะดวก ซึ่งได้เปลี่ยนวิถีชีวิตของคนฝั่งธนบุรี ที่เดินทางตามสายน้ำลำคลอง เป็นทางถนน โดยรถม้า และรถยนต์ที่สะดวกและเข้าถึงง่ายกว่าเรือมาก แต่ถนนเหล่านี้ก็ยังตัดเพียงแค่ว่า บริเวณตอนใน ของฝั่งธนบุรีเท่านั้น ในตอนนอกก็ยังคงต้องโดยสารทางเรือ เป็นหลักอย่างเดิม การเดินทางระหว่าง จังหวัด ระหว่างภูมิภาคได้หันมาใช้รถไฟมากขึ้น แต่ก็ยังมีการเดินทาง ทางเรือไปตามแนวลำน้ำ เจ้าพระยาเพื่อขึ้นไปทางเหนือ และทางตะวันตก ตามคลองด้านอยู่ ทั้งพวกไม้ซุงที่ล่องมาจากทาง เหนือลงมาส่งในแถบบางอ้อ บางพลัด ดาวคะนอง คลองสานที่เป็นย่านโรงไม้

สรุปวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน ยุคเชื่อมต่อพระนคร

ยุคเชื่อมต่อพระนครนี้ ถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการรวมฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครเข้า ด้วยกัน จากเดิมที่ทั้งสองฝั่ง แม้จะมีการเชื่อมโยงกันบ้างก็เพียงเล็กน้อยผ่านทางท่าเรือต่างๆ ต่างมี แผนและรูปแบบการพัฒนาที่แตกต่างกัน โดยในช่วงก่อนยุคนั้น ในฝั่งพระนครได้มีการเปลี่ยนแปลง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานเป็นแบบพึ่งบังกจากเส้นทางถนนที่เริ่มแผ่กระจายออกครอบคลุมพื้นที่แต่ในฝั่ง ธนบุรีนั้น ยังคงอาศัยและพึ่งพาคลองรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจึงผูกพันอยู่กับน้ำ

การเชื่อมต่อกับพระนคร โดยสะพานพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกครั้งนี้ จึงถือเป็นการ นำเอาการพัฒนาแบบเมืองบกในฝั่งพระนครข้ามเข้ามายังฝั่งธนบุรีโดยตรง อีกทั้งระบบถนนต่อเชื่อมที่ เกิดตามมาทั้งที่ทับไปบนเส้นทางเดินเก่าและที่ตัดขึ้นใหม่ก็เป็นตัวเพิ่มการเชื่อมโยงทางบกในฝั่งธนบุรี ให้หนาแน่นมากขึ้น แม้การพัฒนาดังกล่าวจะหยุดชะงักไปในช่วยสงครามบ้าง แต่ในตอนนอกของ พื้นที่กลับเกิดการค้าขึ้นเพื่อรองรับความต้องการของผู้คนที่เพิ่มขึ้นจากการขาดแคลนในช่วง สงครามและจากจำนวนคนที่มีมากขึ้น ที่หนีภัยสงครามมาจากฝั่งพระนครภายหลังสงคราม การพัฒนา เมืองแบบทางบก จึงได้ดำเนินต่อไป ขยายตัวเชื่อมโยงพื้นที่ เป็นเหตุให้ชุมชนที่เกิดขึ้นสองฝั่งตามถนน เติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ซึ่งก็เนื่องมาจากค่านิยมในความเจริญริมถนนบนฝั่งพระนคร และความ หนาแน่นของประชากรที่เพิ่มมากขึ้นในแถบพื้นที่ชั้นในและชั้นกลางที่มีถนนตัดผ่าน บทบาทของฝั่ง

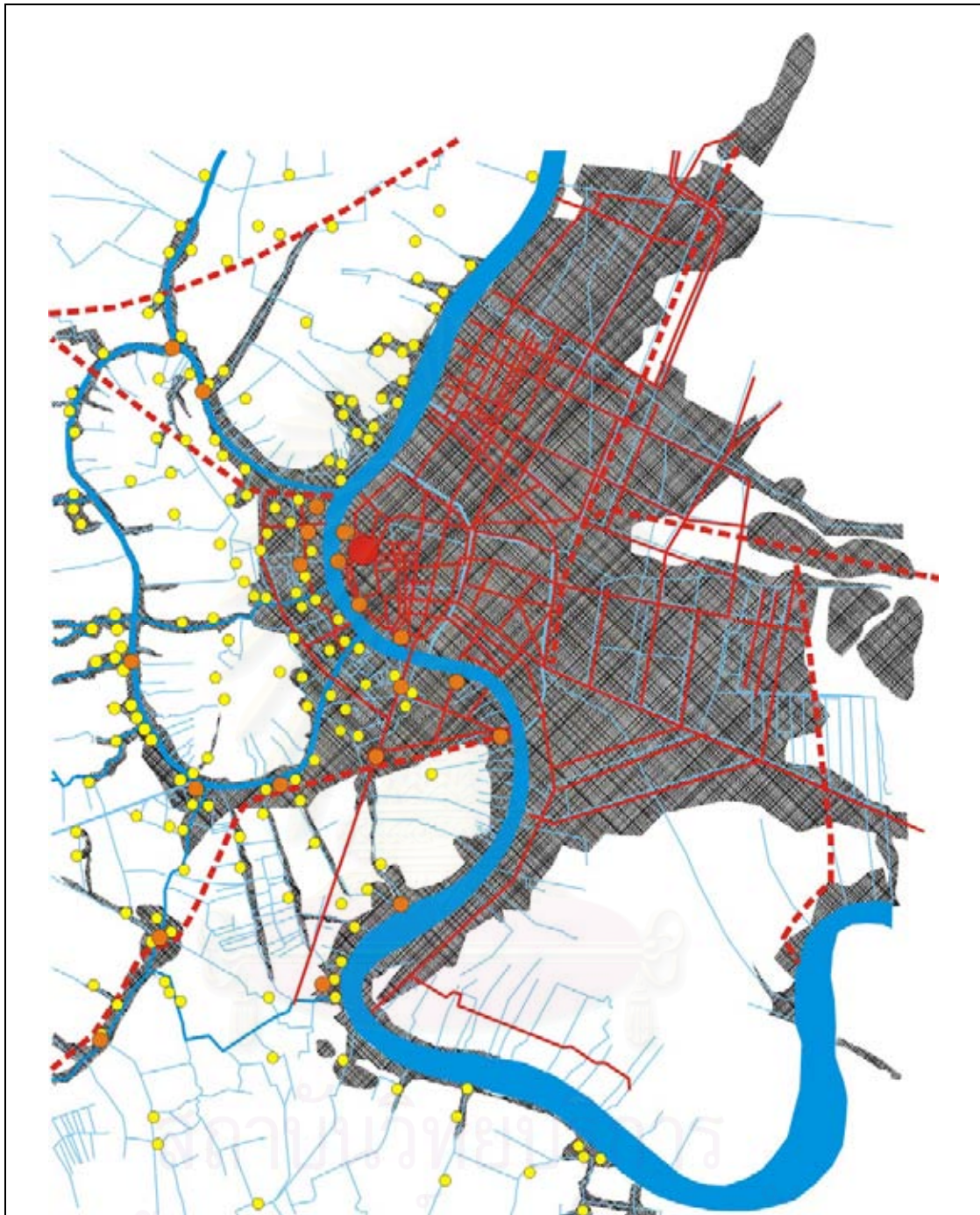
ธนบุรีในยุคนี้ เริ่มจะถูกกลืนเป็นส่วนหนึ่งของพระนคร ด้วยความเจริญที่หลั่งไหลเข้ามาตามสะพานที่เชื่อมต่อสองฝั่งเข้าด้วยกัน

ในด้านการพื้่นน้ำนั้นจากความเจริญ และการพัฒนาทางบกที่แผ่ขยายมายังฝั่งธนบุรี ได้เปลี่ยนวิถีชีวิต และการดำรงชีวิตของผู้คน เกิดค่านิยมในความเจริญจากถนนบนบกว่าเป็นสิ่งที่ดี ที่ทันสมัย การปลูกบ้านเรือนสมัยนี้จึงนิยมอยู่ใกล้ถนน

ในด้านอุปโภค บริโภคนั้นจากการขยายตัวอย่างรวดเร็ว และช่วงสงครามที่เกิดขึ้น เมืองจึงไม่สามารถพัฒนาสาธารณูปโภคมารับในส่วนนี้ได้ ผู้คนจึงอาศัยการอุปโภค บริโภค จากทางน้ำ ถ้าคลองตามธรรมชาติเช่นดั้งเดิม ด้านอาชีพนั้นคนฝั่งธนบุรีนี้ยังคงดำรงอาชีพหลักด้วยการทำสวนที่พื้่นน้ำเป็นหลัก แต่ก็มีบางส่วนที่นิยมค้าขายโดยพื้่นถนนเป็นหลักตามค่านิยมของผู้คนในสมัยนั้น ด้านการสัญจรทางระบบถนนที่สร้างขึ้นยังกระจายตัวอยู่ในเขตพื้นที่ชั้นในและตอนกลาง บางส่วนเท่านั้น แต่ในพื้นที่รอบนอกและตอนกลางเกือบทั้งหมด ยังคงพึ่งพาอาศัยเส้นทางลำน้ำ คุณคลองเป็นหลัก เช่นเดียวกับในทุกปัจจุัจัยที่ในพื้นที่รอบนอกยังคงพื้่นน้ำอยู่เช่นเดิม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

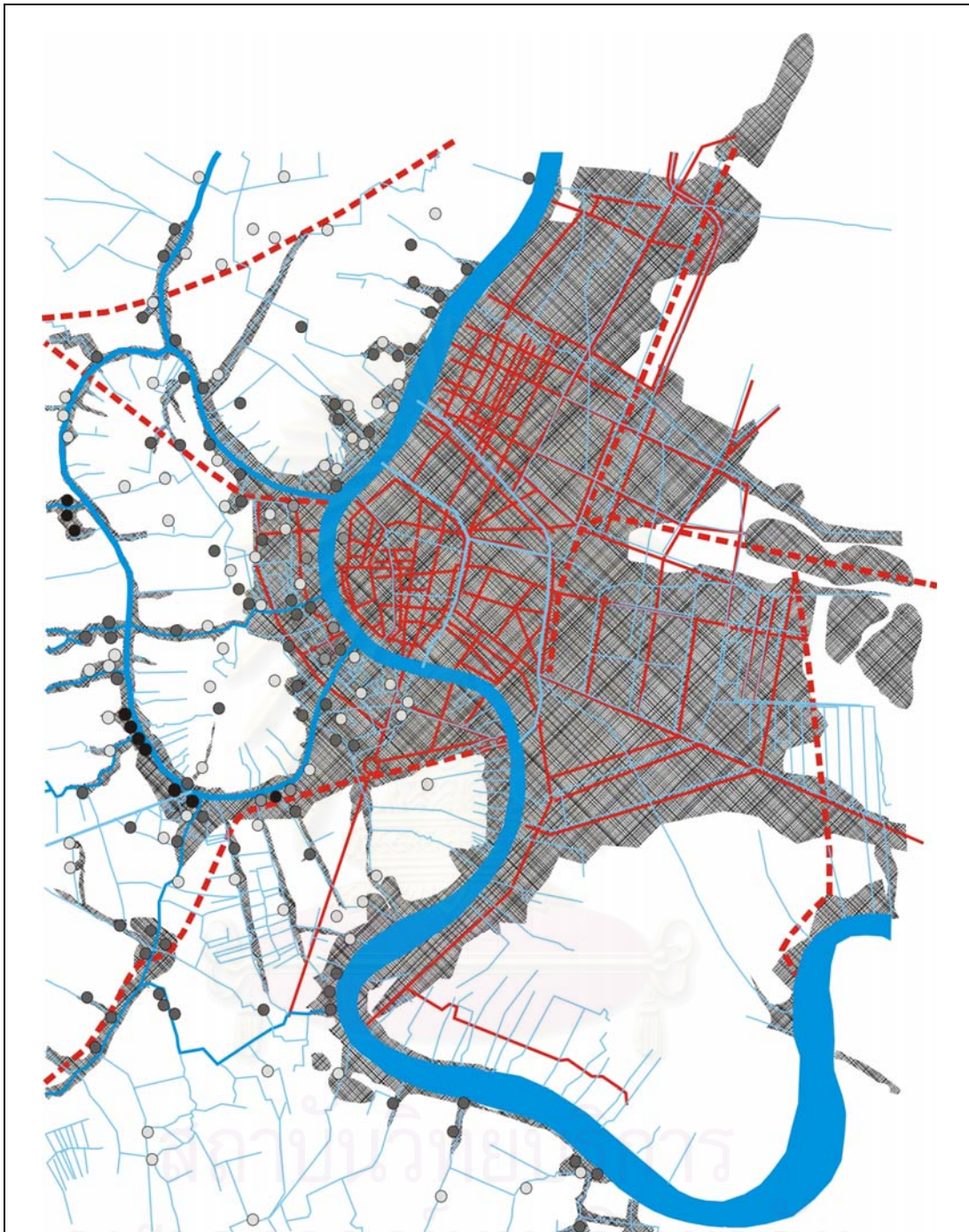
แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคเชื่อมต่อพระนคร (พ.ศ.2489)

สัญลักษณ์	● ศูนย์กลางใหญ่	● ศูนย์กลางรอง
	● ศูนย์กลางย่อย	▨ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.32

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

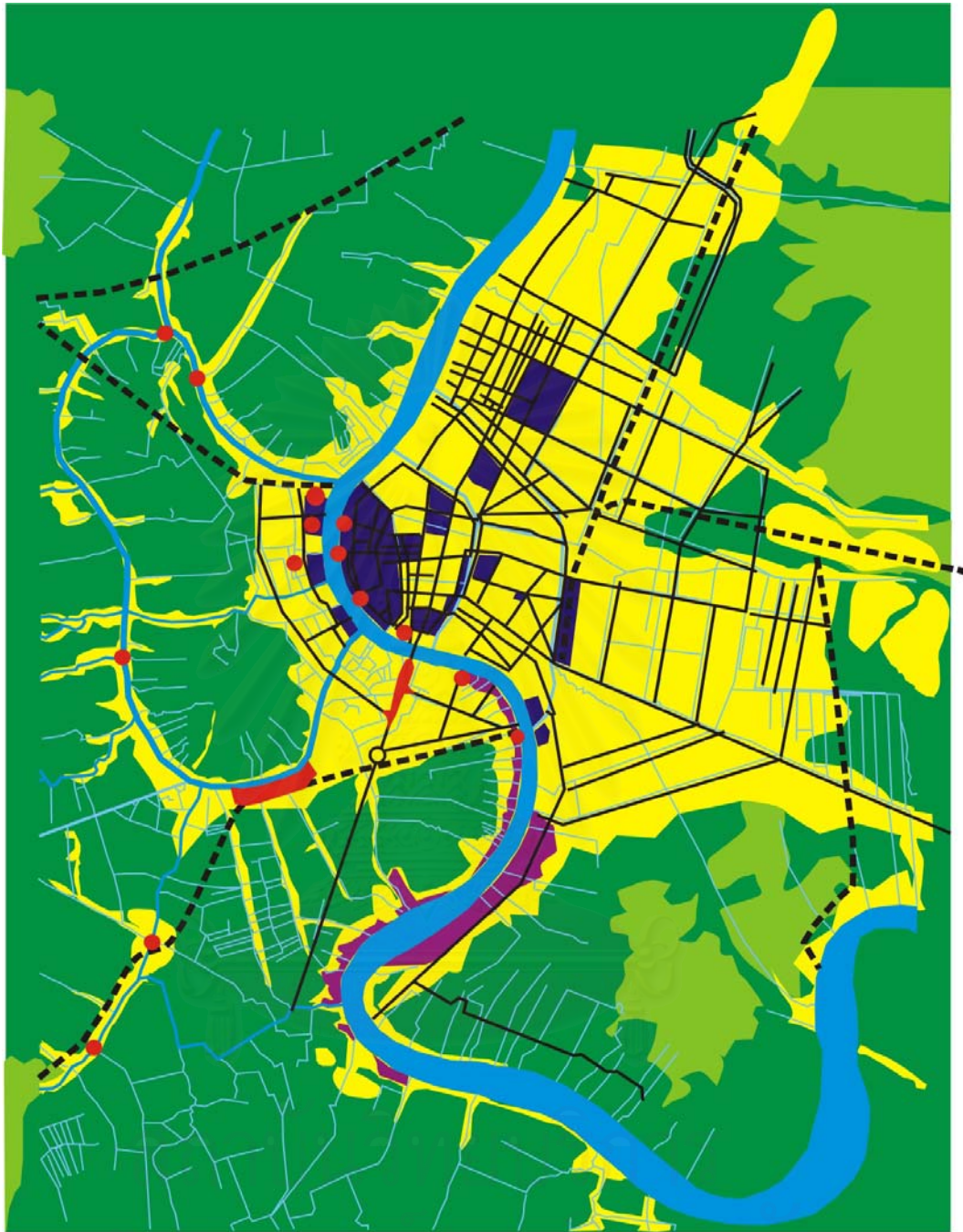
แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคเชื่อมต่อพระนคร(พ.ศ.2489)

สัญลักษณ์	ถนน	แม่น้ำ, คลอง
	บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน	วัด

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.33

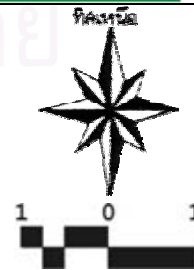

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ลักษณะการใช้ที่ดินยุคเชื่อมต่อพระนคร(พ.ศ.2489)

สัญลักษณ์การใช้ที่ดิน	■ พักอาศัย	■ พานิชยกรรม	■ ที่นา
	■ บริหารปกครอง	■ อุตสาหกรรม	■ ที่สวน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.34

4.8 ยุคที่ 8 ถนนนำพัฒนา (พ.ศ.2500-2514)

ในช่วงยุคถนนนำพัฒนา นี้ได้เกิดการพัฒนานี้ที่เน้นกรุงเทพเพื่อเป็นศูนย์กลางเพื่อเปลี่ยนประเทศเข้าสู่ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม มีการตัด และพัฒนาถนนสายสำคัญๆหลายสายเพื่อเชื่อมต่อภูมิภาครอบนอก ในฝั่งธนบุรีก็ได้มีถนนสายสำคัญคือถนนเพชรเกษม ซึ่งถือเป็นถนนสายสำคัญที่ได้เปลี่ยนแปลงรูปแบบการดำรงชีวิตของคน ที่เคยพึ่งพาคลองเพื่อการสัญจรมาใช้ถนนที่สะดวกสบายกว่า ทั้งจากลักษณะของถนนที่ตัดผ่าพื้นที่คูขนานไปกับเส้นทางคลองสายสำคัญที่ใช้เป็นหลักในการขนส่งสัญจรระหว่างภูมิภาคมาก่อน ซึ่งด้วยความสะดวกดังกล่าว และจากเส้นทางที่ยังเป้าหมายในการติดต่อยังภูมิภาคดั้งเดิม ผู้คนจึงได้เริ่มเปลี่ยนไปใช้ถนนและเกิดเป็นชุมชนขึ้นตามแนวถนนที่เกิดขึ้นทั้งที่ใหม่ และที่ย้ายจากริมคลองขึ้นมา ซึ่งในขณะเดียวกันบริเวณพื้นที่ตอนในของฝั่งธนบุรี ก็ได้เกิดระบบโครงข่ายถนนเพื่อเชื่อมต่อกับโครงข่ายที่ออกไปสู่ภูมิภาค และเป็นการเปิดพื้นที่เพื่อขยายพื้นที่เมืองออกไปซึ่งโครงข่ายเพื่อการเปิดพื้นที่เหล่านี้บางส่วนได้ส่งผลกระทบต่อชีวิตคลองอย่างมาก ทั้งจากการละเลย และไม่คำนึงถึง ซึ่งต่อมาได้มีการวางแผนการเพื่อพัฒนาเมืองขึ้นอย่างเป็นรูปแบบชัดเจนเป็นครั้งแรก แต่จากรูปแบบ และแนวทางที่แตกต่างของผู้ทำแผนชาติตะวันตกที่มีรูปแบบพื้นฐานชีวิตแบบพึ่งบก แผนที่ออกมาจึงละเลย และขาดการสนใจต่อระบบรูปแบบพื้นฐานของคนไทยที่อาศัยพึ่งพา และผูกผันกับน้ำ ซึ่งแม้แผนฉบับดังกล่าวจะไม่ได้มีการนำมาใช้จริง แต่ก็ได้กลายเป็นแนวทางที่ แผนการพัฒนาเมืองฉบับต่อๆ มานำไปใช้ เมืองที่พัฒนาขึ้นจึงค่อยๆ ละเลย และลืมนึกถึงพื้นฐานรูปแบบดั้งเดิมของพื้นที่ไป ทั้งจากการสร้างถนนสายใหม่ต่อๆ มา และสะพานข้ามคลองต่างๆ ที่ไม่ได้คำนึงถึงวิถีชีวิตคนที่ยังมีชีวิตแบบเดิมอยู่ การพัฒนาสร้างสะพานข้ามแม่น้ำสายต่างๆ ก็กระทำเหมือนเส้นแบ่งของพื้นที่ ระหว่างพระนคร และฝั่งธนบุรี ที่เรียกว่าแม่น้ำไม่มีความหมายเปรียบเทียบทั้งสองฝั่งได้รวมกัน และมีศูนย์กลางการพัฒนาเพียงหนึ่งเดียว ซึ่งในความเป็นจริงนั้นการรวมกันดังกล่าวได้ก่อให้เกิดปัญหาของการพัฒนา นานาประการซึ่งทั้งหมดก็เกิดจากการละเลยจากพื้นฐานเดิมของพื้นที่ทั้งสิ้น

ซึ่งทั้งหมดได้เริ่มขึ้นหลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลงประมาณ ปีพ.ศ.2488 กรุงเทพฯ นั้นอยู่ในช่วงพยายามฟื้นตัวจากการถูกทำลายในช่วงสงคราม จาการที่สถานที่ราชการหลายแห่งถูกทำลายลง จำเป็นต้องใช้งบประมาณจำนวนมากในการบูรณะซ่อมแซม ทำให้สภาวะการเงินของประเทศตกต่ำลง และได้เกิดสภาวะสงครามเย็น (Cold War) ขึ้นทั่วโลก โดยมีแกนนำฝ่ายโลกเสรีคือ สหรัฐอเมริกา และฝ่ายคอมมิวนิสต์ คือสหภาพโซเวียต ประเทศไทยอยู่ในฝ่ายโลกเสรี ซึ่งสงครามเย็นนี้ก็ส่งผลให้เกิดความขัดแย้งทางการเมือง และกลายเป็นการต่อสู้ทางอุดมการณ์ แนวคิด จนกลายเป็นการรบระหว่างไทยด้วยกันในเวลาต่อมา

ในทศวรรษต่อมาคือตั้งแต่ช่วงพ.ศ.2490 รัฐบาลได้ให้ความสนใจต่อการเตรียมทางที่จะนำประเทศเข้าสู่ยุคทุนนิยมอุตสาหกรรม ประเทศไทยเริ่มมีแผนพัฒนาของชาติแผนแรกในสมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ นับเป็นความพยายามที่จะเปลี่ยนทิศทางการพัฒนาประเทศจากประเทศเกษตรกรรมมาเป็นประเทศอุตสาหกรรม ในยุคนี้กรุงเทพฯ มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากเมืองซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางสินค้าภาคเกษตรจากบริเวณทล ที่อาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก มาสู่เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้า การส่งออก มีโรงงาน อุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมายผลิตผลต่างๆ จากชนบทหลังไหลผ่านกรุงเทพฯ เพื่อส่งออกไปต่างประเทศมากขึ้น กรุงเทพฯ จึงมีความสำคัญมีความเป็นศูนย์กลางอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ทำให้เกิดแรงดึงดูดผู้คนจากชนบทเข้าสู่มหานครผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มากขึ้นทั้งกลุ่มที่เป็นนายทุน และผู้ขายแรงงานจากภูมิภาค

ในปีพ.ศ.2500 เป็นครั้งแรกของไทยที่มีการอนุมัติให้บริษัทที่ปรึกษาอเมริกัน ลิทฟิลด์ ไวท์ทิงแอนด์แอสโซซิเอต (Lithfield, Whiting, Bowne and Associates) ภายใต้อาณัติขององค์การยูเอชเอทำแผนพัฒนากรุงเทพฯ โดยบริษัทได้เสนอแผนผัง Greater Bangkok Plan 2533 เป็นแผนผังโครงการ 30 ปี นับตั้งแต่ปีพ.ศ.2503 ถึงพ.ศ.2533(แผนที่ 4.35) โดยผังลิทฟิลด์ได้ครอบคลุมพื้นที่ 460 ตารางกิโลเมตร ครอบคลุมอาณาบริเวณที่ดินในเขตเทศบาลนครกรุงเทพ เทศบาลนครธนบุรี เทศบาลนนทบุรี เทศบาลเมืองสมุทรปราการ และเทศบาลเมืองพระประแดงในสมัยนั้นไว้ทั้งหมด แล้วยังแผ่ขยายออกไปคลุมบริเวณที่ดินบางส่วนในเขตจังหวัดพระนคร จังหวัดธนบุรี จังหวัดนนทบุรี และจังหวัดสมุทรปราการ ซึ่งอยู่นอกเขตเทศบาลดังกล่าวอีกด้วย คณะที่ปรึกษาได้เสนอสร้างถนนขนาดใหญ่ 33 สาย แทนระบบคูคลองมีการถมคูคลองหลายสาย และการขยายตัวเมืองจากบริเวณเฟื่องนคร บำรุงเมือง มาเป็นวังบูรพา ส่วนเยาวราช สัมพันธวงศ์ ยังคงเป็นย่านการค้าของคนจีน และเป็นศูนย์กลางขายสินค้าภาคเกษตรที่มีคนจีนเป็นตัวแทนอยู่ ย่านที่พักอาศัยขยายตัวจากบริเวณอำเภอดุสิต มาเป็นแถบตะวันออก คือ ถนนสุขุมวิท ศูนย์กลางเศรษฐกิจได้ย้ายจากบางลำภู วังบูรพา มาเป็นปทุมวัน และประตูน้ำ ส่วนย่านการค้าของชาวต่างประเทศจะอยู่แถบสุรวงศ์ และสีลม

ต่อมาในปีพ.ศ.2504 ประเทศไทย มีการนำ”แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่1” เข้ามาใช้ในการพัฒนาประเทศ โดยมุ่งสู่การผลิตเพื่อการส่งออกกระบวนการผลิตต่างๆ มุ่งเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรม กรุงเทพมหานครถูกสนับสนุนให้เป็นเมืองศูนย์กลางของประเทศในทุกๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็น การผลิต การค้า การบริการ การส่งออก และนำเข้าธุรกิจทุกประเภท รวมทั้งศูนย์กลางทางด้านการบริหาร การเมือง การปกครองศูนย์กลางการขนส่ง และการคมนาคมทุกชนิดด้วยเหตุนี้จึงทำให้ กรุงเทพมหานคร (ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี) มีการพัฒนารุดหน้าไปอย่างรวดเร็ว เกิดการกระจุกตัวของความเจริญขึ้น

การเปลี่ยนจากภาคการเกษตรเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม ส่งผลต่อความเป็นศูนย์กลาง การพัฒนาอย่างกรุงเทพมหานคร เกิดกิจกรรมด้านอุตสาหกรรมใหม่ ๆ ผู้คนมีอาชีพที่มีที่ทำงานในเมือง การขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว การใช้ที่ดินมีความต้องการที่หลากหลายมากขึ้น เกิดการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่ทางการเกษตรกลายเป็นพื้นที่พักอาศัย

ผลจากการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติฉบับที่ 1 ทำให้มีการปรับปรุงระบบสัญจรให้ทันสมัยเพื่อพัฒนากรุงเทพฯ ให้เป็นศูนย์กลาง มีการทำถนนตัดเส้นทางสายสำคัญออกไปทางเหนือ ใต้ และทางตะวันออก มีการสร้างถนนขนาดใหญ่ มีการสร้างถนนแทนระบบคูคลองที่มีอยู่เดิม แล้ววางท่อระบายน้ำลงไปแทนคลอง ที่เห็นได้ชัด คือ คลองสีลมถูกสร้างเป็นถนนสีลม คลองอรชรถูกถม และสร้างเป็นถนนอังรีดูนังต์ เป็นต้น

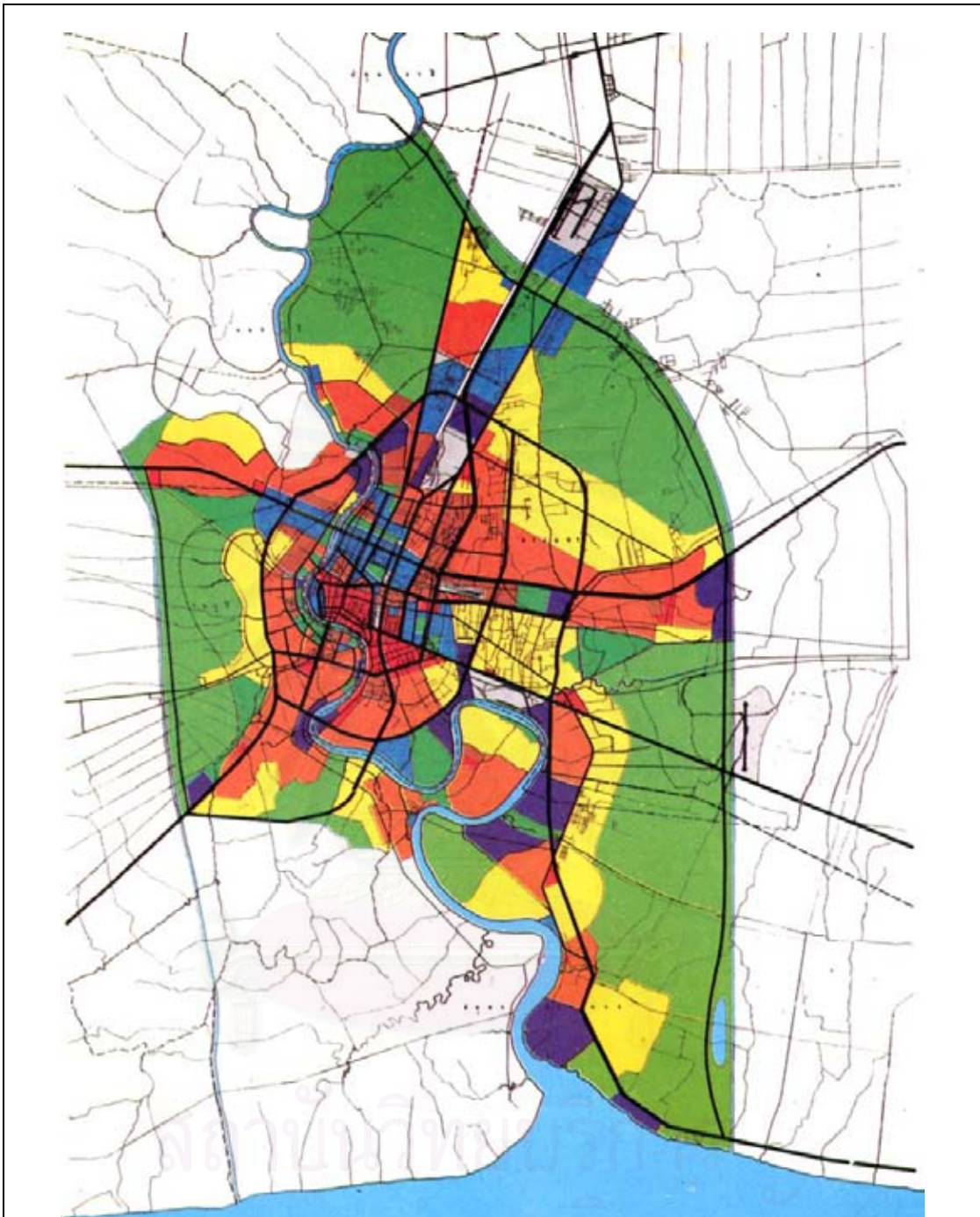
เส้นทางถนนที่กระตุ้นให้เกิดการขยายตัวของกรุงเทพมหานคร ได้แก่ ถนนสุขุมวิท พหลโยธิน และจรัลสนิทวงศ์ ทำให้การตั้งถิ่นฐานขยายมาทางด้านตะวันออก ทางเหนือ และแถบฝั่งตะวันตกตามระบบเส้นทางคมนาคมที่เกิดขึ้น

ภาพประกอบ 4.38 การเปลี่ยนแปลงย่านการค้า-พักอาศัยบริเวณริมถนนในยุคนี้

ในส่วนของฝั่งธนบุรีนั้นในช่วงแรก การทำนุบำรุงบ้านเมือง ไม่ได้มีสิ่งใดเด่นชัดมากนัก แต่ก็ได้มีการสร้างถนนขึ้นเพื่อเชื่อมโยงหัวเมืองทั้งหลาย ทั้งมีการปรับปรุงการขนส่งทางรถไฟ และทางน้ำมากขึ้นเพื่อตอบรับกับการขยายตัวของกรุงเทพฯ การพัฒนาจึงเป็นการขยายตัวแบบค่อยเป็นค่อยไป ตามเส้นทางถนนที่เกิดขึ้น ที่มีส่วนกระตุ้นให้เกิดการขยายตัวเพื่อเติมเต็ม และขยายพื้นที่ในส่วนที่เป็นพื้นที่เมือง

ในปีพ.ศ.2475 ทางรัฐบาลญี่ปุ่นได้ให้ความช่วยเหลือร่วมมือในการก่อสร้างถนนเพชรเกษมซึ่งเดิมเป็นถนนลูกรัง เพื่อใช้เป็นเส้นทางคมนาคมติดต่อระหว่างภาคกลางกับภาคใต้ ซึ่งในเวลาต่อมาก็ได้สร้างประโยชน์คืนกลับญี่ปุ่นกลายเป็นเส้นทางลำเลียงพล เข้าสู่กรุงเทพฯ ในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2

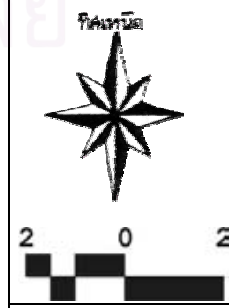
**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง แผนผัง Greater Bangkok Plan 2533(ผังลิทซ์ฟิลด์)

สัญลักษณ์

บริเวณย่านสีหราชันย์เก่าฝั่งธน	บริเวณสถานี นภาภิรมย์	บริเวณอุตสาหกรรม	สวนน้ำ
บริเวณย่านสีหราชันย์เก่าฝั่งธน	บริเวณพาณิชย์	บริเวณเกษตรกรรม	
บริเวณย่านสีหราชันย์เก่าฝั่งธน	บริเวณราชการรัฐสภา	บริเวณที่กึ่งโซนเกษตร	

ที่มา สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่ 4.35

การสร้างถนนเพชรเกษมนั้น การก่อสร้างมีการแบ่งช่วงถนนที่สร้าง ออกเป็นช่วงๆเพื่อทำการก่อสร้างเป็นตอนๆ แต่ด้วยปัญหานานาประการ ทั้งความยากลำบากในการก่อสร้าง ภัยสงคราม และความยาวของตัวถนนเอง กว่าการสร้างจะแล้วเสร็จก็ในปีพ.ศ.2498 ซึ่งตัวถนนเพชรเกษมในช่วงที่ผ่านฝั่งธนบุรี ก็ได้ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงชุมชนเดิมที่อยู่ริมน้ำ ตามแนวคลองภาษีเจริญ ให้หันมาเกาะตัวเข้ากับแนวถนน สภาพบ้านเรือนการค้าเปลี่ยนแปลง จากหันหน้าสู่น้ำมาเป็นหันหน้าขึ้นบกสู่ถนน ตลาดน้ำวัดนิมมานรดีที่เคยขึ้นชื่อย่านบางแค ก็ย้ายขึ้นฝั่งมาเป็นตลาดทวีทรัพย์ เกิดชุมชนใหม่ขึ้นและเริ่มขยายตัวไปตามแนวถนน

ต่อมาในปีพ.ศ. 2492 มีการสร้างถนนจรัญสนิทวงศ์จากแยกท่าพระ จนถึงสะพานพระราม 6 เพื่อเป็นการขยายพื้นที่ทางตอนเหนือให้มีการพัฒนาต่อเนื่องจากแนวถนนที่วางไว้ในรัชกาลที่ 4 แต่สภาพถนนที่ตัดขึ้นนี้ไม่ค่อยดีนักพื้นที่ที่ทั้ง 2 ฟากถนนยังคงเป็นสวนผลไม้ การเข้าออกสู่ถนนใหญ่เป็นเรื่องลำบาก ชาวบ้านจึงได้เริ่มมีการตัดถนนซอยเข้าสู่พื้นที่ที่มีชุมชนอยู่หนาแน่นและที่ที่มีวัดที่สำคัญ ซึ่งส่วนใหญ่ก็จะอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา และต่อจากนั้นได้เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานรูปแบบตามแนวถนนที่ตัดใหม่เพิ่มขึ้น

ในปีพ.ศ. 2501 ได้มีการเปิดใช้สะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งที่ 3 ขึ้นมีชื่อว่า “สะพานกรุงธน” หรือ “สะพานซังฮี้” ที่เขตบางพลัดทางฝั่งธนบุรีและเขตสามเสน ทางฝั่งพระนคร มีการตัดถนนราชวิถีเชื่อมกับถนนจรัญสนิทวงศ์ และถนนสามเสนเป็นการขยายพื้นที่พักอาศัยของฝั่งพระนครให้เข้าไปอยู่ในฝั่งธนบุรี ส่วนหนึ่งก็มีการอพยพมาตั้งถิ่นฐานตามแนวถนน ส่วนพวกที่อาศัยอยู่มาดั้งเดิมก็ยังคงซ่อนตัวอยู่ในสวน และตามแนวลำคลองอยู่เช่นเดิม ถือว่าสะพานกรุงธนเป็นส่วนของการขยายกรุงเทพฯ เชื่อมต่อฝั่งธนบุรีในด้านทิศเหนือ(ภาพประกอบ4.39)

ในปีพ.ศ. 2502 ได้มีการเปิดสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งที่ 4 ขึ้นมีชื่อว่า “สะพานกรุงเทพ” เพื่อเชื่อมต่อฝั่งพระนครกับฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกันระหว่างถนนเจริญกรุงกับถนนตากสิน เป็นส่วนของการขยายตัวของกรุงเทพฯ ในด้านทิศใต้ โดยตัวสะพาน ถือเป็นการเปิดพื้นที่ ทั้งทางฝั่งพระนครบริเวณบางคอแหลมที่ยังคงเป็นพื้นที่สวน และในส่วนของฝั่งธนบุรีด้านทิศใต้เชื่อมกับถนนตากสินต่อเนื่องกับถนนสุขสวัสดิ์เชื่อมต่อไปยังพระประแดง และถนนจอมทองที่เชื่อมต่อไปยังย่านจอมทองซึ่งต่อเนื่องไปยังถนนเอกชัยที่เชื่อมต่อกับมหาชัยได้ ซึ่งโครงข่ายนี้ได้ส่งผลให้ชุมชนในย่านเก่าต่างๆที่เชื่อมต่อด้วยขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก(ภาพประกอบ4.40)

ในปีพ.ศ. 2504 ได้มีการย้ายสถานีขนส่งสายใต้จากบริเวณปากคลองตลาดมายังบริเวณสามแยกไฟฉาย เขตบางกอกน้อย ทำให้บริเวณนี้เกิดเป็นย่านชุมชนที่สำคัญเป็นศูนย์กลางของการคมนาคม และพาณิชยกรรม มีการปรับปรุงสภาพถนนจรัญสนิทวงศ์ในช่วงนี้ให้มีสภาพดีขึ้น ซึ่งมีสวนให้มีการตั้งถิ่นฐานริมถนนหนาแน่นขึ้น

ภาพประกอบ 4.39 สะพานกรุงธน

ภาพประกอบ 4.40 สะพานกรุงเทพ

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2500 เป็นต้นมา ซึ่งถือได้ว่าเป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของการพัฒนา เริ่มมีแนวความคิดในการพัฒนาประเทศอย่างมีแบบแผน มีแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 เกิดขึ้น ทิศทางการพัฒนาเปลี่ยนจากภาคเกษตรกรรม เข้าสู่ยุคอุตสาหกรรม ผลผลิตและกิจการต่างๆ มุ่งเน้นการผลิตเพื่อส่งออก โดยมีศูนย์กลางการพัฒนาและความเจริญของประเทศอยู่ที่ กรุงเทพมหานคร ผู้คนจึงอพยพจากชนบทเข้าสู่ กรุงเทพมหานคร เพื่อหางานทำ และแสวงหาชีวิตที่ดีขึ้น ทำให้เมืองเกิดการขยายตัวอย่างรวดเร็ว การใช้ที่ดินมีความต้องการที่หลากหลายมากขึ้น พื้นที่ฝั่งธนบุรีเริ่มการเปลี่ยนแปลงจากพื้นที่เกษตรเป็นที่อยู่อาศัยที่หนาแน่น มีการพัฒนารูปแบบกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกันจนพื้นที่ฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี มีความสัมพันธ์ต่อเนื่องจนกลายเป็นพื้นที่เดียวกัน ทั้งนี้ เนื่องจากการคมนาคมติดต่อระหว่างฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครมิได้เป็นอุปสรรคดังเช่นเคย

การเคลื่อนย้าย และการเกิดขึ้นใหม่ของชุมชนริมถนนที่เข้ามาแทนที่ชุมชนริมน้ำ ทำให้ตลาดศูนย์กลางแลกเปลี่ยนจับจ่ายสินค้าของชุมชนจึงย้ายบทบาทจากตลาดน้ำที่มีมาตั้งแต่เดิม แทบจะสูญหายไป ตามปัจจัยทางการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพการเกิดรูปแบบของตึกแถว รูปแบบของความต้อการสินค้า และระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนไปตามพฤติกรรมการดำรงชีวิตเมือง อาชีพดั้งเดิมจากผู้ผลิตสินค้าเกษตรหันเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรม การค้า และบริการ การเกิดรูปแบบของการค้าที่หลากหลายสินค้าจากระบบอุตสาหกรรมทั้งในและนอกประเทศ เข้ามาตอบสนอง ความต้อการที่มากขึ้นของคนเมือง ในรูปแบบตลาดแบบใหม่ทั้งในระดับของร้านค้าในระดับชุมชน ตลาดสด ซูเปอร์มาเก็ตและห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ได้เข้าทดแทน

การสร้างถนนจรัญสนิทวงศ์ขนานคู่ตามแม่น้ำเจ้าพระยาจากบริเวณแยกท่าพระ จนถึงสะพานพระราม 6 ทำให้เกิดการพัฒนาก่อเกิดการขยายตัวของพื้นที่เมืองทางตอนเหนือของฝั่งธนบุรี ให้เป็นย่าน

การพักอาศัย และในบริเวณริมถนนได้เกิดชุมชนหนาแน่นขึ้นขยายตัวไปตามแนวนอนและบางส่วนก็พัฒนาเป็นย่านพาณิชยกรรม การตัดถนนผ่าสวนผลไม้พื้นที่เกษตรกรรม ทำให้การเข้าออกของชุมชนดั้งเดิมที่เกาะตัวอยู่กับแม่น้ำเจ้าพระยา และลำคลองต่างๆที่ลึกเข้าไป เป็นไปด้วยความยากลำบาก ชาวบ้านจึงต้องการออกสู่ถนนใหญ่ต้องตัดถนนซอยเข้าสู่พื้นที่ ผ่าตัดเลาะไปตามพื้นที่สวนเกิดเป็นซอยเล็ก คดเคี้ยวและแคบ ขึ้นให้เห็นได้ทั่วไป

การตั้งถิ่นฐานริมสองฝั่งถนนเจริญสุขนิทวงศ์ ถือได้ว่าเป็นตัวอย่างสำคัญของการเปลี่ยนแปลงด้านการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้ โดยเริ่มมีความหนาแน่นตามถนนขึ้นด้วยรูปแบบของตึกแถวเพื่อประโยชน์ทางการค้าขาย สำหรับที่อยู่อาศัยดั้งเดิมก็ยังคงซ่อนตัวอยู่ในที่สวน และตามแนวคลองอยู่เช่นเดิมตามสภาพแวดล้อมดั้งเดิมของชาวกรุงธนบุรี ที่เป็นลักษณะชุมชน และวิถีชีวิตที่ผูกพันอยู่กับน้ำมาตั้งแต่เริ่มมีการตั้งถิ่นฐานอยู่บริเวณแถบนี้จำเป็นต้องแปรเปลี่ยนไป คุคลองจำนวนมากหมดความสำคัญลง โดยเฉพาะการตัดถนนเจริญสุขนิทวงศ์ผ่านพื้นที่ในแนวเหนือ-ใต้ ของฝั่งธนบุรี เป็นการตัดถนนที่ไม่คำนึงถึงระบบคุคลองดั้งเดิมในบริเวณนี้ ทำให้คุคลองหลายสายถูกปิดกั้นจากระดับของสะพานที่ต่ำจนลอดผ่านไม่ได้ การสัญจรโดยเรือไม่สามารถไปมาได้ดังก่อน การคมนาคมทางน้ำเริ่มลดบทบาท และความสำคัญลง รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่เลวลงคุคลองตื้นเขิน ขยะมูลฝอย และคุณภาพของน้ำที่เลวร้ายจนไม่สามารถใช้ประโยชน์อะไรได้ ไม่ต่างไปต่อระบายน้ำสาธารณะขนาดใหญ่ของเมือง ชุมชนริมน้ำที่อยู่ลึกเข้าไปในสวน ไม่สามารถเดินทางได้สะดวกดังเช่นก่อน ซึ่งเป็นอีกเหตุผลหนึ่งให้ต้องมีการดิ้นรนเพื่อหาทางออกโดยการตัดถนนซอยเชื่อมต่อจากชุมชนของตนเองออกสู่ถนนใหญ่เป็นจำนวนมากทั้ง 2 ฝากถนนซึ่งสภาพซอยเหล่านี้ก็มี "สภาพ" ดังที่กล่าวมาแล้ว

ในด้านการสร้างสะพานเชื่อมต่อฝั่งธนบุรีเข้ากับฝั่งพระนครเข้าด้วยกัน ถือเป็นการเปิดพื้นที่ใหม่ในฝั่งธนบุรี ที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่การเกษตรทำสวน พื้นที่การพักอาศัยส่วนใหญ่เกาะตัวอยู่ริมคลอง ทั้งสะพานกรุงธนที่เชื่อมกับพระนครในทางฝั่งทิศเหนือ ซึ่งเปิดพื้นที่ทางบางกอกน้อยตอนบนที่เป็นสวนผลไม้ที่ขึ้นชื่อของฝั่งธนบุรีที่เรียกว่าบางบอน เชื่อมต่อกับโครงข่ายถนนเจริญสุขนิทวงศ์ที่เป็นแนวนอนใหม่ที่สร้างขึ้นเพื่อเปิดพื้นที่ ขยายพื้นที่เมืองของฝั่งธนบุรี และสะพานกรุงเทพที่เชื่อมกับพระนครทางฝั่งทิศใต้ถือเป็นการเปิดพื้นที่ ทั้งทางฝั่งพระนครบริเวณบางคอแหลมที่ยังคงเป็นพื้นที่สวน และในส่วนของฝั่งธนบุรีด้านทิศใต้เชื่อมเข้ากับถนนตากสิน ซึ่งต่อเนื่องกับถนนสุขสวัสดิ์ ที่เชื่อมต่อไปยังพระประแดง และถนนจอมทองที่เชื่อมต่อไปยังย่านจอมทอง และเชื่อมต่อไปยังถนนเอกชัยที่เชื่อมต่อกับมหาชัยได้ โครงข่ายนี้ได้ส่งผลให้ชุมชนในย่านเก่าต่างๆ ที่เชื่อมต่อด้วยขยายตัวเพิ่มขึ้นอย่างมาก โดยสะพานทั้งสองถือได้ว่าเป็นการเชื่อมต่อฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครเข้าด้วยกันอย่างแน่นหนามากขึ้น เป็นจุดเริ่มต้นของการรวมฝั่งธนบุรี และพระนครเข้าเป็นเนื้อเดียวกันทางพื้นที่เมือง

ในส่วนของถนนที่ตัดเพิ่มขึ้นเพื่อเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด และเป็นการเปิดพื้นที่ เช่น

ถนนเอกชัย ถนนเพชรเกษม ถนนสุขสวัสดิ์ ซึ่งถนนเหล่านี้ในตอนแรกส่วนใหญ่ตัดลงไปในพื้นที่สวนพื้นที่นา ห่างจากชุมชนเดิม การตั้งถิ่นฐานริมถนนเหล่านี้จึง เป็นการเกิดขึ้นใหม่ แต่ในส่วนที่ถนนผ่านเข้าไปใกล้ย่านชุมชนเดิม ก็ได้ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนเดิมเป็นอย่างมาก และถือได้ว่าเป็นเหตุผลหลักที่ทำให้บรรดาชุมชนเหล่านี้ขยายตัวเปลี่ยนจากการพึ่งน้ำ มาเป็นพึ่งถนนทางบก เป็นครั้งแรกๆ (แผนที่4.36)(แผนที่4.37)

ในด้านศูนย์กลางชุมชนนั้นในยุคนั้น เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นจากการเน้นการพัฒนาในแบบทุนนิยม ศูนย์กลางใหญ่ของชุมชนจากเดิมที่เป็นวังหรือสถานที่ราชการ เปลี่ยนมาเป็นการค้า การเศรษฐกิจ ทั้งในฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี โดยศูนย์กลางใหญ่ในฝั่งธนบุรีในยุคนั้น ได้แก่ วงเวียนใหญ่ที่เป็นย่านการค้าต่อเนื่องมาจากฝั่งพระนครจากสะพานพุทธ และจากการเป็นชุมทางทั้งสัญจรทั้งทางรถไฟ และ"ทางถนน" อีกแห่งก็คือย่านบางแค ที่เติบโตมาจากการเป็นตลาดน้ำที่เชื่อมโยงกับภูมิภาครอบนอกจากคลองภาษีเจริญ และคลองต่อเชื่อม ต่อมาเมื่อย้ายขึ้นมาบนฝั่งไปเกาะกับถนนก็ได้อาศัยถนนเพชรเกษม ที่เป็นจุดเชื่อมต่อทั้งภาคตะวันตก และภาคใต้ กลายเป็นศูนย์กลางสินค้าจากภูมิภาค และสวนในแถบนั้นก่อนเข้าสู่กรุงเทพฯ เปรียบเหมือนเป็นประตูด้านการค้าของกรุงเทพฯจากทิศตะวันตก และทิศใต้ ส่วนศูนย์กลางรองนั้นส่วนใหญ่ก็เป็นย่านการค้าต่างๆ ที่เกาะกับถนน ส่วนที่เคยเกาะกับนั้นคลองก็ลดบทบาทลง ในด้านศูนย์กลางย่อยนั้นชุมชนต่างๆ นั้นเริ่มมีการขยายตัวโดยเกาะไปตามถนน มิได้ขยายออกจากศูนย์กลางชุมชนเช่นดั้งเดิม ซึ่งชุมชนเหล่านี้ มีทั้งที่เกิดขึ้นใหม่ และที่ขยายตัวจากบรรดาศูนย์กลางย่อยต่างๆที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ (แผนที่4.38)

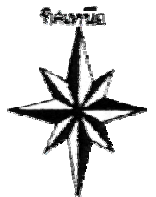
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

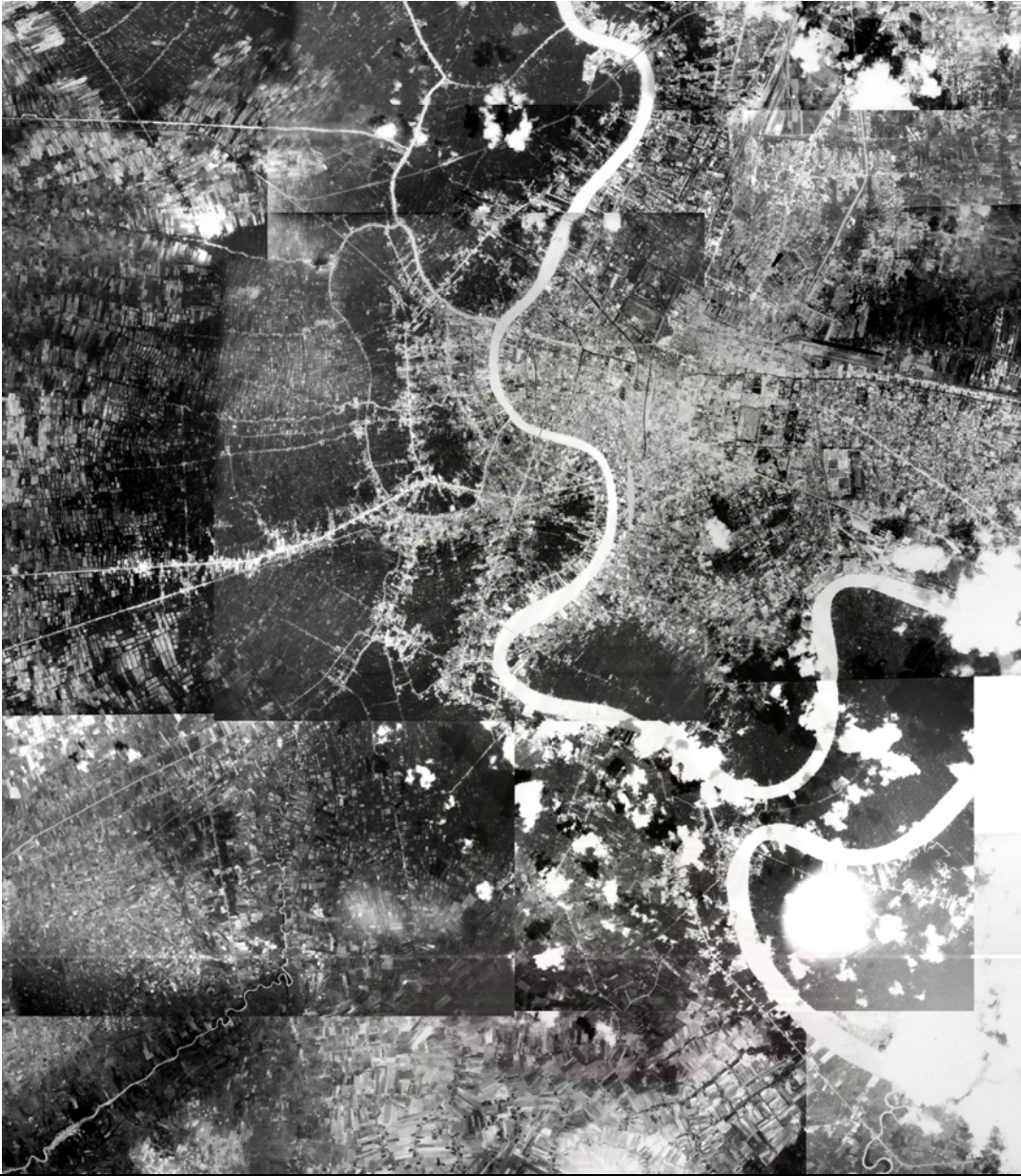
การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก ใน
พื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี

แสดง แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝั่งธนบุรี พ.ศ.2495

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

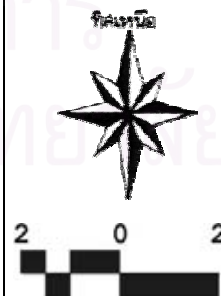
แผนที่ 4.36

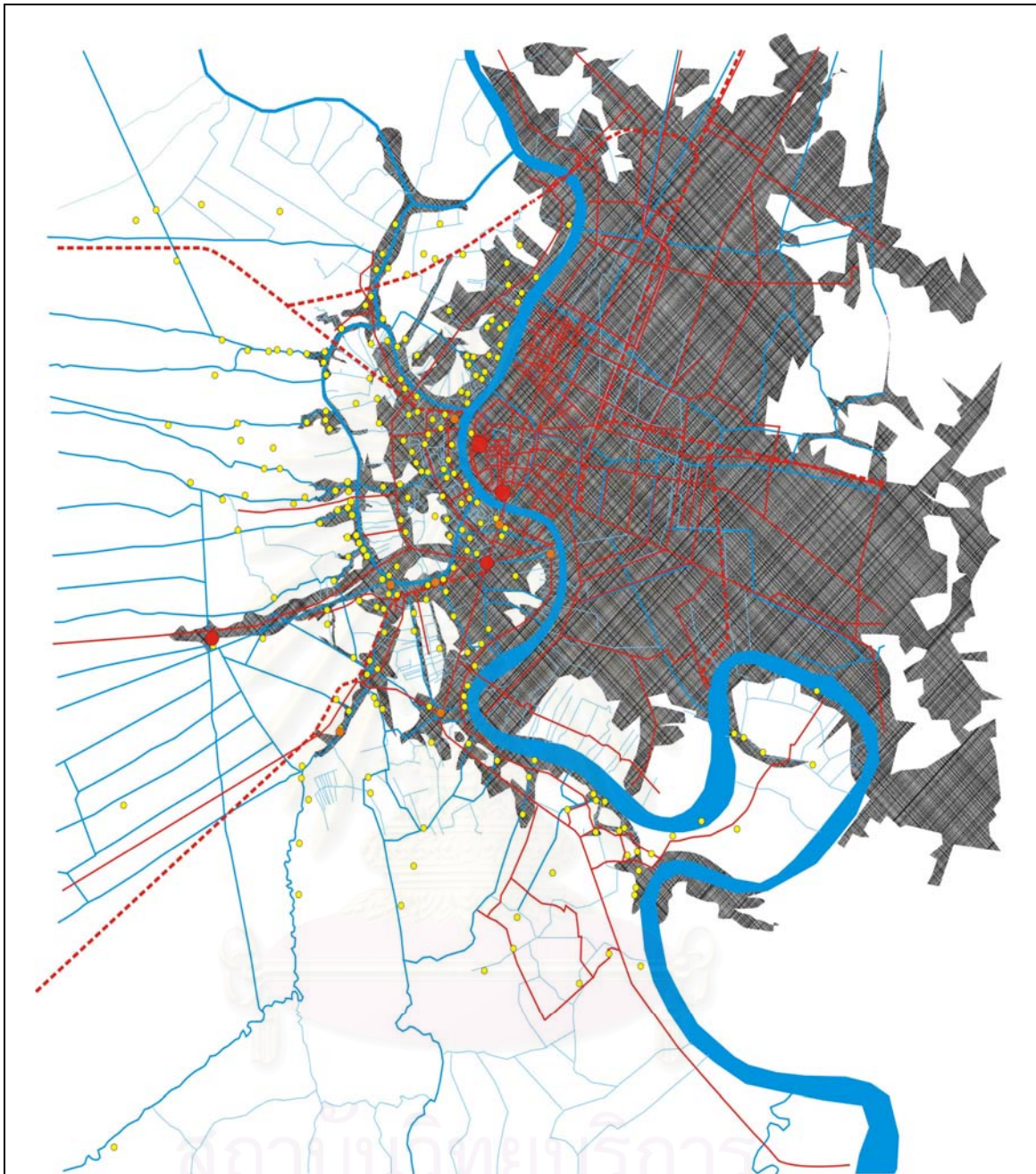
การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก ใน
พื้นที่เมืองฝางธนบุรี

แสดง แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ฝางธนบุรี พ.ศ.2510

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 4.37

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก ในพื้นที่เมืองผังธนบุรี

แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคถนนนำพัฒนา(พ.ศ.2510)

- สัญลักษณ์ ● ศูนย์กลางใหญ่
- ศูนย์กลางรอง
- ศูนย์กลางย่อย
- บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

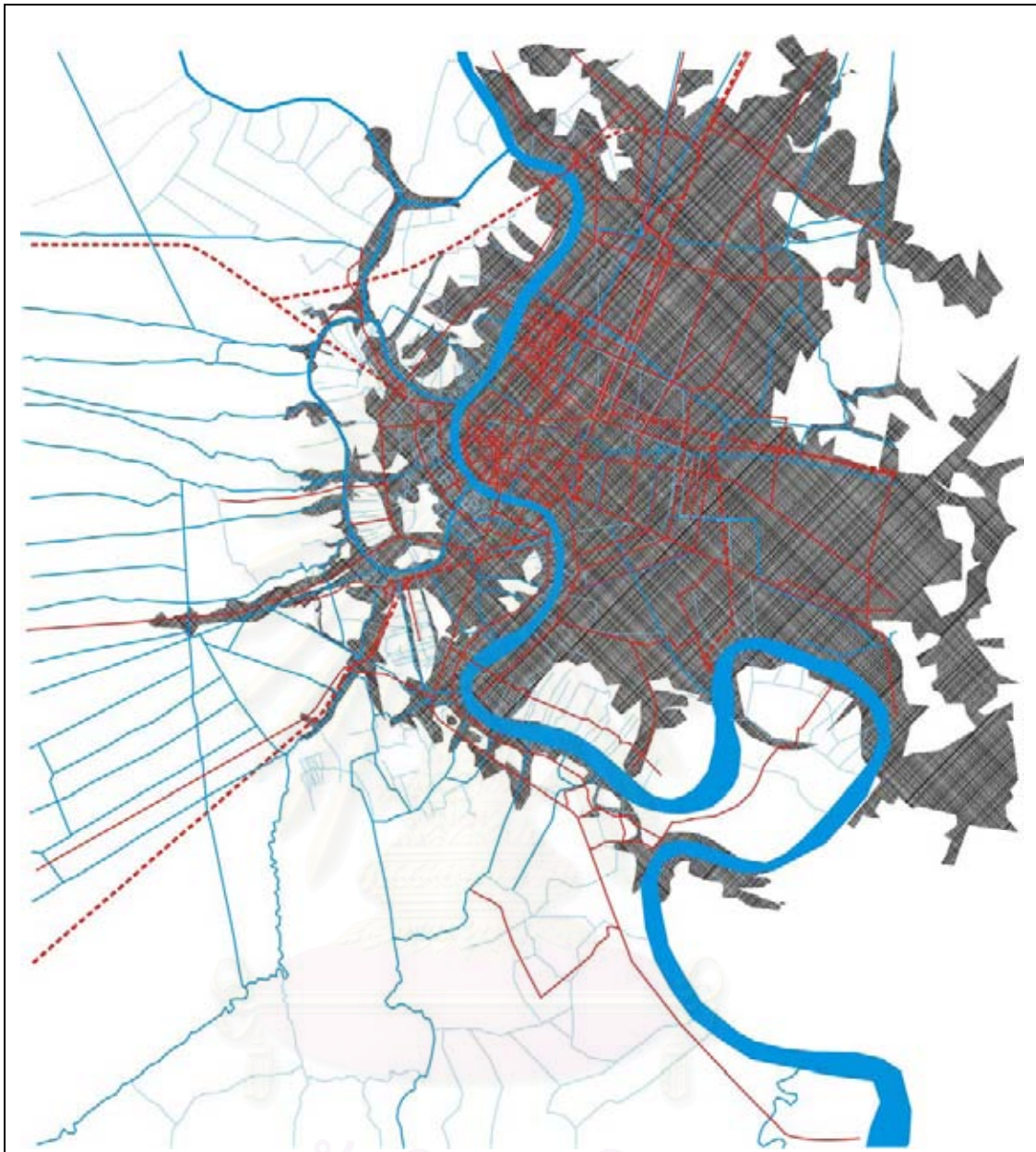
แผนที่ 4.38

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

วิถีชีวิตของชนกรุงเทพฯและชาวฝั่งธนบุรี เริ่มถดถอยลงอย่างชัดเจน เป็นครั้งแรก โดยการเปลี่ยนแปลงการเดินทางน้ำมาเป็นถนนแทน ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงรูปแบบไปอย่างหน้ามือเป็นหลังมือชนน้ำหลายคนเลิกประกอบอาชีพล่องเรือรับจ้าง หันมาขายแรงงานรวมทั้งการเดินทาง โดยเรือจึงไม่สะดวกและไม่สามารถสนองความต้องการในการเดินทางได้ดีเท่าถนน การตัดถนนที่เพิ่มขึ้นหลายสายในพื้นที่เพื่อการรองรับการขยายตัวด้านที่อยู่อาศัย และ กิจกรรมเมืองที่มาจากกรุงเทพมหานคร สภาพแวดล้อมดั้งเดิมและลักษณะชุมชนที่มีวิถีชีวิตที่ผูกพันกับน้ำจึงต้องถูกแปรเปลี่ยนไป โดยมีถนนและการคมนาคมขนส่งทางบกมาแทนที่ บทบาทของคลองที่เคยมีความสำเร็จจึงสูญหายไป กระแสของความเจริญจึงไหลเข้ามาในพื้นที่อย่างรวดเร็วในระยะนี้ โดยเข้ามาทางเส้นทางบกที่สามารถเปิดกว้างภายนอกได้สะดวกขึ้น (แผนที่4.39)

โดยสามารถแบ่งตามรูปแบบการตั้งถิ่นฐานที่เห็นได้ชัดในยุคนี้นี้ได้ 3 ประเภท

1. ชุมชนดั้งเดิมที่ตอบรับกับความเจริญที่แผ่ขยายมาตามเจริญจากถนนสู่แนวลำน้ำที่ชุมชนดั้งเดิมของพื้นที่ตั้งอยู่ในยุคนี้นี้จัดได้ว่าเป็นชุมชนที่ขยายตัว และมีความเปลี่ยนแปลงสูงสุด โดยลักษณะการขยายตัวของชุมชนจะเป็นไปในลักษณะการขยายตัวจากแนวลำน้ำเข้าหาระบบถนน และขยายตัวๆ ไปตามระบบถนน
2. ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ตามแนวถนนทั้งที่ย้ายตามการกระจายความเจริญของกรุงเทพฯ และที่ย้ายจากต่างจังหวัดเพื่อเข้ามาหาความเจริญในกรุงเทพฯ ชุมชนกลุ่มนี้ จัดเป็นอันดับรองลงมาในแง่การเติบโตขยายตัว เพราะยังเป็นชุมชนที่เกิดใหม่โดยขยายตัวเกาะไปตามแนวถนน มีการเปลี่ยนแปลงสูง เช่นชุมชนที่เกาะตัวตามแนวถนนเชิงสะพานที่เชื่อมกับฝั่งพระนคร ชุมชนที่เกาะตัวตามแนวถนนสายหลักที่เชื่อมกับจังหวัดโดยรอบ
3. ชุมชนดั้งเดิมบางส่วนที่ยังดำรงวิถีชีวิตชาวน้ำอยู่เช่นเดิมไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งพวกนี้ส่วนใหญ่เป็นชุมชนที่อยู่ พื้นที่ตอนในของฝั่งธนบุรี จัดเป็นชุมชนมีการขยายตัว และการเปลี่ยนแปลงต่ำสุด ทั้งยังมีแนวโน้มที่จะลดขนาดลงเนื่องจาก ผู้คนเริ่มรู้สึกว่าการเดินทางเป็นของทันสมัย ต่างอยากมีบ้านติดถนน ทั้งการที่พยายามตัดถนนเข้าไปหาชุมชน และการย้ายออกไปหาสิ่งที่ดีกว่าทันสมัยดีกว่า

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคถนนนำพัฒนา(พ.ศ.2510)

— ถนน
— แม่น้ำ, คลอง
 สัญลักษณ์
 บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน
 วัด

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.39

การใช้ที่ดิน

จากการเปลี่ยนแปลงเพื่อพัฒนาบ้านเมือง ชุมชนบ้านสวนและความสัมพันธ์กันแบบ ชวน้ำ จึงถูกแทรกซึมด้วยกระแสของความเจริญแบบตะวันตก การเคลื่อนย้ายผู้คนจึงเริ่มหันหน้าเข้าหาถนนแทนน้ำ การใช้ที่ดินจึงถูกปรับเปลี่ยนตามกระแสของความเจริญเติบโตและกิจกรรมการลงทุนของเมืองพฤติกรรมที่เคยดำรงชีพแบบชุมชนริมน้ำที่มีอาชีพทางการเกษตรจึงถูกนำ ให้เข้าสู่รูปแบบชีวิตแบบชาวเมืองมากขึ้นในขณะที่ด้านกายภาพมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว ประเภทการใช้ที่ดินริมน้ำและวิถีชีวิตของผู้คนที่อยู่ริมน้ำได้ถูกปรับสภาพให้เข้ากับกระแสของการพัฒนาพื้นที่ ดังเห็นได้จาก ลักษณะการปลูกสร้างอาคารบ้านเรือน ความหนาแน่นของผู้คนและการใช้ที่ดิน ประเภทของที่ดิน และราคาที่ดินที่ขยับตัวสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ความผูกพันระหว่าง ผู้คนริมน้ำ กิจกรรม อาคารสถานที่ การเกษตรกรรม ที่ถูกปรับเปลี่ยนไปตามกาลเวลาและกระแสของนโยบายการพัฒนาพื้นที่ทั้งในระดับประเทศระดับเมืองและระดับพื้นที่ เกิดย่านการค้าใหม่บริเวณริมถนน และมีแนวโน้มการขยายตัวสูง ในขณะที่ย่านการค้าเดิมริมน้ำมีการเปลี่ยนแปลงเข้าหาถนน ในส่วนที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงหาระบบถนนได้ก็มีแนวโน้มการขยายตัวลดลง ย่านอุตสาหกรรมเดิมที่เคยเกาะตัวอยู่ริมน้ำ หากไม่ได้รับการพัฒนาในระบบถนนก็มีการเปลี่ยนแปลงในด้านการขยายตัวที่ลดลง เช่นในย่านคลองสาน-บุคคโล และบางส่วนมีการย้ายไปอยู่ตามแนวระบบถนนที่เกิดขึ้นใหม่เช่นที่ ถนนเพชรเกษม และย่านริมน้ำที่มีการพัฒนาในแถบคลองเตย (แผนที่4.40)(แผนที่4.41)

2.ระบบการสัญจร

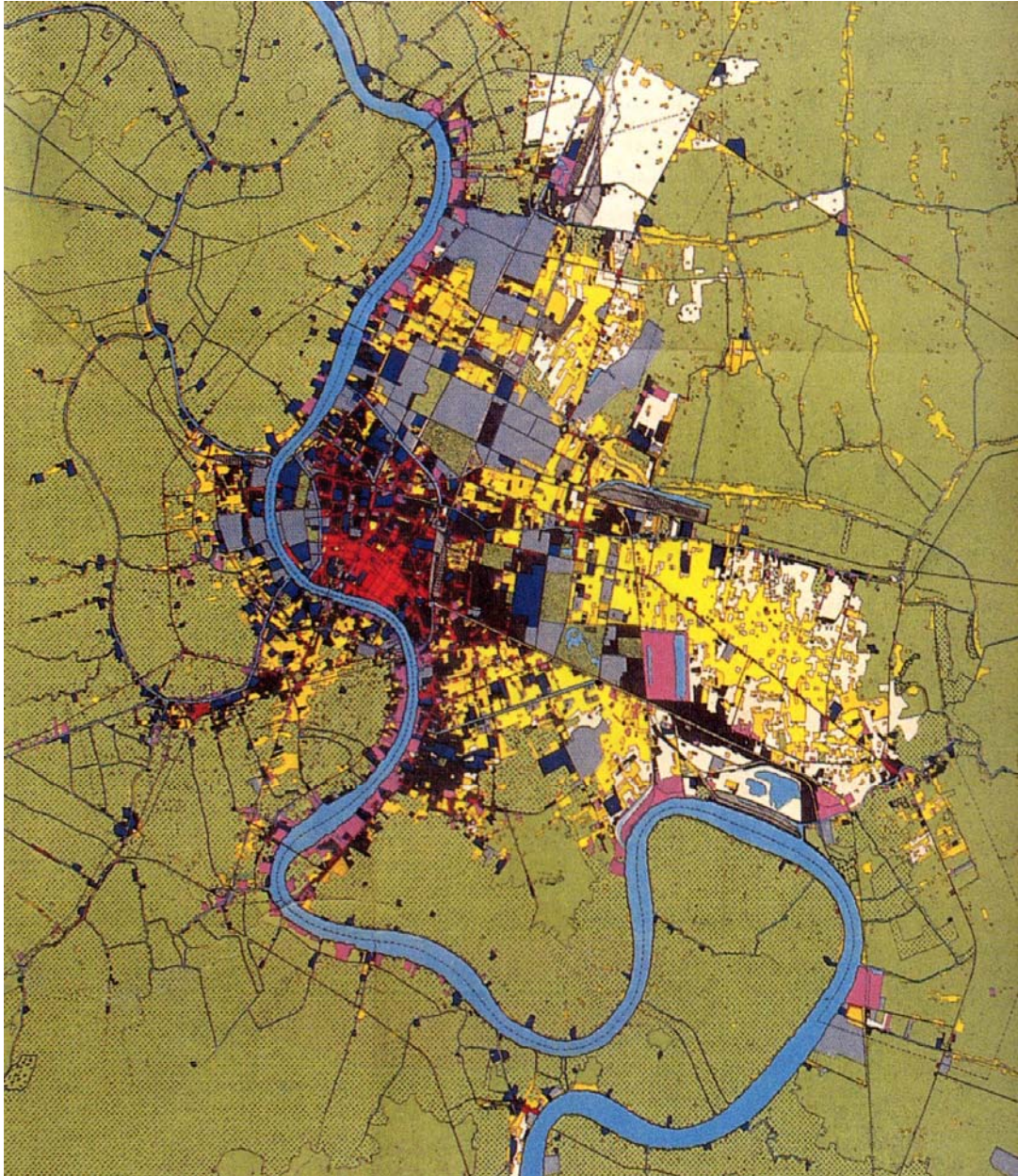
ในยุคนี้อีกได้ว่าเป็นการเริ่มการพัฒนาถนนเต็มรูปแบบในฝั่งธนบุรี ทั้งการขยายพื้นที่เมือง จากการตัดถนนจรัญสนิทวงศ์ และการตัดถนนเพื่อเชื่อมต่อในระดับจังหวัด และในระดับภูมิภาค เช่นถนนเพชรเกษม ถนนเอกชัย ถนนสุขสวัสดิ์ และจากการสร้างสะพานเชื่อมต่อฝั่งพระนคร กับฝั่งธนบุรีเข้าเป็นเมืองเดียวกัน เป็นการเปิดพื้นที่ตอนบนด้านทิศเหนือ ที่เดิมเคยเป็นสวน ให้เป็นเมืองที่รองรับความเจริญจากฝั่งพระนครที่มีการขยาย และพัฒนาพื้นที่จนเต็มพื้นที่แล้ว และจากการเปิดพื้นที่ขยายพื้นที่เมืองด้านทิศใต้ ทั้งยังเป็นการสร้างโครงข่ายเชื่อมต่อในระดับภูมิภาค ระบบสัญจรการบกเริ่มมีบทบาทสูงมากขึ้นเรื่อยๆ ในฝั่งธนบุรี ทั้งจากการพัฒนาในฝั่งธนบุรีเอง และจากการที่ร่วมกับฝั่งพระนครทางพุดินัยแล้ว ระบบการสัญจรทางน้ำเริ่มมีบทบาทน้อยลง ทั้งจากระบบถนนใหม่ที่ตัดขวางระบบคลองเดิมทำให้ใช้สัญจรไม่ได้ แต่ยังคงความสำคัญของคลองในด้าน ตอนในของพื้นที่ฝั่งธนบุรี ที่ระบบถนนยังเข้าไม่ถึง

สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคถนนนำพัฒนา

ในยุคนี้นโยบายในการพัฒนาบ้านเมืองเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ระบบทุนนิยมอุตสาหกรรม จากเดิมที่อยู่ในภาคเกษตรกรรม กรุงเทพฯ มีการขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากเมืองซึ่งเคยเป็นศูนย์กลางสินค้าภาคเกษตรจากปริมณฑล ที่อาศัยการสัญจรทางน้ำเป็นหลัก มาสู่เมืองที่เป็นศูนย์กลางการค้า การส่งออก มีโรงงาน อุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากมายผลผลิตผลต่างๆ จากชนบทหลั่งไหลผ่านกรุงเทพฯ เพื่อส่งออกต่างประเทศมากขึ้น กรุงเทพฯ จึงมีความสำคัญมีความเป็นศูนย์กลางอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ทำให้เกิดแรงดึงดูดผู้คนจากชนบทเข้าสู่มหานครผู้คนอพยพเข้ามาอยู่ในกรุงเทพฯ มากขึ้นทั้งกลุ่มที่เป็นนายทุน และผู้ขายแรงงานจากภูมิภาค บทบาทของฝั่งธนบุรีในยุคนี้ถือได้ว่าเป็นส่วนรองรับความเจริญที่ต่อเนื่องมาจากฝั่งพระนครผ่านทางสะพานสร้างใหม่ทั้งสองที่เชื่อมโยง ลัดฝั่งธนบุรีทั้งด้านเหนือและด้านใต้ และการเป็นทางผ่านที่เชื่อมต่อออกสู่ภูมิภาคด้านทิศตะวันตก และทิศใต้มีการสร้างถนนเพื่อเชื่อมโยงและเปิดพื้นที่พัฒนาขึ้น

ในด้านฝั่งพาอาศัยน้ำนั้นในยุคนี้ผู้คนทั้งในเขต ชานในและชั้นกลางเกือบทั้งหมด ต่างมีวิถีชีวิตที่พึ่งพาอาศัยถนนทางบกเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลง ค่านิยมทำให้พื้นที่ริมคลองที่ห่างไกลจากถนนกลายเป็นที่ล้าหลัง ผู้คนที่อยู่ริมน้ำพยายามดิ้นรน หาทางออกสู่ถนน เนื่องจากหน้าที่การงานที่เปลี่ยนไป เป็นงานราชการ และงานเอกชนที่ต้องการความสะดวกในการเดินทางมากขึ้น อาคารบ้านเรือนที่สร้างขึ้นทั้งหมดอยู่ริมถนน และพึ่งพาทางบกเป็นหลัก ส่วนที่อยู่ริมน้ำเริ่มถูกทิ้งร้าง ด้านการอุปโภค บริโภคเมืองได้พัฒนาระบบสาธารณูปโภคขึ้นเพื่อรองรับชุมชนที่เกิดขึ้นตามแนวถนนได้เกือบทั้งหมด ซึ่งถือเป็นสาเหตุหลักอย่างหนึ่งของการย้ายชุมชน จากริมน้ำมาสู่ริมถนน แต่ในพื้นที่รอบนอกนั้นแม้จะมีเส้นทางสายหลักที่เชื่อมต่อกับภูมิภาคตัดผ่านแต่ ความกระจายเชื่อมโยงยังมีน้อยผู้คนจึงยังคงดำรงวิถีชีวิต พึ่งพาอาศัยน้ำและสัญจรทางคูคลองเป็นหลักเช่นดังเดิม

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

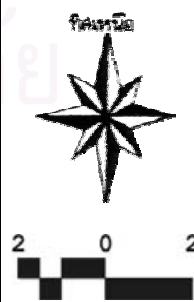
**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ. 2501

สัญลักษณ์

■ บริเวณย่านวัดสนามแก้วฝั่งใต้	■ บริเวณสถานี เหนือวัดสนามแก้ว	■ บริเวณอุตสาหกรรม	■ แหล่งน้ำ
■ บริเวณย่านวัดสนามแก้วฝั่งกลาง	■ บริเวณพาณิชย์	■ บริเวณเกษตรกรรม	
■ บริเวณย่านวัดสนามแก้วฝั่งบน	■ บริเวณราชการ	■ บริเวณที่ว่างใช้ประโยชน์	

ที่มา สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่ 4.40

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2512

สัญลักษณ์

■ บริเวณย่านสีสรรบนฝั่งธนบุรี	■ บริเวณสถานี นภาภิรมย์	■ บริเวณอุตสาหกรรม	■ แหล่งน้ำ
■ บริเวณย่านสีสรรบนเกาะบางกอก	■ บริเวณพาณิชย์	■ บริเวณเกษตรกรรม	
■ บริเวณย่านสีสรรบนเกาะบางกอก	■ บริเวณราชการ	■ บริเวณที่กั้นเขตแดน	

ที่มา สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่ 4.41

4.9 ยุคที่ 9 เป็นเมืองในชานเมือง (พ.ศ.2514-2531)

ในช่วงยุคเป็นเมืองในชานเมืองนี้ เกิดการทะลักเข้ามาของย่านพักอาศัยที่ตามมาทับ สะพาน และถนนที่เชื่อมพื้นที่ชั้นกลางของทั้งสองฝั่ง ซึ่งสืบต่อจากการเปลี่ยนแปลงการพัฒนาเพื่อเปิดพื้นที่เพื่อขยายเมืองในยุคก่อน ประกอบกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจ และการเป็นศูนย์กลางโตเดี่ยวของกรุงเทพฯ ได้ดึงดูดผู้คนจากทั่วทั้งประเทศมากระจุกตัวอยู่เกิดความต้องการพื้นที่อยู่อาศัยจำนวนมาก ในขณะที่พื้นที่ชั้นใน และชั้นกลางของเมืองเริ่มมีความหนาแน่น และทวีมูลค่าสูงมากขึ้น ทางออกของผู้คนเหล่านี้จึงทะลักออกสู่พื้นที่ชานเมือง และจากนโยบายทางเศรษฐกิจในยุคก่อนได้ทำให้เกิดย่านอุตสาหกรรมขึ้นในพื้นที่รอบนอกแถบชานเมือง ซึ่งก็ได้ดึงดูดแรงงานจำนวนมากเข้ามายังพื้นที่ ทั้งสองเหตุผลหลักดังกล่าวจึงเป็นเหตุให้ในยุคนี้ พื้นที่เมืองได้เกิดขยายทะลักสู่ยังพื้นที่รอบเมือง ชานเมือง (Suburbanization) ซึ่งได้ทำลายระบบ และวิถีชีวิตของชุมชนพึ่งน้ำที่ทำการเกษตรในพื้นที่รอบนอกเมืองลง ทั้งจากเหตุผลทางกายภาพ และค่านิยมที่เปลี่ยนแปลงไป ฝั่งธนบุรีในฐานะที่ตกเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ และเป็นย่านเกษตรที่มีพื้นที่ว่างในสายตาของคนสมัยใหม่เหลืออยู่ก็มากจึงตกเป็นพื้นที่รองรับความเป็นเมืองที่ทะลักออกมาจากในเขตพื้นที่เมืองชั้นใน และชั้นกลาง ซึ่งการทะลักเข้ามาของพื้นที่เมืองได้เริ่มเข้ามาตามจุดเชื่อมต่อสะพานทั้งสองฝั่งที่เกิดขึ้น และกระจายออกไปตามแนวเส้นทางถนนที่ได้เปิดพื้นที่ไว้ ซึ่งทั้งหมดได้เริ่มมาจากการพัฒนาทางเศรษฐกิจที่มุ่งเน้นการพัฒนาแบบรวมความเจริญไว้ในศูนย์กลาง ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาของผู้คนจากแถบทั้งประเทศ ซึ่งผลที่ตามมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์นี้ ส่วนหนึ่งก็ทำให้ประชาชนมีกินมีใช้มากขึ้น แต่ก็ตามมาด้วยมีการย้ายถิ่นฐานเข้ามาในเมืองใหญ่ โดยเฉพาะในกรุงเทพฯ คนที่ร่ำรวยมีมากขึ้น จำนวนประชากรเพิ่มสูงขึ้น รายได้ของประชากรแตกต่างกันมากขึ้น ผู้คนเหล่านี้ต่างอพยพเข้ามาแออัดอยู่ในมหานครต่างมีความต้องการปัจจัยพื้นฐาน ซึ่งก็คือที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้นตามมา การตั้งถิ่นฐานของประชาชนเหล่านี้ในช่วงแรกมีแนวโน้มการกระจายตัวออกไปทางแถบตะวันออกของกรุงเทพฯ มากกว่าทางตะวันตก และทางเหนือ แต่ในช่วงหลังเริ่มเปลี่ยนทิศทางไปครอบคลุมเนื้อที่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และด้านทิศเหนือ ในส่วนของพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งธนบุรีก็เริ่มมีการกระจายตัวของแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างรวดเร็ว ทั้งนี้ด้วยการคมนาคมที่สะดวกขึ้น

ในช่วงปีพ.ศ.2514-2520 ที่ดินมีราคาสูงมากขึ้น และมีการก่อสร้างมากขึ้น มีโรงงานอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมากทั้งในกรุงเทพฯ และปริมณฑล ซึ่งก็หมายถึงความต้องการด้านแรงงานที่มีมากขึ้น การอพยพเข้ามาในเมืองของผู้คนมีมาจากทุกภาคของประเทศ ปัญหาที่อยู่อาศัยสำหรับคนจน ซึ่งเป็นปัญหามาโดยตลอด เริ่มทวีความรุนแรงขึ้น ในปี พ.ศ. 2519 มีความหนาแน่นของประชากร เฉลี่ย 25คน/ไร่ อีก 1 ปีต่อมา คือในปี พ.ศ.2520 ความหนาแน่นของประชากรเพิ่มขึ้นเป็น 133คน/ไร่ เขตชั้นใน 8 เขตมีความหนาแน่นปานกลาง คือ 33 คน/ไร่ พื้นที่ ที่มีความหนาแน่นน้อยที่สุดคือ5คน/ไร่ อยู่

เขตชั้นนอก ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ใช้เพื่อการเกษตรกรรมเช่น ทุ่งนา นาทุ่ง ป่าชายเลน ซึ่งต่อมาในช่วงปีพ.ศ.2522 ที่ดินในเขตเมืองชั้นกลางของกรุงเทพฯ เริ่มหมดไปประกอบกับเป็นช่วงวิกฤตการณ์น้ำมันขึ้นราคา ทำให้ค่าใช้จ่ายในการก่อสร้างสูงขึ้น รูปแบบของบ้านจัดสรร(ภาพประกอบ4.41)ซึ่งเคยเป็นที่นิยมช่วงปี พ.ศ.2510-2520 เริ่มเปลี่ยนการนิยมเป็นอาคารแถว (Town house) (ภาพประกอบ4.42) ปัญหาที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นในช่วงนี้คือการขาดการควบคุมการเกิดบ้านจัดสรร ที่ได้รูล้ำเข้าไปในเขตพื้นที่ "เกษตรกรรมชานเมือง" ซึ่งเป็นที่ลุ่มและการถมดินเพื่อการก่อสร้างก็ขวางทางระบบระบายน้ำและปิดทางสัญจรเดิมของชุมชน ซึ่งเป็นต้นเหตุปัญหาน้ำท่วมขังที่เกิดขึ้นในเวลาต่อมา นอกจากนี้ระบบสาธารณูปโภคที่หมู่บ้านจัดสรรจัดไว้รองรับก็ไม่ได้มาตรฐาน และขาดการวางแผนต่อการใช้พื้นที่จากการกระจายของพื้นที่เมืองออกสู่บริเวณรอบๆ เมือง (Suburbanization)อย่างขาดการวางแผน(ภาพประกอบ4.43) ทำให้เมืองเริ่มประสบกับปัญหานานาชนิดทั้งสาธารณูปโภคสาธารณูปการที่ไม่เพียงพอไม่ครอบคลุมพื้นที่ การจราจรที่ติดขัดจากการที่ผู้คนต้องเดินทางไกลเพื่อเข้ามาทำงานในตัวเมือง การปลูกสร้างชุมชนใหม่โดยขัดกับชุมชนเก่า ไปปิดทางน้ำ หรือขวางทางเข้า-ออก ทางสัญจร การปลูกสร้างชุมชนในพื้นที่เกษตรกรรม หรือขัดแย้งกับพื้นที่เกษตรกรรม การปล่อยน้ำเสีย ทำให้เสียพื้นที่ทางการเกษตรไปอย่างมากมาย

ในส่วนฝั่งธนบุรีนั้นถือเป็นเมืองแรกๆที่รองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ การขยายตัวของเนื้อเมืองที่เข้ามาในระยะแรกเข้ามาตามเส้นทางถนนหลักต่างๆ และจุดเชื่อมต่อกับพระนคร โดยในปี พ.ศ. 2516 เปิดใช้สะพานพระปิ่นเกล้า มีการสร้างถนนอรุณอมรินทร์ข้ามคลองบางกอกน้อยและถนนพระปิ่นเกล้า ทำให้เกิดการขยายตัวของชุมชนอย่างมาก ผู้คนที่อยู่ทางพระนครไหลเข้ามาอยู่ฝั่งธนบุรี เนื่องจากการเดินทางที่สะดวก รวดเร็วของเส้นทางคมนาคมทางบก บริเวณเขตบางกอกน้อยและเขตบางพลัด พื้นที่จึงถูกปรับเปลี่ยนไปอย่างรวดเร็ว มีการสร้างอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรร ห้างสรรพสินค้า และกิจกรรมประเภทอื่นๆ ตามมา พร้อมๆ กับด้านทิศใต้ของฝั่งธนบุรีก็ได้มีการตัดถนนธนบุรี-ปากท่อเชื่อมต่อกับจังหวัดราชบุรีต่อเนื่องไปยังภาคตะวันตก และได้ ซึ่งถนนสายนี้ได้เปิดเอาพื้นที่สวนผลไม้ สวนดอกไม้ ให้กลายเป็นโรงงาน บ้านจัดสรร ซึ่งถนนที่ตัดไปนั้น บางส่วนของถนนก็ปิดทางน้ำ ที่ใช้ถ่ายเทน้ำในสวน ทำให้ทั้งน้ำเน่า และน้ำท่วมสวนเสียหาย ผลผลิตตกต่ำลง

ภาพประกอบ 4.43 บ้านจัดสรรที่รุกเข้าในพื้นที่สวนจากการขยายตัว อย่างขาดการวางแผน

ในช่วงปี พ.ศ.2525 สร้างสะพานพระเจ้ากรุงธนบุรี(สะพานสารสิน) ขึ้นอีกเพื่อเป็นการเชื่อมต่อ ฝั่งพระนคร กับฝั่งธนบุรีเข้าด้วยกัน ซึ่งสะพานนี้ก็เป็นจุดเชื่อมต่อกับย่านการค้าและธุรกิจ ในแถบสีลม และได้เปลี่ยนถนนสาทร เป็นถนนธุรกิจอีกสายหนึ่งของกรุงเทพฯ และยังเสริมธนบุรีให้เป็น Suburbanization ของกรุงเทพฯ และต่อมาในปีพ.ศ. 2526 ก็ได้เปิดสะพานพระปกเกล้าขึ้นอีก คู่กับสะพานพุทธเพื่อรองรับปริมาณการจราจรที่เพิ่มขึ้น จากการข้ามไปมาทั้งสองฝั่งกลายเป็นได้ว่าทั้งสองพระนคร-ธนบุรีเป็นหนึ่งเดียวกันแล้วในด้านการเป็นเมือง

ในช่วงปี พ.ศ. 2528 เป็นช่วงปีที่เริ่มเจริญรุดหน้าอย่างรวดเร็ว ความต้องการด้านที่อยู่อาศัยของผู้คนในเมืองยิ่งทวีสูงขึ้น การตัดถนนจึงเกิดขึ้นอีกหลายสายโดยเฉพาะพื้นที่ในแถบชานเมืองของกรุงเทพมหานคร ทั้งโครงการ ถนนหลายสายหลัก ถนนรอง ซอยต่าง ๆ ในพื้นที่บริเวณที่อยู่ใกล้คลองบางกอกน้อยมีการตัดถนนราชวิถี – นครชัยศรี ถนนปิ่นเกล้า – นครชัยศรีหรือถนนสิรินธร ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ดินในเขตพื้นที่ที่ตั้งขึ้น รวมทั้งการขยายพื้นที่ถนนรองเส้นทางจังหวัดหมายเลข 3512 หรือ ถนนบางกอกวอย – ไทรน้อย ที่เป็นเส้นทางบกสายหลักของผู้คนในทางฝั่งตะวันตกของจังหวัดนนทบุรี การขยายพื้นที่ถนนเพื่อให้ของเส้นทางบกที่สะดวก ส่งผลต่อพื้นที่เกษตรที่ลดลงในเขตที่ตั้งขึ้น และจังหวัดนนทบุรีฝั่งตะวันตก ไปเป็นหมู่บ้านจัดสรร อาคารพาณิชย์ อาคารพักอาศัยต่าง ๆ มากมาย ในช่วงปี พ.ศ. 2531 มีการย้ายสถานีขนส่งสายใต้จากสามแยกไฟฉายมาอยู่ที่บริเวณจุดตัดของถนนบรมราชชนนีและถนนสิรินธร ตรงคลองบางกอกน้อย ซึ่งเดิมเคยเป็นพื้นที่เกษตร สวนผัก และสวนผลไม้ ทำให้พื้นที่มีราคาที่ดินที่สูงขึ้นจากพื้นที่เกษตรที่ราคาไปเป็นพื้นที่ ที่มีราคาแพงชาวสวนจึงขาย"ทิ้ง" สวนไปทำอาชีพอื่น

การขยายตัวของเมืองทางฝั่งธนบุรีในยุคนี้ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างชัดเจน ซึ่งเมื่อความต้องการด้านที่อยู่อาศัยเพิ่มขึ้น และมีอาจจะกระจุกตัวอยู่ในเมืองหลวงพื้นที่ชั้นใน และชั้นกลางได้ได้ จึงกระจายไปตามปริมาตร ทิศทางการขยายตัวของเมืองจึงเกิดตามแนวถนนหลักที่ตัดขึ้น และกระจายออกจากศูนย์กลางพื้นที่เมืองหลวง ซึ่งการขยายตัวออกสู่พื้นที่ปริมาตรก็ส่งผลกระทบให้เกิด

การเปิดพื้นที่สวนผัก-ผลไม้ ให้ตอบรับกับกิจกรรมการใช้ที่ดินที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของเมืองหลวงที่กำลังก้าวสู่การเป็นมหานคร มหานครที่ธนบุรีเองเป็นส่วนหนึ่ง

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ในปีพ.ศ.2516 เมื่อมีการเปิดใช้สะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าเป็นสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาแห่งที่ 4 มีการสร้างสะพานอรุณอมรินทร์ข้ามคลองบางกอกน้อยและถนนปิ่นเกล้า เชื่อมระหว่างถนนจรัญสนิทวงศ์ กับสะพานพระปิ่นเกล้า ซึ่งนับเป็นการเปิดพื้นที่ทางตอนเหนือของกรุงธนบุรีให้มีการขยายตัวของชุมชนมากขึ้น เริ่มมีการปลูกสร้างอาคารพาณิชย์ หมู่บ้านจัดสรรสินค้าติดตาม ตามแนวถนนที่ตัดที่ตัดขึ้นใหม่ เนื่องด้วย การขยายตัวของชุมชนที่อยู่อาศัยที่เกิดขึ้นใหม่ตามความต้องการของการใช้ที่ดินที่เพิ่มมากขึ้นพร้อมๆกับด้านทิศใต้ของฝั่งธนบุรีก็ได้มีการตัดถนนธนบุรี-ปากท่อเชื่อมต่อกับจังหวัดราชบุรีต่อเนื่องไปยังภาคตะวันตก และได้ ซึ่งถนนสายนี้ได้เปิดเอาพื้นที่สวนผลไม้ สวนดอกไม้ ให้กลายเป็นโรงงาน บ้านจัดสรร

การเปิดใช้สะพานสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีในปีพ.ศ. 2525 และสะพานพระปกเกล้าในปีพ.ศ.2526 โดยสะพานทั้งสองตัดเข้าไปยังพื้นที่ตอนในของสองฝั่ง เพื่อเชื่อมต่อบริการสัญจรให้หนา และเหนียวแน่นยิ่งขึ้น สอดรับกับการขยายพื้นที่เมืองของกรุงเทพฯ ที่ทะลักออกมาสู่เมืองรอบๆ และตัวฝั่งธนบุรีเองก็ได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ ทั้งทางนิตินัย และทางพฤตินัย แล้วสะพานทั้งสอง เป็นตัวถ่ายความหนาแน่นในฝั่งพระนครออกมาเพิ่มขึ้นในตอนในของฝั่งธนบุรีในแถบวงเวียนใหญ่ คลองสาน ดาวคะนองทำให้ย่านดังกล่าวมีการขยายตัวเพิ่มขึ้นเป็นอย่างมาก

การตัดถนนราชวิถี-นครชัยศรี และถนนปิ่นเกล้า-นครชัยศรี หรือถนนสิรินธร และถนนบรมราชชนนีในปีพ.ศ.2528 ซึ่งบรรจบกันที่ตลิ่งชัน และมุ่งสู่กิ่งอำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม ซึ่งเป็นการเปิดพื้นที่เมืองออกไปทางตะวันตกและทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของการพัฒนาที่ดิน ประกอบกับประเทศไทยเข้าสู่ยุคสภาวะเศรษฐกิจเจริญรุ่งเรืองอย่างรวดเร็ว ย่านพักอาศัยชั้นดีจึงเกิดขึ้นในย่านนั้นเป็นจำนวนมาก และเกือบทั้งหมดทับลงไปบนพื้นที่เกษตรกรรม

และในปีพ.ศ.2531 และมีการย้ายสถานีขนส่งสายใต้จากสามแยกไฟฉายมาอยู่ ณ บริเวณจุดตัดของถนนบรมราชชนนี และถนนสิรินธร ตรงคลองบางกอกน้อยซึ่งเดิมเป็นพื้นที่เกษตรกรรม สวนผัก สวนผลไม้ ในท้องที่บางบำหรุ ตลิ่งชัน และบริเวณใกล้เคียงได้เปลี่ยนเป็นที่ดินที่มีราคาแพง และมีทำเลที่เหมาะสมกับการลงทุน บริเวณ 2 ข้างถนนมีอาคารพาณิชย์ โรงแรมทันสมัย และห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ ส่วนในพื้นที่ที่ลึกเข้าไปเป็นโครงการบ้านจัดสรรชั้นดี ที่อยู่ท่ามกลางสภาพแวดล้อมที่ดี ปราศจากมลพิษจากโรงงานอุตสาหกรรม มีความสะดวกในด้านการคมนาคม และ

ใกล้กับพื้นที่ชั้นในของกรุงเทพมหานครที่เป็นแหล่งงานสำคัญ จึงเป็นการหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่จะเกิด กระแสการลงทุน และพัฒนาการขยายตัวของเมืองเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วจะไกลออกไปตามเส้นทางคมนาคมจะไปถึงเชิงเขเช่นเดียวกับในกรณีของฝั่งธนบุรีทั้งฝั่ง(แผนที่4.42)

ในด้านศูนย์กลางชุมชนในยุคนี้เน้นศูนย์กลางใหญ่ที่มีอยู่ยังคงบทบาทสำคัญต่อฝั่งธนบุรีเหมือนเดิม และเริ่มมีความเป็นตัวของตัวเองมากขึ้นมีการเติบโตในตัวจากในพื้นที่เอง ลดการพึ่งพาจากความเชื่อมโยงกับศูนย์กลางใหญ่ในฝั่งพระนคร ส่วนด้านศูนย์กลางรอง หลายแห่งมีการเติบโตเพิ่มบทบาทของตนเองมากขึ้นจนในบางด้านเท่าเทียมกับศูนย์กลางใหญ่ได้ เช่นที่ บริเวณตลาดศาลาน้ำร้อน และย่านตลาดดาวคะนอง และมีการเพิ่มขึ้นของรูปแบบศูนย์กลางรองแบบใหม่คือ ห้างสรรพสินค้าที่เปิดขึ้น แต่เกือบทั้งหมดที่เปิดจะอยู่ในพื้นที่ ที่เป็นศูนย์กลางทั้งศูนย์กลางใหญ่ และรองอยู่แล้ว และอีกรูปแบบใหม่ของศูนย์กลางรองคือ ในบริเวณจุดตัดสำคัญๆ ของถนนหลัก เช่นแยกท่าพระ สามแยกไฟฉาย ที่พัฒนาเป็นย่านการค้าที่สำคัญขึ้นมา ซึ่งสัมพันธ์กับค่านิยมการผูกติดกับถนนของคนในยุคนี้ ในด้านศูนย์กลางย่อยนั้นเริ่มลดบทบาทลงทั้งจากค่านิยมที่คนนิยมอยู่ริมถนนมากกว่า และบรรดาศูนย์กลางเหล่านี้โดยมากเป็นวัดจะอยู่ริมน้ำ ห่างไกลจากถนน และจากการย้ายเข้ามาใหม่ ของชุมชนใหม่ที่เกิดขึ้นริมถนน ทำให้ชุมชนในยุคนี้เริ่มไม่มีศูนย์กลางชุมชนที่ชัดเจน ไม่มีที่พบปะพูดคุยของคนในชุมชน ชุมชนไม่มีความเหนียวแน่นเข้มแข็งดังเช่นก่อน ซึ่งน่าจะเป็นสาเหตุหนึ่งของปัญหาสังคมที่เกิดขึ้นมาในยุคหลัง(แผนที่4.43)

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรี ที่มากที่สุดในยุคนี้เป็นไปแบบกระจายตัว ขยายไปตามแนวถนนชุมชนส่วนใหญ่ที่ จะหนาแน่นก็ในบริเวณจุดเชื่อมต่อกับพระนคร ทั้งจุดเดิม และที่สร้างขึ้นใหม่ ส่วนชุมชนดั้งเดิมริมน้ำต่างๆก็มีการเปลี่ยนแปลงมีการตัดถนนขอยออกมาหาถนนใหญ่ การขยายตัวเปลี่ยนจากการขยายตัวไปตามแนวคลองมาเป็นการขยายตัวตามถนน ชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ และชุมชนดั้งเดิม ที่เปลี่ยนการขยายตัวมาเป็นแบบตามถนนนี้ ได้เปลี่ยนแปลงระบบชุมชนเดิมที่มีศูนย์กลางในการร่วมตัวของคนในชุมชน การขยายตัวโดยยึดศูนย์กลางนั้นๆเป็นหลัก แต่บรรดาชุมชนที่ขยายตัวแบบใหม่นั้นได้ละทิ้งศูนย์กลางการขยายตัวยึดแต่แนวถนนไม่มีขอบเขต ไม่มีศูนย์รวมของชุมชน ซึ่งรูปแบบที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ได้ก่อกองปัญหาทางด้านผังเมือง การบริหารสาธารณูปโภค สาธารณูปการ การจราจรและปัญหาด้านสังคม(แผนที่4.44)

การใช้ที่ดิน

การใช้ที่ดินในยุคนี้จะสังเกตได้ว่าการขยายตัวของย่านพักอาศัยรุกคืบเข้าไปในพื้นที่เกษตรกรรมเดิม โดยเมื่อดูจากแผนที่แล้ว (แผนที่ 4.45) และยังพบว่ากลุ่มที่พักอาศัยที่เกิดขึ้นเหล่านี้ นั้นมีการกระจายตัวที่ไม่เป็นระเบียบ เกาะตัวและขยายตัวรุกเข้าไปตามแนวถนนสายหลักต่างๆ เช่นเดียวกับการใช้ที่ดินประเภทพาณิชยกรรมที่เกิดขึ้นในบริเวณสองฝั่งถนน สายหลัก และในช่วงที่ถนนตัดผ่านเข้าไปใกล้กับย่านพักอาศัยเดิม ก็มีการขยายตัวของชุมชน และย่านพาณิชยกรรมที่เพิ่มขึ้น เช่นที่บางแค และจอมทอง และจากการเปิดใช้สะพานปิ่นเกล้า สะพานสาทร และสะพานพระปกเกล้า ซึ่งเป็นการเพิ่มจุดเชื่อมต่อกับพระนครขึ้นในตอนในของพื้นที่ทำให้ความหนาแน่นของย่านมีมากขึ้น และย่านวงเวียนใหญ่ที่เป็นจุดศูนย์กลางของพื้นที่ ในแถบฝั่งธนบุรีในด้านพาณิชยกรรม ส่วนการใช้ที่ดินประเภทอุตสาหกรรมก็ได้มีการเกิดและขยายตัวขึ้นในบริเวณตอนใต้ของพื้นที่ ที่ได้มีการตัดถนนธนบุรี-ปากท่อ

จะสังเกตได้ว่าในยุคนี้ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดกับการใช้ที่ดินในฝั่งธนบุรีเกิดจาก 2 สาเหตุหลักๆ คือการตัดถนน และการเชื่อมต่อที่ทำให้พระนคร ซึ่งทำให้ฝั่งธนบุรีรวมกันเป็นหนึ่งเดียว เป็นที่รองรับการขยายตัวของกรุงเทพฯ ทั้งด้านการเป็นที่พัก และย่านอุตสาหกรรมใกล้เมือง

2. ระบบการสัญจร

การตัดถนนรองเพิ่มขึ้นหลายสาย และการสร้างสะพานเพื่อเปิดพื้นที่เชื่อมโยงกับฝั่งพระนครในยุคนี้เป็นไปในลักษณะ เพื่อการเติมเต็มให้กับพื้นที่ ที่ได้ทำการสร้างถนนหลักบุกเบิกไว้ ซึ่งก็ตอบรับสอดคล้องกับความต้องการที่อยู่อาศัยของคนเพิ่มขึ้นมาทั้งจากฝั่งพระนคร และจากในฝั่งธนบุรีเอง จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่รวมศูนย์ไว้ที่กรุงเทพฯ

ระบบการสัญจรในยุคนี้เกือบทั้งหมดเดินทางด้วยรถยนต์ทางถนนที่เชื่อมต่อในทุกพื้นที่ แทนการเดินทางเรือ ที่ยังมีตั้งแต่ตอนในของพื้นที่ฝั่งธนบุรี และเป็นการสัญจรรองที่ใช้เดินทางในละแวกบ้านเท่านั้นย่านชุมชนทุกแห่งมีถนนตัดเข้าถึง มีการสร้างสะพานเชื่อมกับพระนคร เพื่อเป็นการรวมฝั่งธนบุรีเองเป็นส่วนหนึ่งของพระนคร มีการตัดถนนเพื่อเปิดพื้นที่ และสร้างพื้นที่เมืองใหม่ขึ้นมา ย่านชุมชนเดิมริมน้ำที่ถูกตัดทอนความสมารถในการประกอบอาชีพ และการเดินทางสัญจรที่มีอยู่เดิม จากการขยายตัวของบ้านจัดสรร พยายามดิ้นรนเพื่อหาทางออกสู่ถนนจากซอยที่ขรุขระพื้นที่ผ่านเกิดสภาพซอยลึกแคบ และคดโค้ง (ภาพประกอบ 4.44)

ภาพประกอบ 4.44 ปัญหาจากการขยายตัวของที่อยู่อาศัย รุกเข้ามาในพื้นที่เกษตรกรรม

สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคเป็นเมืองในชนเมือง

จากการพัฒนาเศรษฐกิจในยุคก่อนที่มุ่งเน้นการพัฒนาแบบรวมความเจริญไว้ในศูนย์กลาง ทำให้เกิดการอพยพเข้ามาของผู้คนจากทั่วประเทศ ซึ่งผลที่ตามมาจากการพัฒนาเศรษฐกิจแบบรวมศูนย์นี้ ส่วนหนึ่งก็ทำให้ประชาชนมีกินมีใช้มากขึ้น แต่ก็ตามมาด้วยการย้ายถิ่นฐานเข้ามาซึ่งฝั่งธนบุรีในฐานะที่ถือเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ การที่คนร่ำรวยมีมากขึ้น จำนวนประชากรเพิ่มสูงขึ้น รายได้ของประชากรแตกต่างกันมากขึ้น ผู้คนเหล่านี้ต่างมีความต้องการในปัจจัยพื้นฐาน ซึ่งก็คือที่อยู่อาศัยที่ทวีความต้องการเพิ่มขึ้นตามมา การตั้งถิ่นฐานของประชาชนเหล่านี้ในช่วงแรกมีแนวโน้มการกระจายตัวของกลุ่มบ้านจัดสรรออกไปทางแถบตะวันออกของกรุงเทพฯ มากกว่าทางตะวันตก และทางเหนือ แต่ในช่วงหลังเริ่มเปลี่ยนทิศทางไปครอบคลุมเนื้อที่ทางด้านตะวันออกเฉียงเหนือ และด้านทิศเหนือ ในส่วนของพื้นที่ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาหรือฝั่งธนบุรีนั้น เมื่อมีการสร้างสะพานสมเด็จพระปิ่นเกล้าก็เริ่มมีการกระจายตัวของแหล่งที่อยู่อาศัยอย่างรวดเร็วทั้งนี้ด้วยการคมนาคมที่สะดวกขึ้น เปิดพื้นที่เกษตรกรรมเดิม ทำให้เกิดพื้นที่พัฒนาเป็นขึ้น ซึ่งตอบรับกับความต้องการของประชากรพัฒนากลายเป็นย่านพักอาศัยและเกิดย่านพาณิชยกรรมขึ้น ตามมาในบริเวณจุดตัดสำคัญต่างๆบนถนนเช่นย่านปิ่นเกล้า ย่านท่าพระ ย่านพรานนกและต่อมาเมื่อมีการเปิดถนนออกสู่ย่านเกษตรกรรมรอบนอกพื้นที่ฝั่งธนบุรี ก็ทำให้ย่านตลิ่งชันเปลี่ยนแปลงเป็นย่านหมู่บ้านจัดสรรขนาดใหญ่เป็นจำนวนมาก

การเปลี่ยนพื้นที่เกษตรกรรมเป็นพื้นที่พักอาศัยนั้นได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมามากมาย จากการเป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำ ทั้งในการใช้ และในแง่ของภูมิประเทศที่ต้องเป็นที่ลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูก แตกต่างกับที่พักอาศัยแบบหมู่บ้านจัดสรรที่องค์ประกอบเมืองแบบเมืองบกบรรดาหมู่บ้านเหล่านี้จึงประสบกับปัญหาทั้งในด้านน้ำท่วม แผ่นดินทรุดและก็ได้ส่งปัญหาให้พื้นที่เกษตรที่ยังเหลืออยู่โดยรอบ จากการกีดขวางทางน้ำ ซึ่งเคยใช้ในแง่การเกษตรกรรมและการขนส่งเดินทาง

ในด้านการพื้่นน้ำนั้นจากเดิมที่เคยเปลี่ยนแปลงแต่ในพื้นที่ชั้นกลาง และในพื้นที่ชั้นใน นั้น ได้ขยายพื้นที่ออกสู่พื้นที่ชั้นนอกจากแนวถนนที่ตัดผ่าน และบรรดาหมู่บ้านจัดสรรที่ถือเป็นชุมชนใหม่ que เข้ามาลดสถานะของชุมชนริมน้ำเดิมให้กลายเป็นชุมชนชั้นสอง เกิดการเปลี่ยนแปลงของผู้คนในชุมชนทั้งการย้ายออก และการปล่อยทิ้งร้าง การอุปโภค บริโภคทั้งหมดต้องอาศัยสาธารณูปโภคจากส่วนกลาง ทั้งจากค่านิยมที่เปลี่ยนไป และสภาพน้ำที่เปลี่ยนแปลงไปจากบรรดาน้ำเสียที่หมู่บ้านจัดสรร และโรงงานที่ย้ายเข้ามาปล่อยลงคูคลอง ซึ่งบรรดาน้ำเสียเหล่านี้ก็ได้ส่งผลกระทบต่อให้ผลผลิตทางการเกษตรตกต่ำลง และบางส่วนก็เชื่อว่าแรงสั่นสะเทือนจากรถบนถนนที่วิ่งผ่านทำให้ต้นไม้ไม่ออกดอก ออกผลเช่นดังเดิม ทั้งหมดล้วนนี้เป็นสาเหตุให้เกิดการเปลี่ยนอาชีพที่ง่วนออกไปทำงานในเมือง ของคนในชุมชนริมน้ำ ในด้านการสัญจรนั้นจาก การถูกปิดเส้นทางคูคลองที่เคยใช้สัญจรทั้งจากหมู่บ้านจัดสรรตามที่ได้กล่าวมา และบรรดาถนนที่ตัดขึ้นโดยไม่คำนึงถึงระบบการสัญจรในคลองทั้ง การตัดถนนปิดคูคลอง การสร้างสะพานข้ามคลองในระดับที่ต่ำเกินกว่าจะรอดผ่านได้เป็นเหตุให้ชุมชนริมน้ำทั้งหมดต้องดิ้นรนหาทางออกถนน เกิดสภาพขอยล็กและแคบขึ้นเพื่อเชื่อมต่อชุมชนน้ำออกสู่ภายนอก

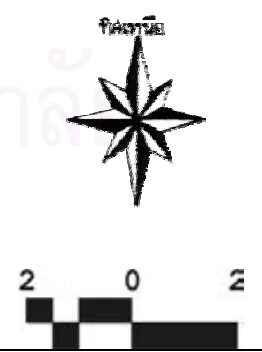
สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

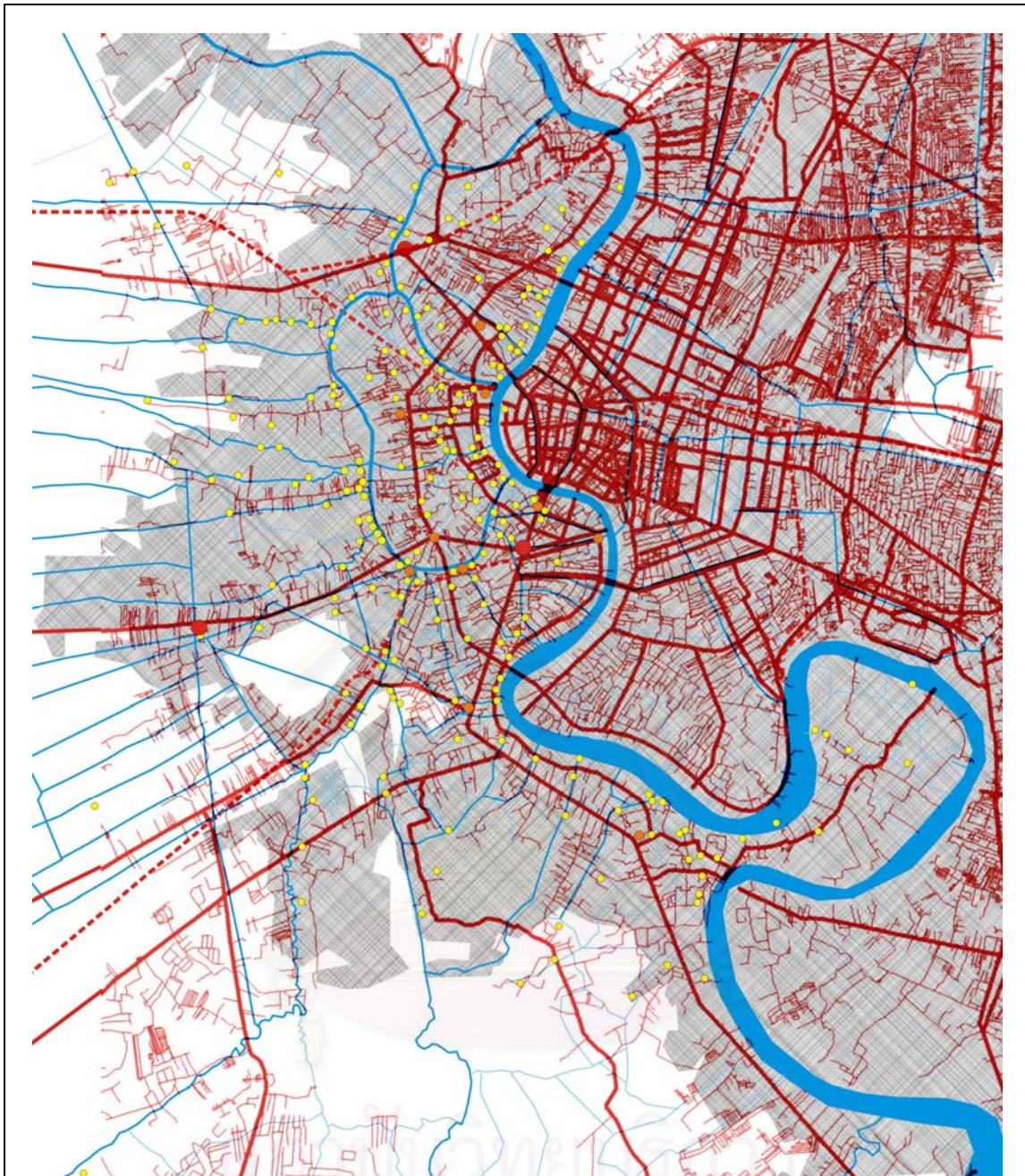
การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสุมเมืองบก
ในพื้นที่เมืองผังธนบุรี

แสดง แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ผังธนบุรี พ.ศ.2523

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

แผนที่ 4.42

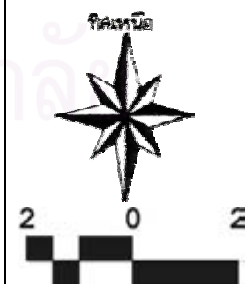

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

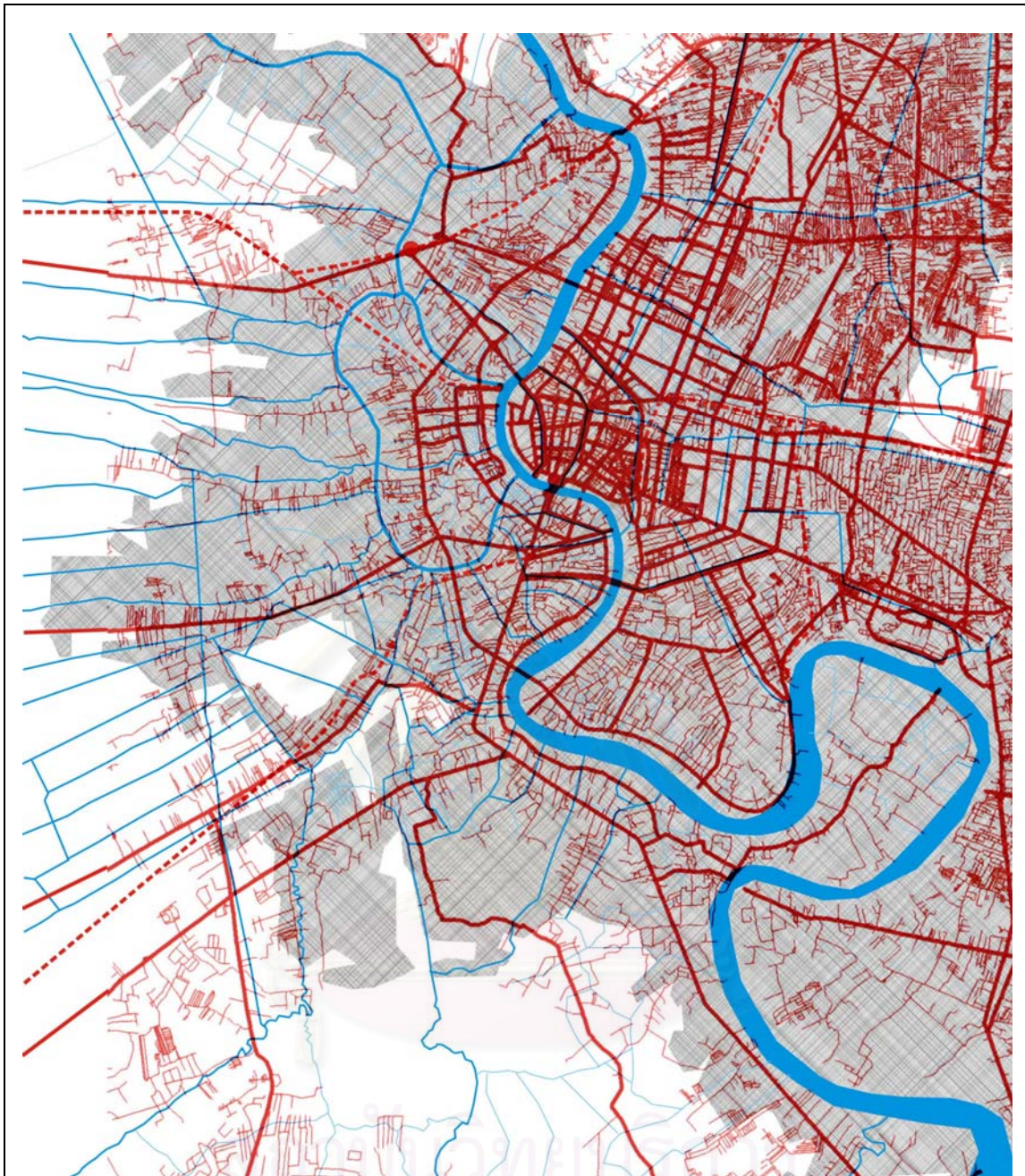
แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคชานเมืองเป็นเมือง(พ.ศ.2523)

สัญลักษณ์	● ศูนย์กลางใหญ่	● ศูนย์กลางรอง
	● ศูนย์กลางย่อย	▨ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.43

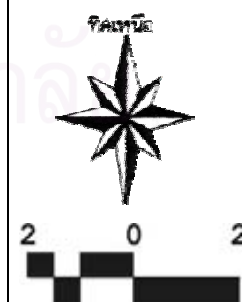

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

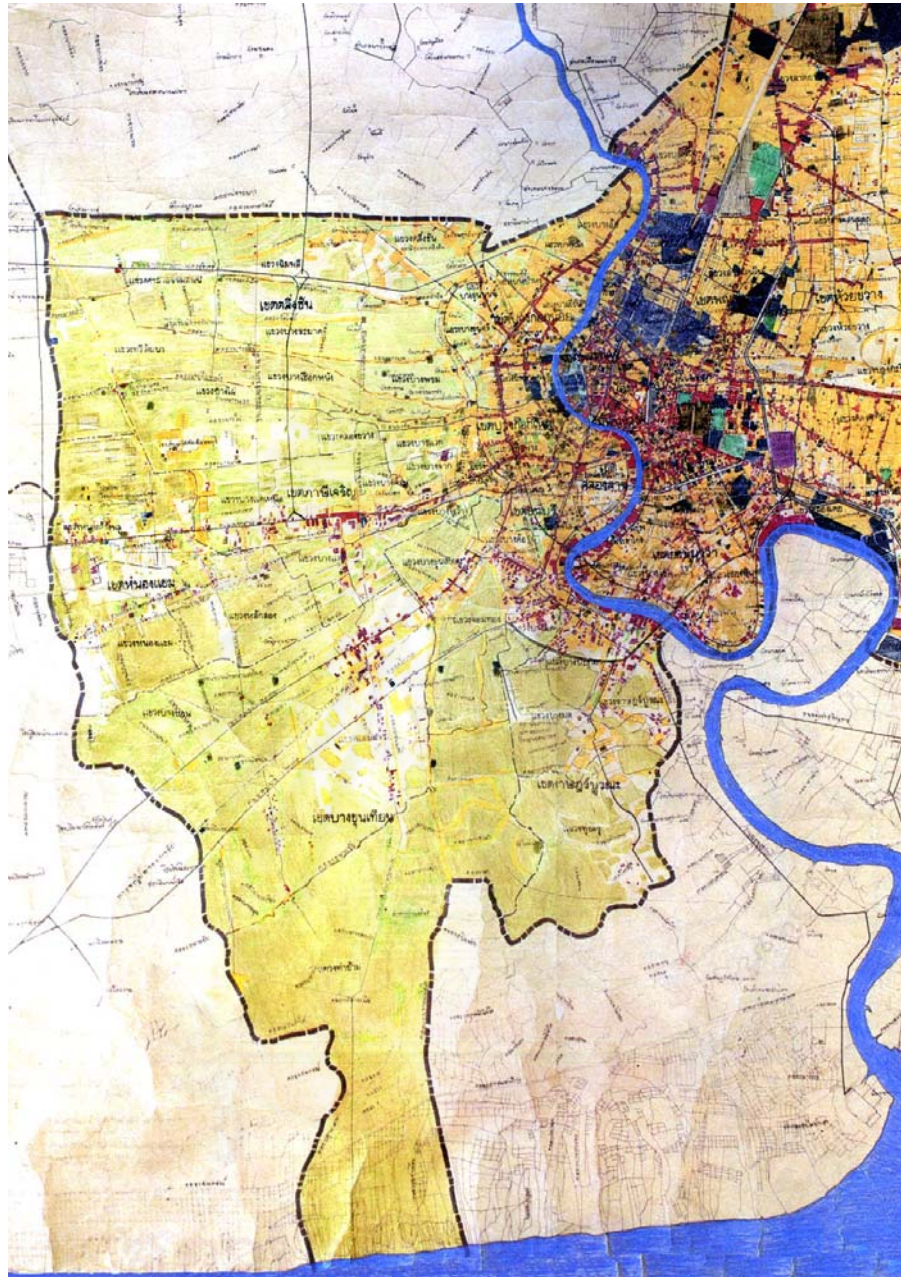
แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคชานเมืองเป็นเมือง(พ.ศ.2523)

— ถนน — แม่น้ำ, คลอง
 สัญลักษณ์ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน วัด

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.44

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2529

สัญลักษณ์

■ บริเวณอาศัยหนาแน่นน้อย	■ บริเวณสถานี นกวิทยาสัย	■ บริเวณอุตสาหกรรม	■ แหล่งน้ำ
■ บริเวณอาศัยหนาแน่นปานกลาง	■ บริเวณภาคีวิทยาคม	■ บริเวณเกษตรกรรม	
■ บริเวณอาศัยหนาแน่นมาก	■ บริเวณราชการอุปถัมภ์	■ บริเวณที่ห้ามก่อสร้าง	

ที่มา สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

แผนที่ 4.45

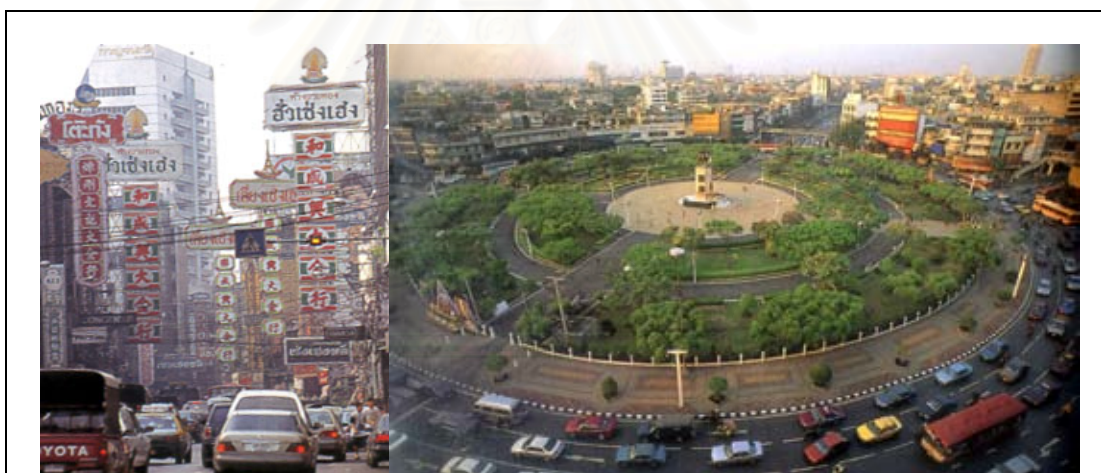
4.10 ยุคที่ 10 เศรษฐกิจฟองสบู่ (พ.ศ.2531-2539)

ในช่วงยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ เป็นช่วงที่ความสำคัญทางระบบเศรษฐกิจของทั้งประเทศเกิดความผันผวนเป็นอย่างมาก ทั้งจากการขยายตัวสูงสุด จนตกต่ำล้มละลาย ซึ่งจากเหตุดังกล่าวก็ได้ส่งผลกระทบต่อเมืองเป็นอย่างมาก ในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเองจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้น ได้ทำให้เกิดการพัฒนาพื้นที่เมืองขึ้นอย่างมากมายหากแต่การพัฒนาดังกล่าวเกิดจากความต้องการทางเศรษฐกิจเพื่อมุ่งหารายได้อย่างเดียวเป็นส่วนใหญ่ การพัฒนาจึงเป็นไปตามยถากรรมอย่างขาดการวางแผนรองรับ ซึ่งได้สร้างปัญหาอีกมากมายติดตามมาทั้งจากการทำลายพื้นที่เกษตร การก่อปัญหาต่างๆให้กับเมือง และการทำลายรูปแบบวิถีชีวิตของชุมชนเดิมในพื้นที่ ต่อมาเมื่อระบบเศรษฐกิจพังทลายลง พื้นที่พัฒนาตามยถากรรมเหล่านี้ก็ยิ่งสร้างปัญหามากขึ้นจากการปล่อยทิ้งร้าง การขาดการดูแล ซึ่งทั้งหมดต่างก็ยิ่งทวีปัญหาในการพัฒนาเมืองมากยิ่งขึ้น ซึ่งรูปแบบวิถีชีวิตแบบฟุ้งน้ำที่ได้ถูกละเลยลืมนั่น บางส่วนก็เริ่มได้สร้างปัญหาให้กับเมืองแล้วทั้งจากภัยธรรมชาติต่างๆ และปัญหาจากการพัฒนาโดยลืมหักยภาพเดิมของพื้นที่ โดยทั้งหมดเริ่มในช่วง

ระหว่างปีพ.ศ.2527-2529 เศรษฐกิจของไทยอยู่ในฐานะย่ำแย่ตกต่ำเพราะเกิดปัญหาสถาบันการเงินล้ม ในตอนนั้นรัฐบาลไทยต้องไปขอความช่วยเหลือจากกองทุนการเงินระหว่างประเทศ (ไอเอ็มเอฟ) และจำเป็นต้องหันงบประมาณรายจ่ายในปีพ.ศ.2528 และปีพ.ศ. 2529 ติดต่อกันเพื่อรักษาวินัยการเงินและการคลัง แต่พอปีพ.ศ.2530 เศรษฐกิจไทยเริ่มฟื้นตัว ผู้นำรัฐบาลคนใหม่ต่อจากพลเอกเปรม ติณสูลานนท์ คือ พลเอกชาติชาย ชุณหะวัณ ได้อาศัยบุคคลโดดเด่นประจำตัวของตนไปปลุกเร้าความมั่นใจของนักธุรกิจให้เกิดขึ้นในเวลาอันรวดเร็วภายใต้นโยบาย "เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า" เมื่อบรรยากาศการลงทุนเริ่มคึกคักขึ้นก็เป็นจังหวะดีที่นักลงทุนจากต่างประเทศ โดยเฉพาะจากญี่ปุ่นได้ตัดสินใจย้ายฐานการผลิตเพื่อการส่งออกมาอยู่ที่ประเทศไทยเพื่อหนีพิษเงินเยนที่สูงขึ้น ตามมาด้วยนักลงทุนจากกลุ่มประเทศอุตสาหกรรมใหม่ในเอเชีย เช่น ไต้หวัน ฮังกง สิงคโปร์ การขยายการลงทุนจากภาคต่างประเทศ ส่งผลให้ธุรกิจที่ดินในประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทิศทางการพัฒนาประเทศ จากประเทศเกษตรกรรมไปสู่ประเทศอุตสาหกรรม เกิดการขยายตัวอย่างมาก ทั้งในภาคการค้าการลงทุนภาคอุตสาหกรรม และภาคบริการ จนกลายเป็นภาวะ "ฟองสบู่" ทางเศรษฐกิจ

ผลทางภาวะฟองสบู่ทางเศรษฐกิจดังกล่าวทำให้ความต้องการที่ดินเพื่อนำมาเป็นสถานที่ตั้งโรงงาน สำนักงาน สนามกอล์ฟ รีสอร์ท ที่อยู่อาศัยโรงแรมเพิ่มสูงขึ้นอย่างต่อเนื่องและรวดเร็ว ทำให้พวกนายหน้าค้าที่ดินได้กำไรอย่างรวดเร็วในช่วงข้ามคืนเกิดเศรษฐีใหม่กว่า 2 แสนคนที่ร่ำรวยจากการค้าที่ดิน อสังหาริมทรัพย์ และการเล่นหุ้นในตลาดหลักทรัพย์ ผลที่ตามมาคือมีการปั่น

ราคาที่ดินทำให้ราคาที่ดินมีมูลค่าเพิ่มขึ้นจากเดิมเป็นร้อยละเท่าบรรดานักเก็งกำไรยิ่งได้ใจจึงไปกว้านซื้อที่ดินมากกักตุนไว้เป็นจำนวนมากเพื่อหวังขายต่อให้กับนักลงทุนต่างชาติอีกต่อหนึ่งโดยเฉพาะในทำเลที่มีศักยภาพในการลงทุนสูง ในช่วงนั้นสภาพคล่องทางการเงินมีอยู่สูงมากเงินนอกสามารถเข้าง่ายออกง่าย อัตราดอกเบี้ยในระยะนั้นเพียง 11.5%จึงทำให้นักการพาณิชย์ทั้งหลายสนับสนุนการปล่อยกู้สินเชื่อเพื่อที่ดินอย่างเต็มที่ และเป็นไปอย่างง่ายดายมากซึ่งเท่ากับเป็นการส่งเสริมพวักนักเก็งกำไรให้เข้ามาสู่ธุรกิจฟองสบู่อีกเป็นจำนวนมาก(ภาพประกอบ4.45) ประมาณต้นปีพ.ศ.2533 ความเคลื่อนไหวของการลงทุนธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ก็เริ่มแผ่วลง โดยมีปัจจัยมาจากการเกิดปัญหาการขาดแคลนวัสดุก่อสร้างที่ทวีความรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับตามจำนวนโครงการลงทุนที่เริ่มทยอยการก่อสร้างฝ่ายรัฐบาลเองโดยผ่านธนาคารแห่งประเทศไทยก็ได้ขอความร่วมมือจากธนาคารพาณิชย์ให้ระมัดระวังในการปล่อยสินเชื่อที่ไม่ก่อประโยชน์ต่อการเพิ่มผลผลิตของประเทศโดยเฉพาะสินเชื่อในการเก็งกำไรเกี่ยวกับอสังหาริมทรัพย์ ซึ่งพอดีการเกิดวิกฤตการณ์สงครามอ่าวเปอร์เซียราคาที่ดินที่เข้าสู่ภาวะทรหดตัว

ภาพประกอบ 4.45 การขยายตัวของภาคธุรกิจการค้าอย่างเพิ่มทวีคูณในช่วงยุคฟองสบู่

ท่ามกลางปัญหาที่กำลังเกิดขึ้นกับนักธุรกิจในประเทศเพราะฟองสบู่ลูกเล็กเริ่มแตก กลับปรากฏว่ามีกลุ่มนักธุรกิจจากต่างประเทศที่มีความพร้อมในเรื่องเงินทุน และเทคโนโลยีที่ทันสมัยได้เข้ามาลงทุนในช่วงปีพ.ศ.2534 ซึ่งเป็นการต่ออายุให้แก่ภาคธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในประเทศไทยอีกช่วงหนึ่ง กลุ่มทุนต่างชาติที่เข้ามาในตอนนั้นส่วนใหญ่เป็นทุนจากญี่ปุ่น ฮองกง แต่จากเหตุการณ์พฤษภาทมิฬในปีพ.ศ.2535 ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ให้หยุดชะงักลงอีกครั้งหลังจากที่กำลังจะเริ่มฟื้นตัวโดยแรงอัดฉีดของทุนต่างชาติ ภายหลังจากสภามั่นผวนทางการเมืองเริ่มจางหายไป ธนาคารแห่งประเทศไทยได้อนุญาตให้นักการพาณิชย์ของไทย และต่างประเทศเปิดให้บริการวิเทศ

ธนกิจ (บีไอเอฟ) ซึ่งเป็นบริการให้กู้เงิน และรับฝากเงินตราต่างประเทศโดยเฉพาะเงินดอลลาร์ ได้เมื่อวันที่ 16 มีนาคม 2536 ทำให้ผู้ประกอบการอสังหาริมทรัพย์ในประเทศไทยมีแหล่งเงินทุนใหม่ดอกเบี้ยต่ำกว่าการกู้เงินในประเทศมากระชั้นขยาย”ฟองสบู่”ให้ฟองโตขึ้นมาใหญ่กว่าเก่า นอกจากนี้ คณะกรรมการกำกับหลักทรัพย์ และตลาดหลักทรัพย์ ได้อนุญาตให้บริษัทเหล่านี้ออกตราสารใหม่ได้ ทำให้บริษัทเหล่านี้มีแหล่งระดมทุนเพิ่มขึ้น ดังนั้นตั้งแต่ปีพ.ศ.2536 เป็นต้นมา กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจอสังหาริมทรัพย์จึงกลับมาทุ่มเทลงทุนในโครงการใหม่ๆ อย่างคึกคักยิ่งกว่าเก่า และสิ่งที่เกิดขึ้นตามมาก็คือ ภาวะการแห่ซื้อที่ดินเพื่อกักตุนไว้เป็นแลนด์แบงก์ ตามข้อกำหนดของ ก.ล.ต. ที่ยิ่งไปส่งเสริมการขายตัวของฟองสบู่ทางเศรษฐกิจ และต่อมาเมื่อรัฐบาลประกาศหลักเกณฑ์มาตรฐานการดำรงกองทุนต่อสินทรัพย์เสี่ยงหรือ BIS มาตั้งแต่วันที่ 1 มกราคม 2536 ที่ทำให้การปล่อยสินเชื่อที่อยู่อาศัยที่มีที่ดินหรือทรัพย์สินค้ำประกันถือเป็นสินทรัพย์ที่มีความเสี่ยง 50% จากแต่เดิมที่คิดเป็นความเสี่ยง 100% ยิ่งทำให้สถาบันการเงินแห่งปล่อยสินเชื่อด้านอสังหาริมทรัพย์มากขึ้น แม้แต่กระทรวงพาณิชย์เองก็ยังออกประกาศหลักเกณฑ์ ในช่วงปลายปีพ.ศ.2536 ให้บริษัทประกันชีวิตและบริษัทประกันวินาศภัยสามารถปล่อยสินเชื่อให้แก่โครงการพัฒนาที่ดินรวมทั้งสินเชื่อรายย่อย และยังยินยอมให้ปล่อยสินเชื่อเพื่อการลงทุนต่างๆ ได้ถึง 30% ของสินทรัพย์ในบริษัทประกันจากเดิมที่เคยปล่อยได้เพียง 10% ก็ยิ่งทำให้แหล่งเงินทุนสำหรับผู้ประกอบการอสังหาริมทรัพย์มีมากขึ้นไปอีก ผลก็คือ สินค้าอสังหาริมทรัพย์ในปีพ.ศ.2536 ต่อปีพ.ศ.2537 ทุกประเภทอยู่ในสภาวะล้นตลาดแทบทั้งสิ้น แข่งขันในหมู่ผู้ประกอบการเพิ่มความรุนแรงหนักหน่วงอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ต่างฝ่ายต่างโหมทุ่มเทงบประมาณประชาสัมพันธ์ดุเดือดปีพ.ศ.2537จึงกลายเป็นปีที่มีการซื้อขายอสังหาริมทรัพย์ ที่คึกคักที่สุดอีกปีหนึ่งเป็นช่วงที่ฟองสบู่ทางเศรษฐกิจของไทยฟองโตที่สุด(ภาพประกอบ4.46)

สภาพการณ์”ขาขึ้น” ในธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ดำรงต่อไปถึงปีพ.ศ. 2538 ก่อนที่จะเข้าสู่วิกฤตในปีพ.ศ. 2539 เมื่อผู้ประกอบการธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เริ่มถูกกดดันอย่างหนักจากสถาบันการเงินที่หันมาเข้มงวดในการปล่อยสินเชื่อแก่ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์มากขึ้น

ภาวะวิกฤตด้านการเงินของผู้ประกอบการอสังหาริมทรัพย์ส่งเค้าให้เห็นอย่างชัดเจนขึ้นในปีพ.ศ.2539 อันเป็นผลพวงมาจากในช่วงระหว่างปีพ.ศ.2536-2538 มีการขยายโครงการลงทุนมากเกินตัว และยังกลับกู้หนี้ยืมสินมาใช้ในการดำเนินธุรกิจต่อ ซึ่งเป็นตัวการสำคัญที่ทำให้ผู้ประกอบการอสังหาริมทรัพย์ตกอยู่ในภาวะวิกฤตด้านการเงินเร็วขึ้นกว่าที่ควรจะเป็น จำนวนหนี้กว่า 2 แสนล้านบาทที่ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ได้สร้างขึ้นเป็นถึง 1 ใน 4 ของมูลค่าหนี้ทั้งระบบที่ธุรกิจอสังหาริมทรัพย์สร้างขึ้น ซ้ำยังเป็นหนี้ที่เกิดมาจากการกักตุนโดยไม่สามารถสร้าง มูลค่าใดๆ ขึ้นมาได้

ภาพประกอบ 4.46 การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็วก่อให้เกิดปัญหาภาวะล้นตลาดในภาคอสังหาริมทรัพย์ และเกิดปัญหาสาธารณูปโภคเช่น น้ำประปาไม่พอ ไฟตก ปัญหารถติด

เพราะฉะนั้นนี่จำนวนนี้จึงกลายเป็น “หนี้เสีย” สำคัญของสถาบันการเงินในเวลาต่อมา และมีผลทำให้รัฐบาลต้องประกาศปิดการดำเนินกิจการของบริษัทเงินทุนทั้ง 58 แห่ง เมื่อผนวกกับการปรับอัตราแลกเปลี่ยนเงินตราจากระบบตะกร้าเงินที่ค่าเงินบาทผูกติดอยู่กับเงินดอลลาร์สหรัฐอเมริกาถึง 80% ปรับมาเป็นระบบอัตราแลกเปลี่ยนลอยตัวก็เลยทำให้ภาระหนี้ต่างประเทศของภาคอสังหาริมทรัพย์ เพิ่มขึ้นพรวดพาดจากที่ประสบภาวะวิกฤตอยู่แล้วกลายเป็นภาวะใกล้ล้มละลายทันทีหรือที่เรียกว่า “ฟองสบู่แตก” ซึ่งเป็นส่งผลกระทบต่อเนื่องทั้งระบบเป็นลูกโซ่กระทบทั้งระบบเศรษฐกิจของไทย โดยกระทบแรกบรรดาสถาบันการเงินหลายแห่งที่ต้องปิดตัวลง ที่ยังเปิดได้อยู่ก็ประสบปัญหาทางการเงิน ซึ่งส่งผลกระทบต่อเนื่องมายังบริษัทห้างร้านต่างๆ ที่ขาดเงินทุนหมุนเวียนหลายแห่งต้องปิดกิจการ และลดจำนวนพนักงานลง ผู้คนตกงานเป็นจำนวนมาก ในด้านผลที่เกิดกับเมืองในยุคนี้ โดยผลจากการซื้อขายที่ดิน และการเก็งกำไรทำให้คนจำนวนหนึ่งเปลี่ยนฐานะทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เกษตรกรธรรมดา และผู้ที่เป็นนายหน้าขายที่ดินก็ร่ำรวย จากที่ดินราคาถูกไปขายราคาแพง ทำให้ราคาที่ดินทั่วประเทศโดยรวมถีบตัวสูงขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตร และภาคการผลิตของประเทศ การซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไรทำให้ที่ดินที่เคยให้ผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ต้องถูกทิ้งร้าง และทำให้ที่ดินรอบข้างไม่สามารถทำการเกษตรต่อไปได้ เนื่องจากศัตรูพืชจากแปลงเกษตรกรรมที่ทิ้งร้างเข้าไปรบกวน และทำให้โครงข่ายระบบชลประทานถูกปิดกั้นจากการขาดการดูแลร่วมกันเช่นดังก่อน นอกจากนี้ การจะลงทุนด้านการผลิตก็ประสบปัญหาต้นทุนที่สูงขึ้น เพราะราคาที่ดินที่สูงขึ้น ในขณะที่เดียวกันปัจจัยศักยภาพดั้งเดิมของพื้นที่ที่ได้ถูกกลืนเลือนในตั้งแต่ในการพัฒนาเมือง ก็ได้แสดงปัญหาซึ่งเก็บไว้ออกมาทั้งปัญหาน้ำท่วมที่เกิดขึ้น(ภาพประกอบ4.47)

ภาพประกอบ 4.47 ปัญหาน้ำท่วมซึ่งแสดงถึงการพัฒนาที่ละเลยศักยภาพดั้งเดิมของพื้นที่

สถานะทางเศรษฐกิจของคนทั่วไปที่สูงขึ้นจากการซื้อขายที่ดิน ทำให้การซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคมากขึ้น คนที่อาศัยอยู่ตามชานเมืองหรือในชนบทปรับเปลี่ยนบ้านเรือนจากอาคารไม้เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน มีการทำรั้วสูงในหมู่บ้านเช่นเดียวกับบ้านในเมือง วิถีชีวิตของคนชนบทที่เคยเรียบง่ายและมีความเป็นอยู่ที่ใกล้เคียงกันนั้นก็เปลี่ยนให้เห็นความแตกต่างกันมากขึ้น กระแสความเจริญที่หลั่งไหลจาก ผังพระนครเข้าสู่ ผังธนบุรีอย่างรวดเร็ว ทำให้สภาพความเป็นอยู่แบบดั้งเดิมของชาวผังธนบุรีเริ่มจางหายไปลักษณะบ้านสวน บ้านเดี่ยวที่มีบริเวณกว้างขวาง ท่ามกลางสวนอันร่มรื่นของขุนนาง คหบดีข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ถูกบดบังด้วยห้องแถว ที่เกิดใหม่ริมถนนรอบบ้าน เช่น บริเวณถนนอรุณอมรินทร์ ถนนอิสรภาพ ดึกแถว บ้านเรือน หมู่บ้านจัดสรร ทาวน์เฮาส์รูปแบบของบ้านยุคใหม่เริ่มปรากฏให้เห็นทางพื้นที่ผังธนบุรีมากขึ้น เข้าแทรกตัวปะปน และรุกเข้าไปอยู่กับชุมชนดั้งเดิมตามพื้นที่สวนที่มีการคมนาคมทางรถยนต์ สามารถเข้าถึงได้ เช่น ทางแถบตลิ่งชัน บางขุนศรี บางบำหรุ ภาษีเจริญ ฯลฯ รูปแบบการวางผังบ้านเรือน จากเดิมที่เคยหันหน้าบ้านสู่ม่านน้ำลำคลอง กลับกลายมาเป็นหันหลังบ้านให้คลองเพราะไม่สามารถใช้ประโยชน์จากคูคลองได้นอกจากการระบายน้ำเสียทิ้งสิ่งปฏิกูล อย่างไรก็ตาม ลักษณะการเปลี่ยนแปลงของผังธนบุรีก็ได้เปลี่ยนบทบาทไปจากเดิมเท่าใดนักคือ ยังคงเป็นพื้นที่ที่อยู่อาศัยชั้นดีเป็นต้องการของผู้คนทั่วไปเพราะใกล้กับบริเวณ พื้นที่กรุงเทพชั้นในและการคมนาคมที่สะดวกสามารถเชื่อมต่อทางผังพระนครได้ทั้งทางบกและทางน้ำ

ซึ่งในตอนปลายของช่วงยุคนี้ได้เกิดภาวะฟองสบู่แตก ชานเมืองของผังธนซึ่งถือเป็นพื้นที่ชั้นดี ที่เคยถูกวางไว้ว่าจะเป็นที่โรงงาน บ้านจัดสรร โดนกว้านซื้อไว้ แต่เมื่อ

เข้าสู่ช่วงการล่มสลายของระบบเศรษฐกิจของประเทศ พื้นที่เหล่านั้นจึงกลับกลายเป็นโรงงานร้าง บ้านจัดสรรโทรมๆ ที่ไม่สามารถขายได้ ผืนดินที่รกร้างขาดการใช้ประโยชน์(ภาพประกอบ4.48) ผู้คนที่เคยหลั่งไหลเข้าสู่กรุงเทพมหานครเพื่อหาโอกาสทางเศรษฐกิจให้กับตนเอง กลับพบสภาวะที่มีดมนทางเศรษฐกิจ ประชากรไม่น้อยที่ต่างพากันอพยพกลับภูมิลำเนาของตนเองเพราะภาวะเศรษฐกิจที่ตกต่ำ(ภาพประกอบ4.49)

ภาพประกอบ 4.48 อาคารที่ถูกทิ้งร้าง

ภาพประกอบ 4.49 ผู้คนอพยพกลับภูมิลำเนา

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานในยุคนี้เป็นช่วงที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ทั้งการขยายตัวอย่างสูงสุด และการหดตัวทิ้งร้าง ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 2 ช่วง ดังนี้

ช่วงแรกประมาณปีพ.ศ.2531 พ.ศ.2534 เป็นช่วงที่ภาวะเศรษฐกิจขยายตัวอย่างมาก จากทั้งภาคการค้า และการบริการ เกิดความต้องการที่ดินอย่างมาก ราคาที่ดินพุ่งสูง ทั้งเนื่องมาจากความต้องการของภาคธุรกิจจริง และจากการกว้านซื้อเพื่อเก็งกำไร การเริ่มบุกเบิกพื้นที่เกษตรกรรมใกล้เมืองอย่างพื้นที่ในฝั่งธนบุรีตอนนอกมีมากยิ่งขึ้น เนื่องจากเป็นพื้นที่ ที่มีสภาพแวดล้อมดีเหมาะกับการเป็นย่านพักอาศัย ผู้คนที่มีโอกาสมากขึ้นจึงแสวงหาที่พักอาศัยจากศักยภาพในการพัฒนา นักลงทุนจึงกว้านซื้อที่ดิน และสร้างพัฒนาอย่างมากในบริเวณนี้ทั้งธุรกิจโรงงานอุตสาหกรรมขนาดกลาง และขนาดย่อมตามตึกแถว และธุรกิจบ้านจัดสรร ซึ่งแม้ว่าความต้องการที่อยู่อาศัย และที่ดินในบริเวณนี้จะมีมาก แต่การเพิ่มขึ้นดังกล่าวก็มีมากเกินไปกว่าความต้องการจริง ที่ดิน และหมู่บ้านจัดสรรแถบนี้จึงกลายเป็นที่ซื้อขายเก็งกำไรกันมากกว่าจะเข้ามาอยู่จริง ซึ่งบ้างหมู่บ้าน และที่ดินบางแปลงก็เกิดขึ้นในลักษณะเพื่อเก็งกำไรจริงๆ เนื่องจากทั้งสภาพพื้นที่โดยรอบที่ไม่เหมาะเป็นที่อยู่อาศัยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม ความห่างไกลจากระบบสัญจรหลัก การขาดแคลนสาธารณูปโภค และสาธารณูปการ

และราคาที่ถูกลงจนสูงเกินสภาพที่จะซื้อเพื่อเข้าอยู่จริงๆ ซึ่งผลจากการซื้อขายที่ดินเปลี่ยนมือมากตามภาวะเศรษฐกิจที่ถูกลูกปั่นขึ้น ที่ดินการเกษตรกรรมกลายเป็นสินค้าราคาสูงที่ทุกคนต่างอยากซื้อขายเพื่อ “เก็งกำไร” ทำให้ไม่มีคนคิดอยากทำประโยชน์กับที่ดิน ที่ดินถูกลอยทิ้งร้างขาดการดูแลสภาพการตั้งถิ่นฐานเป็นไปในลักษณะการกระจายแบบขาดการวางแผน ซึ่งก็ไปกระทบ บุกรุกพื้นที่เกษตรกรรม และลักษณะของชุมชนที่เกิดขึ้นก็เติบโตแบบตามยถากรรม และก่อให้เกิดปัญหาทั้งกับเมือง และกับตัวชุมชนเอง(แผนที่4.46)

ในช่วงหลังประมาณปีพ.ศ.2534เป็นต้นไป เกิดภาวะตกต่ำทางเศรษฐกิจของประเทศ ส่งผลให้เกิดปัญหากับธุรกิจอสังหาริมทรัพย์เป็นอย่างมาก เกิดการทิ้งร้างของอาคาร โรงงาน และหมู่บ้านจัดสรรจำนวนมาก การตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ใหม่ๆ ที่คาดว่าจะเกิดก็กลับไม่เกิด พื้นที่ที่เหมาะสมกับการทำการเกษตร ไม่สามารถใช้ประโยชน์จากการเพาะปลูกได้ ถูกลอยทิ้งร้าง และบรรดาพื้นที่เกษตรกรรมที่ร้างเหล่านี้ก็ยังส่งผลกระทบต่อ พื้นที่เกษตรกรรมรอบๆโดยเมื่อแปลงเกษตรถูกลอยทิ้งร้างขาดการดูแล ก็กลายเป็นแหล่งเพาะศัตรูพืชนานาชนิด ที่คอยทำลายแปลงเกษตรกรรมที่ยังทำอยู่ในบริเวณนั้น และบรรดาคุน้ำคันดินที่ขาดคนดูแลก็พังทลายเปิดทางน้ำที่เคยใช้ในการเพาะปลูกร่วมกัน ซึ่งยังเป็นปัจจัยลู่ใ้พื้นที่เกษตรกรรมเหล่านี้ถูกทิ้งร้างมากขึ้นเรื่อยๆ

ในด้านศูนย์กลางชุมชนในยุคนั้นศูนย์กลางใหญ่ในฝั่งธนบุรีในด้านการบริหารปกครองนั้นคงไม่มีแล้ว เนื่องจากบทบาทในสังคมที่ลดลง และศูนย์กลางใหญ่จะอยู่ทางฝั่งพระนคร มากกว่า ส่วนศูนย์กลางใหญ่ในฝั่งธนบุรีนั้นส่วนใหญ่จะเป็นศูนย์กลางด้านการค้า และที่เพิ่มขึ้นมาคือศูนย์กลางทางการศึกษาที่มีมหาวิทยาลัยเอกชนขนาดใหญ่มาตั้งอยู่ถึงสองแห่ง และศูนย์กลางทางการคมนาคมสู่สายใต้ที่ตี่ตั้งขึ้น ในด้านศูนย์กลางรองนั้นเกือบทั้งหมดเป็นย่านการค้าทั้งแบบตลาดสดและห้างสรรพสินค้า ที่เกิดขึ้นตามเส้นหลัก และชุมชนใหญ่กระจายครอบคลุมพื้นที่อยู่ ด้านศูนย์กลางย่อยที่เป็นวัด เป็นสถานที่สำคัญตามศาสนาต่างๆนั้นแถบเรียกได้ว่าถูกลดบทบาทลงมากเนื่องจากการสัญจรที่ไม่เอื้ออำนวย และชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ส่วนใหญ่ห่างไกลเข้าถึงยาก และชุมชนไม่ผูกพันเหนียวแน่นกันดังก่อน ทั้งบรรดาชุมชนเดิมที่เคยรวมกลุ่มอยู่ก็แตกกระจายออกไปหาสถานที่ สะดวกสบายกว่าในการเดินทางที่สัมพันธ์กับอาชีพ และชีวิตในปัจจุบัน(แผนที่4.47) การเติบโตของชุมชนในยุคนี้นั้นส่วนใหญ่จึงไม่มีศูนย์กลางในระดับชุมชน แต่อาศัยเกาะตัวตามเส้นทางถนนแทน จนกล่าวได้ว่าถนนเป็นศูนย์กลางการเติบโตของชุมชนเลย

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานในยุคนี้ เกือบทั้งหมดเป็นการตั้งถิ่นฐานตามแนวสองฝั่งถนน เนื่องจากความสะดวกของการคมนาคมขนส่งการเข้าถึงเป็นปัจจัยสำคัญในการเติบโตของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการเก็งกำไรที่ดินและอสังหาริมทรัพย์ที่เก็งกำไรที่ต้องการในการเลือกทำเล ก็จะพิจารณาจากความสะดวกของการคมนาคมขนส่งเป็นหลัก ซึ่งจะทำมีราคาที่สูงขึ้น พื้นที่เมืองจึงขยายตัวไปเรื่อยอย่างไม่หยุดยั้งตามเส้นทางคมนาคม และขยายตัวเติบโตคว้านเข้าตามชอกชอยต่างๆ ที่พอมิพื้นที่ว่างจนเข้าไปถึงชุมชนริมน้ำ ซึ่งชุมชนหลายหลายแห่งต้องถูกกลืน จากการขยายตัวนี้เข้าไปจนกลายเป็นส่วนเดียวกัน และบางส่วนก็ถูกคูดอกชุมชนออกไปจากริมน้ำไปกองกันอยู่ริมถนนแทน เช่นที่ บางแค(แผนที่4.48)

การใช้ที่ดิน

ในยุคนี้ถือเป็นยุคที่การใช้ที่ดินเพื่อการพักอาศัย และการใช้ที่ดินในด้านอุตสาหกรรมเพิ่มจำนวนสูงขึ้นอย่างมาก ซึ่งส่งผลต่อการลดลงของพื้นที่ว่าง และพื้นที่เกษตรกรรม เดิมที่เคยมีอยู่ แต่เมื่อเกิดภาวะชบเซาของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ พื้นที่ซื้อขายเปลี่ยนมือกันไปมาทำให้ราคาที่ดินสูงเกินกว่ามูลค่าจริงของที่ดินนั้น เมื่อราคาที่ดินสูงมากจนไม่สามารถขายเปลี่ยนมือต่อไปได้อีก จึงเกิดปัญหาว่าไม่รู้จะเอาที่ดินไปทำประโยชน์อะไร ที่ดินนั้นจึงถูกปล่อยให้เป็นที่รกร้างว่างเปล่า อีกทั้งเมื่อฟองสบู่ทางเศรษฐกิจแตก ที่หลายแห่งถูกยึด ก็ถูกทิ้งร้าง ก็ยิ่งขยายพื้นที่ที่ทิ้งร้างเหล่านี้มากยิ่งขึ้นไปอีกกลายเป็นปัญหารุกรามต่อไปอีกดังที่กล่าวมาแล้ว(แผนที่4.49)

2.ระบบการสัญจร

เมื่อพื้นที่ต่างๆ ถูกเปลี่ยนบทบาทจากการเป็นพื้นที่เกษตรกรรมมาเป็นหมู่บ้านจัดสรร โรงงาน เกิดเป็นย่านพักอาศัย ย่านอุตสาหกรรมขึ้น และพื้นที่เหล่านี้ต้องการการเข้าถึงสูง ดังนั้นการตัดถนนเพิ่ม จำนวนตรอก ซอยเล็กๆ น้อยๆ ก็มีจำนวนมากขึ้นเพื่อความสะดวกในการเข้าถึงพื้นที่ ซึ่งบรรดาซอยเล็กซอยน้อยเหล่านี้ก็ตัดขึ้นอย่างขาดการวางแผน จึงมีลักษณะคดโค้ง เล็กแคบ และส่วนใหญ่เป็นซอยตัน ไม่มีความสะดวกในการใช้งานซึ่งก็ก่อให้เกิดปัญหาในการดูแลซอยเหล่านี้ ตามมาทั้งอดีต เมื่อเกิดไฟไหม้ก็ไม่สามารถนำรถดับเพลิงเข้าไปได้เนื่องจากซอยแคบเกินไป และซอยลึก และแคบเหล่านี้ก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรมขึ้นตามมาอีก การขยายตัวของย่านพักอาศัยจากเขตเมืองชั้นในมาอยู่ชานเมืองมากขึ้น ทำให้ระยะทางในการเดินทางๆ ไปมาระหว่างพื้นที่กับศูนย์กลางเมืองมีมากขึ้น เสียเวลาในการเดินทางเพิ่มขึ้น โครงสร้างระบบถนนที่มีอยู่ไม่เพียงพอที่จะรองรับก่อให้เกิดสภาพรถติดขึ้นในถนนสายหลักที่เชื่อมพื้นที่ชานเมืองกับศูนย์กลางเมืองใน

ช่วงเวลาเร่งด่วน จึงทำให้เกิดโครงการสร้างถนนวงแหวน และทางด่วนต่างๆ เพื่อเชื่อมในบริเวณแถบชานเมืองมากขึ้น เพื่อจุดประสงค์ในการย่นเวลาในการเดินทางเข้าสู่ศูนย์กลางเมือง แต่ก็ยังไม่เพียงพอ และปัญหาที่เกิดขึ้นยังไม่ถูกแก้ตรงจุด

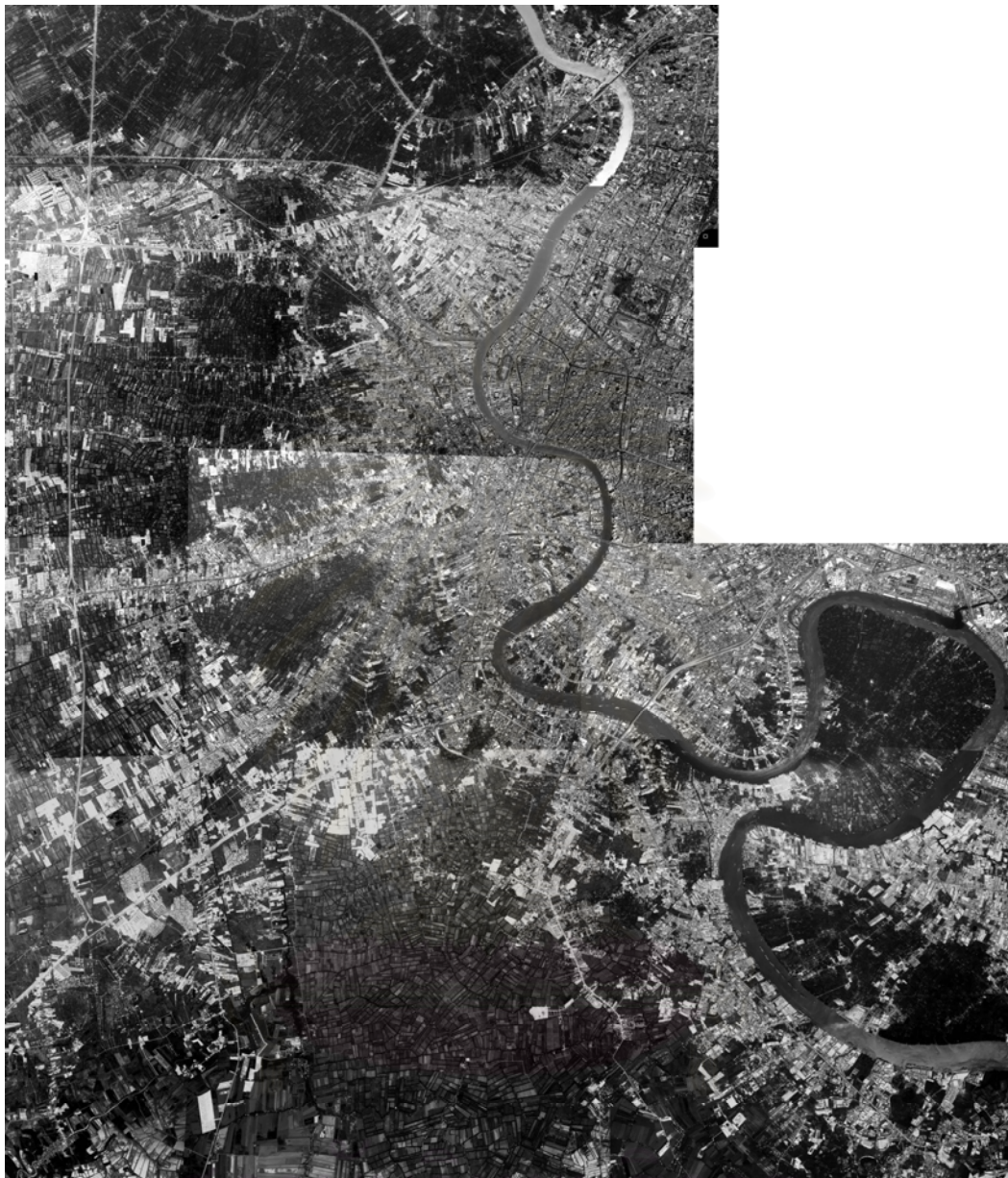
สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคเศรษฐกิจฟองสบู่

การในยุคนี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นแบ่งออกได้เป็นสองช่วงโดยในช่วงแรกถือเป็นช่วงที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงอย่างเพิ่มทวีคูณ แต่เป็นการเพิ่มที่เกิดจากการปั่นราคาให้ราคาสูงเกินจริงเรียกว่าเป็นช่วงฟองสบู่ทางเศรษฐกิจฟองโต ซึ่งผลที่เกิดกับเมืองในช่วงนี้ จากการซื้อขายที่ดินและการเก็งกำไร ทำให้ราคาที่ดินทั่วประเทศโดยรวมถีบตัวสูงขึ้น ส่งผลกระทบต่อภาคเกษตรที่เป็นภาคการผลิตหลักของประเทศ การซื้อที่ดินเพื่อการเก็งกำไรทำให้ที่ดินที่เคยให้ผลผลิตทางการเกษตรที่อุดมสมบูรณ์ต้องถูกทิ้งร้าง และบรรดาที่ดินรอบข้างไม่สามารถทำการเกษตรต่อไปได้ เนื่องจากศัตรูพืชจากแปลงเกษตรกรรมที่ทิ้งร้างเข้าไปรบกวน และโครงข่ายระบบชลประทานถูกปิดกั้นจากการขาดการดูแล ร่วมกันเช่นดังก่อน ในช่วงหลังของยุคเกิดสภาวะวิกฤตทางเศรษฐกิจอันเป็นผลจากการขยายตัวในช่วงก่อนมากเกินจริง เรียกว่าช่วงฟองสบู่ทางเศรษฐกิจแตก ซึ่งภาวะวิกฤตดังกล่าว ทำให้สถาบันการเงิน ห้าง ร้าน บริษัท ปิดตัวเองเป็นจำนวนมาก ผู้คนที่มาเพื่อค้าแรงงานที่ต่งงาน ต้องอพยพกลับสู่ภูมิลำเนา ที่ดินที่เคยเป็นสินค้าเก็งกำไรถูกปล่อยทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก ซึ่งก็ยิ่งส่งผลให้ภาคเกษตรกรรมเสียหายลดจำนวนลง เพิ่มมากขึ้น ทั้งจากเหตุผลเดิมในช่วงต้นที่กล่าวมาแล้วและจากการที่พื้นที่เกษตรกรรมเหล่านี้ถูกปล่อยทิ้งร้าง ขาดการดูแลเป็นระยะเวลาานาน ซึ่งส่งผลให้เกิดแมลงศัตรูพืชชอกรบกวนแปลงเกษตรกรรมโดยรอบ ยิ่งทำให้เกิดภาวะตกต่ำของผลผลิตทางการเกษตรในด้านประชากรในยุคนี้มีอัตราการเพิ่มโดยรวมทั้งกรุงเทพมหานครเพียง -9.85% จากเดิมที่เคยเพิ่มสูงถึง 91.19% แต่การลดจำนวนลงของประชากรดังกล่าวส่งผลกระทบต่อผังธนบุรี 28.94% น้อยกว่าผลกระทบที่เกิดในฝั่งพระนครที่มีมากถึง -20.17% ทั้งนี้ก็อาจมาจากด้วยทั้งนี้ก็ด้วยบทบาทของผังธนบุรีที่แม้จะถือเป็นส่วนหนึ่งของเมืองหลวง แต่ในบทบาทที่แสดงออกมาในลักษณะเป็นเมืองนอนเป็นที่พักอาศัยกิจการธุรกิจที่เกิดขึ้น ส่วนใหญ่เป็นลักษณะของกิจการภายในครัวเรือนต่างกับฝั่งพระนคร ที่เป็นลักษณะของธุรกิจขนาดใหญ่ ซึ่งถึงแม้กิจการจะต้องปิดตัวลงแต่ก็ยังคงเป็นบ้านเป็นที่พักอยู่เช่นเดิม อัตราการลดจึงน้อยกว่า

ในด้านการพื้่นน้ำในยุคนี้เน้นวิถีชีวิต ค่านิยมของคนได้แปรเปลี่ยนไป

ชุมชนริมน้ำหลายแห่งที่ผู้อยู่เดิมย้ายออกไปหาที่อยู่ใหม่ที่ถนนสามารถเข้าถึงได้สะดวก ถูกปล่อยให้เช่าในราคาถูกและบางแห่งที่เป็นพื้นที่เกษตรกรรมที่ได้รับผลกระทบจากยุคฟองสบู่ถูกทิ้งร้าง โคนบุงรุกโดยชุมชนแออัด ชุมชนริมน้ำหลายแห่งถูกเปลี่ยนแปลงเป็น สลัมที่ผู้คนอยากหนีห่าง ในด้านอุปโภคบริโภค ในยุคนั้นแท็บไม่มีการใช้จากแหล่งน้ำตามธรรมชาติแล้วจะมีบางส่วนก็ในเขตพื้นที่ชั้นนอกห่างไกลที่ขาดแคลนสาธารณูปโภคจากส่วนกลางที่ยังใช้อยู่ อาชีพของคนริมน้ำในยุคนั้น จากสภาพชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไปค่านิยมในการเดินทางที่สะดวกขึ้นทางถนนผู้คนรุ่นใหม่ในชุมชนย้ายออกไปอยู่ริมถนนที่เข้าออกสะดวก บ้านริมน้ำถูกปล่อยให้พ่อ แม่ คนแก่อยู่เฝ้า ซึ่งคนเหล่านี้ก็ไม่สามารถทำอาชีพการเกษตรทำสวนได้เช่นเดิม หลายแห่งจึงถูกปล่อยให้ร้าง และโดนตัดขายเป็นตึกแถวเป็นหมู่บ้านจัดสรร ขนบธรรมเนียมประเพณีที่เกี่ยวกับน้ำหลายอย่างถูกปล่อยให้ละเลิกไป เช่นประเพณีการชักพระ คลองดาวคะนอง บางแห่งก็ได้รับการดัดแปลงเป็นการกระทำเพื่อดึงดูดการท่องเที่ยวที่แท็บไม่มีความเกี่ยวเนื่องเป็นประเพณีของชุมชนที่ร่วมกันจัดในแท็บนั้นเช่น ประเพณีการชักพระในคลองชักพระ ตลาดน้ำหลายแห่งต้องเลิกไปก็เนื่องจากการเที่ยวที่ส่งผลกระทบต่อความเป็นอยู่เดิมของผู้คนในแถบนั้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสุมเมืองบก
ในพื้นที่เมืองผังธนบุรี

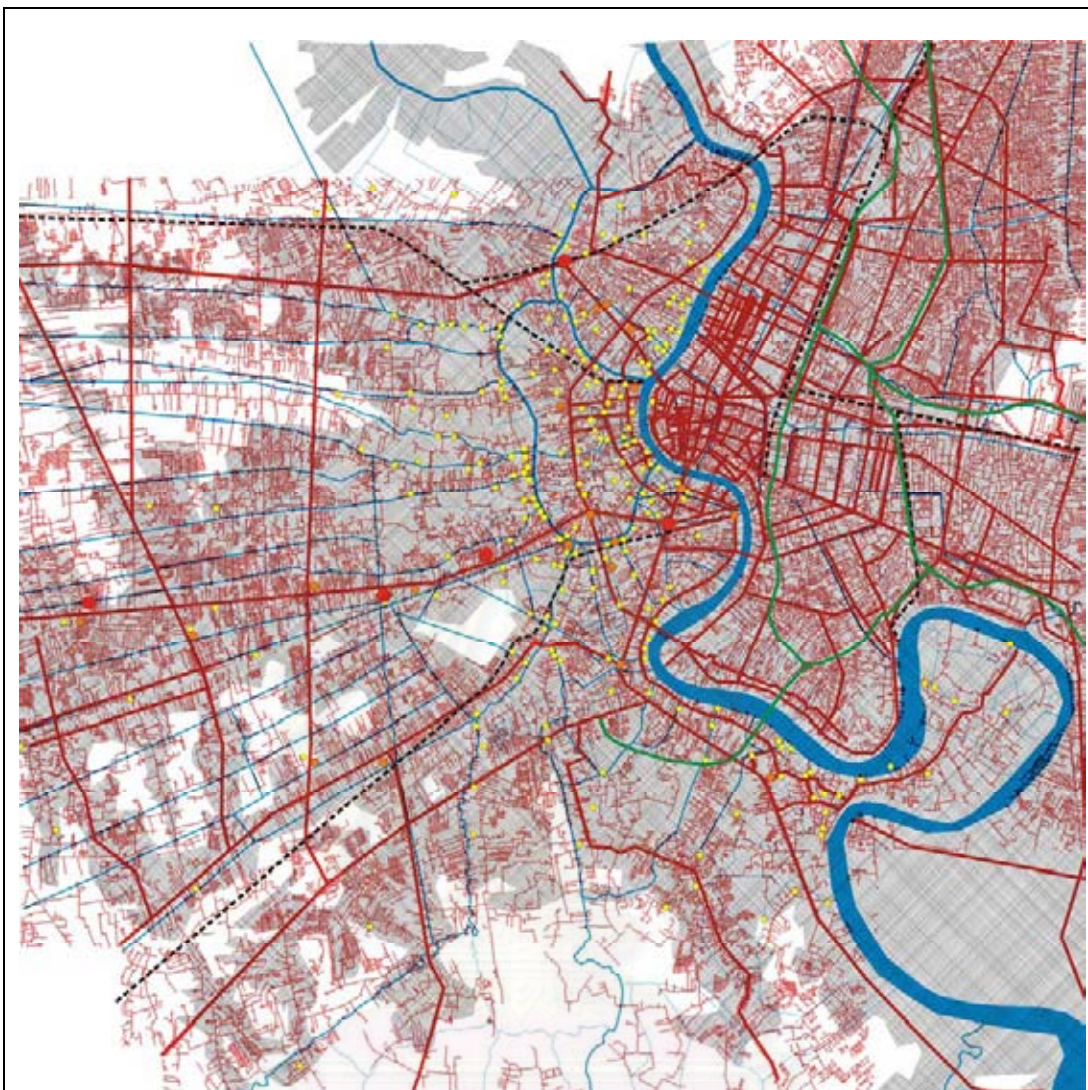
แสดง แสดงภาพถ่ายทางอากาศพื้นที่ผังธนบุรี พ.ศ.2534

ที่มา กรมแผนที่ทหาร

ทิศเหนือ

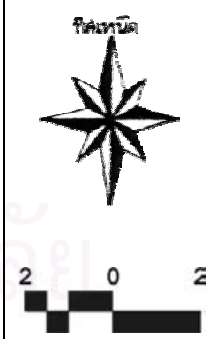
แผนที่ 4.46

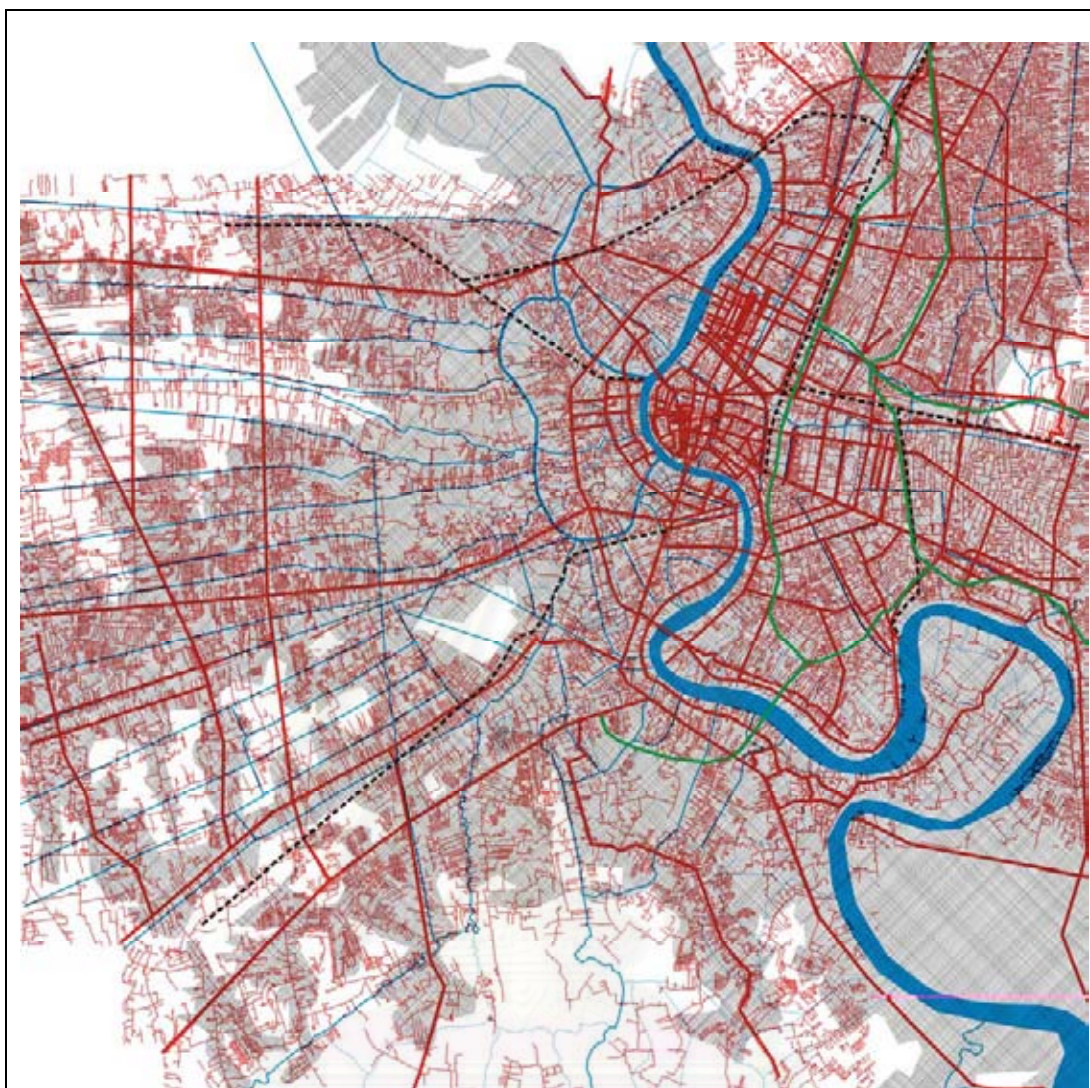
**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง ศูนย์กลางชุมชนยุคเศรษฐกิจฟองสบู่(พ.ศ.2534)

- สัญลักษณ์
- ศูนย์กลางใหญ่
 - ศูนย์กลางรอง
 - ศูนย์กลางย่อย
 - ▨ บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน
- ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

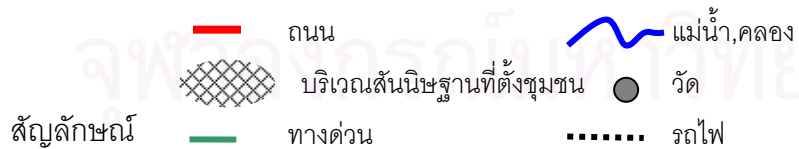

แผนที่ 4.47

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

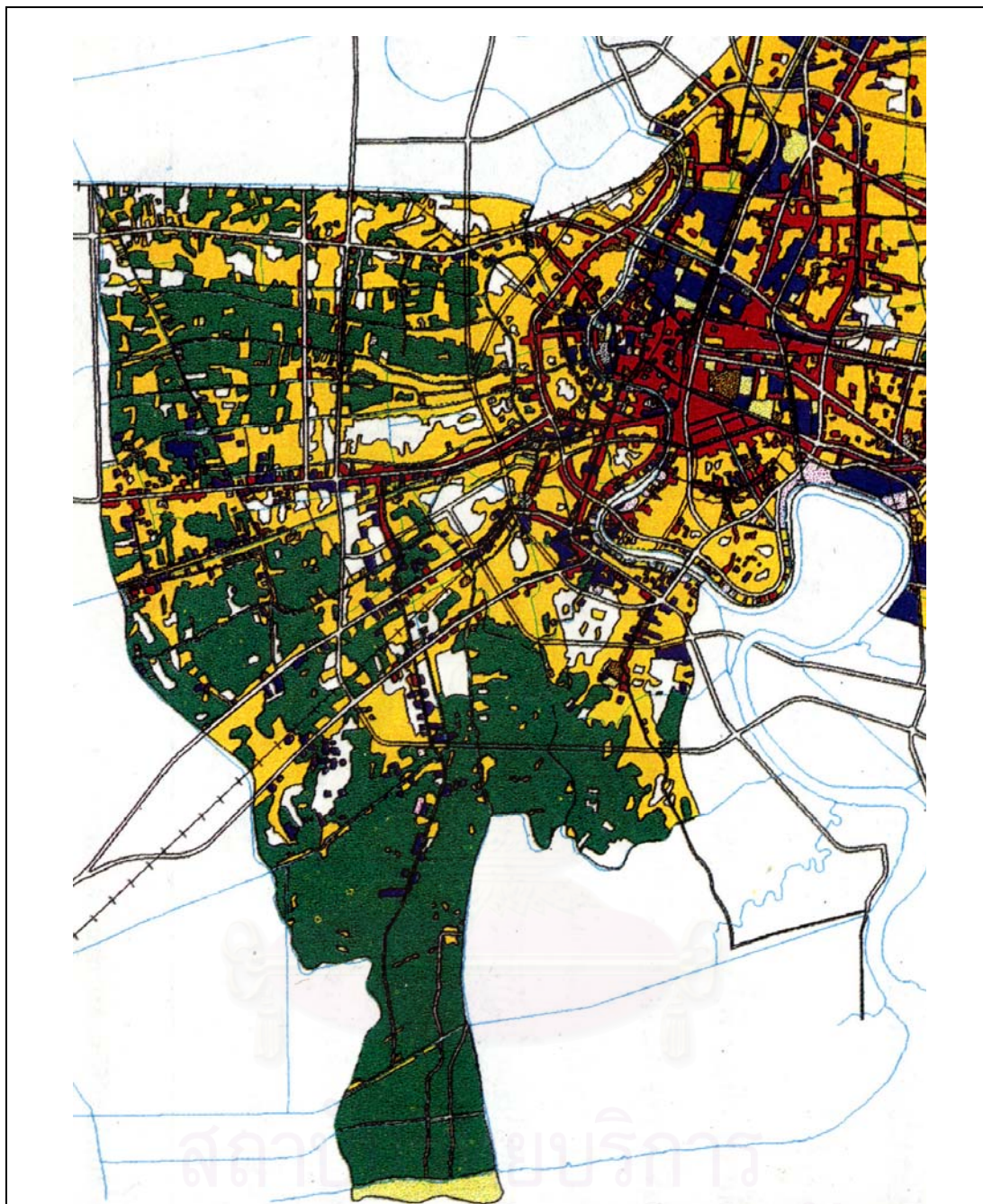
แสดง ลักษณะการตั้งถิ่นฐานยุคเศรษฐกิจฟองสบู่(พ.ศ.2534)

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.48

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสุมเมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง การใช้ประโยชน์ที่ดิน ปีพ.ศ.2539

สัญลักษณ์

บริเวณอาศัยหนาแน่นน้อย	บริเวณสถานี นกาทิพาณิชย์	บริเวณอุตสาหกรรม	สวนน้ำ
บริเวณอาศัยหนาแน่นปานกลาง	บริเวณพาณิชย์	บริเวณเกษตรกรรม	
บริเวณอาศัยหนาแน่นมาก	บริเวณราชการ	บริเวณที่มีสวนและป่า	

ที่มา สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย

ทิศเหนือ

2 0 2

แผนที่ 4.49

4.11 ยุคที่ 11 ร่วมอนาคตมหานคร (พ.ศ.2539-2545)

ในยุคร่วมอนาคตมหานครนี้ กรุงเทพมหานครก้าวเข้าสู่ยุคความเป็นนานาชาติมากขึ้น การเชื่อมโยงจะต่อเชื่อมทุกระดับติดต่อกัน(ภาพประกอบ4.50-4.51) ประเทศถูกเปิดออกสู่ระบบการค้านานาชาติ มีบทบาทเป็น “ศูนย์กลางแห่งการพาณิชย์กรรม” ของประเทศมากขึ้น ทั้งเป็นศูนย์กลางการส่งออก ศูนย์กลางการเงิน ศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างประเทศ และศูนย์กลางติดต่อกับนานาชาติ ซึ่งจะส่งอิทธิพลไปทั้งในระดับเมือง ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับโลก ผังธนบุรีในฐานะส่วนหนึ่งของมหานครนี้จึงต้องรับกับบทบาทที่เปลี่ยนแปลงขึ้น และองค์ประกอบต่างๆ ที่เป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาพื้นที่เพื่อตอบรับกับการพัฒนาเป็นมหานคร

จากในปัจจุบันกรุงเทพมีการอพยพเข้าของประชาชนทั่วประเทศสูงมาก เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่งเป็นเมืองโตเดี่ยว (PRIMATE CITY) มีการเปลี่ยนแปลงอย่างใหญ่หลวง เกิดเป็นศูนย์กลางพาณิชย์กรรม และศูนย์กลางการเงินการค้าใหม่(CENTER BUSINESS DISTRICT) มีระบบการขนส่งมวลชนสมัยใหม่ (MASS TRANSIT) เป็นศูนย์กลางการเดินทางระหว่างประเทศ

ศูนย์กลางของเมืองเปลี่ยนเป็นเป็นศูนย์การค้าพาณิชย์ ระบบการปกครองและเศรษฐกิจสมัยใหม่ได้เปลี่ยนให้การบริหารด้านการค้าพาณิชย์สำคัญต่อประเทศ มากกว่ากำลังการผลิตและอำนาจการปกครอง เช่นดังอดีต

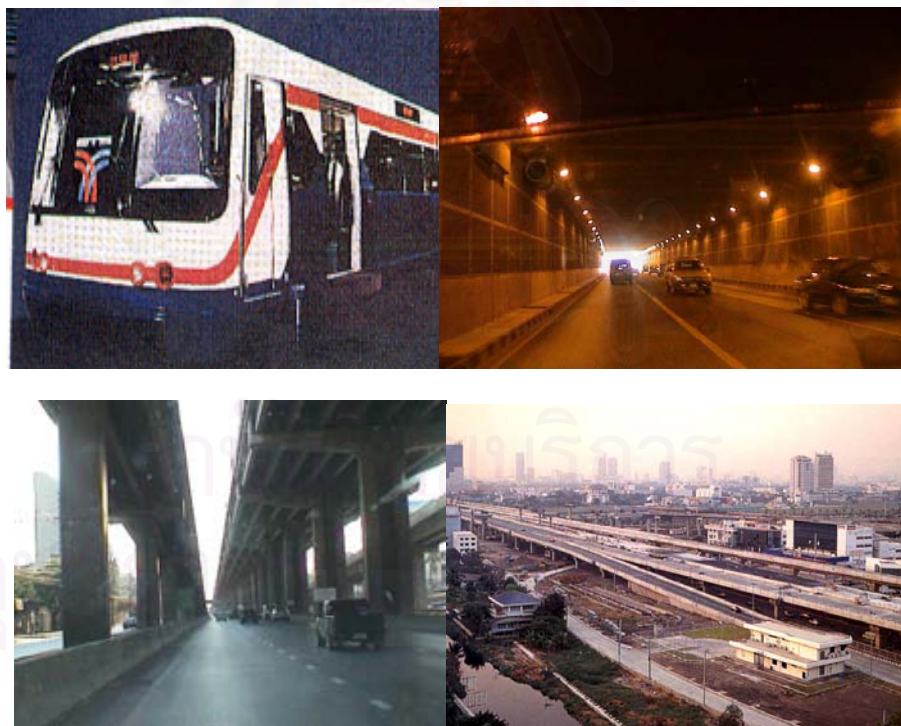
จากการที่กรุงเทพฯ ไม่สามารถจัดการแก้ไขระบบคมนาคมขนส่งอย่างมีประสิทธิภาพนั้น เป็นสาเหตุให้เกิดการจราจรติดขัดที่ความรุนแรงมากขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งมีที่มาของปัญหาส่วนหนึ่งจากการบริหารจัดการเรื่องกรรมสิทธิ์ที่ดินที่ไม่สามารถแก้ไขได้ และการวางผังเมืองที่ไร้ประสิทธิภาพ การใช้ที่ดินที่ขาดระเบียบข้อบังคับ ตั้งแต่ในช่วงยุคก่อน ซึ่งการตัดถนนสายใหม่นั้นหมายถึงการเปิดพื้นที่ให้ที่ดินเหล่านั้นสามารถเข้าถึงสะดวก ทำให้ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้น สามารถสร้างความร่ำรวยให้แก่เจ้าของที่ดิน ดังนั้นเจ้าของที่ดินจึงมีความพยายามที่จะให้ถนนตัดผ่านที่ของตนซึ่งที่ไม่เหมาะสม ซึ่งการที่ไม่สามารถควบคุมการใช้ประโยชน์ที่ดินริมถนนสายต่างๆได้ทำให้เกิดปัญหาเมืองกระจาย (URBAN SPRAWL) ไปทุกทิศทาง และเกิดพื้นที่ตาบอดด้านหลังเส้นทางสายหลักเหล่านั้น ทำให้ดูเหมือนว่าเมืองขยายตัวออกไปมากแต่ ความเป็นจริงนั้นในหลายพื้นที่อาคารพาณิชย์เหล่านั้นก็ถูกทิ้งร้างหาคนเช่าไม่ได้ เนื่องจากการสร้างเพื่อหวังเก็งกำไร มิได้สร้างจากผลการศึกษาความต้องการที่แท้จริงของตลาด(ภาพประกอบ4.53)

ได้มีการพัฒนาระบบถนนวงแหวนเพิ่มสมบูรณ์เป็น 2 วง คือ วงแหวนในรัชดาภิเษก และวงแหวนสายนอก ฝั่งตะวันตกและตะวันออก ครอบคลุม 2 ฝั่งแม่น้ำ เพื่อลดปัญหาการจราจรที่หนาแน่นในตัวเมือง และช่วยควบคุมการขยายตัวของเมือง นอกจากนี้ยังมีการสร้างระบบคมนาคมขนส่งของเมืองใหญ่ขึ้นทั้ง ถนนยกระดับ (EXPRES WAY) ทางลอดทางเชื่อม และระบบทางด่วนทั้งภายในเมือง และระหว่างเมือง และระบบขนส่งมวลชนของเมืองสมัยใหม่คือ รถไฟฟ้าBTS. เชื่อมเมืองชั้นในเป็นระบบขนส่งยกระดับ และโครงการขนส่งมวลชนใต้ดินสายแรกที่จะแล้วเสร็จในปี 2547 รวมถึงโครงการที่จะพัฒนากกรุงเทพฯให้เป็นศูนย์กลางทางการบินในแถบเอเชียอาคเนย์อย่างสนามบินสุวรรณภูมิที่กำหนดจะแล้วเสร็จปี 2547(ภาพประกอบ4.54)

แต่หากแต่เมื่อย้อนกลับไปดูปัญหาของกรุงเทพฯ กับเป้าหมายในอนาคตจะมุ่งให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์กลางในภูมิภาคแถบนี้ทั้งทางด้าน การขนส่งเดินทาง ระบบเศรษฐกิจเทคโนโลยี แต่เมืองเองก็ยังสะสมปัญหาไว้อีกมากมาย โดยสามารถแยกออกเป็นเรื่องสำคัญได้ 4 อย่าง คือ

1. ปัญหาการจราจรที่เพิ่มมากขึ้น รถยนต์มีจำนวน 1.5 ล้านคัน และเติบโตปีละร่วม 100,000 คัน จำนวนจักรยานยนต์มีจำนวน 2.5 ล้านคันเพิ่มขึ้นประมาณ 150,000 คันต่อปี
2. เรื่องสิ่งแวดล้อม อากาศเสียยังเป็นปัญหา น้ำ ขยะมูลฝอยทั้งการทิ้ง การเก็บ การทำลาย มีปัญหามาก โดยเฉพาะที่ทิ้งขยะ น้ำเสีย และขยะจากสารพิษมีมากขึ้น
3. ปัญหาน้ำท่วม กรุงเทพฯตั้งอยู่ปลายน้ำพื้นดินอยู่ต่ำเป็นที่ลุ่ม ทุกปีที่มีฝนตกชุก น้ำเหนือไหลผ่านน้ำทะเลหนุน
4. ปัญหาคนจนผู้ด้อยโอกาสที่อพยพเข้ามาอยู่ในเมืองใหม่ มีทั้งจากด้านชายแดน ทั้งคนไทยภาคต่างๆ ทำให้ปัญหาชุมชนแออัด การบุกรุกที่สาธารณะ เช่น คูคลอง ที่วัดวาอาราม สถานที่ราชการที่รกร้าง มีมากขึ้น การดูแลปากท้องของกลุ่มผู้มีรายได้น้อยยังเป็นปัญหาทำให้อำเภอให้เกิดปัญหาทางสังคมตามมา เช่น อาชญากรรม ยาเสพติด เป็นต้น

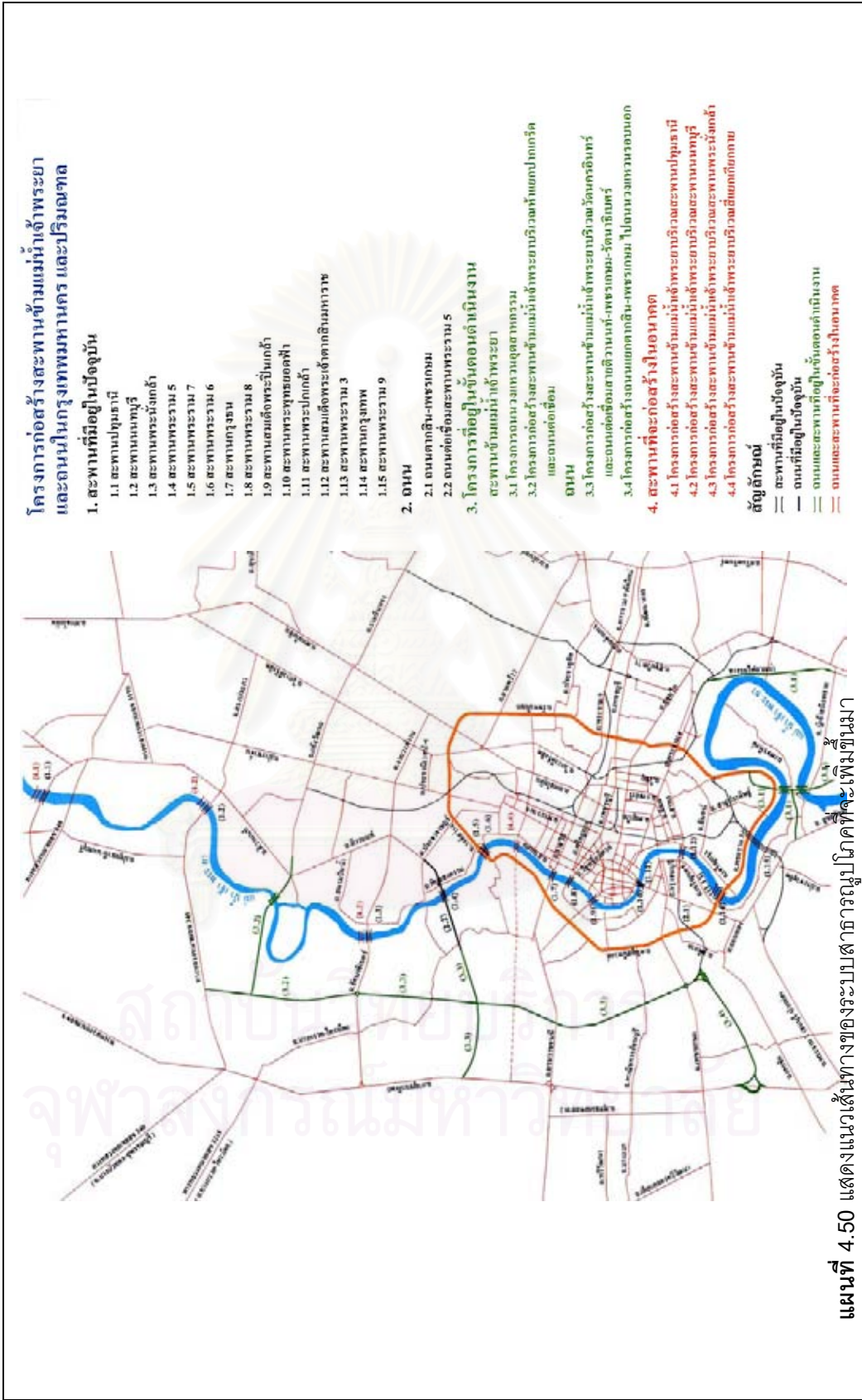
ภาพประกอบ 4.54 ระบบสาธารณูปโภคที่เกิดขึ้นมาเพื่อรองรับการเติบโตของกรุงเทพฯ

ด้านฝั่งธนบุรีนั้นปัจจุบันสภาพแวดล้อมของฝั่งธนบุรี รวมทั้งบทบาทหน้าที่ต่างๆ มีลักษณะเช่นเดียวกันกับฝั่งพระนคร ถือเป็นหนึ่งเดียวกันกับพระนคร และกำลังประสบปัญหาต่างๆ เช่นเดียวกัน โดยในปัจจุบันกำลังขยายตัวเติบโตรวมกับมหานครกรุงเทพฯ มหานครที่มีการขยายตัวเติบโตออกไปทุกทิศทางทั้งแนวราบ และทางสูง เติบโตตามกระแสการลงทุนในย่านต่างๆ

ในด้านการพัฒนาการเชื่อมต่อที่เป็นระบบระหว่างฝั่งธนบุรี กับฝั่งพระนครได้มีการวางแผนไว้ อย่างพร้อมเพียง ทั้งระบบขนส่งมวลชนรูปแบบใหม่เช่นรถไฟฟ้า รวมไปถึงระบบของถนนขนาดใหญ่ ถนนวงแหวนอุตสาหกรรมบริเวณพระราม 3 ถนนวงแหวนด้านตะวันตกที่เชื่อมต่อระหว่างนนทบุรีกับ ถนนวงแหวนรอบนอกแถบบางแค ถนนวงแหวนด้านใต้ที่เชื่อมต่อจากบริเวณพระราม 3 กับถนนวงแหวนรอบนอก ผนวกกับโครงการก่อสร้างสะพานข้ามแม่น้ำบริเวณสี่แยกเกียกกาย และระบบทางด่วนที่จะพัฒนาต่อเนื่องออกไป ซึ่งจะทำให้เกิดความสะดวกมากขึ้นในการคมนาคมขนส่งไปมาระหว่างฝั่งธนบุรีกับพระนคร ซึ่งจะทำให้ความเจริญเติบโตในฝั่งธนบุรีขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกเป็นทวีคูณ จากความเจริญที่หลังไหลมาจากฝั่งพระนครที่มาพร้อมกับสะดวกของการคมนาคมในอนาคตของ สาธารณูปการระดับมหานคร(ภาพประกอบ4.55)(แผนที่4.50) ซึ่งการพัฒนาในอนาคตต่อไปนี้จะทำให้ฝั่งธนบุรี กลายเป็นเพียงชื่อที่เป็นนามธรรมเท่านั้น ลักษณะทางกายภาพที่เรียกว่า”แม่น้ำ”ที่เคยแยกความเป็นฝั่งธนบุรี และฝั่งพระนครความเด่นชัดจะน้อยลง เอกลักษณะของเมืองถูกบดบัง และซ่อนตัวอยู่เบื้องหลังความเจริญทางวัตถุ และเทคโนโลยีที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างไม่หยุดยั้ง ซึ่งสวนทางกับสภาพแวดล้อมของบ้านเมืองที่มีแต่จะเลวร้ายลง และกลายเป็นหาเรื่องรังที่ยากจะ ดำเนินการแก้ไข จากปัญหาทั้งความแออัดจากที่อยู่อาศัยและผู้คนที่สะสมมาเป็นเวลานานปัญหา สภาพแวดล้อมเป็นพิษ น้ำเน่า ขยะปฏิกูลล้นเมืองและปัญหาทัศนียภาพที่ถูกทำลายหรือทัศนียภาพที่ ปัญหาการขาดแคลนที่โล่งว่างภายในเมือง รวมทั้งปัญหาการจราจรติดขัด

ภาพประกอบ4.55 ระบบสาธารณูปโภคของมหานครที่จะรวมเอาสองฝั่งแม่น้ำเข้าด้วยกัน

แผนที่ 4.50 แสดงแนวเส้นทางของระบบสาธารณูปโภคที่จะเพิ่มขึ้น

1. ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน

การตั้งถิ่นฐานของฝั่งธนบุรีในยุคนี้ นั่นนั้น เมื่อพิจารณาจากระบบสาธารณูปโภคขนาดใหญ่ที่จะเพิ่มขึ้นมามีแนวโน้มที่แสดงให้เห็นว่าเมืองฝั่งธนบุรีที่เติบโตตามยุทธศาสตร์ไม่มีการควบคุมในยุคก่อน กำลังถูกระบบสาธารณูปโภคของมหานครควบคุมการเติบโต และวางทิศทางที่ชัดเจนในการขยายตัว ซึ่งการขยายตัวดังกล่าว เป็นไปในลักษณะเติมเต็มความเป็นเมืองให้กับฝั่งธนบุรี และเชื่อมโยงจุดบอดต่างๆของพื้นที่ทั้งจากชุมชนที่เกิดขึ้นในยุคก่อนที่เกิดอย่างขาดการวางแผนจึงประสบกับปัญหาต่างๆ มากมาย แต่ผลจากการเชื่อมโยงดังกล่าวจะแสดงความเป็นหนึ่งเดียวของเมืองทั้งสองฝั่งแม่น้ำ เป็นกรุงเทพมหานครมากยิ่งขึ้น

ซึ่งก็หมายความว่าระบบชุมชนหรือระบบเมืองแบบฟุ้งน้ำ อาศัยอยู่กับน้ำจะต้องเปลี่ยนแปลง และมีแนวโน้มที่จะสูญสลาย ไปเนื่องจากการเติบโตของชุมชนน้ำนั้น เป็นการเติบโตที่ไม่สัมพันธ์ และขัดกับการพัฒนาเมืองในระดับมหานคร มหานครที่เชื่อมโยงถึงกันอย่างรวดเร็วต่อเนื่อง และใช้ประโยชน์ของทุกพื้นที่อย่างสมบูรณ์ ทางเลือกอีกอย่างของชุมชนริมน้ำที่ฟุ้งน้ำ คือทางเลือกในการพัฒนาศักยภาพทางการท่องเที่ยวของตนให้เป็นแหล่งดึงดูดนักท่องเที่ยว ที่จะช่วยในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของอดีตชุมชนที่ฟุ้งน้ำเหล่านี้ให้เพิ่มขึ้นได้ และแปรบทบาทของตนจากเคยเป็นผู้บุกรุกทำลายสภาพสิ่งแวดล้อม เป็นผู้ดูแล

ในด้านศูนย์กลางชุมชนนั้น การเปลี่ยนแปลงทำให้บทบาทของศูนย์กลางใหญ่ที่มาจากการบริหาร การปกครองนั้นหมดบทบาทไป ศูนย์กลางใหญ่จะเป็นศูนย์กลางด้านการพาณิชย์กรรม การค้า ซึ่งบทบาทของศูนย์กลางเหล่านี้จะเชื่อมโยงไปถึงในระดับภูมิภาค และระดับโลก เนื่องจากการเชื่อมโยงเดินทางที่ต่อเนื่องถึงกันมากขึ้น และดีขึ้น ร่วมกับศูนย์กลางใหญ่ที่เกิดจากสถานศึกษาขนาดใหญ่ ที่ขยายตัวเพิ่มขึ้นตามการเพิ่มขึ้นของประชากร และการขยายตัวทางเศรษฐกิจ ในด้านศูนย์กลางระดับรองๆ นั้นแนวโน้มต่อไป บรรดาศูนย์กลางเหล่านี้จากเดิมที่เคยเป็นย่านการค้าต่างๆ กับบรรดาห้างสรรพสินค้า บรรดาย่านการค้าต่างๆ จะถูกลดบทบาทลงเนื่องจากระบบการคมนาคมการเข้าถึงที่ไม่สะดวก และความไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในระดับมหานคร บรรดาห้างสรรพสินค้าต่างๆ จะเพิ่มบทบาทของตนมากยิ่งขึ้น และครอบคลุมพื้นที่มากกว่า และในบางบทบาทห้างสรรพสินค้าเหล่านี้จะแสดงออกถึงการเป็นระดับศูนย์กลางใหญ่ของเมืองเลยทีเดียว ส่วนด้านศูนย์กลางย่อยนั้น ยิ่งลดความสำคัญลงไปอีก บทบาทของศูนย์กลางเหล่านี้จะเป็นเพียงที่ประกอบพิธีกรรมเมื่ออยู่ในเทศกาลเท่านั้น ชุมชนของมหานครที่เกิดขึ้นจะไม่มีศูนย์กลางชุมชนที่ชัดเจน แต่จะยึดเอาย่านพาณิชย์กรรมต่างๆ เป็นหลักในการขยายตัว ชุมชนจะ

ขาดการพึ่งพิงซึ่งกัน และกัน และไม่มีความเหนียวแน่นในพื้นที่ และในชุมชนของตนเอง (แผนที่ 4.51)

รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน

รูปแบบการตั้งถิ่นฐานนั้นทั้งในระดับเมือง และชุมชน ได้เปลี่ยนไปพึ่งพาและอาศัยถนน และระบบสาธารณูปโภคของมหานครเป็นเป็นแกนในการตั้งถิ่นฐาน และเกาะตัวไปตาม แนวถนน ซึ่งระบบสาธารณูปโภคเหล่านี้ และเชื่อมโยงกับบรรดาชุมชนที่เกิดขึ้นก่อนเพื่อเติมเต็มให้กับพื้นที่เมือง และรวบรวมทั้งชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ และชุมชนดั้งเดิม จัดระบบให้เหมาะสมทั้งในแง่ผังเมือง และการดำรงชีวิตกับการเป็นมหานคร (แผนที่4.51)

การใช้ที่ดิน

พื้นที่พาณิชยกรรม จะขยายตัวมากยิ่งขึ้นโดยเกาะตัวขยายไปตามระบบสาธารณูปโภคที่จะเกิดขึ้น ย่านการค้า และศูนย์กลางธุรกิจจะเติบโตเข้ามายังฝั่งธนบุรีมากยิ่งขึ้น ห้างสรรพสินค้าต่างๆ ที่เกิดขึ้น และกระจายไปทั่วพื้นที่ จะช่วยขยายพื้นที่พาณิชยกรรมโดยรอบด้วย ส่วนย่านพักอาศัยการเติบโตขยายพื้นที่เมืองออกคงมีน้อยลง แต่การเติบโตจะเป็นไปในลักษณะการเติมเต็มให้กับพื้นที่ว่าง และเชื่อมโยงกับกับย่านพักอาศัยเดิม โดยอาศัยระบบสาธารณูปโภคที่จะเกิดขึ้น(แผนที่4.52)

2. ระบบสัญจร

ระบบสัญจรที่เกิดขึ้นเป็นไปในลักษณะเพื่อการรวมสองฝั่งพระนคร และธนบุรี เป็นหนึ่งเดียวกัน และร่วมขยายตัวเติบโตเป็นมหานครร่วมกัน ระบบสาธารณูปโภคที่เกิดขึ้นจึงเป็นไปในระดับของเมืองมหานคร ทั้งทางด่วน ทางยกระดับ ทางเชื่อม ทางลอด ถนนวงแหวน และระบบรถไฟยกระดับ ซึ่งประโยชน์อีกทาง คือช่วยเติมเต็มเนื้อเมืองมากขึ้น และควบคุมการเติบโตของเมือง ลดปัญหาที่เกิดจากการพัฒนาด้านการคมนาคมในยุคก่อนที่เติบโตอย่างขาดการวางแผน ให้มีระบบระเบียบชัดเจนมากยิ่งขึ้น(แผนที่4.53)

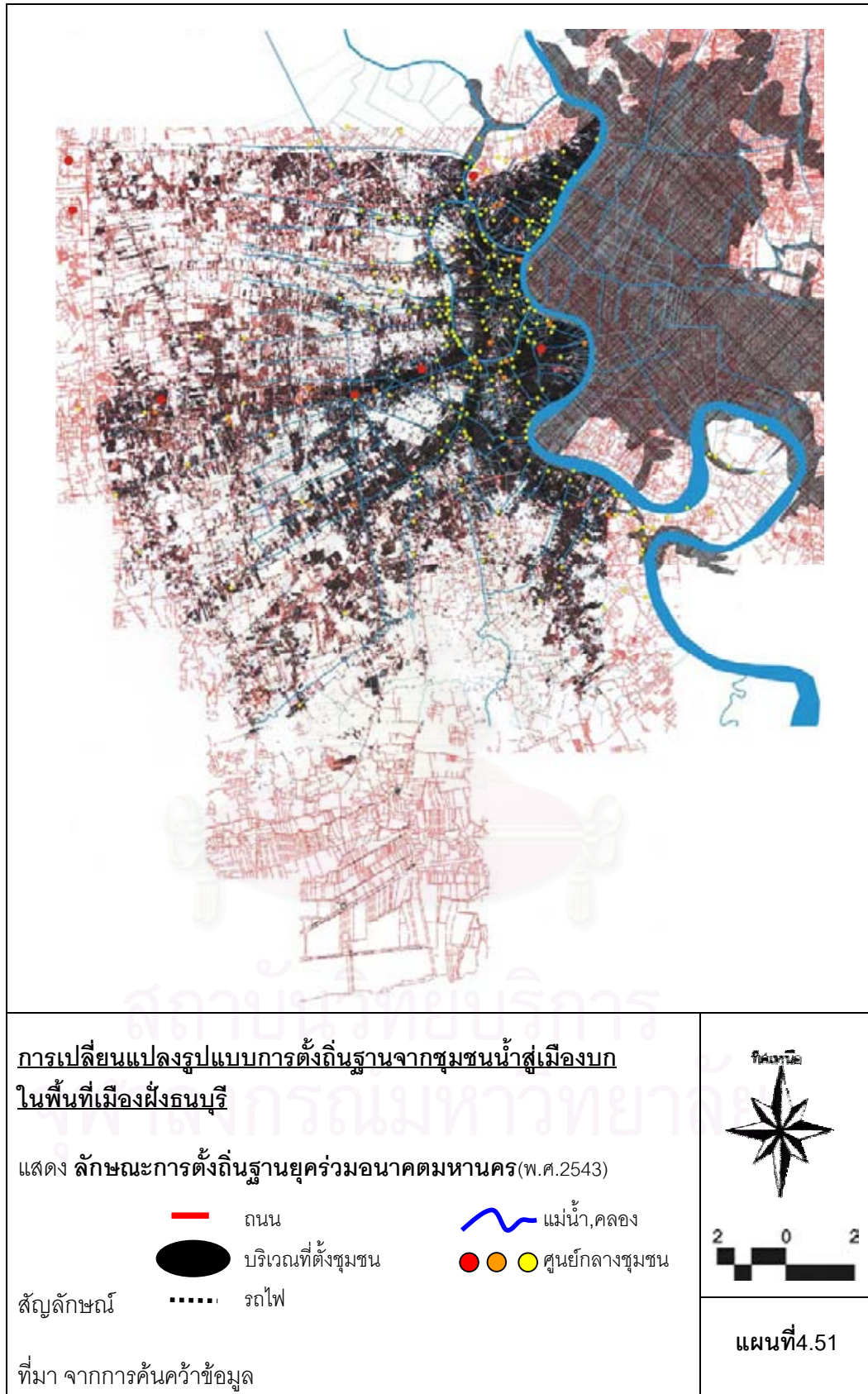
สรุปวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐาน ยุคร่วมอนาคตนคร

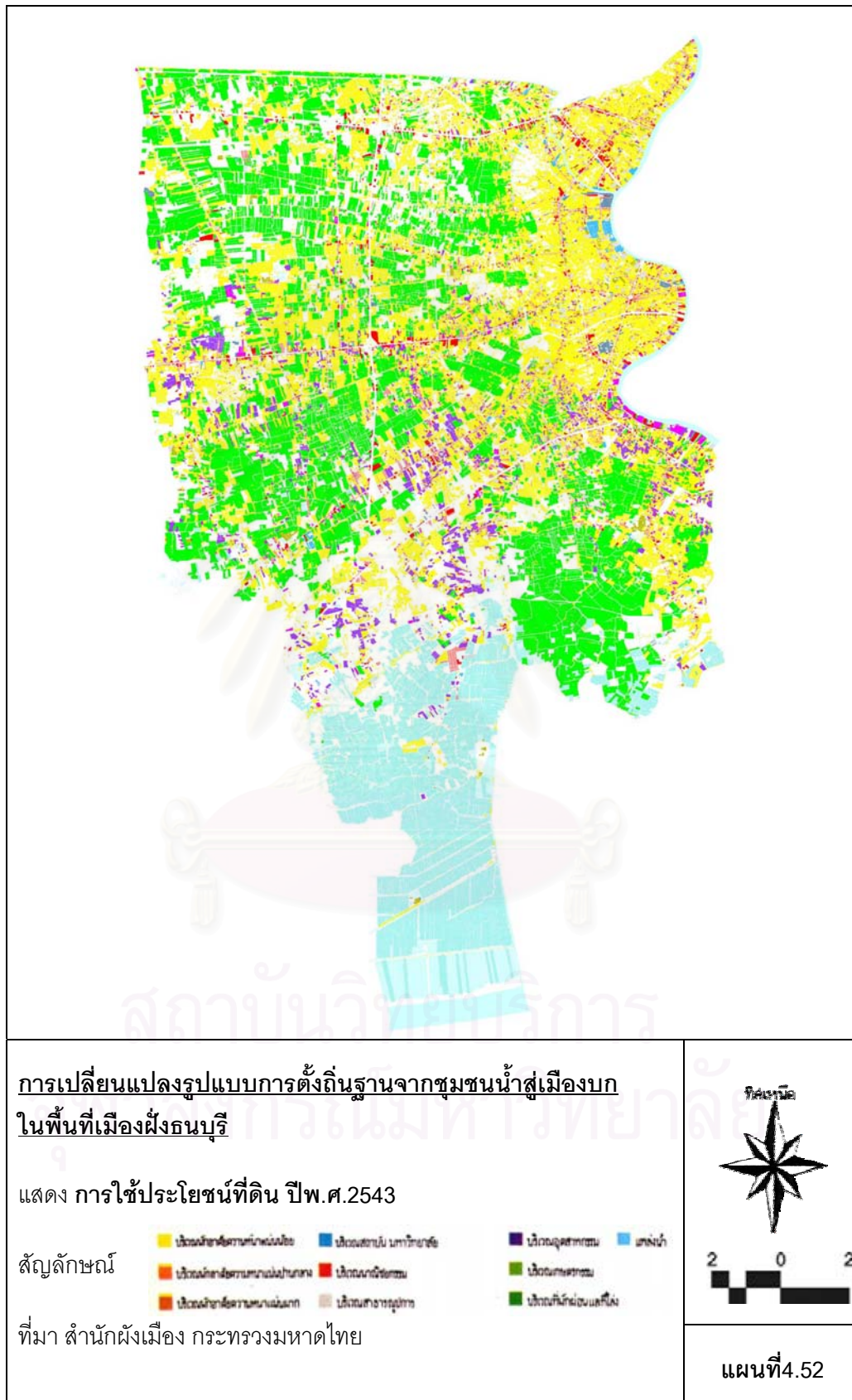
ในยุคนี้การแบ่งแยกระหว่างฝั่งธนบุรีและฝั่งพระนครทั้งจากระบบติดต่อสื่อสารที่ทันสมัยขึ้นและการเดินทางคมนาคมที่สะดวกรวดเร็วขึ้น จากสะพานที่เชื่อมสองฝั่งเข้าด้วยกันทั้ง 11 แห่ง กรุงเทพมหานครจะก้าวเข้าสู่ยุคความเป็นนานาชาติมากขึ้นการเชื่อมโยงจะต่อเชื่อมทุก

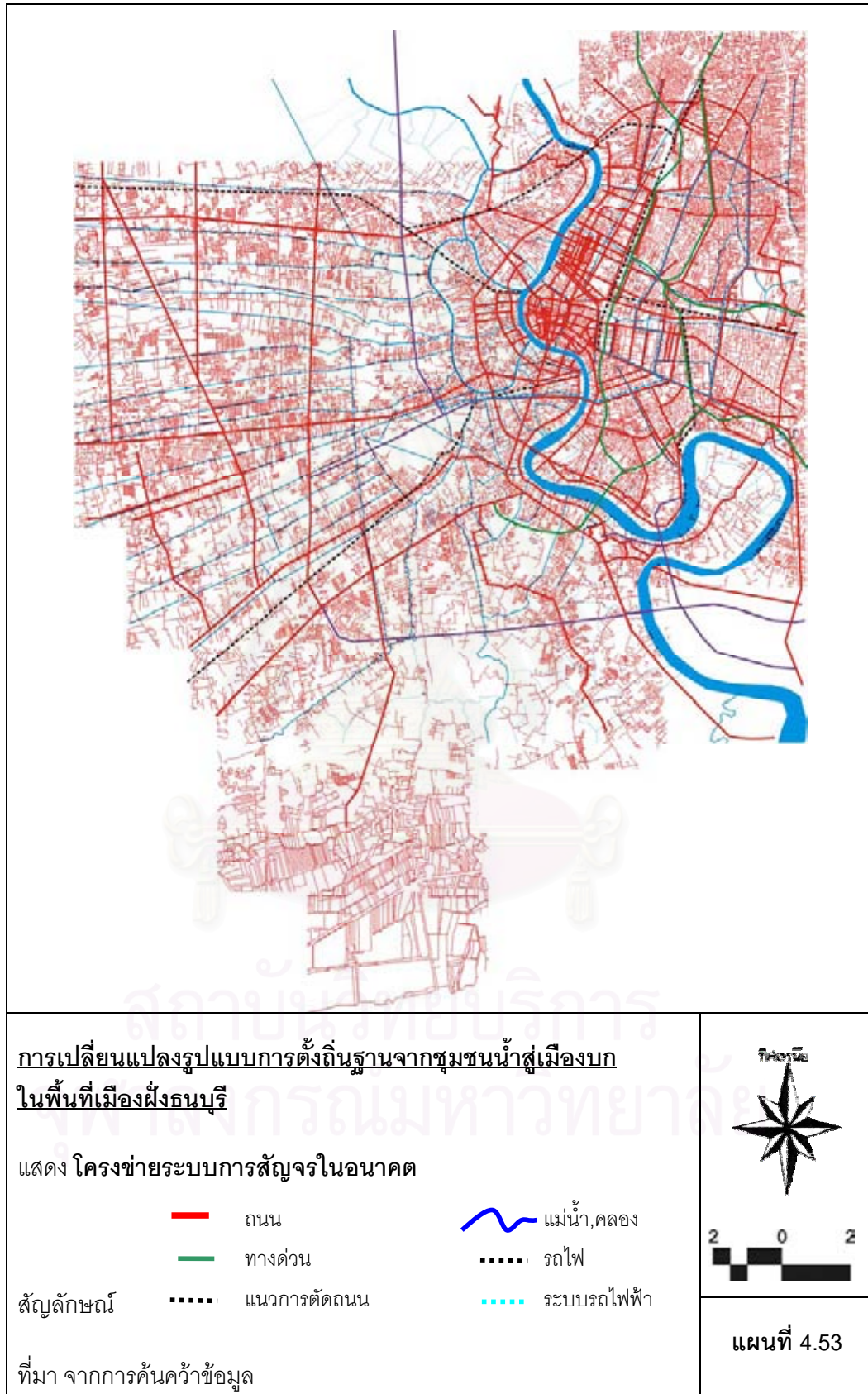
ระดับติดต่อกันประเทศจะถูกเปิดออกสู่ระบบการค้านานาชาติ มีบทบาทเป็น “ศูนย์กลางแห่งการพาณิชย์กรรม” ของประเทศมากขึ้น เป็นศูนย์กลางการส่งออก ศูนย์กลางการเงิน ศูนย์กลางการคมนาคมระหว่างประเทศ และศูนย์กลางติดต่อกับนานาชาติ ซึ่งจะส่งอิทธิพลไปทั้งในระดับเมือง ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับโลก ฝั่งธนบุรีในฐานะที่ดำรงบทบาทเป็นส่วนหนึ่งของกรุงเทพฯ จึงต้องรับกลับสภาวะการเป็นศูนย์กลางของภูมิภาคของกรุงเทพฯ การพัฒนาระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการของเมืองระดับมหานคร ที่เริ่มพัฒนาขึ้นในฝั่งธนบุรี ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนให้เปลี่ยนเป็นวิถีชีวิตของคนในเมืองใหญ่ ที่มีความจำเป็นต้องมีความสะดวกในการติดต่อสื่อสารในการเดินทาง ซึ่งต้องพึ่งพาถนน และระบบสาธารณูปโภคสมัยใหม่ ซึ่งเป็นการพัฒนาแบบเมืองบกทั้งหมด

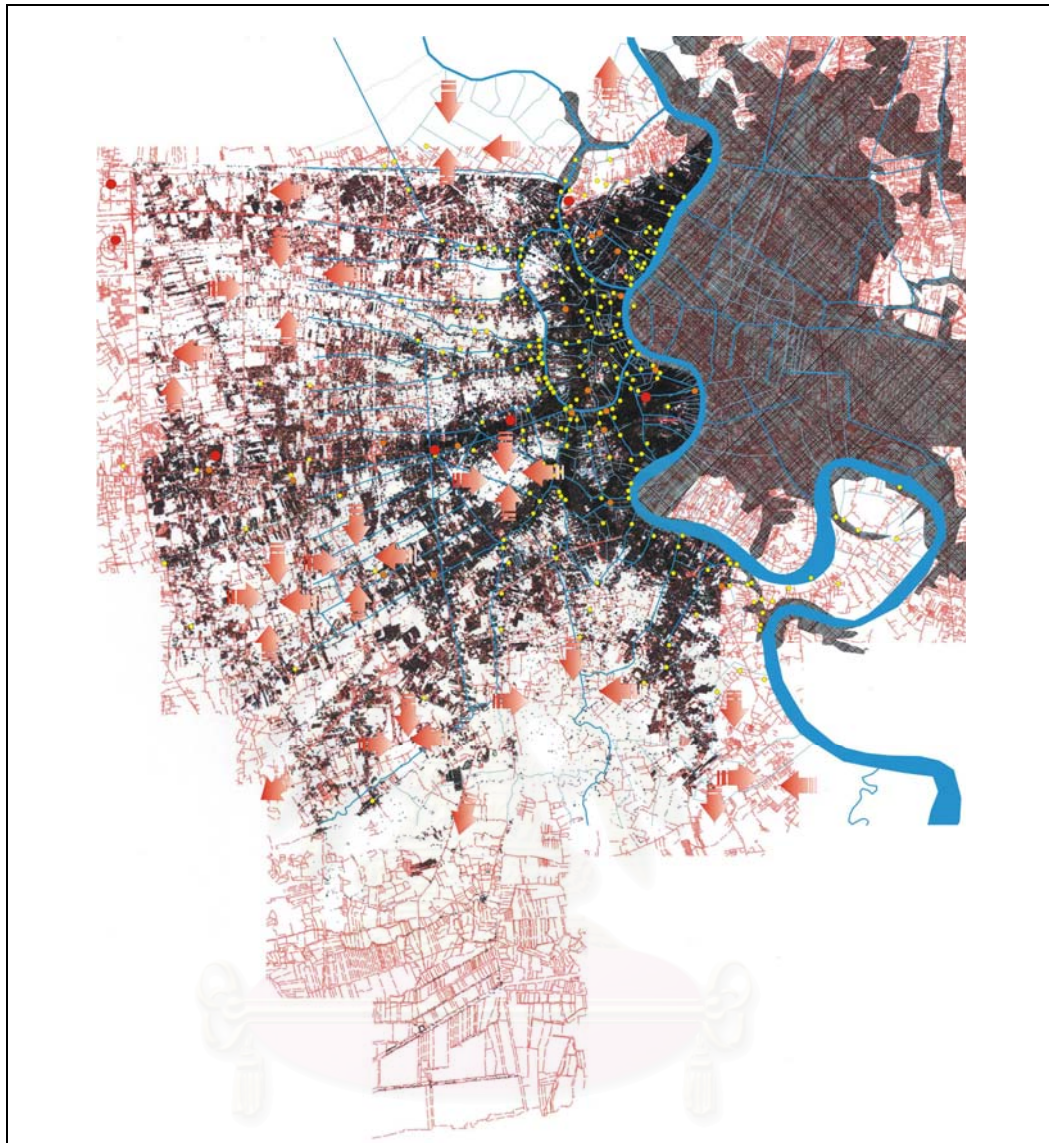
การพึ่งน้ำในยุคนี้ นั่น เป็นไปเพื่อการหาทางออกเพื่อแก้ปัญหาของเมืองเช่น การพัฒนาระบบขนส่งสาธารณะทางเรือตามคลอง การสร้างแหล่งท่องเที่ยว โดยอาศัยปัจจัยทางน้ำ จากสภาพชุมชนริมน้ำที่ยังสวยงาม ตลาดน้ำที่จัดตั้งขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวริมน้ำ สภาพลำน้ำ คูคลองในตอนนอกของพื้นที่ ที่ยังมีสภาพเป็นธรรมชาติ และยังมีวิถีชีวิตริมน้ำแบบดั้งเดิมให้นักท่องเที่ยวได้ชม ซึ่งการท่องเที่ยวถือเป็นทางออกอย่างหนึ่งของชุมชนริมน้ำในยุคนี้ แต่ก็เป็นส่วนน้อยเท่านั้นที่มีศักยภาพเพียงพอจะพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่จะสร้างงานและพัฒนาคุณภาพชีวิตให้กับคนในพื้นที่ ซึ่งส่วนใหญ่ประสบกับภาวะเป็นชุมชนแออัด ที่ดำรงอาชีพด้วยการรับจ้างทั่วไปที่พึ่งพาและอาศัยปัจจัยการดำรงชีวิตทั้งหมดจากเมืองสมัยใหม่ จากถนน จากบก หากแต่ตนเองยังอยู่ และอาศัยในพื้นที่ ที่ต้องพึ่งพาอาศัยน้ำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

**การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี**

แสดง แนวโน้มลักษณะการพัฒนาของเมืองยุคร่วมอนาคตมหานคร

	ถนน		แม่น้ำ, คลอง
	บริเวณสันนิษฐานที่ตั้งชุมชน		ศูนย์กลางชุมชน
	ทางด่วน		รถไฟ
	ทิศทางการขยายตัว		แนวการตัดถนน
สัญลักษณ์			ระบบรถไฟฟ้า

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

แผนที่ 4.54

4.12 สรุปการวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

จากการศึกษาวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกของพื้นที่เมืองฝางธนบุรี ทำให้ทราบถึงวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงของเมืองที่เปลี่ยนจากชุมชนที่พึ่งน้ำในทุกด้าน สันนิษฐานได้จากลักษณะประกอบต่างๆ ทั้งด้านศูนย์กลางของชุมชนที่อยู่ติดลำน้ำ ชุมชนที่ยึดศูนย์กลางอยู่ก็ย่อมอยู่ในบริเวณเดียวกันซึ่งวิถีชีวิตต่างๆ ของคนย่อมผูกพัน และพึ่งพาสายน้ำเป็นหลัก ลักษณะการใช้ชีวิตดังกล่าวถือว่าเป็นลักษณะการใช้ชีวิตพื้นฐานของคนในอดีต ต่อมาเมื่อเกิดการเปลี่ยนแปลงของชุมชนเติบโตเป็นเมืองบทบาทของเมืองที่ต้องมีการติดต่อเดินทางที่สะดวก จึงย่อมต้องยึดผืนดินบนบกเป็นหลักแต่ความเปลี่ยนแปลงดังกล่าวก็มีเพียงส่วนในเมืองเท่านั้น บริเวณรอบนอกส่วนใหญ่ที่เป็นชุมชนยังคงรวมกลุ่มเกาะตัว และพึ่งพาอาศัยลำน้ำอยู่ บทบาทของเมืองที่สำคัญขึ้นนั้นเป็นแรงดึงดูดให้มีผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น การขยายตัวของชุมชนจึงเป็นไปในลักษณะที่ขยายตัวต่อเนื่องกันไป แต่ด้วยการสัญจรที่อาศัยพึ่งพาแรงคนระยะความเกาะตัวนี้จึงมีไม่มาก และความเชื่อในศูนย์กลางชุมชนการขยายตัวจึงอยู่ในขอบเขตสั้นๆ เท่านั้น

ต่อมาการเมืองประสบกับการเปลี่ยนแปลงจากการเข้ามาจากชาวตะวันตกที่มีพื้นฐานการใช้ชีวิตบนบก และได้นำเอาความเชื่อในความทันสมัยของชาติตะวันตก เข้ามาสู่คนในยุคนี้ จากผลดังกล่าวทำให้เกิดระบบการสัญจรทางบก อย่างมีรูปแบบขึ้น ซึ่งการสัญจรทางบกมีความสะดวกในการเข้าถึงมากกว่า ซิดจำกัดของการขยายตัวของชุมชน และเมืองโดยการสัญจรด้วยแรงคนมีน้อยลง ซึ่งผลดังกล่าวทำให้ชุมชน หรือเมืองที่อยู่ริมถนนนี้ ขยายตัวต่อเนื่องออกไปตามเส้นทาง เช่นเดียวกับเมื่อก่อนที่ขยายไปตามลำคลอง แต่ขอบเขตการเข้าถึงมีมากขึ้น และระยะในการสัญจรที่มีมากขึ้นเมืองที่เกิดขึ้นจึงมีลักษณะการขยายตัวที่ต่อเนื่องเป็นกลุ่มแผ่ออกไปตามแนวถนนที่เกิด แต่การรูปแบบดังกล่าวนั้นถูกจำกัดไว้เพียงพื้นที่ ที่มีถนนซึ่งในพื้นที่ที่ไม่มีถนนนั้นก็ยังคงดำรงชีวิตกับน้ำพึ่งพาน้ำในทุกด้านเช่นเดิม และประกอบกับนโยบายการขุดคลองเพื่อเพิ่มพื้นที่การเกษตร และความสะดวกในการขนส่งการตั้งถิ่นฐานตามเส้นทางคลองที่ขุดขึ้นจึงมีกระจายไปตามลำคลอง ที่ใช้วิถีชีวิตพึ่งน้ำดังเช่นเดิม หากแต่ค่านิยมในความสะดวกสบายของเมืองบกได้เริ่มถูกปลูกฝังลงในจิตใจของคนแล้ว

การพัฒนาวิวัฒนาการรถไฟก็ถือเป็นผลจากการเข้ามา ของชาติตะวันตก หากแต่การพัฒนาในไทยนั้นได้เพิ่มเอาประสิทธิภาพในการบริหารการปกครองของเข้าไปด้วย นอกจากเป้าหมายด้านการสัญจรที่สะดวกขึ้น การเดินทางทางรถไฟ ถือเป็นก้าวข้ามขีดจำกัดในการเดินทางด้วย แรงคนหรือสัตว์ลงเพิ่มระยะทางในการติดต่อถึงกันมากขึ้น และจากระยะการให้บริการที่ยาวไกลไปถึงจังหวัดภูมิภาครอบนอก เป็นผลให้การเดินทางที่สะดวกได้ช่วยการขน

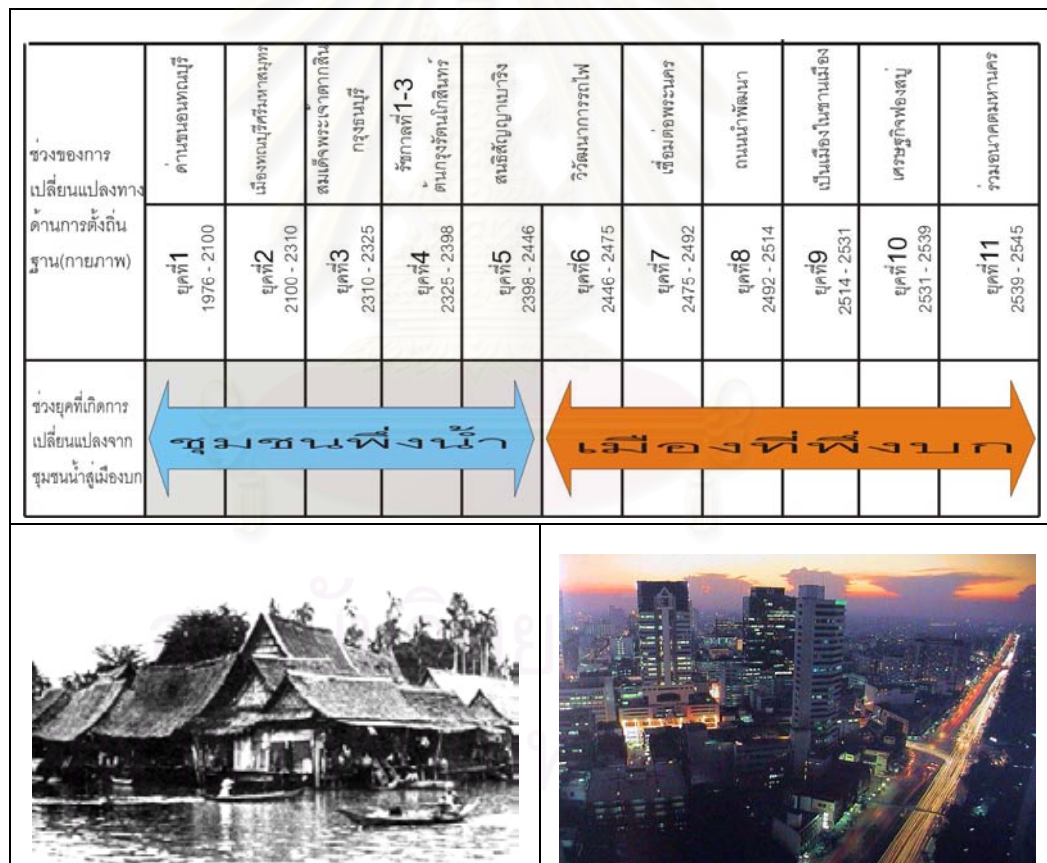
ถ่ายสินค้าจากหัวเมืองต่างๆ เข้ามา และได้ทำให้ย่านการค้าต่างๆ ที่รองรับในด้านนี้เติบโตยิ่งขึ้น แต่จากการที่รถไฟแม้จะทำให้เดินทางได้ไกลขึ้น แต่มีข้อจำกัดในการเข้าถึงที่ทำได้เพียงตามสถานีที่จอดต่างๆ เท่านั้น การพัฒนาแบบพึ่งบักดังกล่าวจึงมีผลตามจุดเหล่านั้นเท่านั้น ซึ่งแม้เส้นทางจะตัดผ่านที่เข้าไป แต่จากข้อจำกัดพื้นที่ส่วนใหญ่จึงยังคงดำรงชีวิตอยู่เช่นดังเดิม แต่จากความสะดวก และระยะทางที่การเดินทางได้ไกลขึ้นสะดวกขึ้น ก็ยังทำให้บรรดาชาวบ้านที่ต้องพึ่งน้ำ ปลูกฝังเอาค่านิยมในความสะดวกจากการเดินทางทางบก และย่านการค้าที่เกิดขึ้นตามเส้นทางเหล่านี้เพิ่มเข้าไป

จากการขยายตัวในฝั่งพระนครเริ่มมีมากขึ้นเรื่อยๆ เริ่มมีรถยนต์ใช้กันในหมู่เจ้านาย และจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นจากพื้นที่เมืองจึงขยายตามการพัฒนาระบบถนน แต่การเดินทางโดยรถยนต์ยังมีน้อยมีอยู่ในบางกลุ่ม คนส่วนใหญ่ยังคงเดินทางด้วย รถลาก และการเดินที่อาศัยแรงเท่านั้นพื้นที่เมืองในฝั่งพระนครที่ขยายออกไปเริ่มไกลออกไป ทำให้การเดินทางเริ่มไม่สะดวก การขยายเมืองในฝั่งธนบุรีที่อยู่ใกล้จึงเป็นแนวคิดที่ถูกนำมาใช้ เพื่อเชื่อมทั้งสองฝั่งเข้าด้วยกัน และเมืองในฝั่งพระนครที่เริ่มไกลออกไปจะได้ขยายออกมาทางฝั่งธนบุรี ในระยะแรกแม้แนวทางดังกล่าวจะประสบกับอุปสรรคจากสงคราม แต่ต่อมาโครงการดังกล่าวก็ได้ พัฒนาต่อและถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนพึ่งน้ำในพื้นที่ศึกษา เป็นเมืองที่พึ่งบกพึ่งถนน และจากค่านิยมที่ได้ส่งสมมาจากความสะดวกในการเดินทางทางถนนพื้นที่ริมถนนที่เกิดขึ้นจึงถูกจับจอง และพัฒนาอย่างรวดเร็ว ทั้งจากการเป็นห้างร้าน และแหล่งบันเทิงต่างๆ ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นทำให้ชุมชนพึ่งน้ำได้ถูกก่อกวนด้วยความเชื่อในความทันสมัยของการอยู่กับถนน หลายชุมชนที่เปลี่ยนแปลงเพื่อพยายามเข้าหาความสะดวกที่เข้ามาทางถนน และก็ยังทำให้ชุมชนเหล่านี้เจริญ และขยายเติบโตมากยิ่งขึ้น ซึ่งก็ยิ่งตอกย้ำความรู้สึกของชุมชนพึ่งน้ำให้รู้สึกถึงข้อดีของถนน และกลายเป็นข้อเสียของชุมชนพึ่งน้ำ แต่ด้วยอาชีพพื้นฐานที่เกือบทั้งหมดยังคงทำการเกษตรทำสวน ที่ต้องพึ่งพาสายน้ำล้าคลองบรรดาชุมชนเหล่านี้จึงยังคงอยู่ต่อไปเช่นดังเดิม การพัฒนาระบบถนนเพื่อเชื่อมโยง และเปิดพื้นที่เมือง เพื่อพัฒนาเพื่อรวมศูนย์ทางเศรษฐกิจเมืองหลวงในยุคต่อมานี้ถือได้ว่าเป็นตัวทำลายระบบชุมชนพึ่งน้ำ เนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางค่านิยมที่เกือบทั้งสังคมต่าง เชื่อว่าความเจริญนั้นมาตามถนน ต่างพยายามเข้ามาหาความเจริญนี้ และการขาดการวางแผน การไม่คำนึงถึงระบบชุมชนน้ำที่มีมาก่อนในพื้นที่ ทำให้ระบบถนนที่วางกีดขวางทางน้ำ ไม่สามารถไหลเวียนเช่นดังก่อนคุณคลองถูกปิดเริ่มเน่าเสีย ส่งผลต่อสวน อีกทั้งการวางแผนถนนที่ทับข้ามไปบนคลอง แต่ระดับของสะพานที่วางไม่สูงมากพอที่เรือที่เคยสัญจรในคุณคลองเหล่านั้นเคยเดินทางผ่านได้ พื้นที่สวนที่เคยเป็นลมหายใจเส้นสุดท้ายของชุมชนน้ำ ถูกทำลายลง ทั้งจากน้ำเสียที่ไม่สามารถถ่ายเทได้เสริมกับน้ำเสียจากเมืองที่ไม่เคยวาง

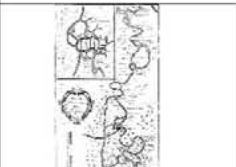

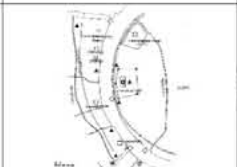

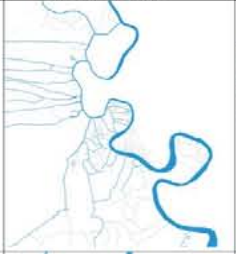

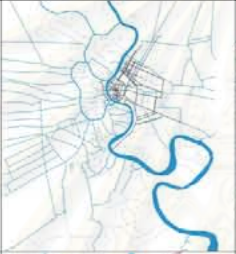
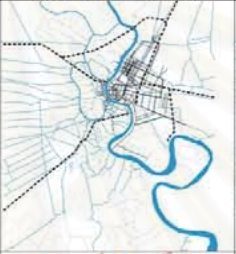

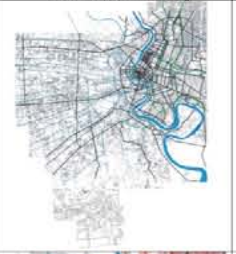
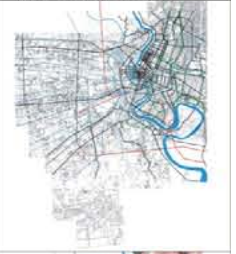

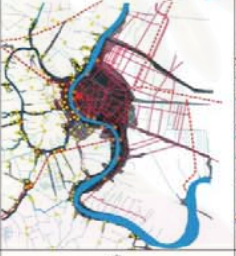
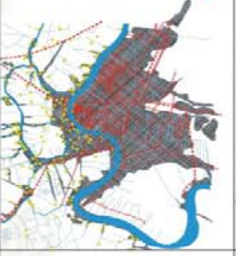
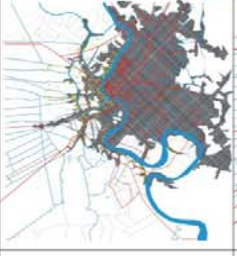

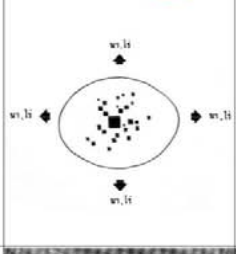
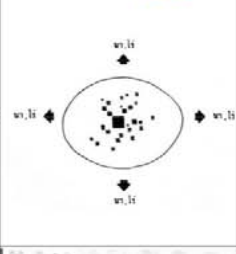
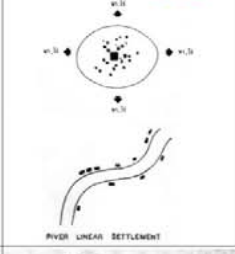
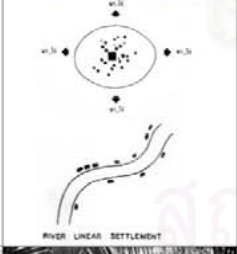
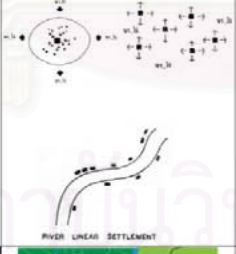
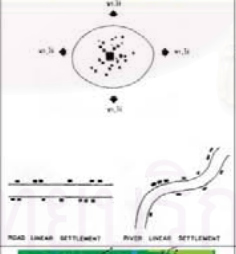
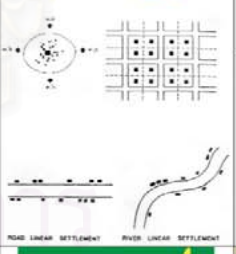
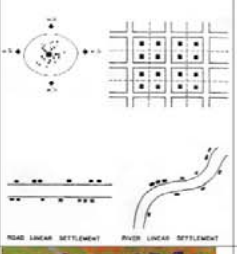
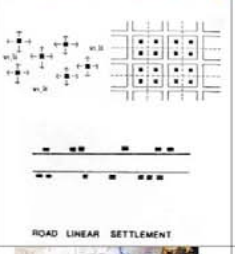
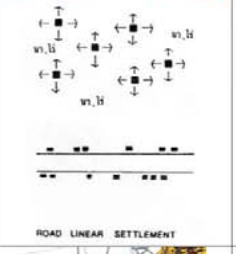
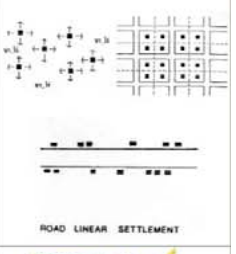

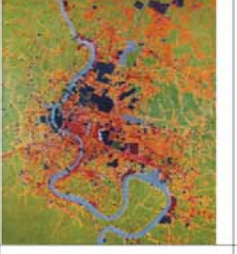

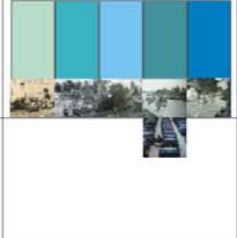
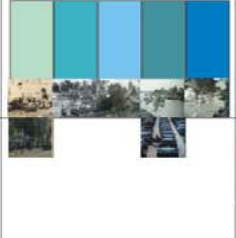
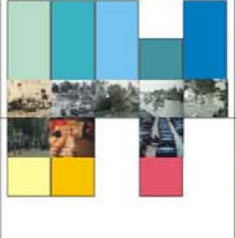
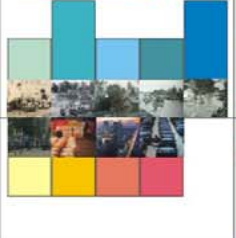
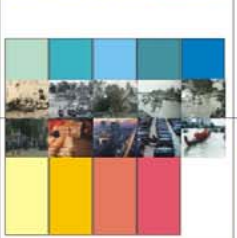
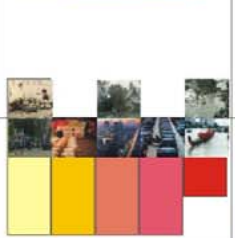

ระบบรองรับปล่อยให้ระบายไปตามธรรมชาติ ทำให้สวนตายผลผลิตไม่ออกเช่นดั้งเดิม ในบางสวนที่ยังได้น้ำจากทางอื่นมาล่อเลี้ยงก็ถูกปัญหาในการขนส่งที่ต้องกลายมาดินร่นหาทางนำผลผลิตออกมาขายให้ได้ก็ประสบความลำบากเป็นอย่างมาก และได้ผลผลิตไม่คุ้ม ค่าที่เสียไปก็ค่อยๆปิดตัวลงเรื่อยๆ การขยายตัวของพื้นที่เมืองในเขตชานเมือง ทำให้พื้นที่สวนที่ต้องเลิกเหล่านี้กลายเป็นย่านพักอาศัยขึ้นมาทั้งจากความต้องการที่อยู่อาศัยของคนที่ย้ายเข้ามาเพื่อขายแรงงานจากการรวมศูนย์ของเมืองหลวง และการแปรเปลี่ยนของฐานอาชีพทั้งจากชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ริมถนนขยายตัวเติบโตลึกเข้ามาตามซอกซอยต่างๆ และกาเปลี่ยนอาชีพของบรรดาชาวสวนรุ่นหลังที่หันไปทำงานราชการ หรือเอกชน ที่ไม่สนใจทำสวนก็ขยายพื้นที่ส่วนหลังที่เคยเป็นสวนออกไปเก็บพื้นที่บ้านเดิมที่ริมคลองไว้ กลายเป็นชุมชนที่อยู่อาศัยชอยลึก บางสวนก็ขายทั้งหมดหรือปล่อยทิ้งไว้แล้วย้ายหนีไปหาที่ริมถนนที่สะดวกในการเดินทาง มากกว่าไป ซึ่งบรรดาพื้นที่ข้างเคียงของชุมชนน้ำเหล่านี้หลายแห่งที่ได้ถูกบุกรุก และแบ่งเช่ากลายเป็นพื้นที่ชุมชนแออัดริมน้ำ ซึ่งก็ยิ่งส่งผลกระทบต่อชุมชนให้มากยิ่งขึ้นทำลายความเหนียวแน่นของสังคมชาวน้ำที่เคยเกาะเป็นกลุ่มมีงานประเพณีมีกิจกรรมก็มีผู้ร่วมน้อยลงหลายแห่งต้องเลิกจัด และประกอบกับการพัฒนาระบบสาธารณูปโภคที่ทันสมัยทั่วถึงมากยิ่งขึ้นก็ยิ่งวิถีชีวิตแบบการพึ่งน้ำยิ่งลดน้อยลงไปจนแทบหมดไปจากสังคมไทย ซึ่งภาวะดังกล่าวยังมีมากขึ้นในยุคฟองสบู่พื้นที่เกษตรกรรมเดิมที่เคยอยู่ในพื้นที่ ถูกกว่านซื้อเครื่องทำไร และพัฒนาจัดสรรไปตามยถากรรมยิ่งแผ่ขยายอาณาเขตออกไปตามเส้นทางถนนออกไปเรื่อยๆ ซึ่งก็ได้ทำลายภาคเกษตรในต่อนนอกของพื้นที่ให้เสียหายเพิ่มไปอีก ทั้งจากการซื้อแล้วก็ถูกปล่อยทิ้งร้างไม่ดูแล ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดทั้งปัญหาตามมาอีกมากมายทั้งศัตรูพืช การดูแลที่เคยทำร่วมกัน และการจัดสรรแบบตามยถากรรมที่ขาดการวางแผนทำให้ ไปขัดขวางกีดขวางการทำการเกษตรปิดทางน้ำทางเข้าออก ซึ่งผลดังกล่าวก็ได้ทำให้พื้นที่ชุมชนริมน้ำในพื้นที่ตอนนอกที่เคยอยู่ได้ถูกทำลายซ้ำลงไปอีก ซึ่งในยุคต่อมาเมืองมีเป้าหมายการเป็นศูนย์กลางในทุกๆ ด้านของภูมิภาค ชุมชนริมน้ำหลายแห่งต้องเปลี่ยนบทบาทเป็นขายการท่องเที่ยว ซึ่งถึงแม้จะช่วยต่อชีวิตของชุมชนต่อไปได้แต่ก็เป็นการพึ่งพาคนอื่นซึ่งเป็นปัจจัยจากภายนอก ต่างจากในอดีตที่เคยดูแลตนเองพึ่งพาตนเองได้ และจากการพัฒนาเมืองเพื่อรับกับสาธารณูปโภคของมหานคร ซึ่งมีแนวโน้มยิ่งลดบทบาทของชุมชนน้ำลงอีก จากปัจจัยของเป้าหมายที่ต้องการพัฒนาเมืองเพื่อเป็นศูนย์กลางของภูมิภาค การเชื่อมโยงติดต่อนี้เองถึงกันจึงถือเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนา ซึ่งปัจจัยเหล่านี้แตกต่างจากพื้นฐานของชุมชนที่เคยพึ่งน้ำที่มีรูปแบบของชุมชนแบบชุมชนเดี่ยวที่อาศัยเกาะกันตัวเป็นกลุ่ม มีการบริหารจัดการภายใน มีศูนย์กลางเพื่อรวมความเหนียวแน่นของคนในชุมชน และเป็นศูนย์กลางของการขยายตัวของชุมชน ซึ่งเป็นความแตกต่างกันของรูปแบบการพัฒนาในปัจจุบัน และต่อไปในอนาคต(ตารางที่4.2)

จากการศึกษาวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐาน ของฝั่งธนบุรี โดยแบ่งแยกศึกษาตามเกณฑ์ด้านกายภาพต่างๆ และการสืบฐานถึงปัจจัยการพึ่งน้ำ พึ่งบกของคน จึงสามารถแบ่งช่วงของยุคที่ถือเป็นจุดเริ่มการเปลี่ยนแปลง รูปแบบการตั้งถิ่นจากชุมชนน้ำสู่ชุมชนบกได้คือ การเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำเป็นเมืองบกได้เริ่ม ในช่วงยุควิวัฒนาการรถไฟ ซึ่งถือเป็นจุดเริ่มต้นการเปลี่ยนแปลงเนื่องจากปัจจัยสำคัญของการที่เป็นชุมชนน้ำ ก็คือการพึ่งน้ำ พึ่งธรรมชาติ พึ่งแรงงานจากคน และขีดจำกัดในการติดต่อเชื่อมโยงการเข้าถึง ซึ่งทั้งเมื่อการกรรถไฟได้เข้ามา ได้ทำให้ปัจจัยทั้งหมดเปลี่ยนไป ทั้งยังมีส่วนอย่างมากในการเปลี่ยนแปลงค่านิยมของคนทั้งหมดไปนิยมในความสะดวกจากการเดินทางทางบกที่รวดเร็ว จึงถือเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงชุมชนน้ำในฝั่งธนบุรีสู่การเป็นเมืองบกในปัจจุบัน(ตาราง4.3)

ตาราง 4.3 ช่วงการเริ่มวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

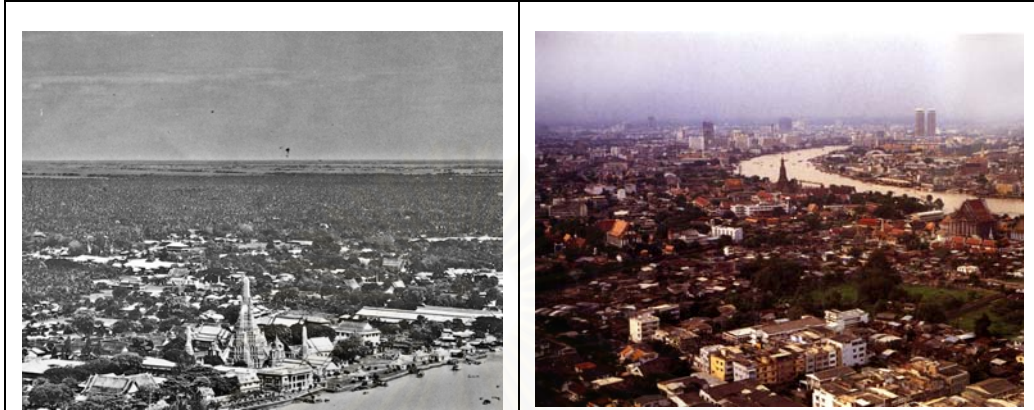

ตารางที่ 4.2 การวิวัฒนาการ การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

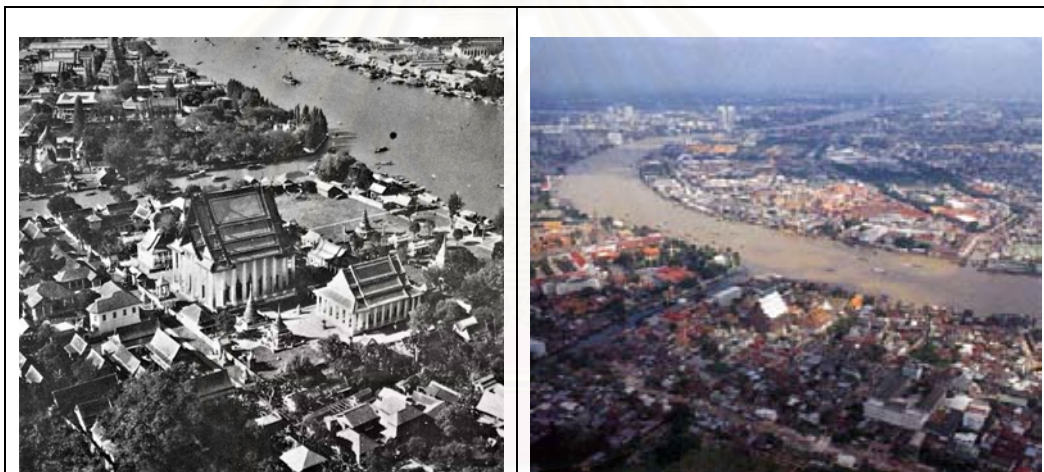
ยุค											
	ด่านขนอนทอนบุรี	ทอนบุรีศรีมหาสมุทร	พระเจ้าตากสิน	ต้นรัตนโกสินทร์	สนธิสัญญาเบาริง	วิวัฒนาการรถไฟ	เชื่อมตอพระนคร	ถนนนำพัฒนา	เมืองในซานเมือง	เศรษฐกิจฟองสบู่	รวมอนาคตมหานคร
บทบาท	 ตานากาซี ชุมชนชายแดน	 เมืองท่า เมืองหน้าด่าน	 ศูนย์รวมใจ ราชธานีเมืองหลวง	 ที่พักอาศัย เมืองนอน ย่านการค้า	 เกษตรไกลพระนคร ย่านการค้าต่างชาติ	 ย่านเกษตร ศูนย์สินค้าจากภูมิภาค	 ที่หลบภัย ท่าเลใหม่ไกลพระนคร	 รองรับความเจริญ เชื่อมตอภูมิภาค	 เป็นส่วนหนึ่งของพระนคร รองรับการขยายตัว	 พื้นที่ชายใด ที่พักคนยุคฟองสบู่	 เป็นส่วนหนึ่งของมหานคร ศูนย์กลางทุกๆ ด้าน
ระบบสัญจร											
ศูนย์กลางชุมชน											
รูปแบบ											
การใช้ที่ดิน											
ระดับชุมชน ที่พบบก ที่พบบน											

ภาพประกอบ 4.56 แสดงการเปรียบเทียบเมืองในอดีต กับปัจจุบัน

ฝั่งธนบุรี

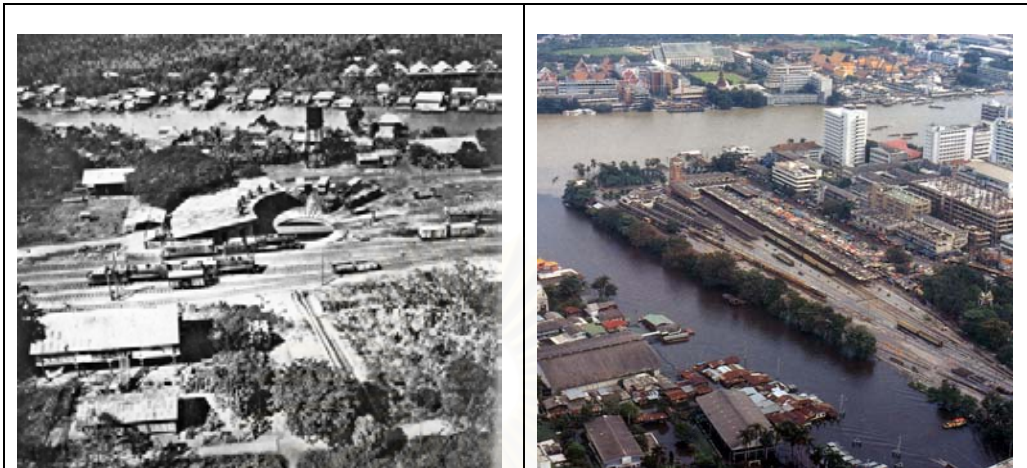
ชุมชนแถบปากคลองบางหลวง(บางกอกใหญ่)

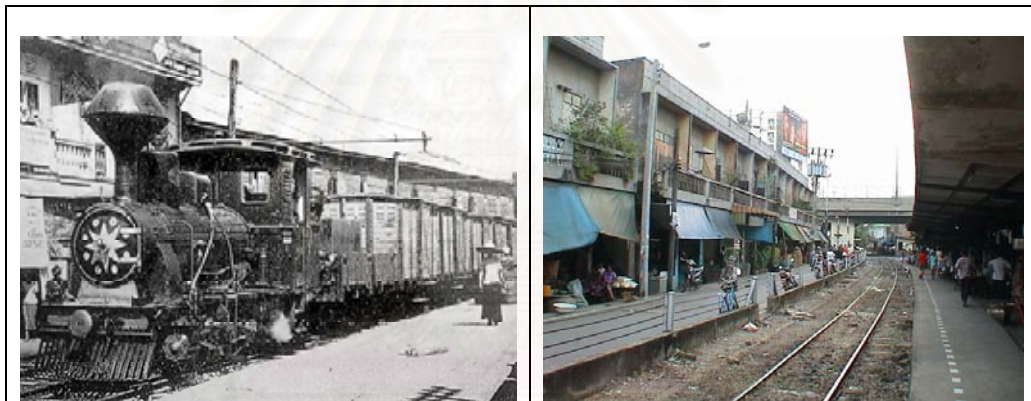
ชุมชนแถบวัดประยูรวงศาวาส

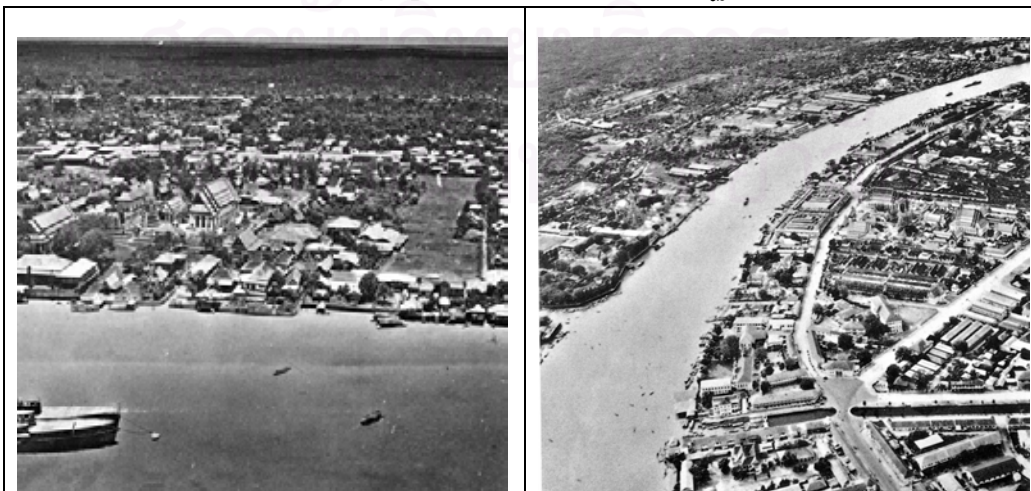
ชุมชนแถบสถานีรถไฟบางกอกน้อย

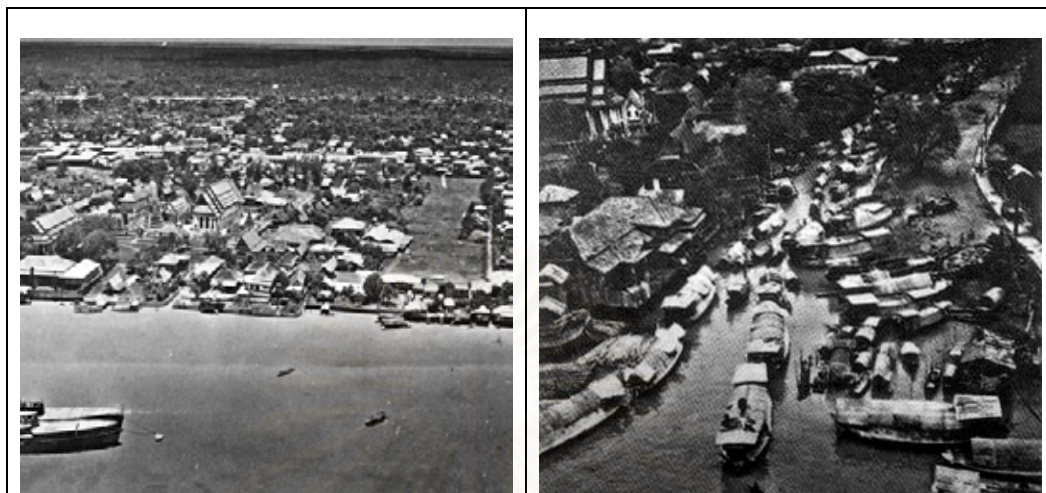

ชุมชนริมทางรถไฟย่านตลาดพลู

ภาพประกอบ4.57 ภาพมุมสูงแสดงลักษณะการตั้งถิ่นฐานในอดีต

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บทที่ 5

วิเคราะห์วิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน

จากการศึกษาวิวัฒนาการ การตั้งถิ่นฐาน ในหัวข้อที่ผ่านมาจะสามารถบอกถึง "เหตุ" ความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นชุมชนน้ำสู่การเป็นเมืองบกได้ แต่ในความเป็นจริงในภาพลักษณ์ของเมืองหรือจากชุมชนที่ผ่านการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว มีแง่มุม ที่เป็นประเด็นการเปลี่ยนแปลงที่บ่งบอกถึง "ผล" ของการเปลี่ยนแปลงที่จะช่วยชี้แจงลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนน้ำสู่การเป็นเมืองบก และสามารถนำไปใช้เพื่อการเป็นตัวอย่างแนวทางของการพัฒนาเมืองต่อไปซึ่ง จะได้เตรียมความพร้อมในการป้องกัน และวางแผนรับผลที่เกิดขึ้น

ดังนั้น ผู้วิจัยจึงกำหนดให้มีการศึกษาวิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในฝั่งธนบุรี โดยกำหนดเกณฑ์ในเลือกชุมชนเพื่อเป็นตัวอย่างของการศึกษาไว้ดังนี้

1. เป็นชุมชนที่มีประวัติเรื่องราวความเป็นมา
2. เป็นชุมชนที่มีวิวัฒนาการการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสู่การเป็นเมืองบก
3. อยู่ในขอบเขตการทำงานที่ผู้วิจัยสามารถทำได้

ซึ่งจากเกณฑ์ดังกล่าว สามารถเลือกชุมชนที่จะทำการศึกษาได้ทั้งสิ้น 11 ชุมชน (แผนที่ 5.1) ซึ่งชุมชนทั้งหมดที่เลือก ต่างก็ผ่านช่วงการเปลี่ยนแปลงจากการเป็นชุมชนพืงน้ำ สู่การเป็นเมืองบก มีบทบาทหน้าที่แตกต่างกันตามแต่ช่วงยุคโดยสามารถลำดับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน จากข้อมูลหลักฐานที่ปรากฏ ตามช่วงยุคที่แบ่งจากการเปลี่ยนแปลงด้านกายภาพของฝั่งธนบุรีทั้ง 11 ยุค(ตารางที่5.1) โดยได้มีการนิยามคำเพื่อเน้นประเด็นความแตกต่างของชุมชนตามลักษณะความเป็นมาของแต่ละชุมชน

โดยในแต่ละชุมชนจะทำการศึกษาถึงความวิวัฒนาการ และการเปลี่ยนแปลงของชุมชนภายใต้หัวข้อกรอบการศึกษาดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชน
2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน
3. วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน
4. สภาพปัจจุบัน

ตารางที่ 5.1 แสดงช่วงยุคที่ปรากฏชุมชน ตามหลักฐานข้อมูล

ชุมชน \ ช่วงยุค	ช่วงยุค											
	ยุค1	ยุค2	ยุค3	ยุค4	ยุค5	ยุค6	ยุค7	ยุค8	ยุค9	ยุค10	ยุค11	
วัดดาวดึงษาราม		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ปากคลองบางกอกน้อย		●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
ริมน้ำต้นคลองซึกพระ		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ย่านวัดรัษฎาภิรัช	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ริมน้ำวัดคูหาสวรรค์	●	●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ย่านวัดท่าพระ		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ย่านปากคลองสำเหร่				●	●	●	●	●	●	●	●	●
ตลาดพลู	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
ริมน้ำวัดนิมมานรดี					●	●	●	●	●	●	●	●
ริมน้ำวัดราชโอรส		●		●	●	●	●	●	●	●	●	●
ริมน้ำวัดบางกระบือ					●	●	●	●	●	●	●	●

สัญลักษณ์ ● ช่วงยุคที่ปรากฏ

จากนั้นจึงวิเคราะห์ถึงสภาพในปัจจุบันของชุมชนน้ำที่เลือกมา ว่า"ผล"การเปลี่ยนแปลงของชุมชนน้ำ ที่เปลี่ยนแปลงตอบรับกับ"ปัจจัยการดำรงชีวิตแบบเมืองบก" ที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร โดยกำหนดเกณฑ์การวิเคราะห์ทางด้านผังเมือง เพื่อศึกษาผลการเปลี่ยนแปลงของชุมชนน้ำสู่เมืองบกในปัจจุบัน และสังเกตการพึ่งน้ำ และบกของชุมชนในแต่ละปัจจัยดังนี้

การจัดลำดับประสิทธิภาพขององค์ประกอบชุมชน

การเข้าถึง วัดจากความสะดวกในการเดินทางเข้า-ออกของชุมชน แบ่งออกเป็น

การเข้าถึงจากภายนอก	คะแนน
สูง (ระดับการเข้าถึงสะดวกดีมาก)	+10
กลาง (ระดับการเข้าถึงสะดวก)	+5
ต่ำ (ระดับการเข้าถึงไม่สะดวก)	+3
การเข้าถึงภายใน	
สูง (ระดับการเข้าถึงสะดวกดีมาก)	+10
กลาง (ระดับการเข้าถึงสะดวก)	+5
ต่ำ (ระดับการเข้าถึงไม่สะดวก)	+3

สถาปัตยกรรม แบ่งออกเป็น

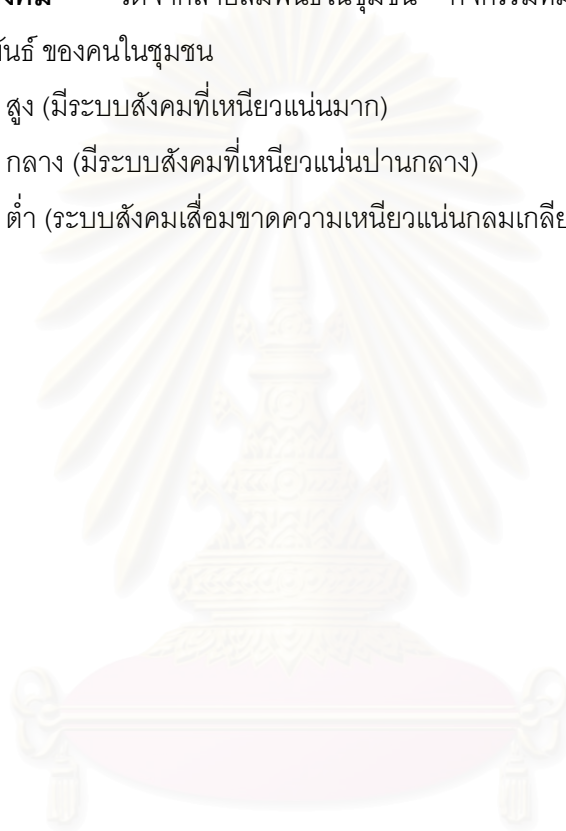
รูปแบบของสถาปัตยกรรม	โดยวัดจากความสวยงาม มีเอกลักษณ์ และเข้ากับสภาพสิ่งแวดล้อม	
สูง (เหมาะสมกับสภาพโดยทั่วไปของพื้นที่มาก)		+10
กลาง (ค่อนข้างเหมาะสมกับสภาพโดยทั่วไปของพื้นที่)		+5
ต่ำ (เหมาะสมกับสภาพโดยทั่วไปของพื้นที่น้อย)		+3
ระบบลักษณะการวางอาคาร	วัดจากลักษณะการปลูกสร้างของชุมชน ว่ามีความต่อเนื่องความสอดคล้อง เป็นระบบระเบียบ มีพื้นที่ว่าง ที่เหมาะสม	
สูง (มีความสอดคล้องกันดีมาก)		+10
กลาง (มีความสอดคล้องกันดี)		+5
ต่ำ (มีความสอดคล้องกันน้อย)		+3
ระบบสาธารณูปโภค	วัดจากประสิทธิภาพการเข้าถึง และการดูแลรักษา	
สูง (มีระบบสาธารณูปโภคที่ดีมาก)		+10
กลาง (มีระบบสาธารณูปโภคที่ดี)		+5
ต่ำ (มีระบบสาธารณูปโภคน้อย)		+3

สิ่งแวดล้อม วัดจากการสภาพของชุมชน การดูแลรักษา ความสะดวกเป็นระบบระเบียบ

สูง (มีสภาพสิ่งแวดล้อมดีมาก)	+10
กลาง (มีสภาพสิ่งแวดล้อมดี)	+5
ต่ำ (มีสภาพสิ่งแวดล้อมไม่ดี)	+3

ระบบสังคม วัดจากสายสัมพันธ์ในชุมชน กิจกรรมที่มีร่วมกัน ความสามัคคีการปฏิบัติสัมพันธ์ของคนในชุมชน

สูง (มีระบบสังคมที่เหนียวแน่นมาก)	+10
กลาง (มีระบบสังคมที่เหนียวแน่นปานกลาง)	+5
ต่ำ (ระบบสังคมเสื่อมขาดความเหนียวแน่นกลมเกลียว)	+3

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก
ในพื้นที่เมืองฝั่งธนบุรี

แสดง ตำแหน่งที่ตั้งชุมชนที่ทำการศึกษา

สัญลักษณ์ ● ที่ตั้งชุมชน

ที่มา จากการค้นคว้าข้อมูล

ไม่มีมาตราส่วน

แผนที่ 5.1

5.1 ย่านชุมชนมือติด - ชุมชนวัดดาวดึงษาราม

1. สถานที่ตั้ง และสภาพในปัจจุบัน

ชุมชนวัดดาวดึงษารามตั้งอยู่บริเวณวัดดาวดึงษาราม ริมแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นชุมชนเก่าที่มีประวัติความเป็นมาตั้งแต่ครั้งสมัยอยุธยา โดยสามารถสังเกตได้จาก ลักษณะโบราณสถานภายในวัดที่อยู่ในบริเวณชุมชนเอง และวัดที่ตั้งโดยรอบๆ ซึ่งก็เป็นข้อสันนิษฐานว่าเป็นย่านชุมชนหนาแน่นมาแต่โบราณ เนื่องจากการที่มีวัดหลายแห่งสร้างรวมอยู่เกาะเป็นกลุ่ม

สภาพในปัจจุบันของชุมชน จัดเป็นชุมชนที่ปลูกบ้านเรือน ติดต่อกันหนาแน่น และค่อนข้างแออัด บ้านเรือนเกือบทั้งหมดสร้างด้วยไม้เป็นอาคารหนึ่งถึงสองชั้น ปลูกติดต่อกันหนาแน่น ด้านที่หันหน้าออกสู่ทางเดินหลักส่วนใหญ่จะทำการค้า และบริการ ส่วนด้านหลังจะเป็นที่พักอาศัย การเข้าถึงหลักมี 2 ทางคือทางถนนโดยนำรถมาจอดที่ลานวัดดาวดึงษ์ แล้วเดินต่อเข้ามาตามทางเดินซอย กับเข้ามาทางน้ำ ผ่านทางท่าเรือวัดดาวดึงษ์ ริมแม่น้ำเจ้าพระยา โดยมีเรือข้ามฝากไปขึ้นที่บางลำพู ระบบสาธารณูปโภค สาธารณูปการมีพร้อม และเข้าถึงชุมชนทุกหลังคาเรือนแต่จะจะมีปัญหาในการจัดการ เช่นการเดินสายไฟ หรือท่อน้ำที่รุงรัง ด้านสิ่งแวดล้อมจากสภาพชุมชนที่ปลูกสร้างกันอย่างแออัด และสภาพบ้านเรือนที่ค่อนข้างเก่าทรุดโทรม การดูแลจึงทำได้ไม่ทั่วถึงจึงมีปัญหาขยะที่เก็บกวาดไม่ทันก่อสุมกันอยู่ และจากที่การระบายน้ำเสียจากบ้านเรือนลงแม่น้ำ และสภาพชุมชนที่ตั้งอยู่ข้างหลังกีดขวางทางน้ำทำให้เกิดน้ำเน่าเสียในบริเวณชุมชน สภาพสังคมของคนภายในชุมชน ความเหนียวแน่นค่อนข้างน้อย เพราะมีการย้ายเข้าออกเปลี่ยน ผู้มาอยู่บ่อย เนื่องจากใกล้ย่านที่ทำงานในแถบปิ่นเกล้า และข้ามฝั่งไปที่บางลำพู

ภาพประกอบ 5.1 สภาพทั่วไปของชุมชนย่านวัดดาวดึงษารามในปัจจุบัน

2. วิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าที่ผ่านช่วงเวลามายาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งจากนโยบายในยุคสมัยนั้นๆ และปัจจัยทางกายภาพที่มีอยู่ และเปลี่ยนแปลงไป ดังนี้

ตารางที่ 5.2 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนวัดดาวดึงษาราม

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ทนนบุรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	เขาวัง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท		เกษตร		เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3. วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

แผนที่ ร.ศ.115 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ภาพถ่าย พ.ศ.2523 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ภาพถ่าย พ.ศ.2540 แสดงวิวัฒนาการชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนนั้นจะเห็นได้ว่าตัวชุมชนแต่เดิมเองมีสภาพเป็นชุมชนเกษตรมีเรือสวน ไร่นาอยู่ล้อมรอบชุมชน มีคูคลองเชื่อมต่อแทรกซึม อยู่โดยรอบชุมชน และจากจำนวนวัดในพื้นที่ และบริเวณใกล้เคียงที่มีมาก จึงเป็นสิ่งบ่งบอกถึงความหนาแน่นของชุมชนที่อยู่ในบริเวณแถบนี้ ซึ่งชุมชนในช่วงนั้นถือได้ว่าเป็นชุมชนที่อาศัย และพึ่งพาน้ำอยู่ทั้งหมด ต่อมาเมื่อมีระบบถนนตัดผ่านเข้ามาในพื้นที่จึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพอย่างรวดเร็วทั้งสภาพชุมชน และสภาพพื้นที่ ที่เปลี่ยนแปลงไปจากการขยายตัวของชุมชน และการที่คูคลองจำนวนมากที่เคยเป็นเส้นทางสัญจร และได้ใช้อุปโภคบริโภค ถูกถมปิดกั้น ไม่สามารถใช้ได้ดังเดิม ทิศทางการขยายตัวของชุมชนเปลี่ยนจากขยายไปตามแนวคูคลองโดยมีศูนย์กลางเป็นวัด กลายเป็นขยายตัวเข้าหา และเติบโตไปตามถนนอย่างไม่มีศูนย์กลางกลายเป็นชุมชนพึ่งบกึ่งถนน แต่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ที่เดิมอาศัย และพึ่งพาน้ำ

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม ในปัจจุบันสามารถเข้าถึง ได้หลายทาง ซึ่งทางเข้าถึงชุมชนสามารถเข้าถึงได้โดยทางจากด้านถนนอรุณอมรินทร์ และถนนสมเด็จพระปิ่นเกล้า และทางเรือข้ามฝากท่าเรือวัดดาวดึงษ์ ทางเดินเท้าต้องเดินจากด้านวัดบางยี่ขันเข้า-ออกเป็นทางแคบรถจักรยานยนต์สามารถผ่านเข้าได้เท่านั้น ปากทางเข้าจะมีรถจักรยานยนต์รับจ้างอยู่บริการ

ภาพประกอบ 5.3 แสดงการเข้าถึงของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม รูปแบบกลุ่มอาคารบ้านเรือนที่ปรากฏจะมีลักษณะเป็นชุมชนแออัดมีทั้งบ้านชั้นเดียว บ้านสองชั้น อาคารพาณิชย์ วัสดุมีทั้งไม้สังกะสีและปูน ขาดระเบียบในการปลูกสร้าง ไม่มีเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมที่ชัดเจน พบความเสื่อมโทรมของอาคารบ้านเรือนมาก

ภาพประกอบ 5.4 แสดงรูปแบบสถาปัตยกรรมของชุมชน

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม มีครบทุก ระบบแต่กระจายตัวอย่างไม่เป็นระเบียบ แบบแผน สายไฟฟ้าโยง ห้อยและตกตามพื้นอาจเป็น สาเหตุของอันตราย สิ่งอำนวยความสะดวกเช่นโทรศัพท์ จุดติดตั้งเครื่องดับเพลิงในชุมชนมีน้อย มากเมื่อเทียบกับประชากรที่มีอยู่ในชุมชน ระบบกำจัดขยะอยู่บนทางเดินซึ่งส่งกลิ่นรบกวน อย่างมาก

ภาพประกอบ 5.5 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม เนื่องจากพื้นที่เคยเป็นสวนเก่า การ ก่อตัวของชุมชนอย่างไม่เป็นระเบียบนั้น ทำให้สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้น ส่งผลกับพื้นที่ซึ่งมีพื้นที่ที่เป็น ห้องร่องสวนกลายเป็นพื้นที่รกร้าง เสื่อมโทรม คลองบางยี่ขันที่เชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยารวมกับ ชุมชนมีความเสื่อมโทรม เน่าเสีย

ภาพประกอบ 5.6 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนย่านวัดดาวดึงษาราม สภาพชุมชนที่เกิดขึ้นจากความแออัดนั้น ส่งผลให้เกิดประชากรที่มากมาย มีถิ่นฐานที่ต่างกัน ซึ่งอพยพมาอยู่รวมกันเป็นชุมชน สร้างบ้านเรือนทำให้การก่อตัวเป็นสังคมจึงมีรูปแบบ สังคม วัฒนธรรมประเพณีที่ต่างกัน

ภาพประกอบ 5.7 แสดงระบบสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.3 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนวัดดาวดึงษาราม

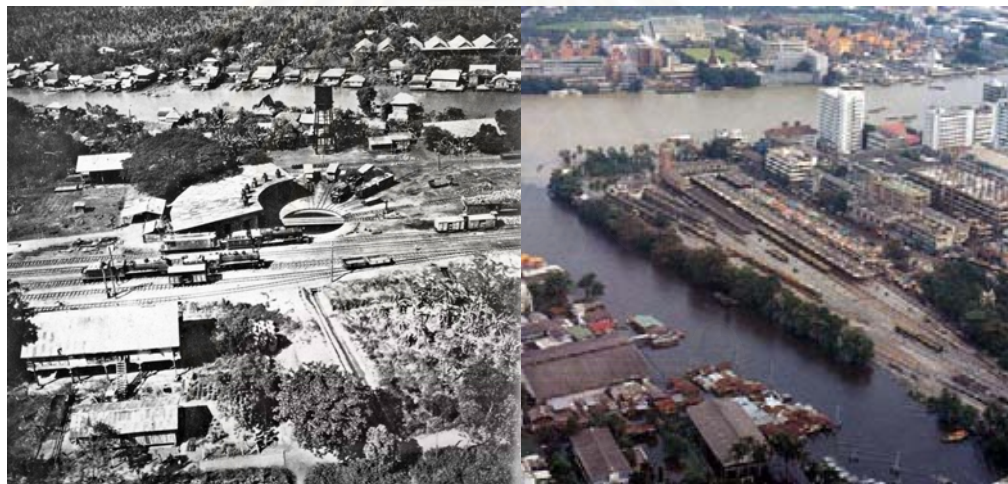
ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							
กลาง	X	X			X		
ต่ำ			X	X		X	X
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ	X	X					
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X	X	X

จากการศึกษาพื้นที่นั้นให้ค่าคะแนน สามารถวิเคราะห์ออกมาเป็น การเข้าถึงจากภายนอก-ภายในอยู่ในระดับกลาง ความสัมพันธ์ของชุมชนมีการพึ่งน้ำและพึ่งบกด้วย สถาปัตยกรรมรูปแบบและระบบสัมพันธ์กับการพึ่งบกแต่คะแนนอยู่ในระดับต่ำ สาธารณูปโภคขึ้นอยู่กับการพึ่งบกในระดับกลาง สิ่งแวดล้อมสัมพันธ์กับการพึ่งอยู่ในระดับต่ำ

5.2 ศูนย์สรรพสินค้าโบราณ - ชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำคลองบางกอกน้อยตั้งอยู่ปากคลองบางกอกน้อยด้านทิศเหนือ อยู่ระหว่างคลองบางกอกน้อยและสะพานพระปิ่นเกล้า ในอดีตบริเวณนี้ถือเป็นย่านการค้าศูนย์กลางชุมชนมาตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งสังเกตได้จากวัดที่อยู่ในบริเวณนี้ที่มีศิลปวัตถุสมัยอยุธยา บทบาทการเป็นย่านการค้าของชุมชนปากคลองบางกอกน้อยนั้นมีความสำคัญที่เป็นจุดค้าขายสินค้าข้ามไปยังฝั่งพระนครทั้งสินค้าจากทางเหนือและสินค้าที่มาจากสวนในแถบนนทบุรี ตลิ่งชัน ต่อมาเมื่อมีทางรถไฟตัดผ่านประกอบกับนโยบายห้ามจอดแพกักตวงเส้นทางน้ำ ตลาดปากคลองบางกอกน้อยจึงย้ายขึ้นบนฝั่งบริเวณสถานีรถไฟบางกอกน้อยเรียกชื่อใหม่เป็นตลาดศาลาน้ำร้อน ชุมชนปากคลองบางกอกน้อยจึงเปลี่ยนบทบาทตนเองกลายเป็นย่านพักอาศัยริมน้ำ

ภาพประกอบ 5.8 แสดงการเปรียบเทียบสภาพชุมชนในอดีตและปัจจุบัน

ภาพประกอบ 5.9 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านปากคลองบางกอกน้อย

2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น เนื่องจากเป็นย่านการค้าดั้งเดิมที่ผูกผัน และเปลี่ยนแปลงจากการเปลี่ยนแปลงในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน จึงผ่านบทบาทหน้าที่แตกต่างกันดังนี้

ตารางที่ 5.4 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนปากคลองบางกอกน้อย

ยุค	ด่าน ขนอน	เมือง ทนนบุรี	พระเจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบารวัง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนนนำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟองสบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท	เกษตร	เกษตร	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3. วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนนั้นจะเห็นได้ว่า ชุมชนปากคลองบางกอกน้อยนั้นแต่เดิมเป็นชุมชนที่เกาะตัวอยู่กับแม่น้ำ ลำคลองโดยอาศัยเพื่อประโยชน์ทางการค้าทั้งจากการสัญจร และในแง่ทำเลที่ตั้ง ต่อมาเมื่อมีระบบรถไฟเข้ามาย่านการค้าดังกล่าวจึงเปลี่ยนย้ายขึ้นไปหาทำเลที่สะดวกต่อการสัญจรมากกว่า ย่านการค้าที่เคยอยู่กับชุมชนริมน้ำจึงสูญสลายไปกลายเป็นเพียงที่พักอาศัยเท่านั้น ต่อมาเมื่อมีระบบถนนเข้ามาตัวชุมชนที่เคยเกาะตัวอยู่กับน้ำ จึงพยายามดิ้นรนตัดถนนซอยเพื่อเป็นทางเข้าออก หากแต่ตัวทำเลที่ตั้งของชุมชนเองที่อยู่ลึก จากถนนสายหลัก และปัญหากรรมสิทธิ์ที่ดิน เส้นทางที่ตัดเข้ามาจึงเป็นไปในลักษณะแคบ และคดเคี้ยวมาก และระบบถนนสายหลักที่ตัดขึ้น ก็ได้กลายเป็นกรอบล้อมที่ว่างที่เหลือจากชุมชน ซึ่งภายหลังด้วยทำเลที่ใกล้แหล่งงานต่างๆ บริเวณที่เหลือจึงกลายเป็นที่อยู่ของผู้อาศัยใหม่กลายเป็นสลัมล้อมรอบตัวชุมชนที่มีอยู่เดิม

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย สามารถเข้าถึงได้โดยชอย วัดดุสิตาราม บนถนนสมเด็จพระเจ้าตากสิน ก่อนเข้าถึงชุมชนจะผ่านวัดดุสิตาราม โรงเรียนวัดดุสิตาราม ชุมชนปากเปิด ก่อนเข้าสู่ชอยทางเข้าชุมชนเป็นชอยที่รถยนต์เข้าไม่ได้จะมีที่จอดรถในชุมชน

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย มีลักษณะรูปแบบของสถาปัตยกรรมที่หลากหลาย มีทั้งบ้านไม้ชั้นเดียว บ้านสองชั้นครึ่งตึกครึ่งไม้ อาคารพาณิชย์

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย มีกระแสไฟฟ้า และระบบประปาโดยท่อที่จ่ายไปยังบ้านเรือนตามแนวถนนทางเดินภายในชุมชน ระบบความปลอดภัยที่มีจัดอยู่ในส่วนกลาง ซึ่งรัศมีการดูแลความปลอดภัยไม่ครอบคลุมพื้นที่

ภาพประกอบ 5.12 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย ค่อนข้างมีสภาพที่เสื่อมโทรม รกร้างกระจายตัวในชุมชน

ภาพประกอบ 5.13 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย มีสังคมที่ตั้งถิ่นฐานกันมาหลายสมัย มีกลุ่มที่นับถือศาสนาอิสลามมีมัสยิดหลวงอันซอริชชุนนะห์ และผู้คนยังเป็นคนเก่าแก่ที่อยู่ในพื้นที่มาดั้งเดิมมีความสนิทสนมภายในชุมชนอย่างมาก

ภาพประกอบ 5.14 แสดงระบบสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.5 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							X
กลาง	X		X	X	X		
ต่ำ		X				X	
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ						X	
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X		X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำปากคลองบางกอกน้อย สามารถวิเคราะห์ได้คือการเข้าถึงจากภายนอกสัมพันธ์กับบกกอยู่ในปานกลาง ภายในสัมพันธ์กับการพึ่งบกกอยู่ในระดับต่ำ สถาปัตยกรรมรูปแบบและระบบสัมพันธ์กับการพึ่งบกก อยู่ในระดับกลาง สาธารณูปโภคสัมพันธ์กับการพึ่งบกกอยู่ในระดับกลาง สิ่งแวดล้อมสัมพันธ์กับการพึ่งน้ำอยู่ในระดับต่ำ ระบบสังคมมีความสัมพันธ์กับการพึ่งบกกอยู่ในระดับสูง

5.3 บ้านสวน ชายขอบเมือง - ชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ

1. สถานที่ตั้งและความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระตั้งอยู่ใน เขตตลิ่งชัน ริมคลองชักพระซึ่งเป็นคลองเชื่อมระหว่างบางกอกน้อยกับคลอง บางขุนศรี(คลองบางกอกใหญ่) ตั้งแต่ปากคลองบริเวณสามง่ามวัดชีเหล็ก สองฝั่งคลองชักพระ จะมีบ้านเรือนปลูกอยู่ทั่ว เดิมประกอบอาชีพทำสวนผลไม้ต่อมาเมื่อมีถนนชัยพฤกษ์ตัดผ่า และถนนคลองชักพระตัดผ่านในด้านหลัง ประกอบกับความเจริญที่ขยายตัวมาจากถนนจรัญสนิทวงศ์ จึงขายที่สวนทิ้ง เปลี่ยนแปลงเป็นย่านพาณิชยกรรมริมถนน ส่วนบ้านชาวสวนเดิมที่เคยอยู่ริมน้ำจึงกลายเป็นบ้านอยู่ท้ายซอย

ภาพประกอบ 5.15 ชุมชนต้นคลองชักพระ

ภาพประกอบ 5.16 ชุมชนต้นคลองชักพระ

ภาพประกอบ 5.17 วิถีวัฒนธรรมประเพณีแห่พระทงน้ำ(ชักพระ)ของคลองชักพระ

2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าที่ผ่านช่วงเวลามายาวนานเป็นบ้านสวนชานเมือง จนเมื่อความเจริญแผ่ขยายเข้ามาถึง จึงต้องปรับเปลี่ยนบทบาทหน้าที่ตามความเจริญที่เข้ามาแตกต่างกันดังนี้

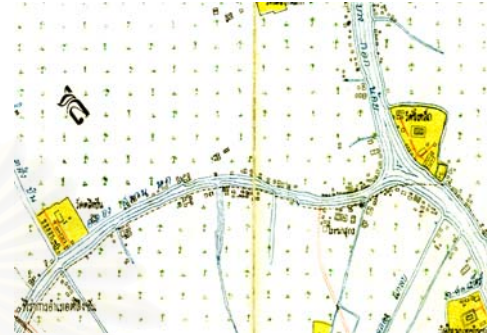
ตารางที่ 5.6 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระเจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาวริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนนนำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหานคร
บท บาท		เกษตร		เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

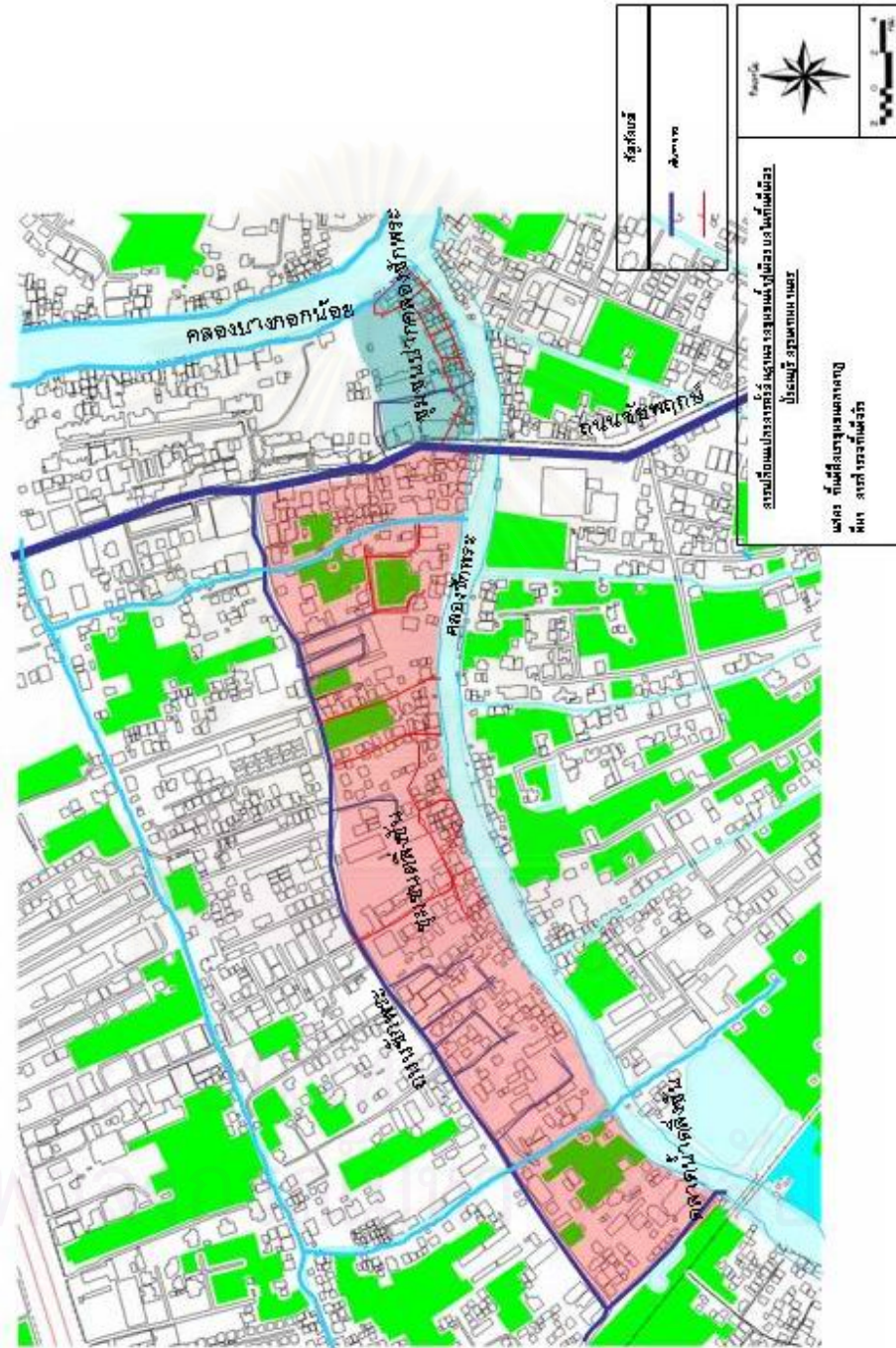
ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน จากลักษณะทางเดิมที่เป็น ชุมชนริมน้ำ ทำการเกษตรรอบพื้นที่ชุมชนเป็นที่สวนทั้งหมด ตัวชุมชนเองอาศัยเกาะตัวอยู่ริมน้ำ ซึ่งเป็นลักษณะพื้นฐานของชุมชนเกษตรในพื้นที่ฝั่งธนบุรีเกือบทั้งหมด ต่อมาแม้เมื่อมีระบบเส้นทางรถไฟตัดผ่านเข้ามาใกล้แต่เนื่องจากอยู่ห่างจากพื้นที่ชุมชนที่อยู่ริมน้ำ และจุดจอดของสถานีที่อยู่ห่างไกล จึงไม่มีผลกับการขยายตัวของชุมชนแต่เมื่อ ระบบถนนที่ขยายตัวออกสู่พื้นที่ชานเมืองตามการขยายตัวของเมืองเข้ามาในพื้นที่ ระบบถนนดังกล่าวได้เปลี่ยนลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ โดยได้ซอยแบ่งชุมชนออกเป็นสวนๆ ซึ่งแนวถนนที่ตัดเข้ามาส่วนใหญ่ตัดผ่า เข้าไปในพื้นที่สวนหลังชุมชน ซึ่งเมื่อความเจริญเข้ามาที่ดินมีราคาสูงขึ้นผู้คนในชุมชนจึงขายพื้นที่ด้านหลังที่เป็นสวนที่ติดถนน และตัดถนนซอยเข้าหาตัวบ้านของตน ซึ่งถนนซอยที่ตัดเข้ามาหลายสายต้องผ่านพื้นที่คนอื่นสภาพถนนซอยจึงแคบแค้ว และแคบจึงเป็นเหตุให้บ้านบางหลังที่ไม่มีที่ดินต่อออกมาหรือขาดแคลนทุนทรัพย์จึงถูกปิดทางเข้าออกกลายเป็นที่ตาบอดจากถนน เข้าออกต้องผ่านที่คนอื่น หรืออาศัยทางน้ำดังแต่ก่อน ส่วนพื้นที่ริมถนนที่เป็นสวนเดิมนั้นก็ได้ขยายตัวเจริญเติบโตกลายเป็นย่านชุมชนริมถนน บรรดาบ้านสวนริมคลองจึงกลายเป็นสภาพเป็นเสมือนชุมชนชั้นสองอยู่ด้านหลังชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.6 พื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำด้านคลองชักฟ้า

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ สามารถเข้าถึงได้จากด้านถนนชักพระ และถนนชัยพฤกษ์ การเข้าถึงสามารถเข้าถึงได้จากรถประจำทาง รถจักรยานยนต์ เดินเท้า และเรือ จะมีเป็นช่วงเช้าและช่วงเย็น

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ จะเป็นรูปแบบและระบบที่ค่อนข้างชัดเจน ส่วนที่เกิดขึ้นใหม่จะเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นตามแนวถนน เป็นอาคารพาณิชย์ จะเป็นการประกอบการค้า อยู่เรือบ้างก็มีในคลองชักพระ และอาคารบ้านเรือนริมน้ำที่ทรุดโทรมก็มีกระจายอยู่กันตามคลอง

ระบบสาธรรูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธรรูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ มีจัดไว้ค่อนข้างจะสมบูรณ์ไว้บริการประชากรในชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ มีสภาพสิ่งแวดล้อมที่ยังอยู่ในเกณฑ์ที่ดี มีการปลูกต้นไม้ขึ้นในบริเวณบ้าน ยังใช้น้ำในคลองชักพระเพราะสภาพน้ำยังดีอยู่

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ มีความเป็นส่วนตัวของแต่ละบ้าน ความสัมพันธ์ในชุมชนค่อนข้างน้อย

ภาพประกอบ 5.22 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน

ตารางที่ 5.7 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง	X				X		
กลาง			X	X		X	
ต่ำ		X					X
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ				X		X	
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X		X		X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำต้นคลองชักพระ วิเคราะห์ว่าการเข้าถึงจากภายนอกมีความสัมพันธ์กับการพึ่งบกอย่างมาก ส่วนภายในอยู่ในระดับต่ำ สถาปัตยกรรม มีรูปแบบและระบบระดับปานกลาง สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ค่อนข้างดี สิ่งแวดล้อมสัมพันธ์กับน้ำเนื่องจากน้ำมีสภาพที่ดี ระบบสังคมไม่มีความสัมพันธ์กันเนื่องจากมีวิถีชีวิตเปลี่ยนแปลงจากเดิม

5.4 ย่านพักอาศัยโบราณยุคเริ่มต้น - ชุมชนวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน)

1.สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำวัดเงินตั้งอยู่ในช่วงริมคลองบางกอกใหญ่ติดกับคลองบางเพ็ญ ตัวชุมชนเข้า-ออกทางบกได้ทางเดียวโดยผ่านทางวัดเงิน ความเป็นมาของชุมชนนี้เป็นชุมชนในยุคเริ่มแรกที่มีการตั้งถิ่นฐานในฝั่งธนบุรี ก่อนขุดคลองลัดบางกอกซึ่งก็คือตัวชุมชนตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิมนั่นเอง และคลองบางเพ็ญก็เป็นเส้นทางออกสู่คลองด่านสู่ภาคตะวันตกและภาคใต้ในสมัยโบราณ บทบาทของชุมชนในอดีตเป็นย่านการเกษตรทำสวนมาแต่เดิมต่อมาเมื่อสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนไปจึงเปลี่ยนบทบาทเหลือเพียงที่พักอาศัยริมน้ำเท่านั้น

ภาพประกอบ 5.23 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน)

2.วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าแก่มากมา ตั้งแต่ในอดีตที่ผ่านช่วงเวลายาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน ดังนี้

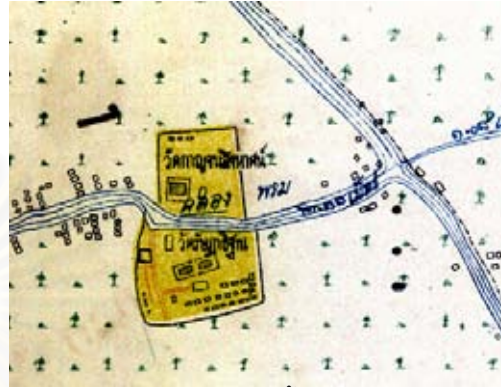
ตารางที่ 5.8 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน)

ยุค	ด่าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาวริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนนนำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย		เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

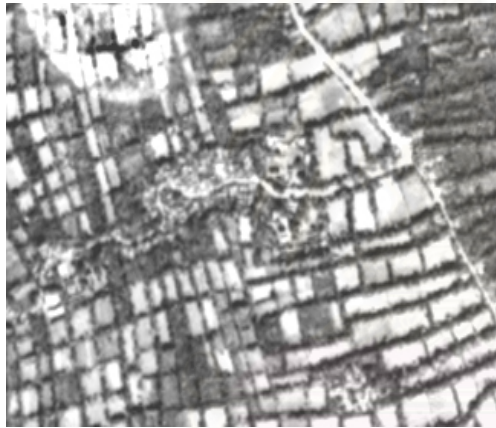
3. วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

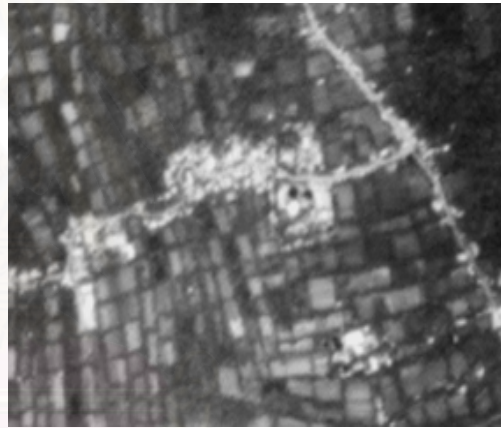
แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

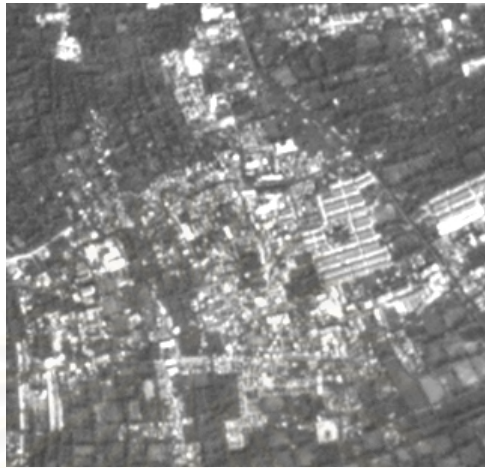
ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

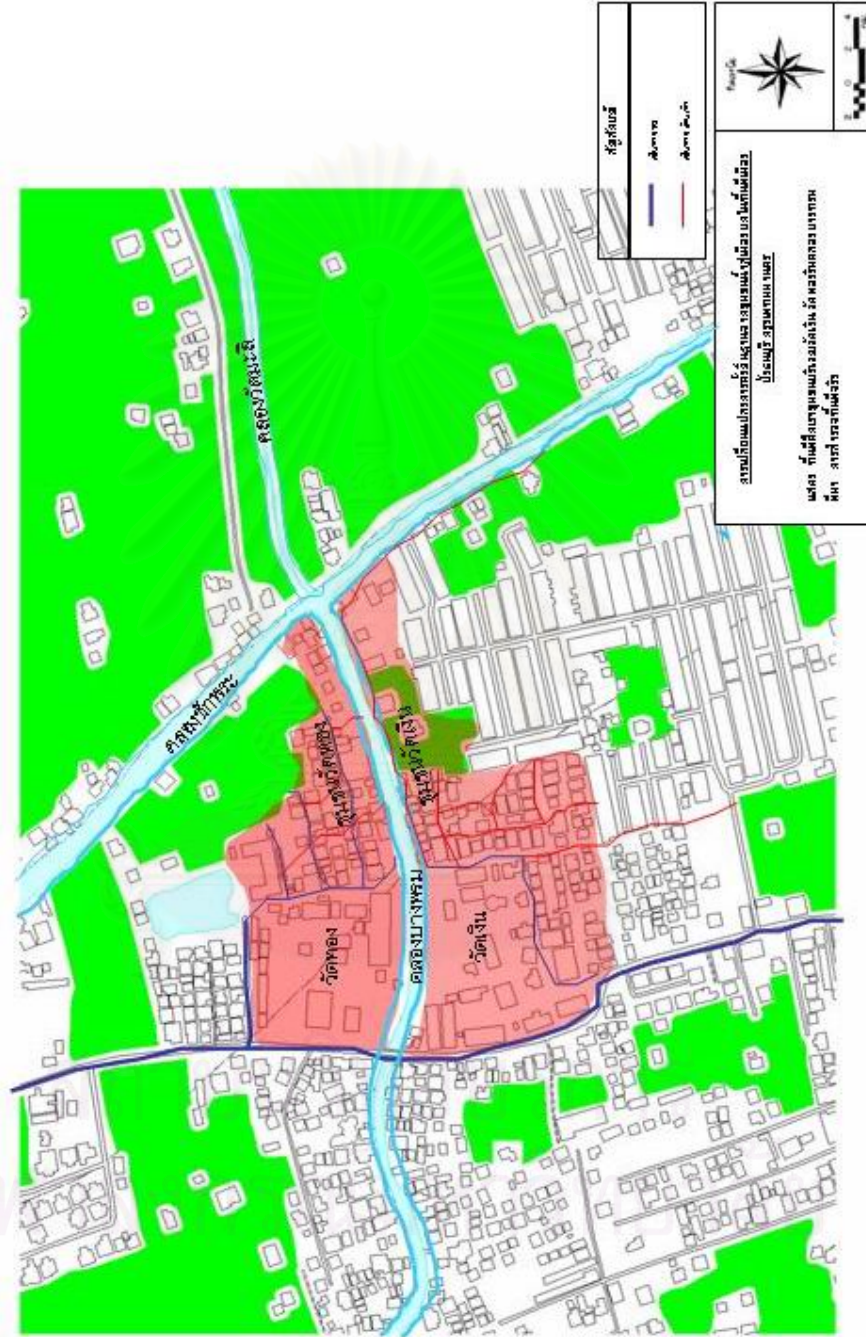

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนนั้น จากประวัติความเป็นมา และโบราณสถาน ที่เป็นศูนย์กลางชุมชนที่มีอายุเก่าแก่ และระบบโครงข่ายการสัญจรที่ผ่านชุมชนจึงสันนิษฐานได้ว่าตัวชุมชนเองน่าจะเป็นชุมชนที่เกาะกับแนวคลอง โดยทำการเกษตรทำสวนเป็นอาชีพ และน่าจะมีชุมชนที่เกิดจากการเป็นจุดพักหยุดเรือเป็นชุมทางในการเดินทางทางน้ำอยู่ด้วย โดยทั้งหมดเกาะตัวรวมกันโดยมีศูนย์กลางเป็นวัด ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีระบบถนนตัดผ่านเข้ามาในพื้นที่ และอยู่ในช่วงการขยายเมืองที่ทะลักออกมายังพื้นที่ชานเมืองโดยรอบ จึงเกิดมีชุมชนใหม่ๆ ขึ้นล้อมรอบพื้นที่ ซึ่งชุมชนใหม่เหล่านี้ค่อยๆ กลืนพื้นที่ชุมชนเดิมไป โดยจะมีที่เหลือเกาะตัวกันชัดเจนก็อยู่ในบริเวณริมน้ำเท่านั้น ซึ่งภายหลังชุมชนที่เกิดขึ้นได้ยิ่งทวีขนาดขยายตัวขึ้น บวกกับโรงงานอุตสาหกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้น สภาพชุมชนริมน้ำจึงยิ่งหดหายลงเรื่อยๆ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.8 พื้นที่ศึกษาชุมชนย่านวัดศรีภูมิภิรักษ์ (วัดเงิน)

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนย่านวัดรัษฎาภิรัช(วัดเงิน) สามารถเข้าถึงได้จากทางรถและเดินต่อผ่านวัดเพื่อเข้าสู่ชุมชน อีกทางคือทางเรือหางยาวจะวิ่งเป็นเวลาสั้นเดียวกับสายคลองซั๊กพระเนื่องจากคลองบางพรหมหน้าวัดบรรจบกับคลองซั๊กพระ

ภาพประกอบ 5.24 แสดงการเข้าถึงของชุมชน

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนย่านวัดรัษฎาภิรัช(วัดเงิน)เป็นชุมชนที่มีการปลูกสร้างบ้านเรือนกันน้ำ รูปแบบและระบบทางด้านการปลูกสร้างก็มีส่วนคล้ายกันเนื่องจากบ้านเรือนโดยส่วนใหญ่ใช้ไม้ในการปลูกสร้าง เป็นบ้านชั้นเดียว กับบ้านสองชั้น

ภาพประกอบ 5.25 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน) มีการเชื่อมต่อกับระบบเข้ามายังภายในพื้นที่ทั้งการจ่ายน้ำ-ไฟฟ้า ค่อนข้างครบถ้วน แต่เกิดปัญหาในการจัดการระบบ เนื่องจากสาธารณูปโภคต่างๆ ที่เข้ามาในชุมชนไม่เป็นระบบค่อนข้างรกรุงรัง

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน) มีความสัมพันธ์อย่างมากกับการพึ่งน้ำ วิถีชีวิตส่วนใหญ่อยู่กับน้ำ ซึ่งยังคงสภาพน้ำที่ตื้นเขิน มีดินไม่สองฝั่ง มีความรู้สึกร่วมเย็น อีกทั้งชุมชนใกล้เคียงมีความเจ็บป่วยเป็นอย่างมาก

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน) มีความเกี่ยวพันกันในสังคมที่พอสมควรเฉพาะกลุ่ม แต่จากการโดนล้อมรอบด้วยชุมชนใหม่ และย่านโรงงาน มานานจึงมีการเปลี่ยนหน้าผู้คนมาก จึงทำให้ความเหนียวแน่นของชุมชนลดน้อยลง

ภาพประกอบ 5.28 แสดงระบบสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.9 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน)

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							
กลาง		X	X	X	X	X	X
ต่ำ	X						
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ	X	X		X		X	
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X		X		X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนชุมชนย่านวัดรัชฎาธิราช(วัดเงิน) จากการวิเคราะห์การเข้าถึงจากภายนอกสัมพันธ์กับการพึ่งน้ำและการพึ่งบกแต่อยู่ในระดับที่ไม่สะดวกเพราะชุมชนอยู่บนน้ำต้องเดินเข้า สถาปัตยกรรมรูปแบบและระบบค่อนข้างมีลักษณะที่คล้ายกันเนื่องจากเป็นชุมชนน้ำ สาธารณูปโภคและสาธารณูปการพึ่งบกอยู่ในระดับปานกลาง สิ่งแวดล้อมอยู่ในเกณฑ์ที่ยังดีอยู่ ระบบสังคมมีความสัมพันธ์ปานกลาง

5.5 อดีตศูนย์กลางชุมชนฝั่งธนฯ - ชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกใหญ่ระหว่างวัดคูหาสวรรค์ และ วัดสุวรรณคีรี มีความเป็นมาที่ยาวนานตัววัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชน เคยเป็นที่ตั้งของด่านขนอน ธนบุรี ค่อยเก็บภาษีเรือที่ผ่านไปมาตามแม่น้ำเจ้าพระยาสายเดิม ต่อมากับบทบาทเป็นย่านการค้า ริมน้ำที่ต่อเนื่องตามลำน้ำมาจากวัดทองศาลางาม ภายหลังตลาดริมน้ำซบเซาลง จึงกลายเป็น ย่านพักอาศัยริมน้ำ

ภาพประกอบ 5.29 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์

2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าที่ตั้งเดิมของพื้นที่ฝั่งธนบุรี ผ่านช่วงเวลายาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน

ตารางที่ 5.10 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์

ยุค	ด่าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	แนวจริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย		ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3. วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่าย พ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

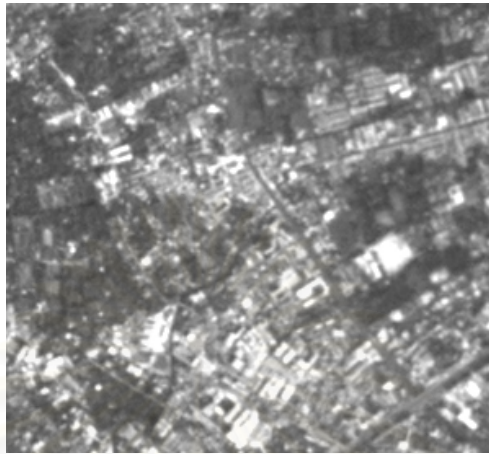
ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่าย พ.ศ.2534แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

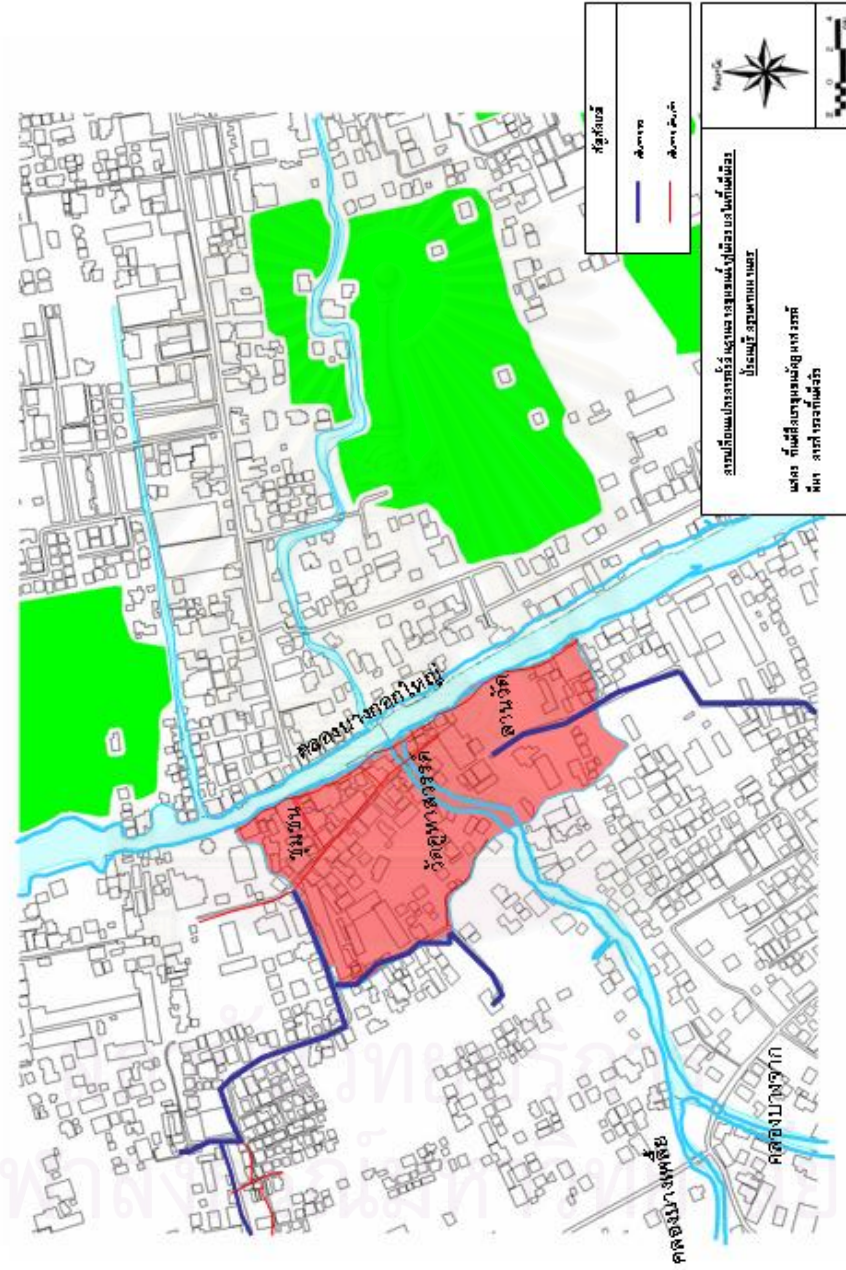

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

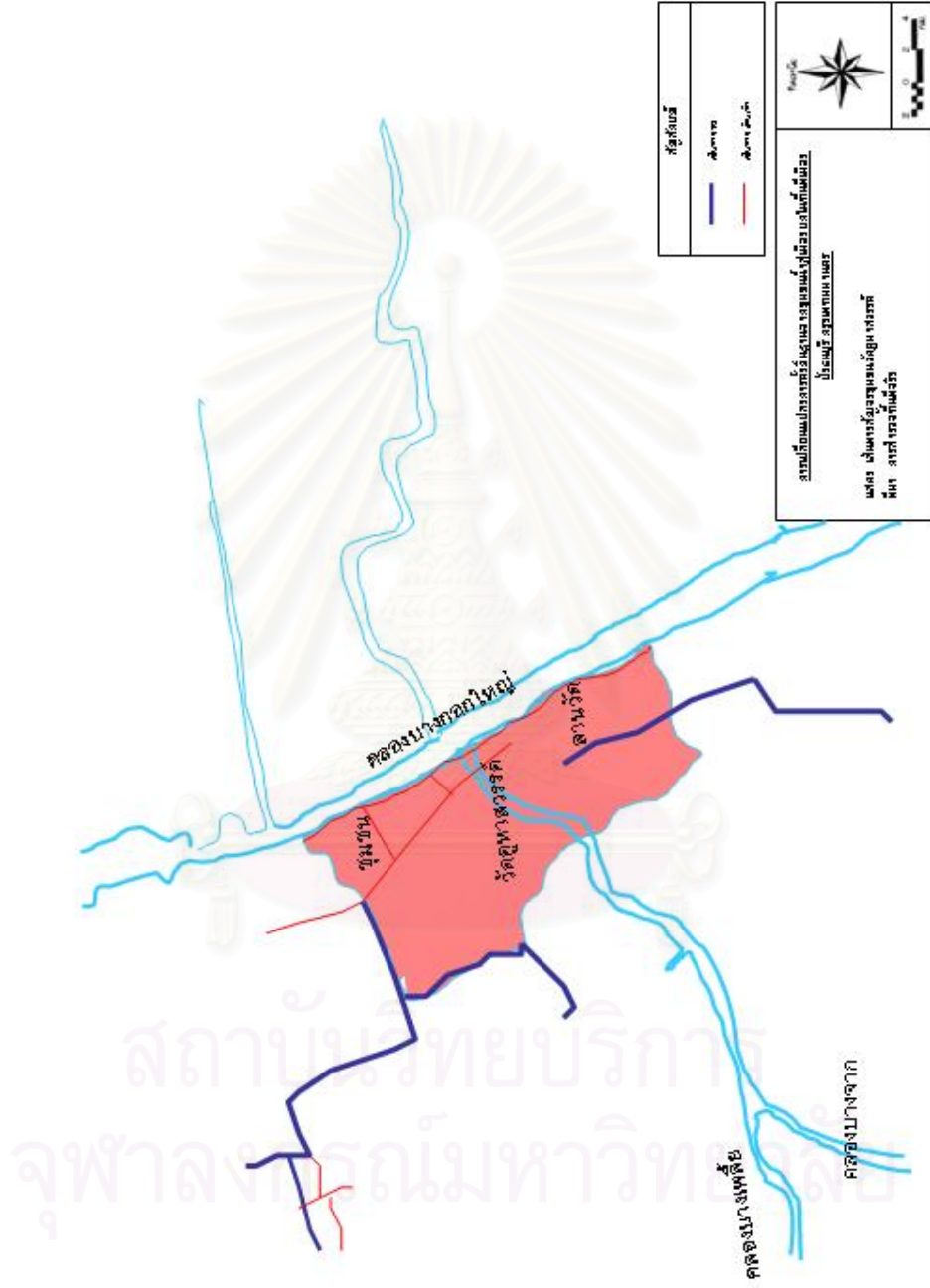
ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนจากข้อมูลความเป็นมา และหลักฐานทางโบราณคดี ของศูนย์กลางชุมชนที่เป็นวัดในพื้นที่พบว่าน่าจะมีตัวชุมชนเกาะตัวอยู่กับลำน้ำมาตั้งแต่ในอดีต ในพื้นที่มีลักษณะของชุมชนเกษตร ที่มีพื้นที่สวนล้อมรอบชุมชนที่เกาะตัวกันอยู่รอบๆศูนย์กลาง และต่อมาหนาแน่นขึ้นเป็นย่านชุมชนการค้าริมน้ำสำคัญ ที่มีพื้นที่ต่อเนื่องกันตลอดพื้นที่ชุมชน ต่อมาเมื่อมีระบบถนนตัดผ่านเข้ามาได้นำเอาชุมชนใหม่ๆ ตามเข้ามาในพื้นที่ โดยตั้งอยู่ล้อมรอบชุมชนเดิม และทวีความหนาแน่นขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งบางส่วนได้ทำลายระบบคูคลองที่เคยมีในพื้นที่ลง ทั้งจากการตัดถนนทับ และอาคารที่ปลูกกีดขวางทางน้ำ

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.10 พื้นที่ศึกษาชุมชนริมแม่น้ำวัดคูหาสวรรค์

แผนที่ 5.11 เส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำวัดกุหาเศรษฐี

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ สามารถเข้าถึงได้จากถนนเป็นหลัก เข้าได้หลายทางจากถนนเพชรเกษม ซึ่งการเข้าถึงชุมชนมีความลำบากพอสมควรเนื่องจาก มีระยะทางที่ไกล ใช้รถสองแถวในการเดินทาง มีการจราจรที่แออัด ติดขัดในช่วงเวลาเร่งด่วน

สถาปัตยกรรม

ลักษณะสถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ ยังคงไว้ซึ่งชุมชนค้าขายที่ตั้งอยู่ริมน้ำลักษณะอาคารยังเป็นเรือนแถวที่ขนานไปกับคลองบางกอกใหญ่ อาจมีสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในรูปแบบบ้านและอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ มีมาตามแนวถนน และคลอง โดยตลอดพื้นที่ แต่ประสบปัญหาในการจัดการทำให้ขาดความเป็นระบบระเบียบเรียบร้อย

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ มีความทรุดโทรมและเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อม อีกทั้งสภาพน้ำค่อนข้างเสีย ต้นไม้เป็นสิ่งที่มนุษย์จัดสรรขึ้น เนื่องจากโดยส่วนใหญ่แออัดด้วยบ้านเรือน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ เนื่องจากเป็นชุมชนเก่าดั้งเดิม
ความสัมพันธ์ในชุมชนยังมีความเกี่ยวเนื่องกัน

ภาพประกอบ 5.34 แสดงระบบสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.11 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							X
กลาง		X	X	X		X	
ต่ำ	X				X		
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ			X	X			
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X			X	X	X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดคูหาสวรรค์ การเข้าถึงจากภายนอกเนื่องจากสัมพันธ์กับบกอยู่ในระดับต่ำ จากภายในอยู่ในระดับกลาง สถาปัตยกรรมรูปแบบและระบบยังอยู่ริมน้ำและยังเป็นแบบเดิม สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ สัมพันธ์กับการพึ่งบกอยู่ในระดับต่ำ สิ่งแวดล้อม อยู่ในระดับปานกลาง และระบบสังคมมีความเหนียวแน่นอยู่ในระดับสูง

5.6 ที่สวนกลางดง - ชุมชนย่านวัดท่าพระ

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนย่านวัดท่าพระในปัจจุบันตั้งอยู่บริเวณวัดท่าพระ กับถนนจรัญสนิทวงศ์ ในอดีตย่านนี้เป็นย่านเกษตรในสวนลึก ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนจรัญสนิทวงศ์ผ่านหน้าวัด จึงเกิดชุมชนขึ้นในบริเวณนี้และขยายตัวต่อเนื่องไปตามแนวถนน กลายเป็นศูนย์กลางของชุมชนที่เกิดขึ้นตามถนนในยุคแรก และขยายตัวต่อกลายเป็นย่านพาณิชยกรรมริมถนนแห่งต่างๆ ของฝั่งธนบุรี

ภาพประกอบ 5.35 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนวัดท่าพระ

2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นพื้นที่ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างมากทั้งเป็นแห่งแรกๆ ของฝั่งธนบุรีที่เจอกับการเปลี่ยนแปลง จึงมีบทบาทการเปลี่ยนแปลงที่น่าสนใจดังนี้

ตารางที่ 5.12 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนวัดท่าพระ

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระเจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน นำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บท บาท				เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย

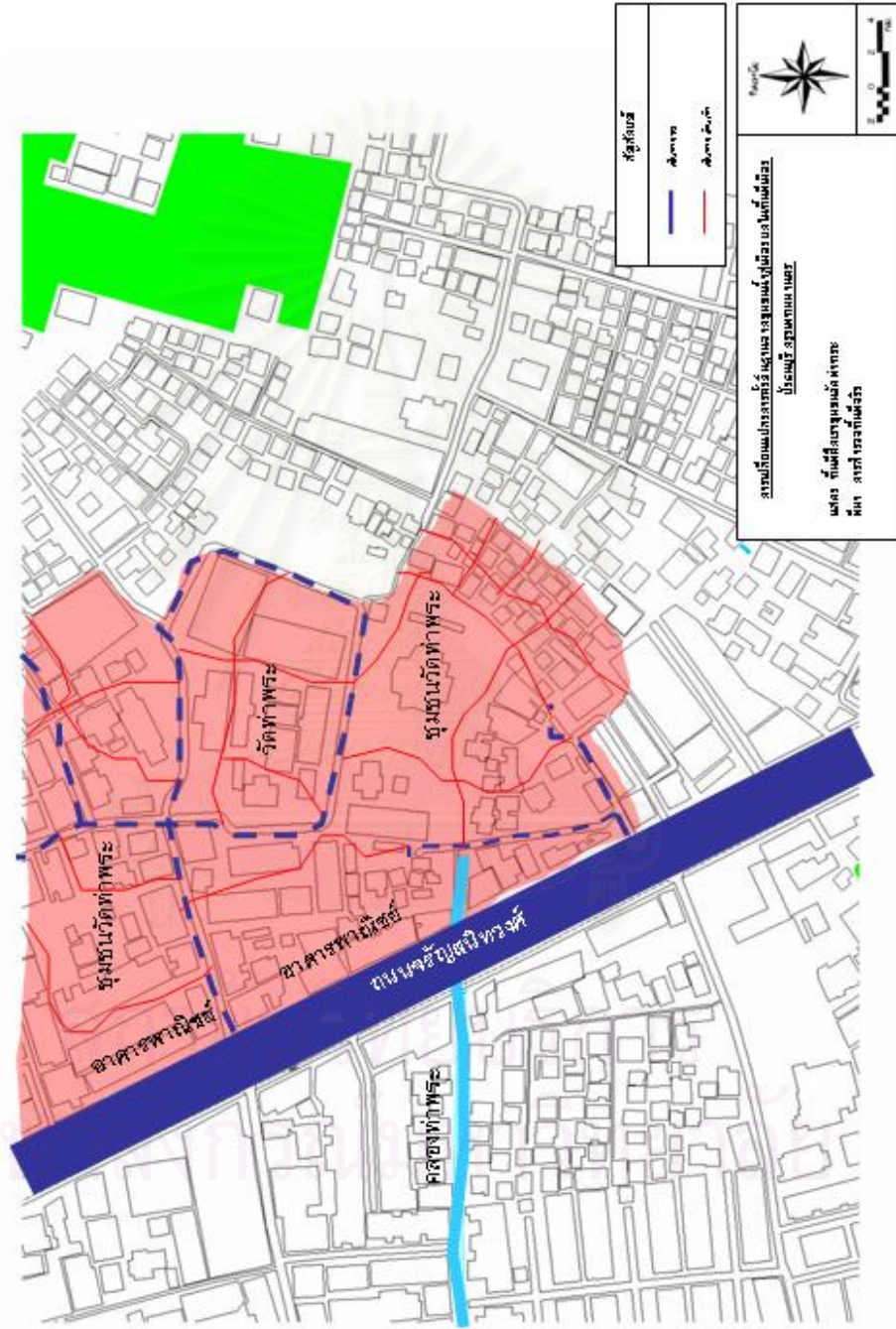

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

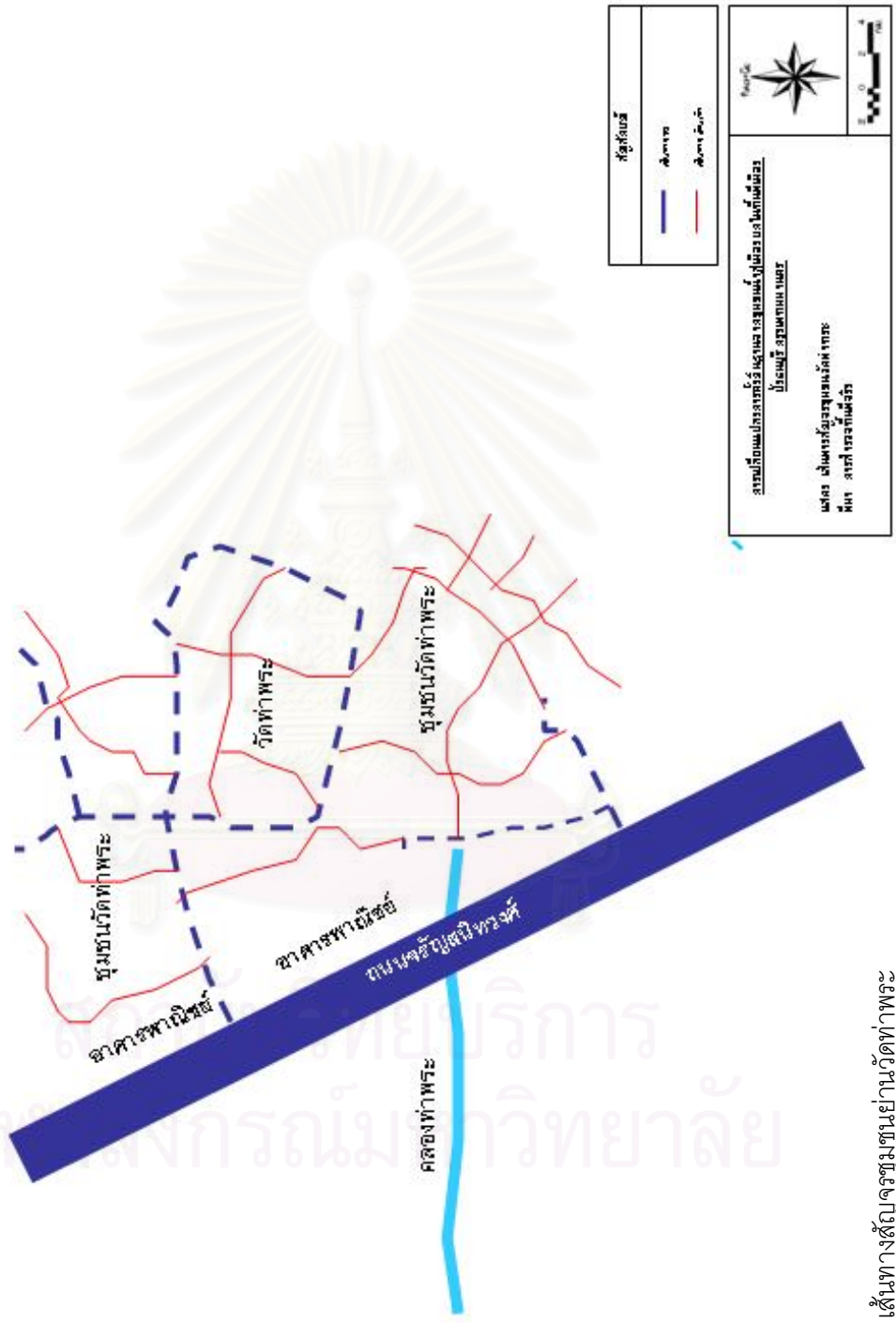
ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน เดิมพื้นที่ชุมชนเป็นพื้นที่เกษตรกรรม กลางสวนที่ห่างไกลจากชุมชนอื่นที่อยู่ริมลำคลองสายหลัก มีทางเชื่อมต่อออกสู่ภายนอกเพียงทางเดียวคืออาศัยลำคลอง ตัวชุมชนเองก็มีอยู่น้อย และเบาบางเป็นอย่างมาก แต่เมื่อมีระบบถนนสายหลักสายสำคัญแห่งต้นๆ ของฝั่งธนบุรีตัดผ่ากลางพื้นที่สวน เข้ามาผ่านหน้าชุมชนจึงได้เกิดกลางเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ ของพื้นที่ เกิดชุมชนใหม่ขึ้นเกาะตามแนวถนนที่เกิดขึ้น และยิ่งทวีขนาดขยายตัวขึ้นต่อมาเรื่อยๆ กลืนชุมชนเดิม และเปลี่ยนสภาพพื้นที่เดิมแทบทั้งหมด ชุมชนที่ยังเหลืออยู่ก็ถูกล้อมรอบแปลเปลี่ยนกลายเป็นชุมชนแออัดที่ต้องอาศัยทางเข้าออกผ่านวัดเท่านั้น ในขณะที่เส้นทางสัญจรเดิมที่เป็นลำคลองถูกปิดตายลงโดยถนน และอาคารที่เกิดขึ้นใหม่ กลายเป็นที่ระบายน้ำเสียเท่านั้น

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

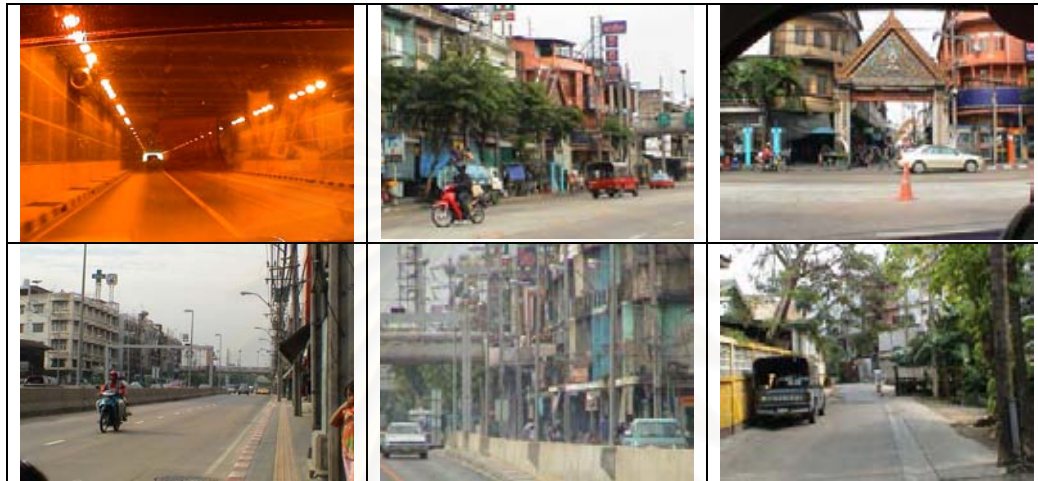
แผนที่ 5.12 พื้นที่ศึกษาชุมชนย่านวัดท่าพระ

แผนที่ 5.13 เส้นทางสัญจรชุมชนย่านวัดท่าพระ

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนย่านวัดท่าพระ ตั้งอยู่บนถนนจรัญสนิทวงศ์ เป็นชุมชนที่อยู่บริเวณรอบวัดท่าพระ ปลายคลองท่าพระการเข้าถึงค่อนข้างสะดวกเพราะตั้งอยู่ใกล้ถนนใหญ่สายสำคัญของฝั่งธนบุรีที่มีการพัฒนาอยู่ตลอด

ภาพประกอบ 5.36 แสดงการเข้าถึงของชุมชน

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนย่านวัดท่าพระ มีหลากหลายรูปแบบและระบบที่แตกต่างกัน ซึ่งส่วนของบริเวณริมถนนจะเป็นอาคารพาณิชย์ที่ประกอบกิจการค้า โอบล้อมภายในที่เป็นลักษณะของชุมชนที่หนาแน่นบ้านเรือนเป็นชั้นเดียว ครึ่งตึกครึ่งไม้ จะมีวัดและโรงเรียนอยู่ด้านหน้าทางเข้าชุมชน

ภาพประกอบ 5.37 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนย่านวัดท่าพระ มีความสมบูรณ์ครบถ้วน เนื่องจากตัวชุมชนอยู่ในเขตตัวเมืองชั้นใน และมีการเข้าถึงที่สะดวก

ภาพประกอบ 5.38 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนย่านวัดท่าพระ มีสภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างแย่อันเนื่องจากพื้นที่ตั้งอยู่บริเวณปลายคลองท่าพระ น้ำเน่าเสียและมีการรुक้าทำให้คลองตัน พื้นที่สีเขียวมีเป็นบางจุดของพื้นที่ มีควันจากรถบรรทุกเพราะพื้นที่อยู่ใกล้ถนนที่วุ่นวายตลอดเวลา

ภาพประกอบ 5.39 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนย่านวัดท่าพระ ไม่มีความเกี่ยวเนื่องสัมพันธ์กันมากเพราะ ความหลากหลายและต่างที่มาของคนที่เกิดจากการย้ายเข้ามาอยู่ใหม่

ตารางที่ 5.13 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านวัดท่าพระ

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง	X				X		
กลาง							
ต่ำ		X	X	X		X	X
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ							
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X	X	X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านวัดท่าพระ ซึ่งความสัมพันธ์ไม่มีสัมพันธ์กับการพึ่งน้ำเลย มีการเข้าถึงที่สะดวกมากจากภายนอก ภายในค่อนข้างต่ำ สถาปัตยกรรมมีรูปแบบและระบบที่สืบสาน หลากหลาย สาธารณูปโภค สาธารณูปการที่ดี แต่สิ่งแวดล้อมและสังคมที่เกี่ยวข้องกันน้อยมาก

5.7 ถิ่นโกดังสินค้าพื้งน้ำ - ชุมชนปากคลองสำเหร่

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนปากคลองสำเหร่ตั้งอยู่บริเวณช่วงปากคลองสำเหร่ออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา ในอดีตคลองสำเหร่เป็นเส้นทางคลองหลักใช้เป็นทางสัญจรระหว่างคลองบางกอกใหญ่กับแม่น้ำเจ้าพระยา ต่อมาบริเวณปากคลองสำเหร่ได้พัฒนาเป็นย่านอุตสาหกรรมและโกดังเก็บสินค้า แต่เมื่อค่านิยมความสะดวกในการขนส่งมีมากขึ้น ย่านอุตสาหกรรมและโกดังนี้หลายแห่งจึงปิดทิ้งร้างลง ชุมชนที่เคยเกาะตัวอาศัยย่านอุตสาหกรรม จึงถูกปล่อยทิ้งร้าง ให้เช่ากลายเป็นย่านชุมชนแออัด ประกอบกับคลองสำเหร่ถูกปิดโดยประตูระบายน้ำ การสัญจรในคลองนี้จึงต้องยุติลง

ภาพประกอบ 5.41 แสดงภาพบริเวณปากคลองสำเหร่

ภาพประกอบ 5.42 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่

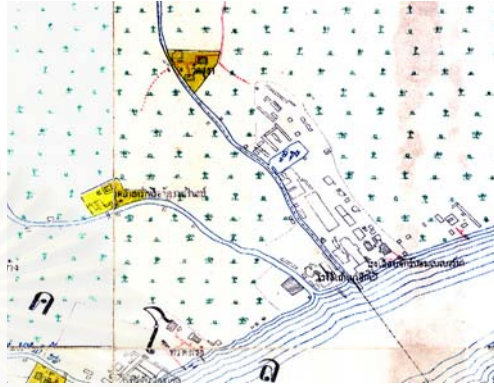

2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าที่มีความเป็นมาจากย่านเกษตรเป็นย่านโกดังสินค้าที่ขนส่งทางน้ำ จนเกิดการเปลี่ยนแปลงจนเหลือบทบาทเพียงเป็นย่านพักอาศัยเท่านั้น จึงเป็นชุมชนที่มีบทบาทที่เปลี่ยนแปลงเป็นมายาวนาน

ตารางที่ 5.14 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาวริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหานคร
บท บาท		เกษตร		เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

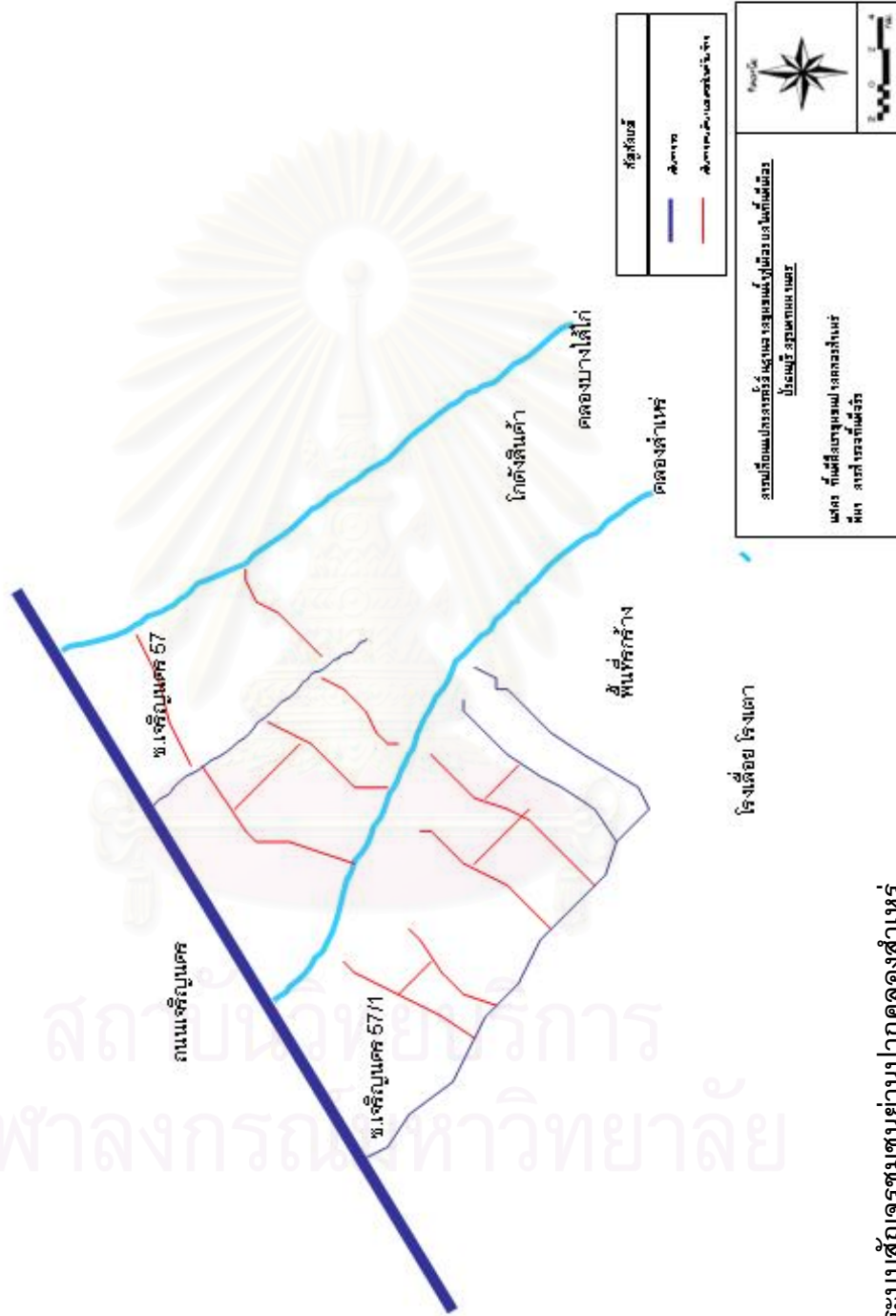
 <p>แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>	 <p>แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>
 <p>ภาพถ่าย พ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>	 <p>ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>
 <p>ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>	 <p>ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน</p>

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนจากเดิมชุมชนมีลักษณะเป็นชุมชนเกษตรมีสวนล้อมรอบ ต่อมาเมื่อการค้าติดต่อกับต่างชาติมีมากขึ้นตัวชุมชน ซึ่งอยู่ในท่าเลดี จึงแปรสภาพส่วนหนึ่งเป็นโกดังสินค้า ซึ่งก็ได้ทำให้ตัวชุมชนขยายตัวเติบโตขึ้นมาก แต่การขยายตัวทั้งหมดส่วนใหญ่เกาะตัว อยู่กับแนวแม่น้ำลำคลองสายหลักในพื้นที่เป็นหลัก ลึกเข้ามายังคงเป็นพื้นสวนทำการเกษตรอยู่เช่นเดิม ต่อมาเมื่อมีการตัดถนนผ่านด้านตอนในของชุมชนจึงได้เกิดการขยายตัวเติบโตของชุมชนที่อยู่ใกล้ถนน และที่เกิดขึ้นใหม่บริเวณริมถนน ซึ่งเป็นขณะเดียวกับความต้องการการใช้พื้นที่ริมแม่น้ำหมดไปย้ายโกดัง และโรงงานต่างๆ จึงย้ายออก ทำให้พื้นที่ที่ถูกทิ้งร้างเป็นจำนวนมาก แต่ด้วยท่าเลดีที่ตั้งอยู่ในเขตเมืองชั้นใน พื้นที่ทิ้งร้างบางส่วนจึงแปรสภาพเป็นพื้นที่ให้เช่าอยู่อาศัยขึ้น และเกิดขึ้นหนาแน่นครอบคลุมพื้นที่ชุมชนเดิมแทบทั้งหมด

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 5.15 ระบบส่งน้ำจากเขื่อนป่าสักชลสิทธิ์

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ ซึ่งตั้งอยู่บนถนนเจริญนคร ระหว่าง ซ.เจริญนคร 57 ถึง ซ.เจริญนคร 57/1 ชุมชนขนานกับคลองสำเหร่ ตลอดจนถึงปากคลองสำเหร่ การเข้าถึง – ออกพื้นที่ไม่สามารถนำรถยนต์เข้าถึงตัวบ้านได้ เข้าถึงได้แค่ซอยหลักเท่านั้น

ภาพประกอบ 5.43 แสดงการเข้าถึงของชุมชน

สถาปัตยกรรม

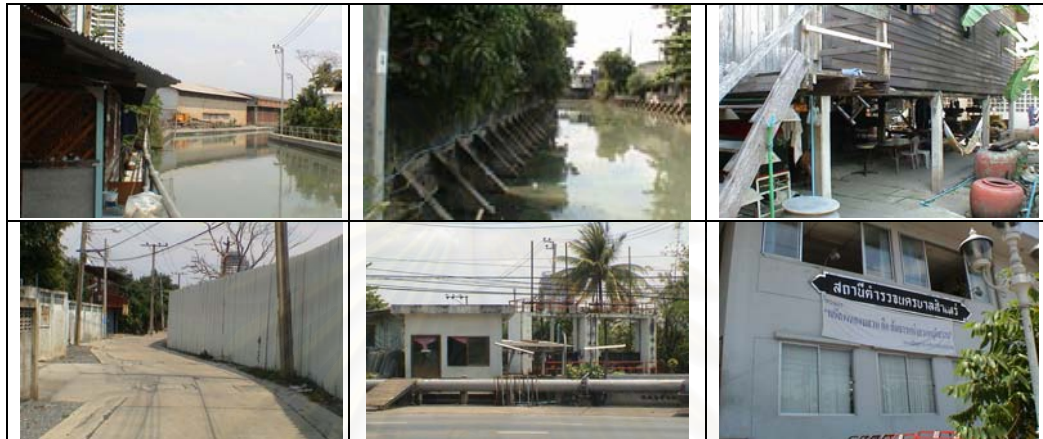
สถาปัตยกรรมของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ สถาปัตยกรรมแบ่งเป็น 2 รูปแบบ คือฝั่ง ซ.เจริญนคร 57 เป็นพื้นที่ที่ใช้เป็นโกดังสินค้าในอดีตซึ่งปัจจุบันมีการใช้ประโยชน์ที่น้อย ชุมชนใกล้เคียงที่จึงเป็นชุมชนที่เกี่ยวข้องกับอาชีพที่ทำงานในโกดัง มีการสร้างชุมชนที่รูปแบบที่ไม่เป็นรูปแบบผสมกับบ้านเก่าเดิมที่อยู่ในพื้นที่ชุมชน ส่วนฝั่ง ซ.เจริญนคร 57/1 เป็นรูปแบบพื้นที่ที่มีการจัดสรรพื้นที่ปลูกบ้านให้เช่าซึ่งจะมีรูปแบบเป็นบ้าน 2 ชั้น มีการจัดระบบที่วางที่ดี

ภาพประกอบ 5.44 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน

ระบบสาธรรณูปโภค-สาธรรณูปการ

ระบบสาธรรณูปโภค-สาธรรณูปการ ของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ ระบบการส่ง-จ่ายระบบต่างๆให้แก่ชุมชนค่อนข้างปานกลางเนื่องจากชุมชนมีความหลายทางด้านประชากร และพื้นที่สาธรรณูปการดีเพราะอยู่ในพื้นที่ตัวเมืองชั้นในที่มีความพร้อม

ภาพประกอบ 5.45 แสดงระบบสาธรรณูปโภค-สาธรรณูปการ ของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ น้ำบริเวณปากคลองที่ต่อเชื่อมกับแม่น้ำเจ้าพระยาค่อนข้างดี แต่บริเวณชุมชนเริ่มมีความน่าเสียดเนื่องจากมีประตูละบายน้ำกัน มีพื้นที่สีเขียวกระจายตัวอยู่ในพื้นที่และใกล้พื้นที่

ภาพประกอบ 5.46 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ ความแตกต่างของประชากรที่ต่างที่มา อาชีพ ฯลฯ ทำให้ระบบสังคมขาดความเป็นหนึ่ง การรวมกลุ่มภายในสังคมเกิดขึ้นน้อยมาก

ภาพประกอบ 5.47 แสดงระบบสังคมชุมชน

ตารางที่ 5.15 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านปากคลองสำเหร่

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							
กลาง	X	X	X		X		
ต่ำ				X		X	X
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ							
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X	X	X

ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนย่านปากคลองสำเหร่ การเข้าถึงอยู่ในระดับปานกลาง สถาปัตยกรรมรูปแบบในระดับปานกลาง ส่วนระบบอยู่ในระดับต่ำ สาธารณูปโภค มีพอสมควร สิ่งแวดล้อมและระบบสังคมสัมพันธ์กับการพึ่งบก ที่มีค่าอยู่ในระดับต่ำ

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

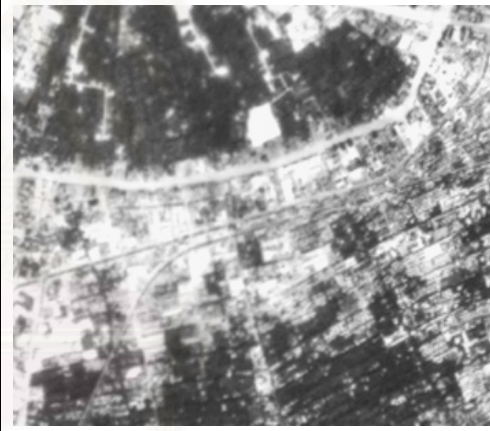
แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ. 129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

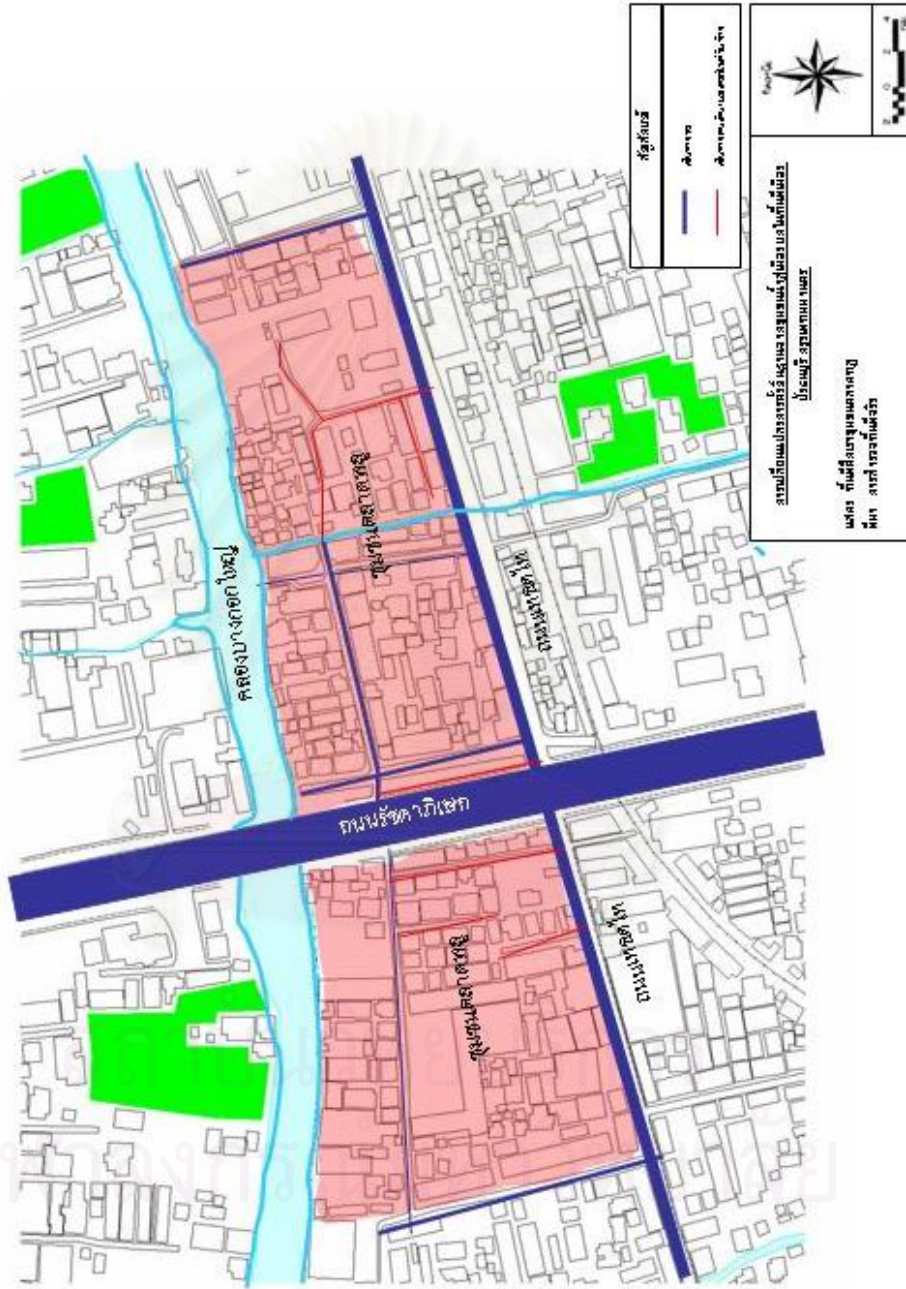

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

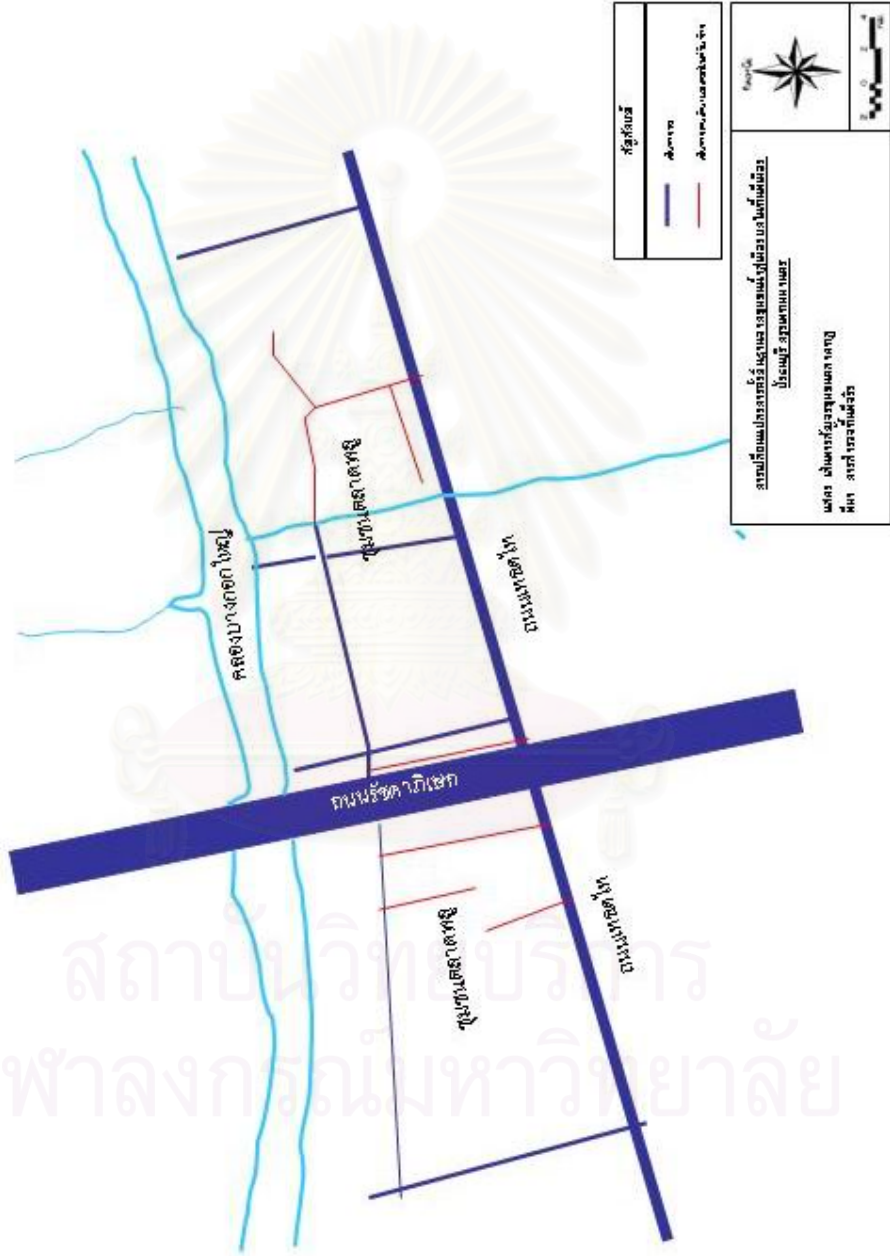
ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนนั้น เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีอดีตความเป็นมายาวนาน และมีบทบาทเคยมีบทบาทเป็นย่านเกษตร ต่อมาด้วยทำเลที่ตั้งจึงแปรเปลี่ยนกลายเป็นย่านการค้าสำคัญในฝั่งธนบุรี ลักษณะชุมชนจึงมีการเกาะตัวกันหนาแน่น ตามเส้นทางสัญจรหลักคือคลองที่ผ่านพื้นที่ ต่อมาเมื่อมีเส้นทางรถไฟตัดผ่าน และมีสถานีจุดจอดในบริเวณใกล้ชุมชน ก็ยิ่งขยายความเจริญให้กับชุมชนอย่างมากตัวชุมชนที่อยู่เกาะอยู่ริมน้ำเริ่มขยายตัวขึ้นมาตามแนวทางรถไฟที่เกิดขึ้น และภายหลังเมื่อมีถนนตัดผ่านในพื้นที่ก็ยิ่งทวีขยายความเจริญทางการค้ามากขึ้น ชุมชนยิ่งทวีขยายขนาดมากยิ่งขึ้นไปตามเส้นทางถนนที่ตัดผ่านอีกทั้งแทรกซึมเข้าไปตามตรอก ซอกซอยต่างๆ กระจายออกไปทุกทิศทางในพื้นที่ แต่ภายหลังมีการตัดถนนผ่ากลางชุมชน และประกอบกับลักษณะความนิยมทางการค้าได้เปลี่ยนแปลงไป ย่านการค้าตลาดพลูจึงลดบทบาทความสำคัญลง หากแต่การค้าก็ยังคงเป็นบทบาทของพื้นที่เช่นดังเดิม

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.16 พื้นที่ศึกษาชุมชนตลาดพุด

แผนที่ 5.17 เส้นทางสัญจรชุมชนตาดาดฟ้า

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนตลาดพลู เนื่องจากเป็นย่านการค้าที่พัฒนามาก่อน และตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ กำลังขยายตัว จึงระบบมีถนนเชื่อมต่อเข้าถึงได้ทุกซอยอย่างทั่วถึง

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนตลาดพลู เนื่องจากมีอดีตยาวนาน รูปแบบอาคารจึงมีทั้งรูปแบบเก่าใหม่ปนกัน และหลายแห่งถูกทิ้งร้างขาดการดูแล

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ มีความสมบูรณ์เป็นอย่างมากเนื่องจากเป็นย่านการค้าที่พัฒนามาก่อน และตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ กำลังขยายตัว

ภาพประกอบ 5.51 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนตลาดพลู มีสภาพสิ่งแวดล้อมค่อนข้างแออัด สภาพอาคารที่เก่าถูกทิ้งร้าง ขาดการดูแล

ภาพประกอบ 5.52 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนตลาดพลู เนื่องจากเป็นย่านชาวจีนพักอาศัยเป็นอย่างมาก จึงมีการรวมกลุ่มกันจัดกิจกรรม แต่เนื่องจากเริ่มมีการย้ายเข้า-ออกมากขึ้นความเหนียวแน่นของชุมชนจึงน้อยลง

ตารางที่ 5.17 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนตลาดพลู

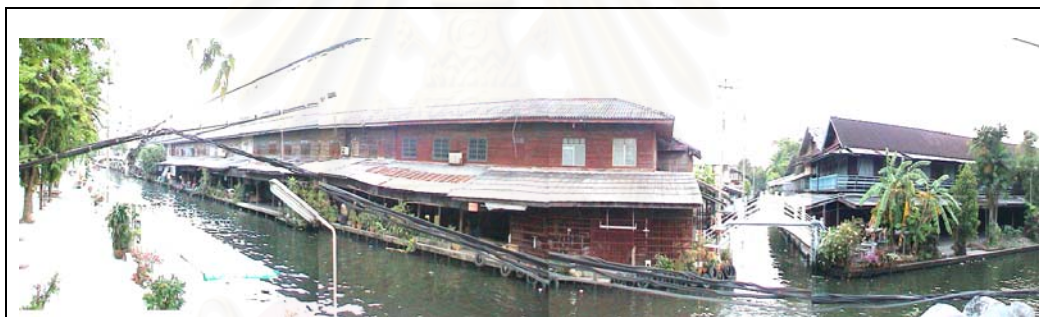
ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง	X				X		
กลาง		X	X	X			X
ต่ำ						X	
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ							
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X	X	X

ชุมชนตลาดพลูมีอดีตยาวนาน และเกิดการพัฒนาก่อนพื้นที่อื่น การเข้ากันได้กับปัจจัยการดำรงชีวิตแบบใหม่จึงมีมากกว่า แต่ก็มีส่วนอย่างมากที่ทำให้สภาพสังคม สิ่งแวดล้อมต่ำ และมีแนวโน้มลดลงอีกเนื่องจากความสะดวกสบายได้ทำลายความผูกพันในพื้นที่ให้น้อยลง

5.9 แหล่งการค้ารวมภูมิภาค - ชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี ตั้งอยู่บริเวณริมใกล้วัดนิมมานรดี ช่วงที่คลองภาษีเจริญตัดกับคลองราชมนตรี มีประวัติความเป็นมา โดยราวช่วงสนธิสัญญาเบาริง หลังจากการขุดคลองภาษีเจริญ ในระยะแรกเป็นย่านเกษตรกรรม ต่อมาได้เกิดตลาดน้ำขึ้นบริเวณหน้าวัด ในระยะแรกเป็นตลาดขนาดเล็กๆ ต่อมาทวีขนาดขยายใหญ่ขึ้น เนื่องจากคลองภาษีเจริญและคลองราชมนตรีที่เชื่อมต่อกับพื้นที่การเกษตรในเขตพื้นที่ขึ้นนอกของฝั่งธนบุรีและสามารถเดินทางต่อเชื่อมออกไปยังจังหวัดภูมิภาครอบนอกที่ก็เป็นพื้นที่เกษตรกรรมขนาดใหญ่ ทั้งยังสามารถออกสู่ทะเลได้อีกทางหนึ่ง ตลาดน้ำแห่งนี้จึงเป็นศูนย์รวมของสินค้าทางการเกษตรที่ขึ้นชื่อมากแห่งหนึ่งของฝั่งธนบุรี ภายหลังมีการสร้างถนนเพชรเกษมแล้ว ตัวตลาดที่อยู่ริมน้ำได้ย้ายขึ้นมาอยู่ริมถนน ชุมชนริมน้ำแห่งนี้จึงซบเซา และบางส่วนถูกปล่อยทิ้งร้างลง

ภาพประกอบ 5.54 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี

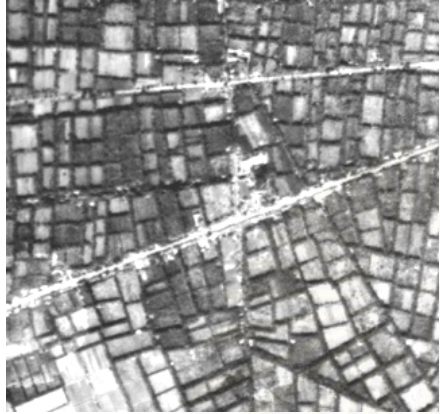
2. วิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนย่านการค้าริมน้ำเก่าที่ผ่านช่วงเวลาที่ยาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 5.18 แสดงวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ธนบุรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท				เกษตร	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

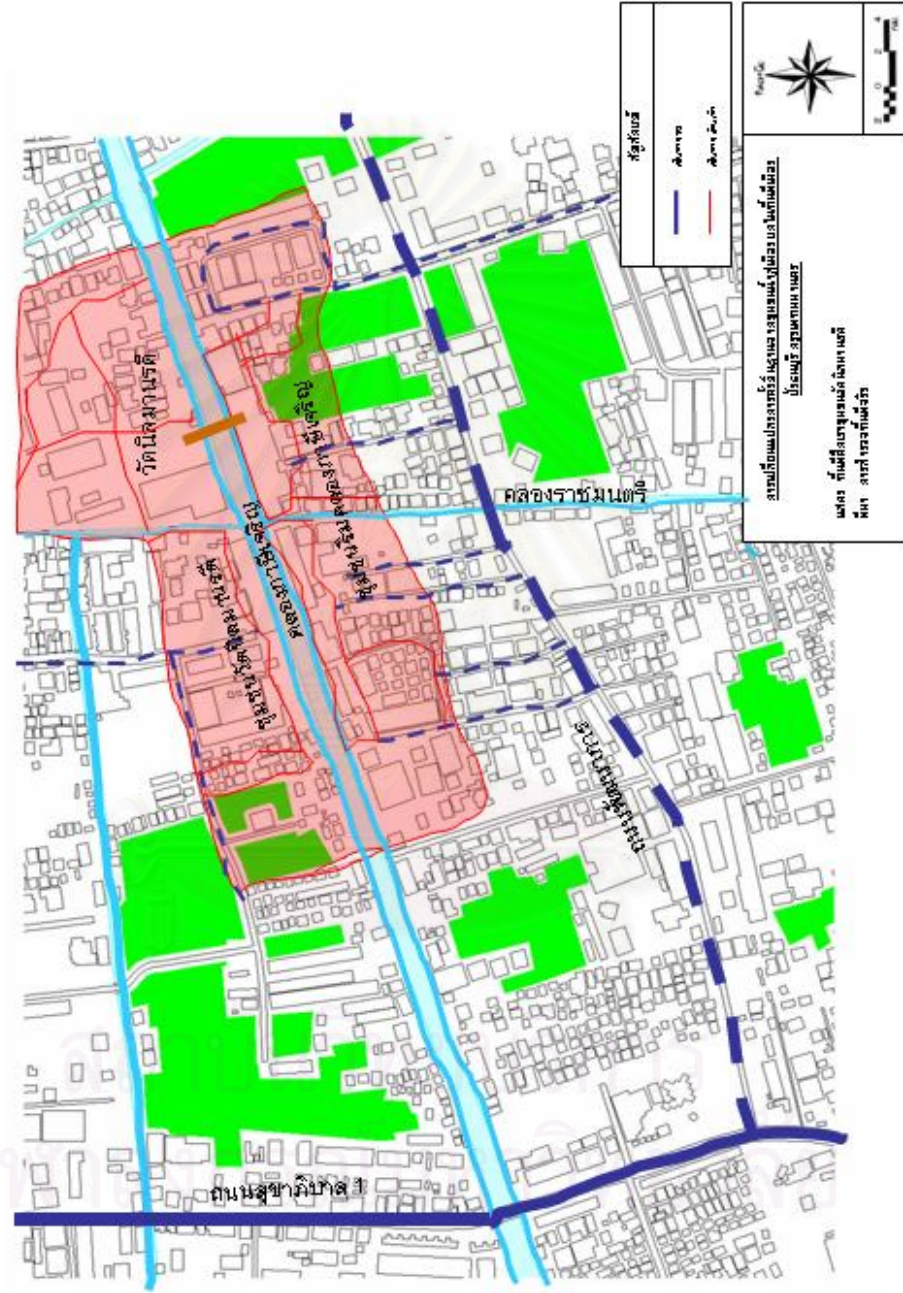
ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชนวัดนิมมานรดี ตัวชุมชนเกิดในช่วงยุค
 สหรัษฎัญญาเบาริงภายหลังการขุดคลองภาษีเจริญในระยะแรกเป็นเพียงย่านเกษตร ตามนโยบาย
 การเปิดพื้นที่เพื่อการเกษตร แต่ต่อมาด้วยทำเลที่ตั้งที่เป็นจุดตัดของคลองที่เชื่อมต่อกสู่พื้นที่
 รอบนอก และภูมิภาคตามแนวเส้นทางลำคลอง จึงได้พัฒนาเป็นย่านการค้าสำคัญที่รับสินค้าจาก
 ภูมิภาค และทวีขยายขนาดชุมชนขึ้น แต่ภายหลังเมื่อมีระบบถนนสายหลัก และรองตัดผ่านพื้นที่
 ตัวตลาดย่านการค้าเดิมจึงย้ายขึ้นไปอยู่ริมถนนแทน ตัวชุมชนที่เคยอยู่ริมน้ำหลายแห่งถูกปล่อย
 ทิ้งร้างลง ส่วนตัวชุมชนใหม่ที่ย้ายไปอยู่ริมถนนก็ทวีขนาด ขยายตัวขึ้นเกาะไปตามแนวถนน
 ครอบคลุมพื้นที่ไปโดยตลอด

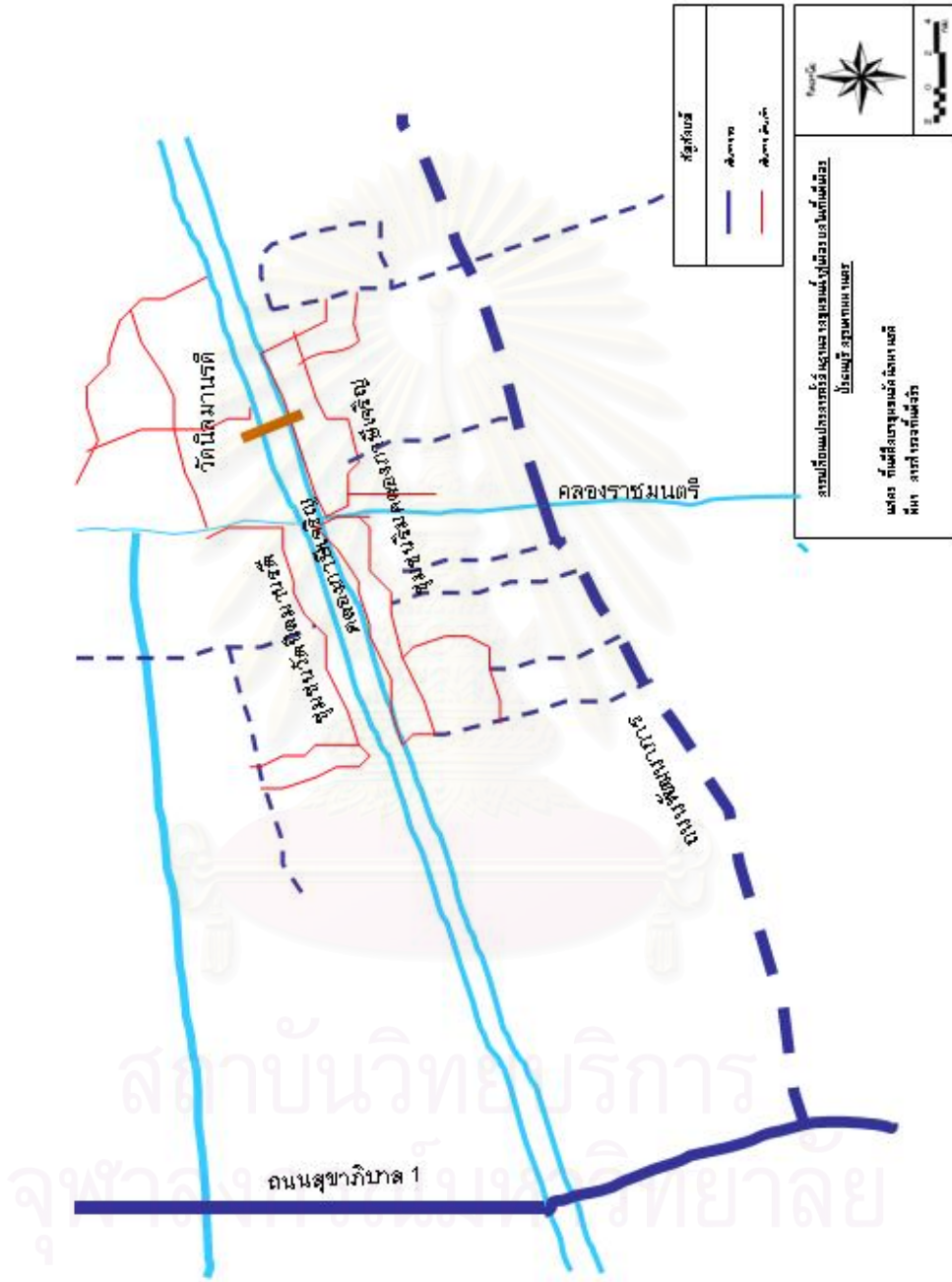

สถาบันวิทยบริการ
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.18 พื้นที่ศึกษาชุมชนน้ำท่วมในมณฑล

แผนที่ 5.19 เส้นทางสัญจรชุมชนน้ำวัดนิมมานรดี

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี ด้วยการที่ตัวชุมชนด้านนอกตั้งอยู่ในเขตพื้นที่เมืองจึงมีการเข้าถึงได้โดยสะดวก แต่โดยในพื้นที่ตอนในที่ติดริมน้ำเข้าออกได้โดยการผ่านพื้นที่รอบข้างได้เท่านั้น และในชุมชนการเข้าถึงทำได้เพียงการเดิน และรถจักรยานยนต์เท่านั้น

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมทั้งรูปแบบและระบบของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี มีระบบและรูปแบบที่มีสภาพยังเป็นบ้านริมน้ำเป็นเรือนแถวไม้เรียงรายตลอดแนวคลอง

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

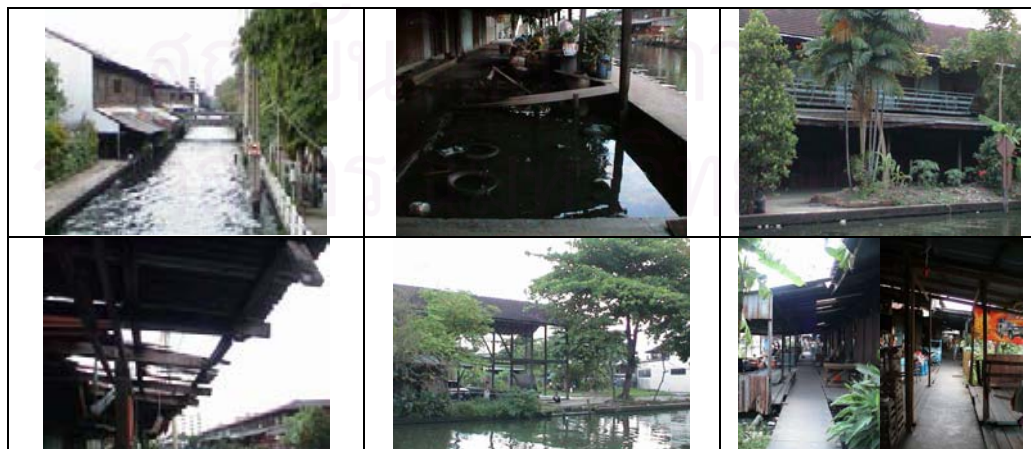
ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดีเนื่องจากตั้งอยู่ในเขตพื้นที่เมืองจึงมีพร้อม แต่มีปัญหาในการจัดการเนื่องจากในพื้นที่ตอนในริมน้ำยังมีการเข้าถึงทางถนนได้ยาก การเข้าถึงจึงทำเสริมได้โดยทางน้ำ

ภาพประกอบ 5.57 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี มีสภาพค่อนข้างต่ำเนื่องจากตัวชุมชนเข้าถึงไม่สะดวก การขนถ่ายสิ่งปฏิกูลจึงทำได้ยาก และการปล่อยทิ้งร้างขาดการดูแลของชุมชนเอง

ภาพประกอบ 5.58 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี อยู่รวมกันในการแวดล้อมของ
สถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ พร้อมกับผู้อาศัยใหม่ สภาพชุมชนจึงมีความเหนียวแน่นน้อย

ตารางที่ 5.19 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดนิมมานรดี

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							
กลาง	X	X	X	X	X		X
ต่ำ						X	
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ			X	X		X	
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X			X		X

วิถีชีวิตมีความสัมพันธ์กับการพึ่งบกอยู่ในระดับกลางทุกๆด้าน แต่เนื่องจาก
ลักษณะรูปแบบชุมชนที่มีพื้นฐานจากการพึ่งน้ำ คุณภาพสภาพแวดล้อมจึงอยู่ในระดับที่ต่ำ
เนื่องจากการเข้าถึงที่ทางถนนทางบกค่อนข้างลำบาก ซึ่งส่วนหนึ่งก็มาจากการปล่อยทิ้งร้างขาด
การดูแลของชุมชนเองซึ่งก็มีส่วนให้ความเหนียวแน่นทางสังคมลดลงด้วย

5.10 อุดมการณ์สำคัญเติบโตตามรถไฟ - ชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส ตั้งอยู่ในเขตบางขุนเทียน เป็นย่านชุมชนเก่าสันนิษฐานว่ามีมาตั้งแต่ปลายกรุงศรีอยุธยา โดยดูได้จากวัดโดยรอบ และจากวัดราชโอรสอารามที่เป็นศูนย์กลางของชุมชน ซึ่งเดิมชื่อวัดจอมทอง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของคลองด้านทิศเหนือจรดคลองบางหว้า เป็นวัดที่เก่าแก่ มีโบราณสถานมีตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา และมีความสำคัญถึงเป็นวัดประจำรัชกาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้นำมโนว่าวัดราชโอรสอารามต่อมาย่านชุมชนริมน้ำนี้ได้เกิดเป็นตลาดน้ำและยังขยายตัวขึ้นเมื่อมีทางรถไฟสายแม่กลองวิ่งผ่าน แต่ต่อมาเมื่อรถไฟย้ายสถานีจอดไปยังวัดไทร ตลาดน้ำแห่งนี้จึงซบเซา ลดบทบาทลง จนเลิกไปในที่สุด กลายเป็นเพียงย่านพักอาศัยริมน้ำเท่านั้น

2. วิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการที่เป็นย่านชุมชนเก่าที่ผ่านช่วงเวลามายาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 5.20 วิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนชุมชนวัดราชโอรส

ยุค	ด้าน ขนอน	เมือง ทนมูรี	พระ เจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาวริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหา นคร
บทบาท		เกษตร		เกษตร	ค้าขาย	ค้าขาย	ค้าขาย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

แผนที่ ร.ศ.115 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

แผนที่ ร.ศ.129 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

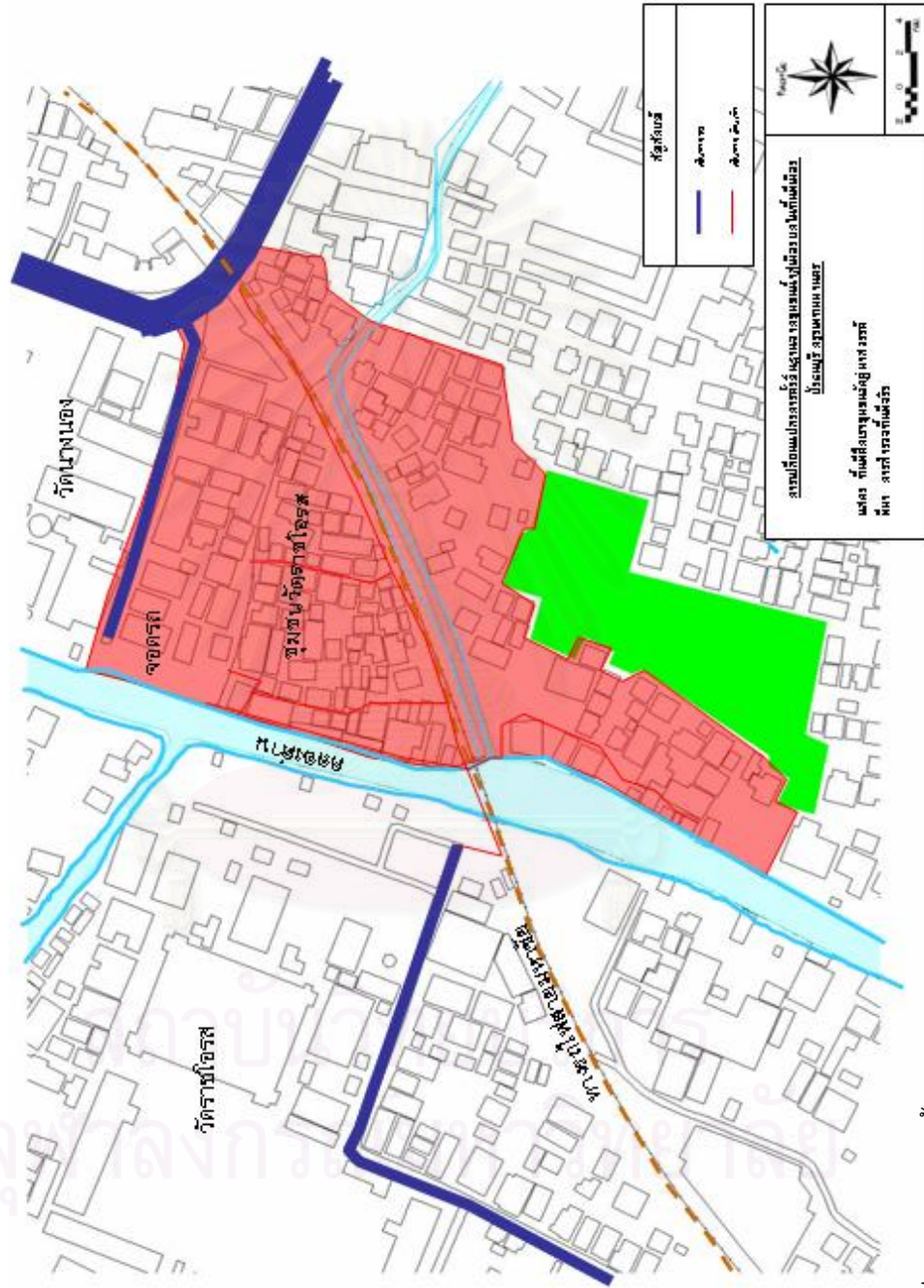

ภาพถ่าย พ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

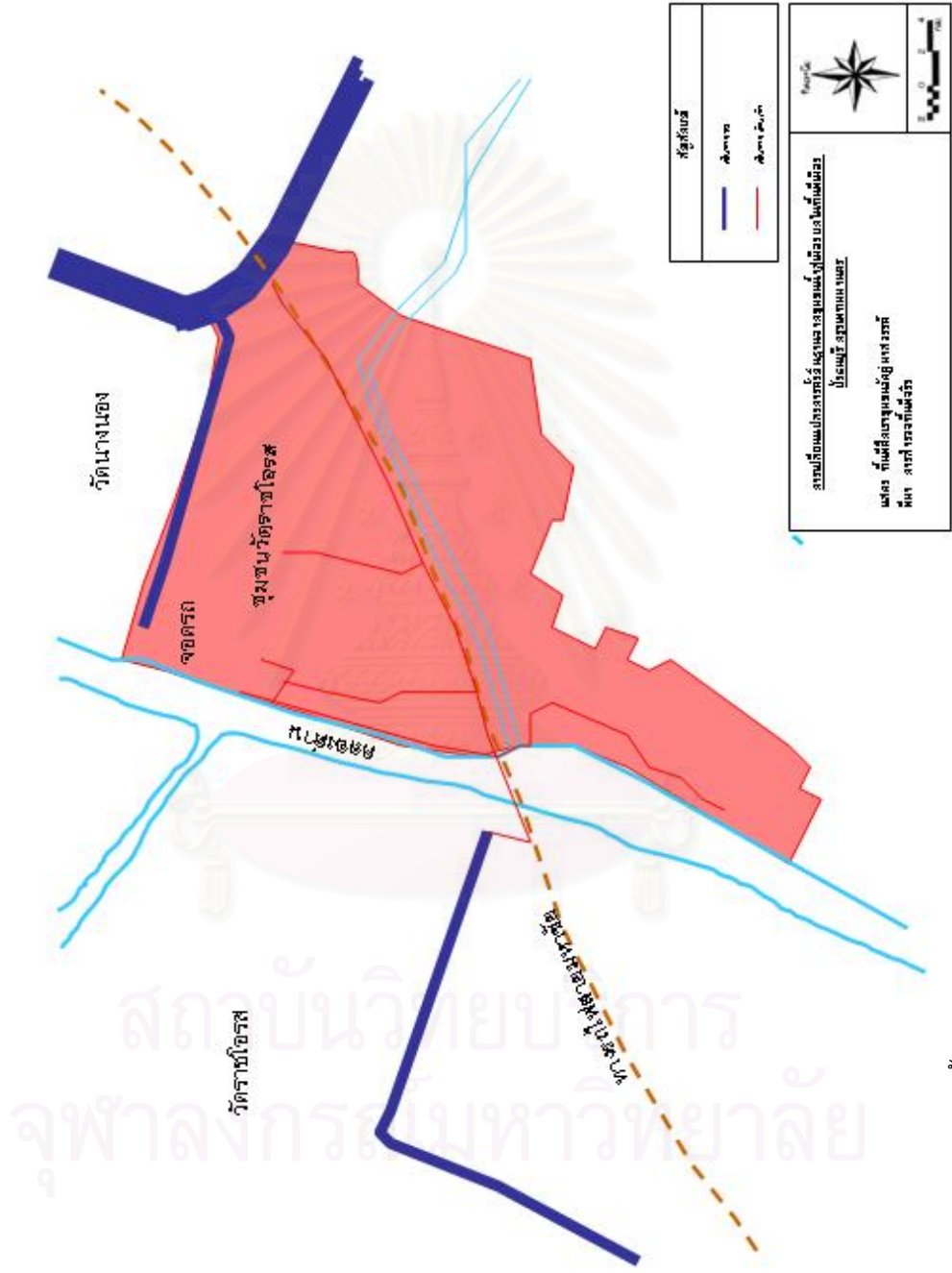
ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน เนื่องจากเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน เป็นชุมชนเก่าแก่ ซึ่งเดิมเป็นย่านเกษตรกรรมที่มีที่สวนอยู่ล้อมรอบชุมชน แต่ด้วยทำเลที่ตั้งของชุมชนที่สามารถใช้โครงข่ายการสัญจรตามคลองเพื่อเชื่อมต่อออกไปยังภูมิภาคได้ และเป็นจุดที่มีชุมชนอาศัยอยู่หนาแน่นอยู่แล้วจึงได้เกิดพัฒนาเป็นย่านการค้าริมน้ำ ต่อมาเมื่อมีการพัฒนาระบบรถไฟ ผ่านเข้ามาในพื้นที่จึงได้ช่วยให้เกิดการขยายตัวของย่านการค้าริมน้ำ และชุมชนโดยรอบมากยิ่งขึ้น แต่ภายหลังได้มีการย้ายจุดจอดรถไฟออกไป สภาพชุมชนย่านการค้าริมน้ำค่อยๆ ชบเซาลง เหลือเพียงเป็นย่านพักอาศัยเท่านั้น และเมื่อมีระบบถนนตัดผ่านเข้ามาใกล้พื้นที่ตัวชุมชนก็ได้ขยายตัวเข้าหาเส้นทางถนน และเติบโตไปตามเส้นทางที่เกิดขึ้น กระจายออกไปทั่วทั้งพื้นที่

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

4. สภาพในปัจจุบัน

แผนที่ 5.20 พื้นที่ศึกษาชุมชนริมน้ำวัดจตุรพักตรพิมาน

แผนที่ 5.21 เส้นทางสัญจรชุมชนริมน้ำวัดช้างอารีเรือน

การเข้าถึง

การเข้าถึงของชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส การเข้าถึงโดยทางรถยนต์เป็นหลัก ยังมีทางรถไฟ และทางเรือ แต่ภายในชุมชนยังคงทำได้เพียงการเดินเท้า และรถจักรยานยนต์เท่านั้น

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำวัดราชโอรสเนื่องจากผ่านช่วงเวลามายาวนาน อาคารเป็นเรือนแถวริมน้ำ จึงเกิดการเปลี่ยนแปลงเป็นอย่างมาก วัสดุส่วนใหญ่ที่ใช้เป็นสังกะสี ผสมคอนกรีตกับอาคารไม้ ปนกัน

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ

ระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส มีจัดไว้ในชุมชน เพื่ออำนวยความสะดวกให้ชุมชนพร้อม แต่มีปัญหาในการจัดการที่ไม่เป็นระบบระเบียบ

ภาพประกอบ 5.61 แสดงระบบสาธารณูปโภค-สาธารณูปการ ของชุมชน

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส เนื่องจากตั้งอยู่ปลายน้ำต้องรับกับสภาพน้ำเสียจากเมืองที่อยู่ต้นน้ำจึงมีสภาพแวดล้อมที่เป็นน้ำอยู่ในสภาพที่เสียเป็นช่วงเวลา พื้นที่สีเขียวขึ้นเป็นหย่อม ๆ กระจายตัวตามพื้นที่วัดที่เป็นศูนย์กลางชุมชน

ภาพประกอบ 5.62 แสดงสิ่งแวดล้อมของชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส ในพื้นที่ตอนในของชุมชนยังคงเป็นบ้านเรือนเดิมคนที่อยู่ยังเป็นคนเดิมสภาพสังคมจึงมีความกลมเกลียวกันมากกว่าด้านรอบๆ นอกของชุมชนที่เป็นผู้เข้ามาอยู่ใหม่

ภาพประกอบ 5.63 แสดงระบบสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.21 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดราชโอรส

ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง							
กลาง		X	X	X	X		X
ต่ำ	X					X	
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ						X	
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X	X	X	X		X

มีการเข้าถึงจากภายนอกลำบาก ภายในอยู่ในระดับกลาง สถาปัตยกรรมอยู่ในระดับกลาง พึ่งบกเป็นหลัก สถาปัตยกรรมมีรูปแบบและระบบที่เป็นเรือนแถวเป็นห้องๆ สาธารณูปโภคมีเพียงเฉพาะหลักสำคัญ สิ่งแวดล้อมอยู่ในระดับต่ำและสังคมอยู่ในระดับปานกลาง

5.11 บ้านชายแดนชุมชนถิ่นมอญ - ชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่

1. สถานที่ตั้ง และความเป็นมา

ชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่ตั้งอยู่บริเวณริมคลองด่าน ติดกับวัดบางกระดี่ สันนิษฐานว่ามีมาตั้งขึ้นตั้งแต่สมัยปลายรัชกาลที่ 3 เป็นชุมชนที่รวมตัวกันของเชื้อชาติมอญทำการประมงและการเกษตรเป็นหลัก เนื่องจากชุมชนที่อยู่ห่างไกลและความยึดมั่นในเชื้อชาติ การเปลี่ยนแปลงในชุมชนนี้จึงเกิดขึ้นน้อย จะมีก็เพียงภายหลังเมื่อมีถนนตัดเข้ามา สภาพชุมชนส่วนที่อยู่ใกล้ถนนจึงเปลี่ยนแปลงเป็นบ้านจัดสรรและโรงงาน

ภาพประกอบ 5.64 แสดงภาพมุมกว้างของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่

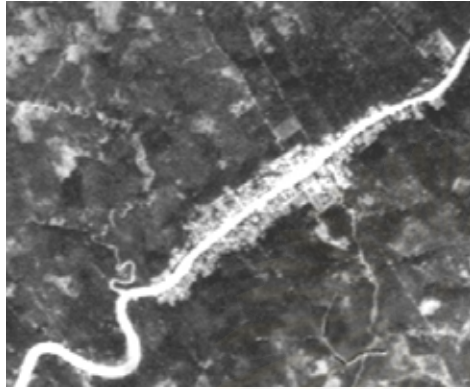
2. วิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชน

ในด้านวิวัฒนาการบทบาทหน้าที่ของชุมชนนั้น จากการทำเป็นย่านชุมชนเชื้อชาติผ่านช่วงเวลายาวนาน จึงผ่านบทบาทหน้าที่ในแต่ละยุคที่แตกต่างกัน ดังนี้

ตารางที่ 5.22 แสดงวิวัฒนาการบทบาท หน้าที่ของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่

ยุค	ด่าน ขนอน	เมือง ทนบุรี	พระเจ้า ตาก	ต้นกรุง	เบาวริง	รถไฟ	เชื่อม นคร	ถนน น้ำ พัฒนา	ชาน เมือง	ฟอง สบู่	อนาคต มหานคร
บทบาท		เกษตร		เกษตร	เกษตร	เกษตร	เกษตร	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย	ที่พัก อาศัย

3.วิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2495 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2510 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2523 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ภาพถ่ายพ.ศ.2534 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

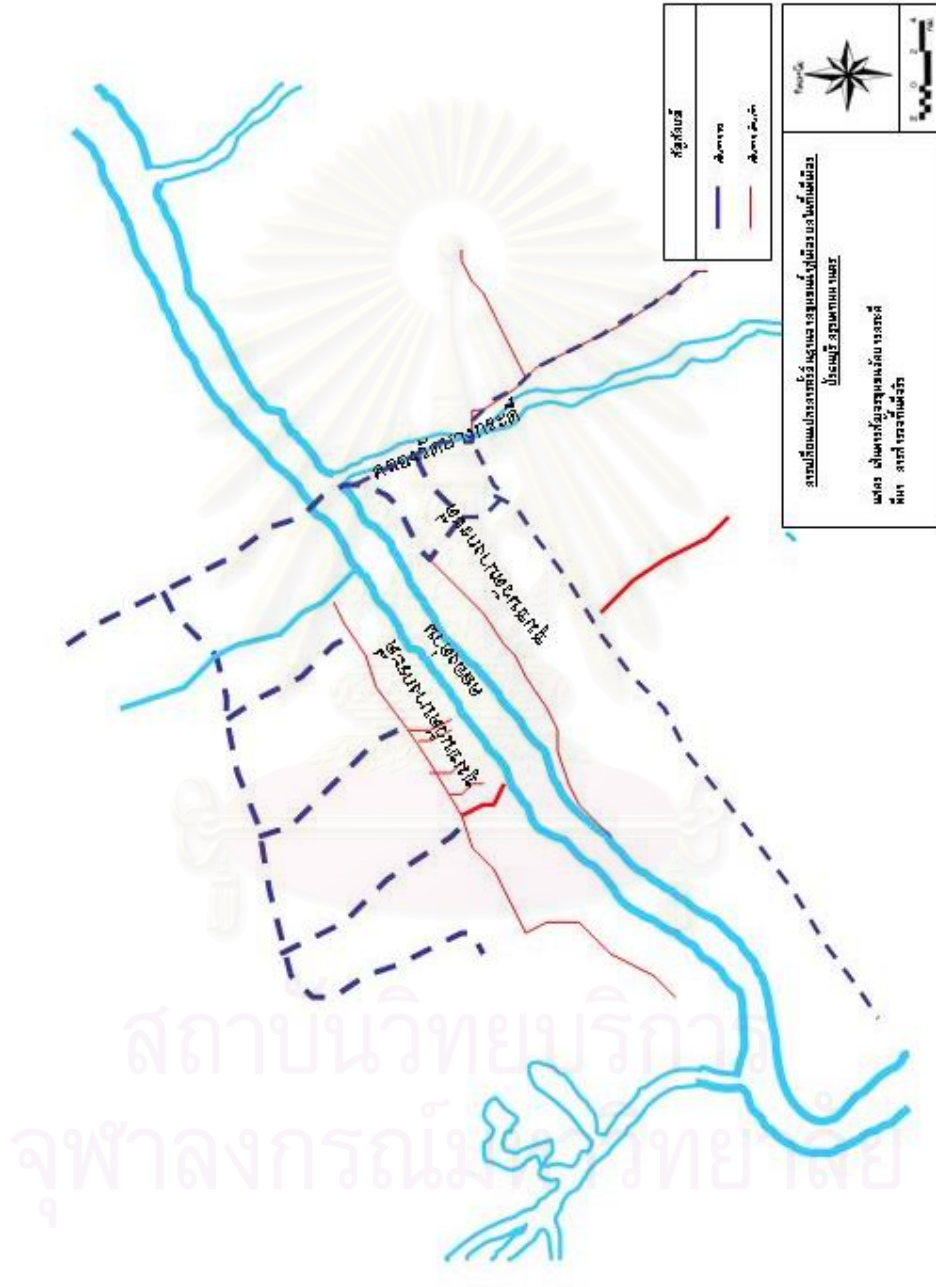

ภาพถ่ายพ.ศ.2540 แสดงการตั้งถิ่นฐานชุมชน

ด้านวิวัฒนาการทางกายภาพของชุมชน จากข้อมูลหลักฐานพบว่าตัวชุมชนน่าจะเริ่มเกิดขึ้นในช่วงสมัยรัชกาลที่ 3 โดยมีลักษณะของชุมชนระยะแรกเป็นชุมชนที่เกิดจากการรวมตัวของเชื้อชาติ ทำการประมง และการเกษตรเป็นหลัก ภายหลังจากในบริเวณพื้นที่เมืองส่วนอื่นได้มีการพัฒนาเปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ตัวชุมชนกับยังคงสภาพเดิมของชุมชนดั้งเดิมมีการขยายตัวน้อยมาก ทั้งนี้ก็เนื่องมาจากความอยู่ห่างไกลจากศูนย์กลางความเจริญในตัวเมืองมาก และด้วยประเพณีความเชื่อ และค่านิยมในเชื้อชาติของคนในชุมชน แต่ภายหลังจากตัวชุมชนได้มีการเปลี่ยนแปลงไปบางจากเดิมเมื่อมีถนนตัดเข้ามาหาชุมชน ตัวชุมชนด้านที่ถนนเข้ามาเริ่มขยายตัวไปตามถนนที่เกิดขึ้น และเริ่มกระจายตัวออก ต่อมา มีการสะพานตัดข้ามคลองมายังอีกฝั่งหากแต่ถนนที่ข้ามตามมายังไม่ได้เปลี่ยนแปลงสภาพของชุมชนในฝั่งนี้ แต่ในขณะเดียวกันชุมชนฝั่งถนนเดิมได้กระจายขยายตัวเพิ่มขึ้นอีกมาก ทั้งจากตัวชุมชนเดิมเอง และโรงงานอุตสาหกรรมกับหมู่บ้านจัดสรรที่เกิดขึ้นเข้ามาล้อมชุมชนเดิมไว้

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

แผนที่ 5.23 เส้นทางส่งน้ำจันทบุรีมาไว้ที่วัดบางกระดี่

การเข้าถึง

เนื่องจากตัวชุมชนตั้งอยู่ลึกการเข้าถึงของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี เข้าถึงโดยรถยนต์ และรถส่วนตัว และต้องเดินเท้าต่อเข้ามาในบริเวณชุมชน

ภาพประกอบ 5.65 แสดงการเข้าถึงของชุมชน

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี มีรูปแบบ และระบบที่มีเอกลักษณ์เฉพาะตามประเพณี และความเชื่อของชุมชน

ภาพประกอบ 5.66 แสดงสถาปัตยกรรมของชุมชน

ระบบสาธรรูปโภค-สาธรรูปการ

ระบบสาธรรูปโภค-สาธรรูปการ ของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่ ในพื้นที่ตอนนอก และในกลุ่มชุมชนมีรองรับทั่วถึง แต่ในด้านนอกรอบๆ ของพื้นที่ยังมีการขาดแคลนอยู่บ้าง

สิ่งแวดล้อม

สิ่งแวดล้อมของชุมชนริมน้ำวัดบางกระดี่ ยังอยู่ในสภาพค่อนข้างดี เนื่องจากการดูแลของชุมชน ปัญหาที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เกิดจากภายนอกเช่นปัญหาน้ำเสีย และขยะที่เกิดจากด้านต้นน้ำที่เป็นบ้านเรือนโรงงานปล่อยออกมา และไหลตามน้ำมายังชุมชน

ระบบสังคม

ระบบสังคมของชุมชนริมน้ำวัดบางกระบือ มีสังคมที่แน่นแฟ้นอย่างมาก เนื่องจากประเพณี และความเชื่อในศาสนา และเชื้อชาติของคนในชุมชน ยังมีกิจกรรมของชุมชนในทุกเทศกาลสำคัญๆ เพื่อให้ชุมชนได้รวมตัวกันประกอบกิจกรรมร่วมกัน

ภาพประกอบ 5.69 แสดงกิจกรรมทางสังคมของชุมชน

ตารางที่ 5.23 แสดงการให้ค่าคะแนนองค์ประกอบชุมชนริมน้ำวัดบางกระบือ

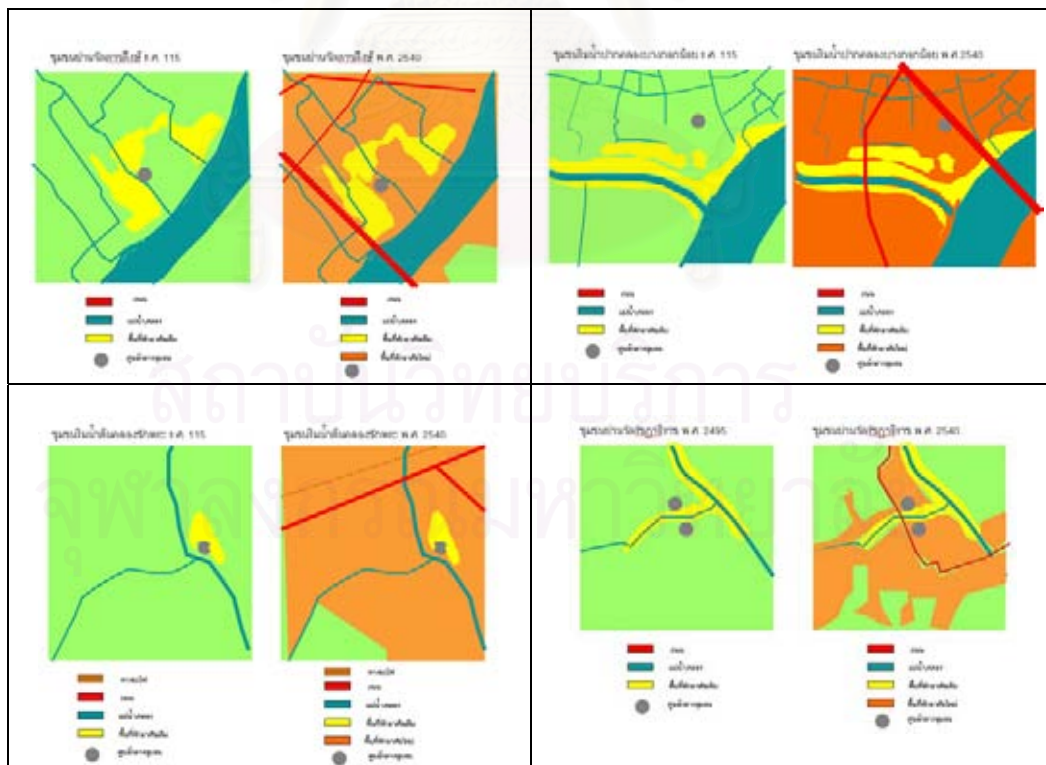
ค่าคะแนน	การเข้าถึง		สถาปัตยกรรม		สาธารณูปโภค	สิ่งแวดล้อม	ระบบสังคม
	จากภายนอก	ภายใน	รูปแบบ	ระบบ			
สูง			X	X		X	X
กลาง	X	X			X		
ต่ำ							
สัมพันธ์กับการพึ่งน้ำ			X	X		X	X
สัมพันธ์กับการพึ่งบก	X	X			X		

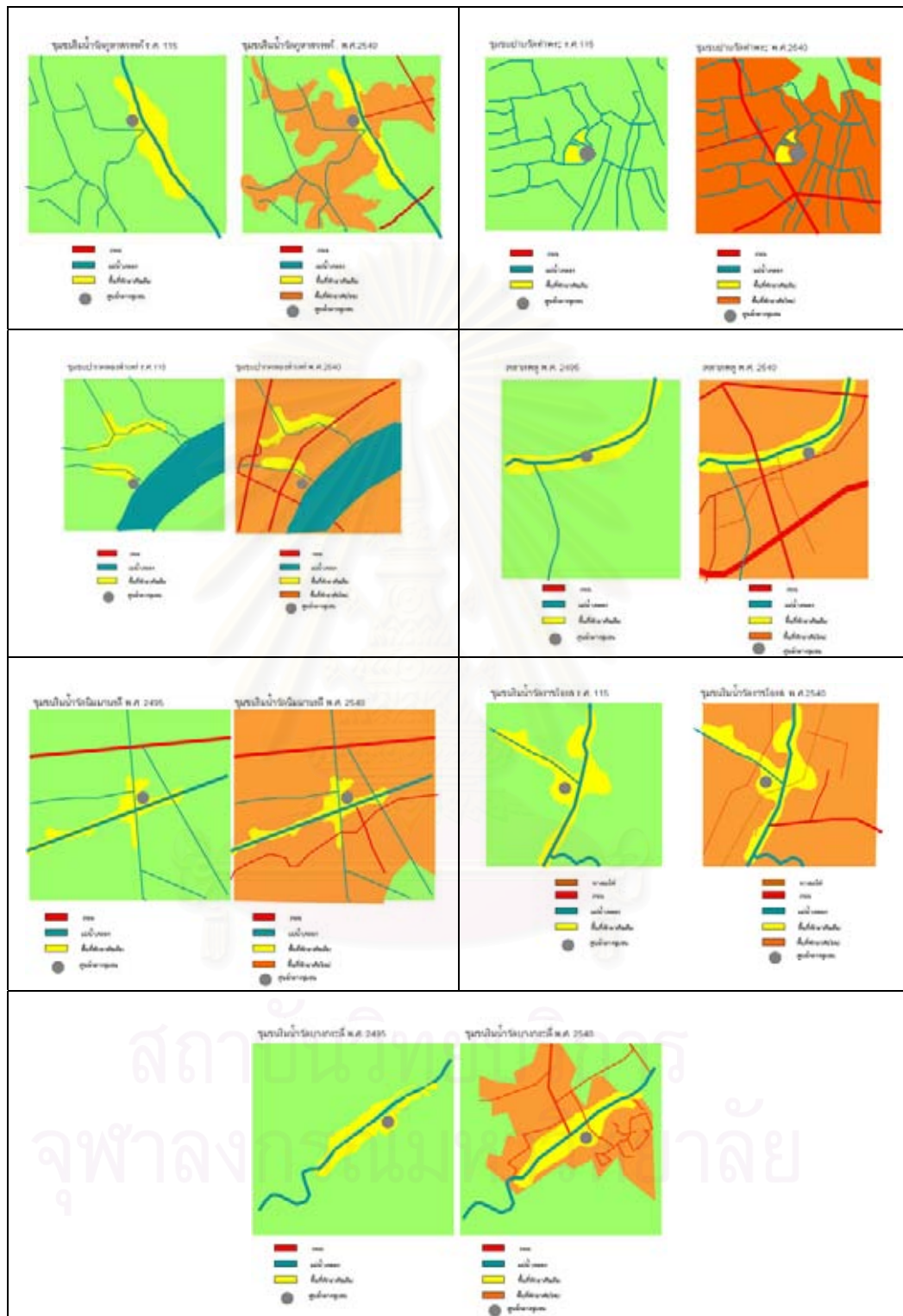
การเข้าถึงจากภายนอกและภายในอยู่ในระดับที่ปานกลาง สถาปัตยกรรมมีรูปแบบและระบบที่ดีสาธารณูปโภค มีพร้อมอำนวยความสะดวกอย่างเกือบทั้งถึง สิ่งแวดล้อมและสังคมอยู่ในเกณฑ์ที่ดีมาก

5.12 สรุปผลวิเคราะห์ วิวัฒนาการการตั้งถิ่นฐาน

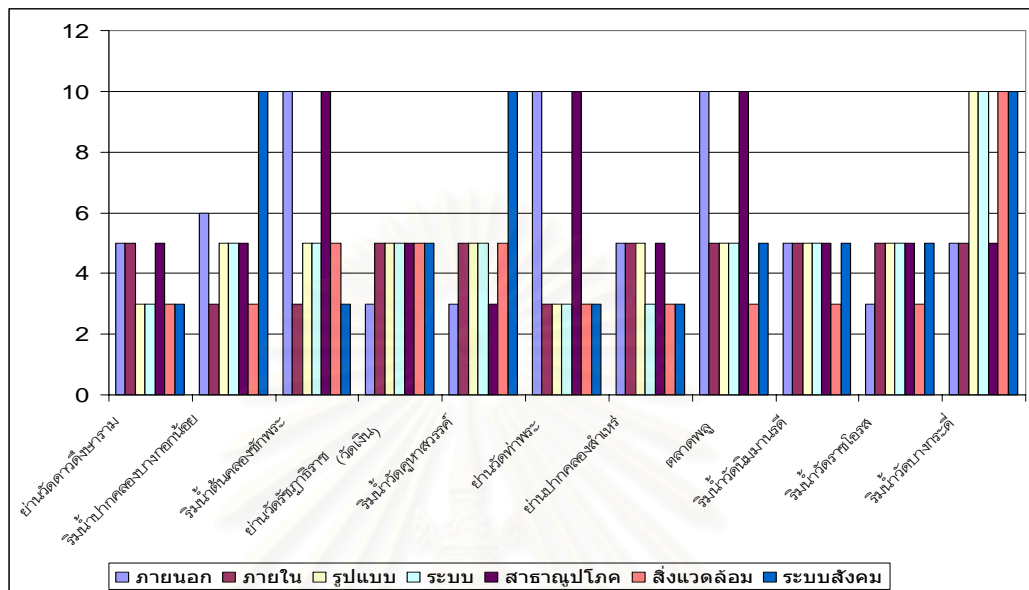
จากการศึกษาผลของการเปลี่ยนแปลงชุมชนน้ำสู่เมืองบก โดยอาศัยชุมชนที่เลือกเป็นตัวแทนแสดง ผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบต่างๆ ของชุมชนที่เคยพึ่งน้ำที่มีต่อปัจจัยการดำรงชีวิต แบบเมืองบก ผลที่ได้แสดงให้เห็นค่าคะแนนของแต่ละชุมชนซึ่งจากลักษณะทางกายภาพที่เปลี่ยนแปลงไป และยุคสมัยที่เอื้อประโยชน์กับชุมชนที่อยู่ริมถนนมากกว่า บรรดาชุมชนริมน้ำเหล่านี้จึงต้องปรับตัวเข้าหา รูปแบบการเปลี่ยนแปลงของเมืองบก บางส่วนก็สามารถปรับตัวเข้าหารูปแบบการพัฒนาแบบเมืองบกได้ โดยไม่ทำให้ชุมชนเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางที่แยกลงแต่ก็เป็นเพียงส่วนน้อยเท่านั้น ซึ่งส่วนใหญ่ของชุมชนเหล่านี้เกือบทั้งหมดจะถูกกลืนด้วยการเปลี่ยนแปลงในรูปแบบของเมืองบก ทั้งจากการบังคับเปลี่ยนแปลง และจากการที่ต้องพึ่งพา รูปแบบของการพัฒนาแบบเมืองบกทั้งทางด้านสาธารณูปโภค อาชีพ และค่านิยมที่เปลี่ยนไป ชุมชนเหล่านี้จึงต้องปรับตัวรับกับการพัฒนา ซึ่งแต่ละชุมชนก็มีการพัฒนา และการรับมือที่แตกต่างกันไป ผลที่ได้ก็ออกมาแตกต่างกันไป

ภาพประกอบ 5.70 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะทางกายภาพของชุมชนที่พึ่งน้ำที่เปลี่ยนแปลงรับกับปัจจัยการพัฒนาจากเมืองบก

แผนภูมิ 5.1 แสดงค่าคะแนนปัจจัยต่างๆ ของแต่ละชุมชน

จากลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนแบบต่างๆ โดยดูจากการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพที่สังเกตเห็น โดยดูจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชนพบว่า การเปลี่ยนแปลงโดยถนน ถือเป็นตัวหลักในการเปลี่ยนสภาพซึ่งปัจจัยการเข้าถึงจากภายนอกโดยถนนถือเป็นจุดสำคัญในการเปลี่ยนแปลงของชุมชนริมน้ำที่เคยพึ่งน้ำทุกๆ แห่งซึ่งปัจจัยการเข้าถึงจากภายนอกนี้ถือเป็นตัวแปรสำคัญที่ส่งผลต่อปัจจัยอื่นๆ ในชุมชนที่มีค่าคะแนนปัจจัยการเข้าถึงสูง ค่าคะแนนด้านสาธารณูปโภคก็จะมีค่าสูงตามไปด้วยและจากการสังเกต ชุมชนเหล่านี้เช่นย่านตลาดพลู ต้นคลองชักพระ และย่านวัดท่าพระ จะเป็นชุมชนที่หนาแน่น และหลายส่วนเป็นพื้นที่ชุมชนแออัด แต่เมื่อดูจากค่าคะแนนด้านอื่นจะพบว่ามิต่ำกว่าในชุมชนอื่นทั้งด้านสิ่งแวดล้อม ลักษณะทางสถาปัตยกรรม และสภาพสังคมในชุมชน ที่เป็นไปในลักษณะตัวใครตัวมันไม่มีการดูแลร่วมกัน แต่ในชุมชนที่มีค่าคะแนนการเข้าถึงน้อย ถึงแม้จะทำให้ค่าคะแนนด้านสาธารณูปโภคต่ำลงด้วยแต่เมื่อลงไปดูในพื้นที่ กลับพบว่า ตัวชุมชนเองกลับมีความเหนียวแน่นในชุมชนสูง ซึ่งจากลักษณะดังกล่าวทำให้ภายในชุมชนมีการจัดการดูแลกันเองในชุมชนค่าคะแนนการเข้าถึงที่น้อยทำให้การย้ายเข้าออกมีน้อยกว่า ชุมชนที่มีการเข้าถึงสะดวกที่มีการเปลี่ยนหน้าของผู้อยู่อาศัยสูง(การสัมภาระณ์) ทำให้คนในชุมชนมีความผูกพันในพื้นที่มากกว่า และช่วยกันร่วมดูแลทั้งสภาพชุมชนส่วนร่วม และสภาพอาคารบ้านเรือนของตน เช่นในชุมชนบางกระบือ วัดภูเขาสวรรค์ และริมคลองบางกอกน้อย แต่เมื่อดูถึงภาพรวมแล้วชุมชนเหล่านี้ก็ยังคงประสบกับปัญหาจากการเข้าถึงซึ่งทำให้การดูแลจากส่วนกลางเช่นสาธารณูปโภค อาชญากรรม ทำได้น้อยกว่าซึ่งก็คือเป็นปัญหาของ

ตารางที่ 5.24 ผลการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

<p>ชุมชน</p>											
<p>ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนยุคพึ่งน้ำ(2440)</p>											
<p>ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ชุมชนยุคพึ่งบก(2540)</p>											
<p>ภาพถ่ายทางอากาศ ของชุมชน(2540)</p>											
<p>รูปแบบการตั้งถิ่นฐาน องค์ประกอบชุมชน</p>											
<p>การประเมินสภาพของ องค์ประกอบชุมชน</p>											

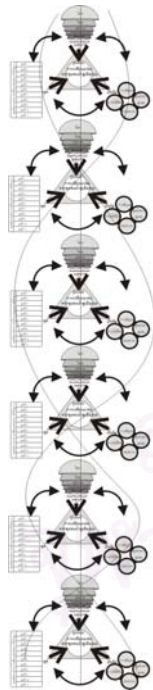
บทที่ 6

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาวิวัฒนาการ และผลการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกที่ผ่านมานั้นได้สามารถสรุปออกเป็นประเด็นเพื่อสนองตอบวัตถุประสงค์ของการทำวิจัยที่ได้กำหนดไว้แล้ว ในส่วนของบทนี้จะเป็นการเสนอแนะถึงผลที่ได้ การนำไปใช้ และแนวทางการศึกษาเพื่อต่อยอดงานต่อไป พร้อมทั้งปัญหาแง่มุมต่างๆ ของการศึกษาที่ได้พบ

6.1 ข้อเสนอแนะผลการศึกษา

จากการศึกษาถึงทั้งลักษณะการเปลี่ยนแปลง ปัจจัยการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสู่เมืองบกโดยใช้พื้นที่เมืองฝ่งธนบุรีเป็นกรณีศึกษา ซึ่งเมื่อแบ่งช่วงการศึกษาออกเป็นช่วงยุคต่างๆ ตามเกณฑ์ที่กำหนด และนำเอากรอบแนวความคิดการวิจัยเข้าวัดผลกับพื้นที่ ก็ทำให้ได้พบถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่ได้ทำให้ฝ่งธนบุรีเปลี่ยนแปลงจากการ ที่เดิมเคยเป็นชุมชนพื้งน้ำ เป็นชุมชนที่พื้งบกในปัจจุบัน ซึ่งจากปัจจัยการวิวัฒนาการดังกล่าวที่ทำให้ชุมชนฝ่งธนบุรีมีวิวัฒนาการเกิดขึ้นนั้นเกี่ยวพันถึงบทบาท นโยบายค่านิยม และลักษณะทางกายภาพในแต่ละยุค

ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงปัจจัยในทุกข้อทุกยุคแล้วจะพบว่า ทั้งหมดมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องต่อกัน ระหว่างกัน ทั้งสัมพันธ์กันระหว่างยุคในด้านบทบาทหน้าที่ ของชุมชนในขณะนั้น ยุคสมัยอันมีส่วนเป็นอย่างมากในการกำหนด ควบคุมการเปลี่ยนแปลงทั้งจากค่านิยม และนโยบาย อีกทั้งลักษณะทางกายภาพที่มีการเปลี่ยนแปลงทั้งจากธรรมชาติ หรือจากการกระทำโดยคนซึ่งก็ได้ส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ ให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทุกปัจจัยต่อมา ซึ่งทำให้ได้ทราบถึงองค์ความรู้ เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาฝ่งธนบุรีต่อไป และองค์ความรู้ในกระบวนการเปลี่ยนแปลงของชุมชนดั้งเดิม ที่เป็นรูปแบบพื้นฐานที่ทุกชุมชนต้องมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อตอบรับกับเมืองสมัยใหม่ในอนาคต ไปตามกาลเวลา และจากผลการศึกษาที่ทำให้ทราบถึงปัจจัยการเปลี่ยนแปลง และลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนพื้งน้ำสู่เมืองบก จากเหตุที่ได้ทราบ จึงเป็นข้อสงสัยที่มีต่อผลที่ได้เกิดขึ้น

จึงได้มีการศึกษาต่อเนื่องถึงผลที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงของชุมชนน้ำที่เปลี่ยนเป็นเมืองบก ว่ามีการตอบรับกับองค์ประกอบในการดำรงชีวิตแบบเมืองบกได้ดีหรือไม่เพียงใด จากนั้นจึงได้มีการกำหนดการศึกษาขึ้นโดยเลือกยกเอาพื้นที่ มาเพื่อเป็นตัวอย่างในการศึกษา

ผลที่ได้เกิดขึ้น จากเกณฑ์ ที่ได้กำหนดเพื่อวัดผลการเข้ากันได้ของชุมชนน้ำกับองค์ประกอบปัจจัยของเมืองสมัยใหม่ที่เป็นเมืองบก ทำให้ได้ทราบถึงลักษณะการเปลี่ยนแปลงผลการเปลี่ยนแปลงที่ได้เกิดขึ้นช่วงลักษณะการเกิด และผลการตอบสนององค์ประกอบปัจจัยเหล่านั้นต่อชุมชน ซึ่งจากผลที่ได้ก็ทำให้ทราบถึงแนวทางในการพัฒนาเมืองสมัยใหม่ ซึ่งเป็นของจำเป็นที่คนทุกคน ชุมชนทุกชุมชนจำเป็นต้องรับไว้ โดยจะได้ช่วยสร้างแนวทางในการพัฒนาที่เหมาะสมส่งผลกระทบต่อชุมชนดั้งเดิมน้อยที่สุด แต่จากการศึกษาแล้วพบว่าไม่มีทางใดเลยที่จะเปลี่ยนพื้นที่ ที่เคยเป็นชุมชนดั้งเดิมที่พื้งนำมาเป็นเมืองสมัยใหม่ที่พื้งบกโดยไม่มีข้อเสียได้ เนื่องอุปสรรคในแง่ศักยภาพพื้นที่ รูปแบบลักษณะการตั้งถิ่นฐาน ฯลฯ ดังนั้นจากผลที่ได้จะทำให้ได้สร้าง"ทางเลือก"ที่ส่งผลกระทบต่อชุมชนน้อยที่สุด และในทางกลับกันหากต้องมีการพัฒนาเมืองหรือชุมชน แล้วทางเลือกที่ได้ก็จะเป็นตัวบ่งบอกถึงผลของปัญหาที่จะเกิดเพื่อที่เมือง และผู้บริหารเมืองจะได้เตรียมการรองรับปัญหาที่จะเกิดขึ้นไว้ และคอยระวังป้องกันปัญหาเหล่านั้นไม่ให้ขยายตัวรุกรามมากยิ่งขึ้น

โดยในปัจจุบัน จะเห็นได้ว่าการพัฒนาเมืองนั้น ขาดทั้งการมองย้อนกลับไปในอดีตเพื่อศึกษาขั้นตอนในการเปลี่ยนแปลงของเมือง เพื่อเป็นแนวทางในการพัฒนาโดยทราบถึงศักยภาพของพื้นที่ ขาดทั้งการวางแผนเพื่อป้องกันปัญหาที่จะเกิดขึ้น ซึ่งในกรณีของเมืองไทยแล้ว จะเห็นได้ว่าจากการมีพื้นฐานสังคมเป็นสังคมเกษตร การตั้งถิ่นฐานของเมืองในสมัยก่อนต้องพิจารณาความเหมาะสมของการทำการเกษตรเป็นหลัก ชุมชนจึงต้องตั้งอยู่ในที่ลุ่มน้ำท่วมถึง เมื่อเวลาผ่านไปฐานเศรษฐกิจเปลี่ยนไป ภาคการผลิต และภาคบริการมีบทบาทในเชิงเศรษฐกิจมากขึ้น แต่เมื่อเมืองหรือชุมชนเดิมเองตั้งอยู่ในพื้นที่ ที่เหมาะสมเพื่อการเพาะปลูก จึงทำให้การเติบโตของเมืองประสบปัญหาเรื่องน้ำท่วม และในขณะเดียวกัน การขยายตัวของเมืองที่ลามเข้าไปยังพื้นที่โดยรอบก็สร้างความสูญเสียให้แก่ภาคเกษตร ทำให้สูญเสียพื้นที่เกษตรที่อุดมสมบูรณ์

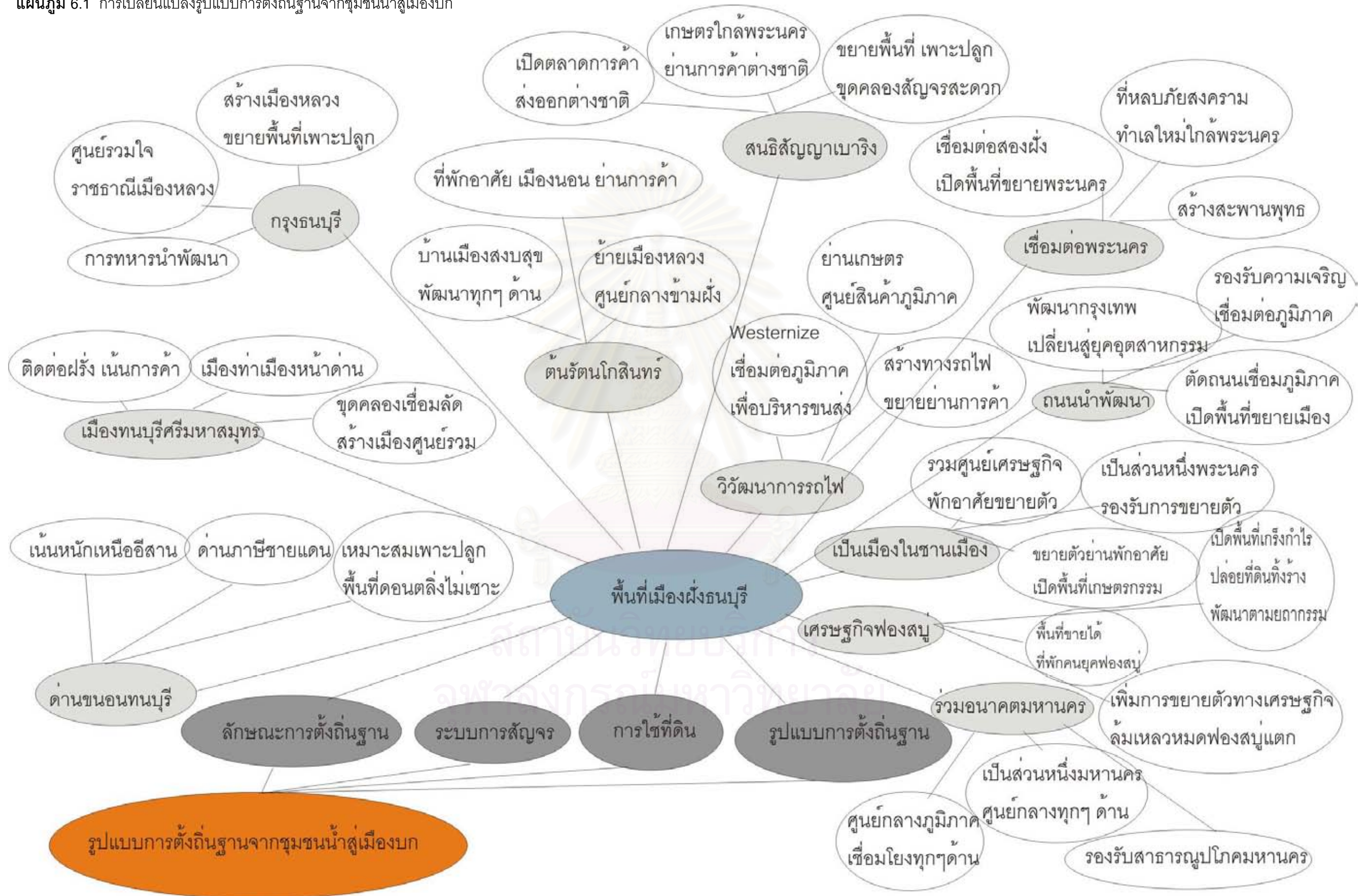
จากการพัฒนาโดยมองข้ามบรรดาข้อจำกัดซึ่งเคยเป็นศักยภาพพื้นฐานของพื้นที่ จึงได้ก่อให้เกิดปัญหาติดตามมาอีกมากมายทั้ง จากการพัฒนาเมืองที่เสมือนทั้งสองฝั่งรวมกันเป็นหนึ่งเดียว มีศูนย์กลางการขยายตัวที่รวมกัน การติดต่อของทั้งสองฝั่งจึงต้องผ่านเส้นทางสะพานตลอด ซึ่งก่อให้เกิดปัญหาคอขวดในสะพานทุกแห่ง และก็ต้องสร้างเพิ่มขึ้นเรื่อยมา ซึ่งเมื่อมองถึงพื้นฐานจริงๆ ของพื้นที่ ที่เดิมเคยเป็นบริเวณที่ต้องอาศัยพื้งพาน้ำต้องอยู่ติดแม่น้ำแล้ว องค์ประกอบดังกล่าวถือได้ว่าเป็นอุปสรรคอย่างยิ่งหลวงถ้าจะขยายเมืองตามรูปแบบ แบบนี้ต่อไป และเมื่อมองถึงบทบาทในอดีตที่ผ่านมาทั้งการสร้างเมืองนอกแตก ในยุคกรุงธนบุรี หรือการย้ายเมืองหลวง ในยุคต้นรัตนโกสินทร์ต่าง ก็เป็นการพัฒนาที่มองถึงการแยกศูนย์กลางการขยายตัวแบบแยกทั้งสองฝั่งออกจากกัน แต่ในปัจจุบันการพัฒนาแบบเมืองบกที่เกิดขึ้นได้เจตนาหลงลืมศักยภาพที่เคยเป็นพื้นฐานของชุมชนน้ำ ไปซึ่งการพัฒนาดังกล่าวก็ทำให้เกิดปัญหา

ต่างๆ อีกมากมายตามมา โดยรัฐเองในฐานะผู้บริหารก็ต้องคอยติดตามแก้ไขต่อไปเรื่อยๆ ซึ่งแม้แต่ในทางแก้ไขเองก็ยังเป็นการตอบคำถาม ที่ไม่ตรงโจทย์เสมือนไม่รู้ถึงรากฐานของปัญหา ดูได้จากเขื่อน และประตูกันน้ำท่วมต่างๆ ที่ยิ่งคอยปิดกั้นวิถีชีวิตของคนลดคุณภาพชีวิตของให้ยิ่งต่ำลง ซึ่งหากพิจารณาแล้วด้วยศักยภาพของพื้นที่แล้ว ยิ่งทำให้เห็นการละเลยถึงระบบคลองต่างๆ ที่เคยระบายน้ำได้อย่างสะดวก แต่กลับถูกถมปิดกั้นไปทั้งเส้นคลอง ทั้งจากประชาชน และจากรัฐ

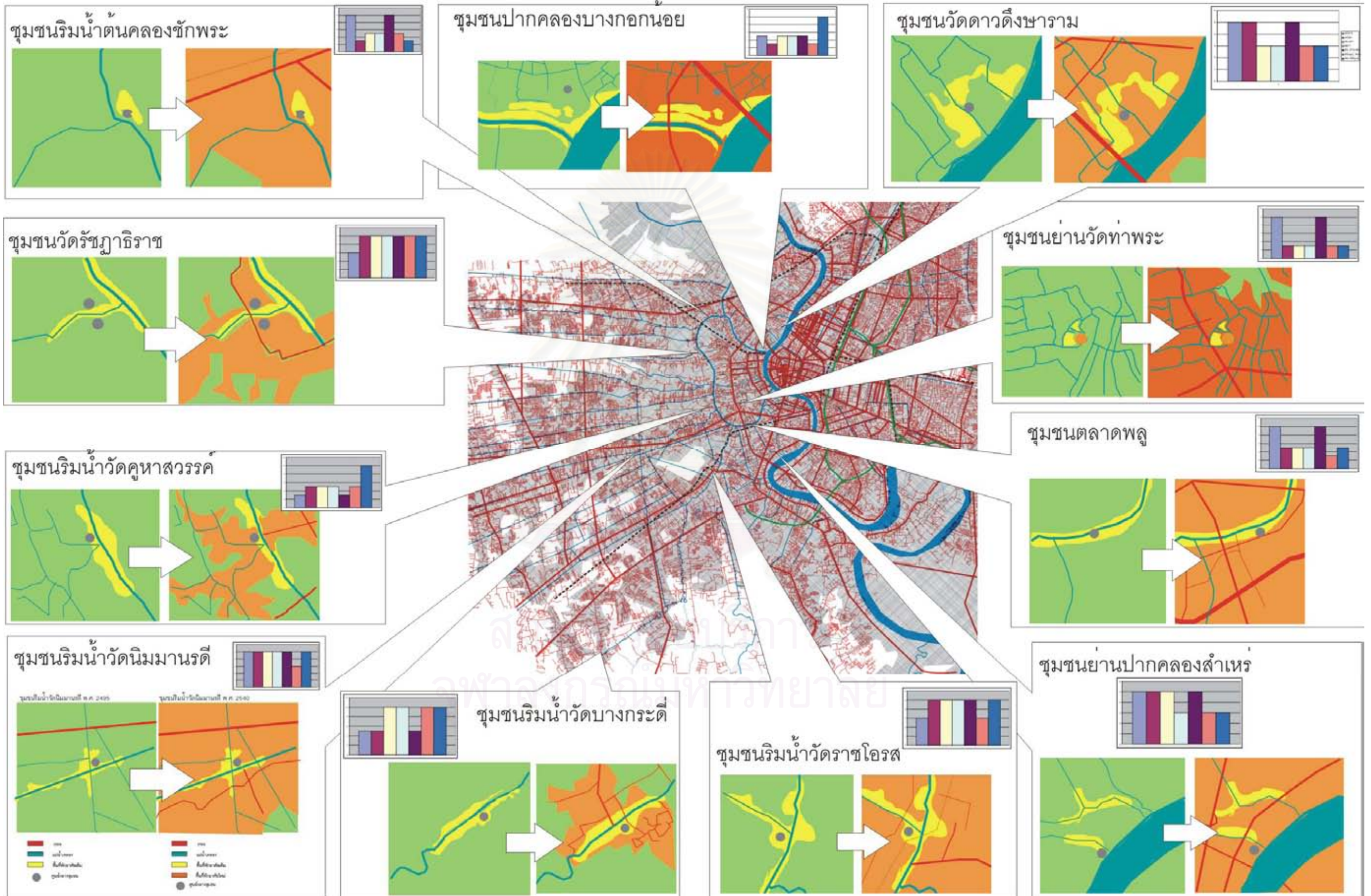
ทางออกของการแก้ปัญหาเหล่านี้ อาจต้องเริ่มจากการมองถึงศักยภาพของพื้นที่เอง โดยดูจากลักษณะการเปลี่ยนแปลงที่เคยเป็นมา และสร้างแนวทางการแก้ปัญหาที่เหมาะสม และเป็นการลดปัญหาลงจากต้นเหตุ ในส่วนของกรุงเทพเองอาจเริ่มจากการมองถึงการพัฒนาที่มีศูนย์กลางแยกออกจากกันทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ที่จะช่วยลดปัญหานานาประการที่พอกพูนลง และการป้องกันน้ำท่วมเองน่าจะเริ่มจากการฟื้นฟูระบบคลองที่เป็นระบบพื้นฐานของพื้นที่ลงเพื่อช่วยในการระบายน้ำที่รวดเร็วขึ้น “ทำลายบรรดาเขื่อนประตูกันน้ำต่างๆ” ที่คอยปิดกั้นทั้งจากศักยภาพของพื้นที่ และ “ศักยภาพความเป็นคนที่เคยมีอิสระในการดำรงชีวิตลง” ซึ่งน่าจะเป็นทางออกที่ดีของการนี้ได้ ในการวางแผนพัฒนาเมืองในอนาคตต่อไป จำต้องคำนึงถึงพื้นฐาน และศักยภาพเดิมของพื้นที่ โดยแนวทางที่ออกมาต้องสัมพันธ์กัน ในเมืองที่เคยเป็นชุมชนพึ่งน้ำ อาศัยกับคลอง การพัฒนาที่เกิดขึ้นต้องคำนึงถึงระบบเดิมของพื้นที่ โครงข่ายคลองเดิม และโครงข่ายถนนที่จะเกิดขึ้นใหม่ต้องดำเนินไปด้วยกันสัมพันธ์กัน ดังเช่นในระยะแรกของการพัฒนาการตัดถนนสายหลักๆ ที่ผูกผัน และเกี่ยวเนื่องไปกับคลอง แต่ในภายหลังจากขาดการดูแลพัฒนาควบคุม อย่างต่อเนื่องถนนซอยหลายๆ สายที่เชื่อมออกไปสู่ชุมชนใหม่ และชุมชนเดิมได้ก่อผลทำลาย และขัดแย้งกับพื้นฐานของพื้นที่ ซึ่งลักษณะเช่นนี้กลายเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในเกือบทุกพื้นที่ ที่มีการพัฒนาต่อมา และในระบบถนนสายหลัก และรองที่เกิดขึ้นภายหลังก็ได้คำนึงถึงข้อพิจารณาในด้านนี้ ซึ่งก็ได้ก่อให้เกิดปัญหาตามมาอีกมากมายดังที่กล่าวมาแล้ว

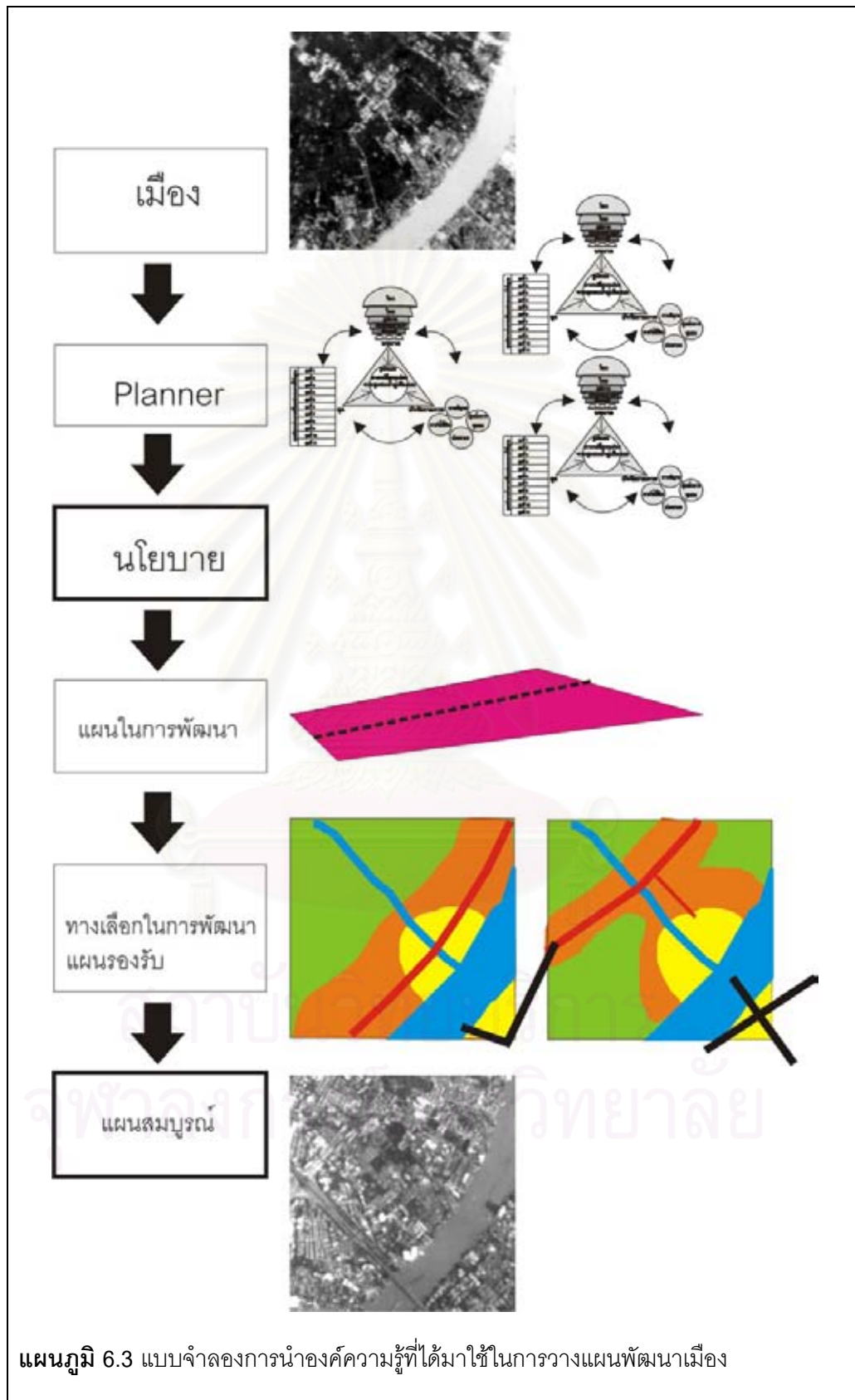
ประสบการณ์ของกรุงเทพฯ ได้ทำให้สังคมไทยเห็นแล้วว่าเมืองที่พัฒนาโดยไม่คำนึงถึงลักษณะสำคัญทางภูมิศาสตร์ทำให้ประสบปัญหา เนื่องจากกรุงเทพฯ มีพื้นฐานแบบอารยธรรมขาน้ำที่ชัดเจน ประชาชนอาศัยอยู่ริมน้ำ ใกล้ชิดธรรมชาติ และสามารถปรับเปลี่ยนความเป็นอยู่ตามสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนแปลงเมื่อถูกครอบงำโดยอารยธรรมชาวบกของคนตะวันตก ทำให้เห็นเวรณของพื้นที่ถูกทำลาย เพราะคลองถูกถมกลายเป็นถนนเกิดปัญหาน้ำท่วมรุนแรงขึ้นทุกปี สร้างความเดือดร้อนเสียหายแก่ผู้อยู่อาศัยและแก่เศรษฐกิจของเมืองโดยรวม แต่เราก็มีอาจปฏิเสธการพัฒนาได้ฉะนั้นการพัฒนาที่เกิดจึงควรอย่างยิ่งที่จะมองดูถึง ความเป็นมา และศักยภาพของพื้นที่ เพื่อจะได้สร้างทั้งนโยบายการพัฒนา แผนการพัฒนาที่เหมาะสมกับสภาพพื้นฐานของเมืองแต่ละเมือง

แผนภูมิ 6.1 การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

แผนภูมิ 6.2 ผลการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำคูเมืองบก

แผนภูมิ 6.3 แบบจำลองการนำองค์ความรู้ที่ได้มาใช้ในการวางแผนพัฒนาเมือง

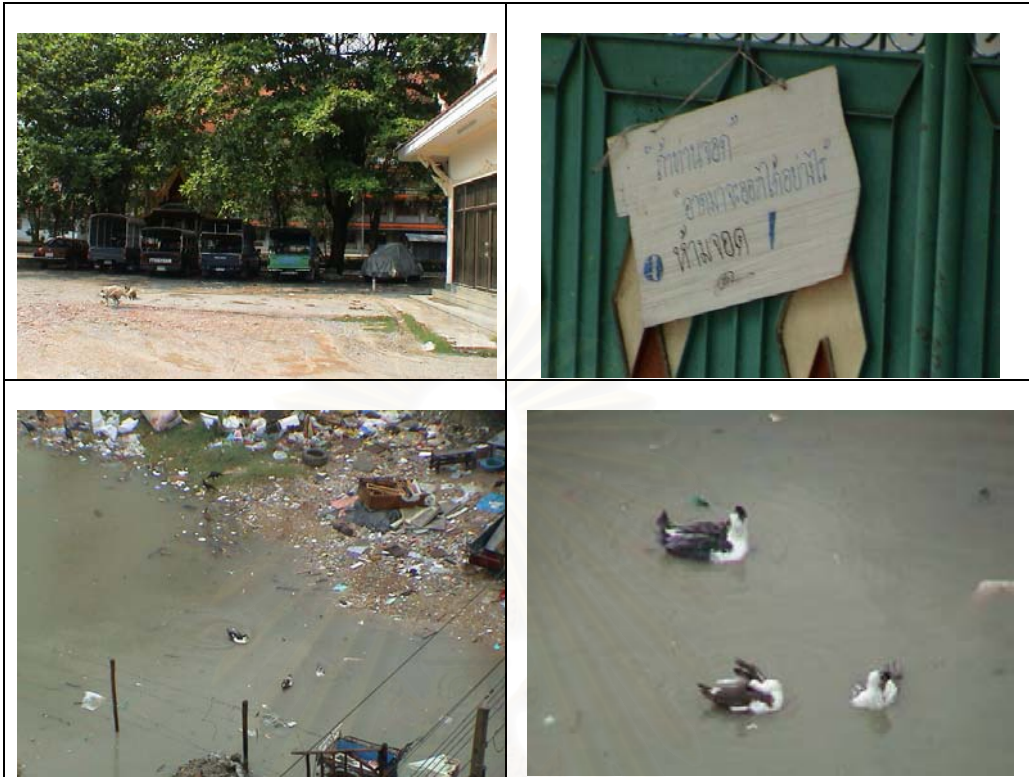
6.2. ข้อเสนอแนะ แนวทางการศึกษา

จากการศึกษาในเหตุ และผลที่เกิดขึ้นในการเปลี่ยนแปลงจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก ยังพบแง่มุมว่าในการมองระดับการเปลี่ยนแปลงในภาพลึก จากชุมชนที่เป็นส่วนประกอบสำคัญที่รวมกันเป็นเมืองว่ามีกรอบแนวคิดที่เป็นปัจจัยการเปลี่ยนแปลงอยู่ภายใต้กรอบการวิจัยหลัก ที่พูดถึงถึง บทบาท ยุคสมัย และกายภาพ เพียงแต่จะเป็นในลักษณะรายละเอียดมากกว่าเน้นทางกายภาพเป็นหลักเช่น ปัจจัยบทบาท ที่จะมาจากภาวะเศรษฐกิจที่เป็นทุนเดิมของพื้นที่ทั้งจากการเกษตร การค้าขาย และพักอาศัยซึ่งล้วนมีบทบาทต่อการเปลี่ยนแปลงในระดับชุมชนทั้งลักษณะการขยายตัว และแนวทางการเปลี่ยนแปลง หรือในด้านกายภาพไม่ว่าจะเป็นการเข้าถึงกลิ่นเหม็นจากน้ำที่เสีย ปัจจัยเหล่านี้ถือเป็นแนวทางที่หากมีการศึกษาต่อเพื่อขยายผลจะพบรูปแบบ และการเปลี่ยนแปลงอีกมากมาย จากปัจจัยต่างๆ ที่ซ่อนอยู่ในแต่ละพื้นที่ แต่ละชุมชนที่ต่างมีลักษณะความเป็นมาที่แตกต่างกัน

แนวทางที่ได้ จะเป็นแนวทางในการรับมือของเมืองที่จะพัฒนาเพื่อตอบรับกับการเปลี่ยนแปลงของกระแสสังคม และโลกาภิวัตน์ ไปสู่เมืองแห่งนานาชาติ และเทคโนโลยีภายใต้อิทธิพลของแนวคิดที่ต้องการทำบ้านเมืองทันสมัย (Modernization) โดยรับเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ ไม่ว่าจะเป็นเทคนิคการก่อสร้าง ระบบการคมนาคมขนส่งโดยรถไฟ และรถยนต์ และที่สำคัญที่สุดคือวิถีคิดแบบตะวันตก ที่มุ่งหมาย และยึดติดกับการพึ่งบัก ซึ่งขัดกับพื้นฐานเดิมของชุมชนไทยในพื้นที่ ซึ่งมีบริบททางสังคม วัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ ที่พึ่งน้ำ จึงต้องก่อปัญหาตามมาอีกมากมาย หลากหลายรูปแบบ ซึ่งในการศึกษาต่อไปควรเน้นที่การขยายรายละเอียดทั้งด้านเหตุแห่งการเปลี่ยนแปลง และผลที่เกิดขึ้นซึ่งยังมีรูปแบบ และปัจจัยต่างๆ อีกมากมาย เพื่อพัฒนาเป็นองค์ความรู้เพื่อ เตรียมการรับมือกับการพัฒนาที่จะมีเกิดขึ้นอีกมากมายเพื่อเมืองที่พัฒนาขึ้นต่อไปจะเป็นเมืองที่เหมาะสมกับทั้งศักยภาพของพื้นที่ มีการเตรียมการรับมือกับปัญหา เป็นเมืองที่น่าอยู่อาศัย เหมาะกับการดำรงชีวิตของผู้คนในเมือง

ภาพประกอบ 6.1 แสดงปัญหาต่างๆ จากการวิวัฒนาการจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ตารางที่ 6.1 ข้อเสนอแนะแนวทาง การศึกษาการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานจากชุมชนน้ำสู่เมืองบก

ยุค											
	ด่านขนอนทอนบุรี	ทอนบุรีศรีมหาสมุทร	พระเจ้าตากสิน	ต้นรัตนโกสินทร์	สนธิสัญญาเบาริง	วิวัฒนาการรถไฟ	เชื่อมต่อพระนคร	ถนนน้ำพัฒนา	เมืองในซานเมือง	เศรษฐกิจฟองสบู่	รวมอนาคตมหานคร
บทบาท											
	ด่านภาษี ชุมชนชายแดน	เมืองท่า เมืองหน้าด่าน	ศูนย์รวมใจ ราชธานีเมืองหลวง	ที่พักอาศัย เมืองนอน ย่านการค้า	เกษตรไกลพระนคร ย่านการค้าต่างชาติ	ย่านเกษตร ศูนย์สินค้าจากภูมิภาค	ที่หลบภัย ท่าเลใหม่ไกลพระนคร	รองรับความเจริญ เชื่อมต่อภูมิภาค	เป็นส่วนหนึ่งของพระนคร รองรับการขยายตัว	พื้นที่ชายใด ที่หักคนยุคฟองสบู่	เป็นส่วนหนึ่งของมหานคร ศูนย์กลางทุกๆ ด้าน
ระบบสัญจร											
ศูนย์กลางชุมชน											
รูปแบบ											
การใช้ที่ดิน											
การเปลี่ยนแปลง การกายภาพต่างๆ											

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกียรติ จิวะกุล และคนอื่นๆ. 2525. ตลาดในกรุงเทพฯ การขยายตัวและพัฒนาการ. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จूरี่รัตน์ นันทวนิช. 2536. การศึกษาวิวัฒนาการและรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนอำเภอปากเกร็ด. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชัย เรืองศิลป์. 2522. ประวัติศาสตร์ไทยสมัยพ.ศ. 2352-2453 ด้านสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ : มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ณัฐนาท สุวรรณ. 2534. การศึกษาการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ศูนย์กลางเมืองของเมืองริมน้ำกรณีศึกษาเมืองอ่างทอง, เมืองสิงห์บุรี. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทวีเดช ทองอ่อน. 2538. การศึกษาคุณค่าสภาพแวดล้อมเมืองและชุมชนกรุงธนบุรีเพื่อการอนุรักษ์. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- เทิดศักดิ์ เตชะกิจขจร. 2541. งานศึกษาการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มของการพัฒนาสภาพสังคม ชุมชนริมน้ำบริเวณเครือข่ายลำน้ำคลองบางกอกน้อย. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธีระชัย ธนาเศรษฐ. 2534. เปิดวังสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช. กรุงเทพฯ : ธีรกิจ.
- น. ณ ปากน้ำ. 2514. ศิลปกรรมในบางกอก. พระนคร : เกษมบรรณกิจ.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2536. การเมืองไทยสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : มติชน.
- แน่นน้อย ศักดิ์ศรี, ม.ร.ว. และคณะ. 2535. องค์ประกอบทางกายภาพ กรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นำพวัลย์ กิจรัชกุล. 2528. ภูมิศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ปิยนาก บุนนาค, ดวงพร นพคุณ และสุวัฒนา ธาดานิติ. 2525. คลองในกรุงเทพฯ. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- พรรณทิพย์ เปี่ยมพุกธากุล. 2537. วิวัฒนาการชุมชนและตลาดน้ำดำเนินสะดวก จังหวัดราชบุรี.
 วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต ภาควิชาการวางแผนภาคและเมือง บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พลาดิษฐ์ สิทธิธัญกิจ. 2538. สืบสานตำนานบางกอก. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ : มิติใหม่.
 มหาดไทย, กระทรวง. การผังเมือง, กรม. 2542. ผังเมืองรวมกรุงเทพมหานคร (ฉบับปรับปรุง
 ครั้งที่ 1). กรุงเทพมหานคร : สำนักผังเมือง กระทรวงมหาดไทย.
- ลาอุแบร์, ซีมอง เดอ. 2505. จดหมายเหตุลาลูแบร์. แปลโดย พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
 นราธิปประพันธ์พงศ์. พระนคร : คุรุสภา.
- ศิลปากร, กรม. 2525. จดหมายเหตุอนุรักษากรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์.
 _____ . 2516. พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา. 2 เล่ม. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา.
- ศรีศักดิ์ วัลลิโภดม. รอยต่อทางโบราณคดี จากความทรงจำ. ใน อนุสรณ์งานพระราชทานเพลิง
 ศพอาจารย์มานิต วัลลิโภดม. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, 2530.
- สนั่น เมืองวงษ์. 2515. ประวัติศาสตร์ไทยในสมัยกรุงธนบุรี-กรุงรัตนโกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 3.
 มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา.
- สเทือน ศุภโสภณ. 2527. สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชและบทบาทชาวจีนในสยาม. เส้นทาง
 เศรษฐกิจฉบับพิเศษ.
- สาวิตรี ทักษะสุด. 2527. ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนไทย จีน และตะวันตกในกรุงเทพ พ.ศ.
 2398-2453. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต คณะอักษรศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ, บรรณาธิการ. บางขุนเทียน: ส่วนหนึ่งของแผ่นดินไทย และกรุงรัตนโกสินทร์.
 จัดพิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นท. สุขุม บุนปาน รน. 28 มีนาคม 2530 ณ
 วัดนางนองวรวิหาร.
- สุदारา สุขฉายา, บรรณาธิการ. 2542. ธนบุรี. พิมพ์ครั้งที่ 1. นักเดินทาง...เพื่อความเข้าใจใน
 แผ่นดิน. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์วิริยะธุรกิจ.
- สุนทร ชูติธรรานนท์, บรรณาธิการ. 2540. ชีวิตชุมชนริมน้ำอยุธยา มรดกไทย...มรดกโลก.
 กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์แปลน โมทีฟ

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

ว่าที่ร้อยตรี กิตติศักดิ์ วิทยาโกมลเลิศ เกิดเมื่อวันที่ 24 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2521 ที่เขตภาษีเจริญ กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาหลักสูตรประกาศนียบัตรครุเทคนิคชั้นสูง (เทียบเท่าปริญญาตรี) ประเภทวิชา ครุศาสตร์อุตสาหกรรม สาขาวิชา สถาปัตยกรรม จากวิทยาลัยเทคนิคราชสีหราชาราม ในปีการศึกษา 2542 เข้าศึกษาต่อในระดับมหาบัณฑิต สาขาวิชาการวางแผนภาคและเมือง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในปีการศึกษา 2543 และสำเร็จการศึกษาในปีการศึกษา 2545

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย